OSMANLÎ ŞEYHÛLİSLAMLARI

OSMANLI
ŞEYHÜLİSLÂMLARI

Yazan
Avukat
Dr. Abdülkadir Altunsu
Ankara Barosu Üyesi

Önsöz
Ord. Prof. Vasfi Raşit Sevig

Ayyıldız Matbaası A. Ş. — Ankara 1972

1. Basım 5000 adettir.

Kapak Kompozisyonu Attilâ Uludoğan tarafından yapılmıştır.

İ Ç İ N D E K İ L E R

OKUYUCULARIMA

"Osmanlı Şeyhülislâmları" ismini taşıyan bu eseri; Türk Hukuk Tarihinde yüzyıllarca yer alan, fetvâları, Kur'an'ın sûreleri gibi dokunulmaz telâkki edilen, din ve devlet işlerinde önemli etkiler yapan, bâzan en sert mizaçlı hükümdarlara boyun eğdiren, bâzan hükümdarın ve sadrazamın eylemlerine âlet olan, Halîfe'den sonra din ve adalet organının başı şeyhülislâmları, bugünün insanlarına tanıtmak ve hepsini bir kitapta toplayarak, geçmişe ışık tutmak isteğiyle yeteneklerimce üç yıl içinde hazırlamaya çalıştım.

"Büyük Türk Hukuk Ansiklopedisi" ismiyle hazırlamakta olduğumuz esere koymak için herşeyden önce Fıkıh (İslâm Hukuku) da yer alan ünlü İslâm hukukçuları şeyhülislâmların, isim ve hayatlarını incelerken gördüğümüz boşluk, bu eseri öncelikle hazırlamaya bizi zorladı. Şeyhülislâmlar hakkında çıkarılmış pek az sayıdaki eser ve incelemelerde hepsinin hayatını bir arada bulmak mümkün olmadı. Pek ünlü olan Molla Fenârî, Ebussuut Efendi, İbn-i Kemâl, Hocazâde, Bostanzâde, Şeyhülislâm Yahyâ gibi isimler dışındaklier, hele 1914'den sonra gelen şeyhülislâmlar hakkında etraflı ve doğru araştırmalar hemen hemen yok gibidir.

Bu konuda tek araştırmacı olarak tanıdığımız Sayın Veli Ertan'ın "Meşhur Şeyhülislâmlar" isimli eseri de tamamlanmış değildir kanısındayız.

Osmanlı devrinde resmî yayın olarak çıkarılmış H. 1334 tarihli "Salnâme" gerek eski Arap harfleriyle yazılı bulunması ve eski takvim yılına dayanması, gerek Hayri Efendi'nin zamanına kadar olanları incelemesi, gerekse dil eskiliğiyle olduğu kadar, araştırma yönünden de sathî kalması, bu bilim ve fikir adamlarımızın hayatlarının yeniden kaleme alınmasını gerektirmiştir.

Hayat hikâyelerini hazırlarken, kütüphanelerde ve kendimizde mevcut arap harfleriyle yazılmış eserleri, eski türkçe bilen dostlarımıza okutmak da ayrı bir zorluk olarak karşımıza çıkmıştır.

Metinlerde, sadece hayat hikâyeleri incelenmekle kalınmamış, önemli olaylara değinilmiş, bu olaylara ışık tutan fikir cereyanları ve olayları yaratan kişiler hakkında da gerekli yerlerde bilgiler verilmiştir.

Türk düşünce tarihinin aydınlanması için, şeyhülislâm dediğimiz bu kişilerin hayatlarını incelemekte sonsuz faydalar vardır.

Eserde görüleceği gibi bâzı şeyhülislâmlar, zamanına padişahtan daha fazla etkili olmuşlar, bâzıları ise padişahın ve hattâ sadrazamın âleti halinde kalmışlardır.

Türk sosyal hayatında hükümdardan daha etkin yetkileri olan ve en kutsal görevde bulunmuş bu kişileri tanımanın sadece tarihî bilgileri yenilemek yönünden değil, milletimizin geleceği bakımından da faydalı olacağına inancım sonsuzdur.

Bunların geniş görüşlüleri, örf ve âdetleri, hattâ dînî kuralları çiğneyerek zamanın gerektirdiği fetvâları (kararları) vermişler, dar görüşlüleri ise, cemiyetin normal tekâmülüne karşı koymak basiretsizliği içinde bulunmuşlardır. Türk Milletinin geri kalmasında en büyük sorumluluk işte bu basiretsiz şeyhülislâmlara aittir.

Rönesans'tan sonra Avrupa'da gelişen fikir cereyanlarını ve teknik buluşları, İslâm Dîni'ne aykırıdır diye yurdumuza sokmak istemeyen şeyhülislâmlara rastlanmıştır. Sultan III. Selim, II. Mahmud ve Abdülmecid gibi Türkiye'nin yaşamasını Batıya ayak uydurmak zorunluluğu içinde gören devrimci hükümdarlar, kendi düşüncelerine uygun fetvâlar verecek şeyhülislâmlar aramak zorunda kalmışlardır.

Bu eserin hazırlanmasında ve araştırmalarda büyük yardımları dokunan Sayın Av. Dr. Mehmet Saka'ya ve keza Mimar Kemâl İlkokulu eski Müdürü Sayın Seyfettin Güneri'ye, Mülkiye Müfettişliğinden emekli ihtiyar dostum, rahmetli Avukat Sayın İzzet Örs'e, metinleri gözden geçirerek tashihlerde bulunan ve lüzumlu bâzı eski metinleri eser için Türkçeleştirmeye yardım eden Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Asistanlarından Sayın İsmail Ünver'e, Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivlerinden yararlanmak imkânını bahşeden Sayın Başkan Vekili Lûtfi Doğan'a, Diyanet İşleri Başkanlığı eski memurlarından Sayın Mustafa Âsım Köksal'a, bâzı şeyhülislâmlar hakkında hâtıralarına ve bildiklerine dayanarak bize aydınlık veren eski hâkimlerimizden Sayın Semiha Omay'a*,

(*) Sayın Semiha Omay, Bayezid Câmii Şerîfi Dersiamı Meşîhat-ı İslâmiye Memurin Kalemi Mümeyyizi rahmetli Halil Fevzi Sayın'ın kızı, Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi'nin karısının amcası torunudur, hâkimlikten emeklidir.

babaları hakkında bize gerekli bilgileri veren eski Senato Başkanlarımızdan Sayın Suat Hayri Ürgüplü'ye, Medenî Mehmet Nuri Efendi hakkında bilgiler veren torunlarından Sayın Süheylâ Danışman'a ve yine bâzı şeyhülislâmlar hakkında bilgi temin etmekte yardımcı olan Sayın Ali Ülgen, Sayın Rahmi Günay ve Sayın Cevat Beylere sonsuz saygı ve teşekkürlerimi sunmayı borç bilirim.

Ayrıca eserin hazırlanması sırasında, gerek telefonla, gerek bizzat başvurarak kaynak ve hâtıra istediğim halde bu konuda bana yeterince yardımda bulunamayan Sayın Ömer Nasuhi Bilmen, Sayın T. Yılmaz Öztuna, Sayın Şevket Süreyya Aydemir, Sayın Ali Himmet Berki, Sayın Yakup Kadri Karaosmanoğlu'na da teşekkürler sunarım.

Eser hazırlanırken yapılan hataların hoş görülmesini, yaşayan ve konu edilen şeyhülislâmların torunlarının, bildikleri varsa gelecek baskılarda nazara alınması için lûtfen bana bildirmelerini hassaten rica ederim.

Bu etüdümüze bir de Osmanlıca - Türkçe sözlük eklemeyı arzu ettik ve bir süre çalışmalar yaptık ise de bu baskıya ilâvesi basımı geciktireceğinden sonradan vazgeçmiş bulunmaktayız. İlerde yeni baskısı kısmet olursa o zaman eklemeyi düşünmekteyiz.

Tarihî araştırmalarda yardımcı olmak ve her olayın zamanındaki şeyhülislâmı tanımak için eserin sonuna şeyhülislâmların hayatları, meşîhat süreleri ve hangi padişah zamanında meşîhatı yönettiklerini gösteren 3 cetvel eklemiş bulunuyoruz. Okuyucuya çok faydalı olacağı kanısındayız.

Şeyhülislâmlık hakkında gerekli bilgilere giriş kısmında yer verilmiştir.

Ayrıca, şeyhülislâm isimleri, kendilerine ait başlıkların altında ve parantez içinde, bugünkü söyleyiş şekilleriyle de yazılmıştır. Okuyucular bu kişileri her iki yazılış şekliyle de anabilirler.

Eserimize geniş bir inceleme halinde önsöz bırakan büyük Profesör, bilim adamı, filozof, değerli hocalarımızdan Ord. Prof. Vasfi Raşit Sevig'i rahmetle anarım.

Ankara, 8.12.1971
Av. Dr. Abdülkadir Altunsu

Önsöz yazarı V. R. Sevig'in 1951 yılında bize verdikleri fotoğrafı.

ÖNSÖZ

"Tarih, hakikatlere tevfîk-i hareket etmeyenleri affetmez."
K. Atatürk

Çok sayın meslektaşım ve dostum Abdülkadir Altunsu dev bir esere vücut vermek çabası içinde yaşamaktadır. Bir işte teşebbüse geçmek için muvaffakiyeti ümit etmek lâzım değildir. Özellikle memleketin ilim ve irfanı için çok hayırlı bir teşebbüsü kötürümleştirecek düşünceler hayatın mânasını kaybettirir. Hiç ölmeyecek gibi çalışmak, tarihlerini yazdığı şeyhülislâmların ödevlerinin esas temeli ve fetvâlarının kilit taşıdır.

Zaman her şeyi değiştirir; her gül fidanı açtığı goncaları geliştirecek ve sonra o güzelim yaprakları solduracak, tekrar onları yetiştiren toprağa geri verip ondan yeni goncalar isteyecek. Nübüvvet ödevleri de şeyhülislâmlık makamları da ezeliyet (başı olmamak) ve ebediyet (sonu gelmemek) denen iki sonsuzluk arasında gözüken fikirler de, kurullar da, makamlar da o solmuş gül yaprakları gibi yerlerini yeni goncalara terketmek için solup dökülecektir. Devamlı bir oluş halinde bulunan bu dünyanın devamlı hali ne yazık ki milletleri gafletlerinden uyaramıyor.

Türkiye'nin yegâne yetiştirdiği filozof "Ahlâk-ı Alâ-i" adlı eserin yazarı ve bir ara Sultan Fatih'e hocalık etmiş bulunan Kınalızâde Ali Efendi;

"Acip bir hane-i pür nakştır bu cihan,

Velik bütün kitabeleri (küllü men aliha fan)." demiştir[1].

Hukuk alanından ayrılmamak için birbirini kovalamış olan ve insanlığın mevsimlerini belirtmiş bulunan her şerîat, her hüküm, her hu-

---

(1) **"Her ne ki dünyada vardır, hepsi fânidir."** âyeti. İslâmda yerler resimlerle değil, hattatlar elinden çıkmış yazılarla süslenirdi. Onun için Âli Efendi, şiirinde nakışları "kitâbe" (yazılmış şey) tâbiri ile bir tutuyor.

kukî kurul; zamanın bu lûtufkâr kanunu sayesinde her nesil, yeni goncalarla bezenmiş yeni bir gül bahçesinde yaşıyor. Fakat olanı ve artık olmayanı aramakta inat edenler, gülleri solmuş gülistanı "içinden kovuldukları cennetleri sayarak tekrar oraya dönmekte ısrar ederler"[2]. İlericilik ve gericilik denen savaşlar içinde yaşarlar.

İçinde güzel anlayışlar da bulunan İslâmiyet hakkındaki yazılarında Macar Goldzieher icma'ı ümmet kurulunu anlatırken, "İslâmiyette her yüzyılın ilericileri gelecek yüzyılın gericileridir" derken yukarıdaki mâruzatımdan başka bir şey söylemiş olmadığı kanısındayım.

Tarihler, Afrika'da yaşayan yamyam dediğimiz iptidaî kardeşlerimizin bir efsanesini naklederler: Tanrı kâinatı yarattığı zaman Afrika'nın korkusunu teşkil eden yılanların ölümlü, insanların ise ölümsüz olması istenmiş. Bu iradesinin yerine getirilmesi ile ödevlendirdiği melek; şaşırmış, insanları ölümlü, yılanları ölümsüz kılmış. İnsan küçücük bir deri torbası içinde doğuyor; geliştikçe torba da genişliyor, bir zaman geliyor ki torba o genişlemiş vücudu içine alamıyor, çatlayıp paralanıyor ve insan da ölüyor. Yılan ise her sene deri değiştirmesi sayesinde ölümsüz kalıyor. Bu efsane müsbet ilim açısından gülünç gözüktüğü kadar sosyal ilim açısından o kadar üzerinde durulacak ve derin derin düşünülecek bir hakikattır. Şanı büyük Kur'an'ın, **"Allah benzetmelerinden utanamaz."** diyen Bakara sûresinin 24. âyeti içinde yer almış ve düşünen kimseler tarafından, "Allah tarafından belirtilmiş hakikatlar"ı ihtiva ettiği kabul olunmuş benzetmeler içinde yer almağa lâyık bir efsanedir. Milletlerin derileri tabi oldukları kanunlar ve o kanunların icabettirdiği hukukî kurallar ve kurullardır. Her milletin hayatında bir zaman gelir ki, Hamlet gibi "var kalmak mı, yok olmak mı" sorusunu aklına sormağa mecbur kalır. Onun o parlak mâzisini yapmış kural ve kurulları koruma gayreti ile yok mu olmalı yoksa o şanlı mâzisinin âleti olmuş kural ve kurulları, yaşayabilmek için feda mı eylemeli?

Bu korkunç soruya, Osmanlı Devleti, Muhteşem Süleyman devri sonunda muhatap kalmıştı. Avrupa'da 16. yüzyılda açılan Rönesans devrinin, ki bizde Abbasiler devrinden beri yani sekiz yüz yıl önce açılmış bulunan devirdir, matbaanın icadıyla birleşmesi Avrupa'yı genişleten ve kuvvetleştiren Amerika keşfinin verdiği sonuç, Ümit Burnu yolunun bulunması ile Asya ile Avrupa arasında ulaştırmayı sağlayan Anadolu köprüsünün iktisadî kıymetini kaybeylemesi ve nihayet Ma-

---

(2) "Gülsitanı dehre geldik rengi yok bu (koku) kalmamış" derler. Kendileriyle beraber insanlık yok olacak sanırlar.

caristan'a sahip olduğumuz gün, Endülüs denmiş olan İspanya'dan son İslâm hükûmetinin, geldikleri Afrika'ya, tersyüzü dönmüş bulunması, Victor Hugo'nun Allâh'ın birer yarısı diye nitelendirdiği papalık ile Avrupa imparatorluğunun kuvvetlerinin Osmanlı Devletinin kuvvetine eşitleşmiş olduğunu gösteren bir turnike idi. Bütün bu haller ilerisi için mâruz bulunduğumuz tehlikelere birer işaretti. Sultan Genç Osman'ın vahşice yapılmış şehadeti ile açılan büyük buhran küçük kardeşi IV. Murad'ın demir pençesiyle durdurulmuştu. I. Ahmet gibi aşağı yukarı 14 yaşında Taht'a çıkmış ve 29 yaşında ölmüş; yani 16 sene Taht'ta kalmış, bunun da 6 senesi anarşinin baskısı altında geçmiş; yeryüzünde aşağı yukarı 14 sene süren hükümdarlığı Osmanlı Devletini o tarihte yok olmaktan kurtarmıştı. Bu kudretli lider —velinimetim hocam Abdurrahman Şeref'in tâbiriyle— cahil bir Sultan Selim olan bu lider, devlete deri değiştirtememişti. Halbuki devrinde[3] kardeş ve halefi Sultan İbrahim'in hasta saltanatı, oğlu IV. Mehmet'in çocuk yaşında Taht'a çıkmış bulunması; liderliği Osmanlı Hanedanından alarak Köprülülerin demir pençelerine emanet ettirdi. Fakat o korkunç soru yine bütün dehşetiyle cevap bekliyordu. Cevabın verilmesini müstacelleştiren yani ivedileştiren bir hâdise oldu. Rusya'da "Deli Petro" denen bir büyük lider inkılâplarını yapmağa başlamıştı. Deli Petro, halkı yarı vahşî bir millete hükümdar olmuştu. Ne limanları, ne ordusu, ne parası vardı. Her milletin dış siyasetini yalnız ve yalnız o milletin coğrafyası tâyin eder. Rusya'nın coğrafyası: İsveç, Polonya ve Türkiye'mize karşı; Rusya'nın bir Avrupa devleti haline gelmesine engel olan bu üç devlete, karşı olmasını âmir bulunuyordu. Osmanlı Devleti ise Fatih'in dış siyasetteki olağanüstü kudretini anlayamıyor, Karadeniz'in Türk gölü haline getirilmiş olmasının ve Kırım'da vakıflar bulunmayışının ruhunu kavrayamıyordu.

Rusya'yı ise Karadeniz kıyılarında bir arazi parçasına sahip olma dış siyaseti zorluyordu. Bizans'ın Bulgarları Hıristiyan yapma siyasetinden ve İstanbul Rum Patrikliğinin Roma Patrikliğinden yani Lâtin kilisesinden ayrılmış olmasından istifade yolunu arayan Rusya; bütün Yunanistan'ı ve Balkanların İslâv milletlerini Türkiye aleyhine kışkırtarak Osmanlı Devletini bombalıyordu. Yeryüzünde atom ve hidrojen bombasından daha kuvvetli bir şey var ise o da atom ve hidrojen bombalarını hem keşfetmiş hem de ona karşı savunma tedbirleri bulmuş fikirdir. Osmanlı Devleti ise hiçbir tedbir bulamıyordu. Türk atalarının "düşman karınca ise sen fil farzet" sözüne dahi kıymet vermeyen Os-

(3) Batı, özellikle İngiliz ihtilâliyle deri değiştirmeye başlamıştı.

manlı hükûmeti, Don nehrinin Karadeniz'e aktığı yer olan Azov limanını kuvvetlendirerek ve Karadeniz'de gemiler yaparak filleşen Deli Petro'yu hâlâ karınca görmekte devam eyliyordu. Bundan başka, İsveç Kralı Demirbaş Şarl'ı Kırım Hanının imdadına geleceği sözleriyle felâketine doğru koşar adımla yürütüyordu. Bu sözlere kanan Demirbaş, yüz bin kişilik ordu ile sonradan Napoleon'un ve Hitler'in dahi felâketlerine sebep olacak bir askerî hareketle Rusya'nın içerlerine girdi ve Poltava'da ezildi; selâmeti Türk topraklarında bulunan Bender'e sığınmakta buldu. III. Ahmet'i harbe sokmağa uğraştı. Baltacı Mehmet Paşa'ya Prut zaferini sağladı. Hakikatta zafer; onu istismar edememiş Baltacı'da değildi. Baltacı'nın soktuğu kapandan çıkabilmiş ve inkılâplarına devam eyleyebilmiş Deli Petro'nundu. Bu hakikat çok geçmeden anlaşıldı. 1711 Falken barış anlaşması yerine, 1718'de gerçek bir mağlûbiyet andlaşması olan Pasarofça andlaşması geçti. Tarihçilerimiz haksız yere Nevşehirli İbrahim Paşa'yı itham ederler.

Galatasaray Lisesinin iki çok büyük hocası vardı; biri sosyal ilim sahasında "Charvet" (Şarve), diğeri fen sahasında "Sarvet" idi. Tabiî tek cepheli olan yalnız matematikte "İzvar" ve "Magnusta" nadir bulunur hocalardan idiler. Bir gün tarih dersinde Şarve'ye; "Deli Petro'nun karısı Katerin (Catherine), Baltacı'nın çadırına yalnız elleri hediyelerle dolu olarak mı girdi, yoksa vücudunu da getirdiği hediyeler içine kattı mı?" diye sormuştuk. O babacan hoca; "Tarih kitapları Katerin'in sadece Baltacı'nın çadırına girmiş olduğunu kaydediyor, içerde geçeni tesbit edemiyor." demişti[4]. Biz Şarve'ye hep sorular sorardık. Bir gün cevabını okula gelmiş müfettişin önünde vermişti. Ertesi ders yine bir soru sorduk; cevabı şu oldu: "Görünüşe göre hükûmetiniz burada bir şey öğrenmenizi istemiyor, onun için bundan sonra hiçbir sorunuza cevap vermeyeceğim". Millî Eğitim Bakanlığımız hâlâ bu zihniyette, hâlâ okullar bir şey öğretmemek için açılıyor. Halbuki insan en ufak yaşta babasına her gün; "Bu nedir?" diye başladığı sorularına ölünceye kadar herkesten ve her şeyden sormakla devam ediyor. Vakitlerin hiçbir şey öğretmeyen okul kitaplarıyla kaybolmasından öğrenciyi kurtaran bu sorulardır.

Hayatta fetvâlar her gün çığ gibi yağan sorulara verilmiş cevaplardan başka nedir?

---

(4) Gülistan'da, kız ve oğlan iki güzel gencin kapandıkları odada aralarında bir şey geçmemiş olduğuna ben inanırım ama kimseyi inandıramam, diye verilmiş cevap aklımızdan geçti.

Rusya'nın en büyük yazarı Dostoyevski; aklımda kaldığına göre "Karamazof Kardeşler" adlı eserinde veya herhangi bir yazısında eserin kahramanına Tanrı'ya hitaben; "Ben senden milyonlar istemiyorum, sadece sorularıma cevap istiyorum" dedirtir. Tarih de milletlerden, yalnız Hamlet'in elindeki ölü kafasının ilham eylemiş olduğu soruların cevabını ister. Osmanlı Devletini idare eden liderlerden hangisi, tarihin bu korkunç sorusuna cevap verebilecekti? İlk cevabı Nevşehirli İbrahim Paşa kısmen verdi ve matbaayı Osmanlı Devletine soktu. Halbuki fıkhın, sekizinci yüzyıldanberi, "Umumî zararı defetmek için özel zararlar kabul edilir" kaidesi bir türlü tatbike geçirilemiyor ve Fuzuli'nin yaptıkları yanlışlıklardan ötürü beddua eylediği hattatların, kitap nüshalarını kopya eden kâtiplerin kazancını sağlamak için, matbaa memlekete sokulmuyordu. Önce aslı Fransız olmasından XIV. Lui'nin askerî hizmetinde bulunmuş olan, sonra XIV. Louis'ye kızarak Avusturya orduları başkomutanı Prens Öjen (Eugène)'in hizmetine girip Pasarofça andlaşmasıyla biten savaşlara katılmış bulunan; sonradan da Prens Öjen'e de kızarak Osmanlı hizmetine giren ve Sultan II. Mahmud'a Yeniçerileri kaldırmakta kıymetli rolleri görülen, topçuları, karacehennemleri yetiştiren "Kumbaracı" ünvanı ile meşhur Ahmed Bonneval Paşa'nın anlatmış olduğuna göre: Şehit Ali Paşa ordusu Prens Öjen'in karşısında durabilecek bir askerî meziyeti haiz değilmiş. Petervaradin yenilmesi Osmanlılara altı bin şehide, yüz on dört top kaybına ve yine yüz otuz sancağın, bayrağın esir düşmesine sebep olmuş; Ali Paşa için şehadet bir teselli ve bir nimet teşkil etmiştir. 1716'da Temişvar'ın kırk günlük ortaya alınmasından (muhasarasından) sonra teslim olması, Öjen'i Belgrad'ı muhasaraya sevketti. Şehit Ali Paşa'nın yerine geçen Halil Paşa kendisine verilmiş "Dârü'l-Cihad" ünvaniyle savaşlardaki önemi belirtilmiş Belgrad'ı kurtarmağa koştu. 17 Ağustos 1717'de ise kahhar bir hezimete uğradı. İki gün sonra da kale Öjen'e teslim oldu. Belgrad muhasarasında, şahit, Öjen'in yanında bulunmuş olan, Kumbaracı Ahmet Bonneval Paşa demiş ki: "Öjen'in kuvveti kırk bin kişilik hasta askerden ibaret idi. Bu kırk bin kişilik hasta asker Halil Paşa'nın yüz bin kişilik ordusunu korkunç bir yenilgeye uğratmıştı. Eğer Halil Paşa'nın yerine geçen Nevşehirli İbrahim, Pasarofça Andlaşmasını yapmamış olsaydı, Öjen, İstanbul surları önüne kadar gelirdi".

Nevşehirli İbrahim Paşa, tarihe verilecek cevabı bulmuştu. Fakat o cevabı medreseye, Yeniçerileri durmadan kışkırtan, ona kazan kaldırtan softaya, nasıl kabûl ettirecekti? Demirbaş'ın, Baltacı Mehmet Paşa'yı, Deli Petro'yu esir etmiş olmamasını Kırım Hanı ile birlikte acı

bir dille kınamasına; Baltacı tarafından; "Deli Petro'yu esir alsaydım sonra Rusya'yı kim idare edecekti?" şeklinde verilen cevabın, ciddî mi, şaka mı, yoksa fırsatı kötüye kullanmış olmasının mâzereti olarak mı söylenmiş olduğunu akıl çizemiyor. Herhalde Osmanlı Devletinin düşmanı ne Rusya, ne Nemçe (Avusturya - Macaristan İmparatorluğu) idi; bizzat kendisi idi; atalarımız böyle diyorlar: "Düşmana sahip çıkan düşmandır".

Nevşehirli Paşa tarihin sorusuna cevap verecek kudrette hayırlı bir lider idi. Fakat onu da, Hafız Paşa'yı da yere ölü olarak sermiş Patrona Halil şer'de daha üstün bir lider çıktı. 1727'de memlekete güç hal ile sokabildiği matbaa, "Basmacı" lâkabını almış sahibi İbrahim'in, 1746'da ölümünden sonra yavaş yavaş sinmeğe başladı.

Bir ara orduları, Avrupa İmparatorluğunun ülkesi olan Nemçe'yi ve Batıyı olduğu gibi dört yönü titretmiş olan Osmanlı Devleti, zamana göre derisini değiştirememiş olmasından; anka kuşu gibi ismi var cismi yok; ordusu, o artık düşmanları yenemeyen, fakat kendisinin olan koca imparatorluğu yere seriyor ve onu Kaynarca Andlaşmasına sürüklüyor. Rusya, Osmanlı Devletine Lehistan dediğimiz Polonya Krallığının miras yoluyla evla'da geçmeyip meclisi olan Diyet (Diète) tarafından seçilmesini Pasarofça Andlaşmasıyla kabul ettiriyordu. Osmanlı Devleti basiretsizliğine bunu da katıyordu.

Catherine birçok sevdalısından biri olan Comte Stanislas Poniatovski'yi Diyet'e kral seçtiriyordu (1764). Gerçi III. Mustafa Diyet'i seçiminde serbest bırakacağına, Poniatovski'nin seçilmemesi şartıyla yemin etmişti. Fakat ne yapsın ki ordusu ancak Osmanlı Devleti içindeki kazan kaldırmalarda galip geliyor, dışarda ise "Gâvura dayanılmaz" diye kaçıyor ve dağılıyordu. Divan-ı Hümayun ise yabancı devletlerden aldığı rüşvetlerle onların menfaatlerini üstün tutuyordu. Zavallı hünkâr Kırım Geray'a dert yanıyordu: "Tek başıma ne yapabilirim, bütün vezirlerim ya miskinleşmişlerdi veya irtikâp ve rüşvetlerle bozulmuşlardı. Artık hepsinin isteği, günlerini köşklerde musiki âlemleri ve güzel odalıklarla gün etmektir. Kimse bana yardım etmiyor." diyordu.

III. Mustafa bu kanaatını bir kıt'a ile de belirtmiştir. Dörtlük şeklindeki kıt'asında, bozuk düzen için, "Sanmam ki bizde (yani saltanatı zamanında) düzele" diye başlayan kısmını vezirlerini birtakım hazele (alçak, rezil) tâbiriyle niteledikten sonra atasözü haline gelen şu mısra ile bitirir:

"İşimiz kaldı cümle hemen merhamet-i Lem-yezele".

Gerçekten memleketi Allah'ın merhametinden başka kurtaracak bir çare kalmamıştır. Memleketin o zamanki iç hali tarihlerde okunurken bir Türk'ün gözlerinin yaşarmamasına imkân yoktur.

Nübüvvet devirlerinde böyle olayların çıkması halinde; "Gökten haber var" derlerdi ve onu beklerlerdi. Şimdi, bir İngiliz şairinin tabiata daha uygun ifadesiyle; "Madem ki kış geldi, demek ki bahar yaklaştı" denmektedir.

III. Mustafa; donanma ve topçuluğu ıslah için Baron Tott'u getirtti. Bilmem Baron'un hâtıratı Türkçeye tercüme edildi mi? Edilmediyse çok yazık. Atatürk inkılâbının ruhunu anlayabilmeye çok faydası dokunacak olan fikirleri ihtiva eder. Meselâ öğrencilerinin dillerini Baron Tott da öğrenmek istemiş, fakat güçlüğü görünce, "Türk kadınlarının neden bu kadar cahil kalmış olduklarını anladım" demiştir. Nazik Baron, öğrencileri Türk erkeklerini incitmemek için Türk kadınlarını misâl gösteriyor. Osmanlıcanın anlaşılmaz ibareleri, okunamaz imlâsı mutlaka değişmeli idi. Nitekim Atatürk değiştirdi ve millet okur yazar hale geldi. Artık bir Macar âliminin iddiasına göre, Budapeşte'den Pasifik Ummanına kadar konuşulan Türkçeyi, eski Osmanlılar da konuşabilecek ve hiçbir millete nasip olmayan bir mazhariyete cumhuriyet çocukları da erecek.

Rusya Kırım'ı tamamiyle hâkimiyeti altına geçirdikten sonra Avusturya ve Prusya ile anlaşarak Polonya'yı üçe parçalayarak ortadan kaldırmış ve böylece Osmanlı Devleti ile onu ayıran set dahi ortadan kalkmış bulundu. III. Mustafa'ya, büyük Allah, iyi niyetine mükâfat olarak saltanatını ve ömrünü bir zaferle bitirtti. "Deniz savaşlarının timsahı" diye ünvanlandırılmış olan Hasan Bey Tott'un hâtıralarını, kaptan paşalıkla mükâfatlandırılan bu kahramanın şahametlerini, Barbaroslar devrinin şanlı hâtıralarını zihinlerde tekrar yaşatıyordu. Barış konuşmalarını neticesiz bırakan Rusya, Rusçuk'ta yenildi. Silistre önünde muvaffakiyetsizliğe uğradı. Bu başarısızlıklarının acısını, açık bir şehir olan Pazarcık'ta; kadın, ihtiyar ve çocukları alçakça duvarlara çarpa çarpa öldürerek çıkarmış olduklarını Baron Tott hâtıratında kaydediyor. Lider olamayan III. Mustafa, tarihin sorusuna verilecek cevabın ne olması lâzım geleceğini anlamış ve oğlu III. Selim ile II. Mahmud'a onu telkin etmiş bulunmaktadır. Osmanlı hâkimiyeti altından çıkan Kırım ve Catherine'in himayesine sığınan hain Şahin Giray Rus hâkimiyetine girmişti. III. Mustafa öldükten sonra, Rusya, koruduğu Şahin Giray'ın dâveti üzerine, Kırım'ı doğrudan doğruya Rus topraklarına kattı. Yetmiş bin Rus askeri Potemkin'in komutası altında Kırım'a girmişti. Hiçbir zafer bu ilhakı şereflendiremedi. Şahin Giray'a karşı ayaklanmış asîl Tatarlar dara-

ğaçlarına çekilmişti. Gerisi Şahin Giray'ın gözleri önünde parçalattırılmıştı. Şahin Giray, Cathèrine'i davet etmiş olmasını acı ödedi. Önce Cathèrine tarafından hapse atıldı, sonra ihanetinin cezasını bulması için getirilip Türk topraklarına bırakıldı. Osmanlı Devleti de onu Rodos adasına sürdükten sonra arkasından da bir cellât göndererek başını gövdesinden ayırdı.

Cathèrine, "Kherson"da, Nemçe Kralı Jozef II. ile buluştuğunda; Polonya hakkında kullandığı taktiği Türkiye aleyhinde de kullanmak isteyerek ona Türkiye'yi paylaşmayı teklif eyledi. 1827'de Rusya ve Nemçe ile savaş başladı. Nemçe, Belgrad'ı almak istedi. Muvaffak olamadı ve yenildi. Fakat Osmanlı Devleti de Ruslar tarafından acı bir yenilgiye uğradı. III. Mustafa'nın Köprülü Mehmet Paşası olacak Kaptan Paşa Hüseyin de Tuna ağzında on beş gemi ve on bir bin adam kaybetti. Azak elden çıktı ve dünyanın en iyi insanı I. Abdülhamid yüreğine inerek öldü.

Kış iyiden iyiye bastırmıştı; bahar da iyiden iyiye yaklaşmıştı. Fransa'da büyük ihtilâlin patladığı 1789 senesinde Taht'a çıkan III. Selim'in acıklı şehadeti, Sultan Mahmud'a şimdiye kadar takibedilen taktiğin elverişli bir yol olmadığı, devleti ordusuz bırakmamak için ona paralel bir ordu yaratmağa Yeniçeri ve softanın müsaade etmediği ve etmeyeceği hissini verdi.

Osmanlı Devleti baştan aşağı düzeltilmeye muhtaç idi. Fakat Mahmud, Yeniçeri ile göğüs göğüse çarpışırken softaya arkasını veremezdi. Değiştirdiği kıyafetle iktifa etti. Sultan Mahmud bir gün at ile gezerken, köprüde bir mutaassıp, "Gâvur Padişah" diye hitabederek, atının dizginini tuttu. Maiyeti mütearızın bu cüretini ona canıyla ödetmek istedi. Mahmud mâni oldu; "Bırakın deliyi!" dedi. Mütearızın, "Ben mi deli, deli sensin, ben seninle şehit düşünceye kadar savaşacağım" demesi üzerine; Mahmud, maiyetine; "Şehit olmak istiyormuş, arzusunu yerine getirin!" diye emir verdi. Herif oracıkta öldürüldü. Softa, bu his ve fikir içinde yaşıyordu. Onu kaldırmak yüz yıl sonra Atatürk'e düşecek bir ödev oluyordu. Fakat, medrese arkadaşlarımın birbirine hitaplarını kullanarak "Aziz ders şerikim" diyebileceğim meslektaşım, benden "sınıf-ı seyfiye" (kılıçlı sınıf) için bir önsöz istemedi. Devletin ayrılmış olduğu memuriyet tariklerinden (yollarından) şeyhülislâmların başında bulundukları tarik-i ilmiye hakkında önsöz istedi. Tarik-i ilmiye devletin bir cüz'üdür. Devletin bütün bünyesi hasta olunca o da sıhhatte kalamaz. Onun içindir ki ülke demek olan memleketin cismini teşkil eden toprak ile ordunun birleşmesinden vücuda gelen

Osmanlı Devletinde; bütün "tarik"leri düşürmüş olan perişan ordudan ve onun perişan etmiş olduğu vatanın halinden bahsetmekliğim lâzımdı. Devlet nedir? Bunu burada tarife yeltenecek değilim. Şu kadarını arzedeyim ki Roma'da ve Roma'dan gelen bir an'ane ile devlete "Re-Publica" denirdi. Re ve Res Lâtincedir, şey, eşya demektir. Publica umumun demektir. Devlet, umuma ait şey anlamına gelirdi ki, Osmanlıcaya, "şeyi- âm" diye tercüme etmişlerdi. Ve menfaatı umuma ait olan büyük caddeler gibi yollara "tarik-i âm" ve Nil gibi büyük nehirlere "nehr-i âm"[5] derlerdi. Biz, bugün dahi eskisi gibi, menfaatı umuma ait şeyler diyoruz. On sekizinci asırda Jan Jak Ruso yazdığı meşhur eserinde[6] devleti "Republik" diye ifade etmiştir. Osmanlılarda devlet, menfaatı herkese şâmil ve ait bir şey değildi. Bugün de iktidardaki partilerin menfaatlarına hizmet eden özel bir şeydir. Devlet kelimesi elden ele geçen yani para gibi tedavül eden bir şey mânasınadır. Bilmem, Deli İbrahim devrinde mi; bilmem vezirlerine "Hezde" demiş olan III. Mustafa devrinde mi, devletin bu mânası, ismini bilmediğim bir şaire; "Devlet hamam tası gibidir, bir cenâbetten diğer cenâbetin eline geçer" dedirtmiştir. Ordu hasta olunca ortağı toprak ne hale gelmez? Toprak mülkü teşkil ettiğine göre kurumlar ne hale düşmez? Bir hükümdar (III. Mustafa) bunu bize en acı fakat en doğru şekilde söylemiştir. Hiçbir tarih kitabı, ne yazık ki, devletin kurucusu Sultan Osman'ın oğlu ve halefi Orhan'a ölürken vermiş olduğu nasihatlar üzerinde durmuyor:

Dilerim ey sâhib-i ikbâl ve cah (mansıp, makam)
Etmeyesin cânib-i zulme nikâh (bakmak)
Memleket-i Rum'da kıl adl-ü dat (adâlet)
Eyle riayet ulemâya tamam
Tâ ki bula emr-i şerîat tamam
Her nerede işitesin ehl-i ilim
Göster ona rağbet ve ikbâl ve hilim
Asker ve mal ile gurur eyleme
Şer-i Şerîf ehlini dur eyleme (uzaklaştırma)
Matlabımız Dîn-i Hudâdır bizim
Mesleğimiz râh-i Hudâdır (doğru yol hidâyet yolu) bizim
Yoksa kuru mihnet ve kavga değil
Şah cihan olmağı dâva değil.

---

(5) Medenî Kanunun 641 inci maddesinde görüldüğü gibi, bugün de "Menfaatı umuma ait şeyler" diyoruz.

(6) Contiat Social (yazarın notu).

İşte bir milletin hakikî büyüklüğünün ne olduğunu ve ne olacağını gösteren sözler.

Sultan Osman'ın bu nasihatları ile III. Mustafa'nın devletin perişan halini gösteren kıt'ası, bundan yüz bin yıllarca sonra bulunup okunsa, (mânalarını ancak söylenmiş olduğu zamanı belirten, 1281 tarihi ile 1757 ve 1774 seneleri aralarında yer almış bir rakam hayalinde), devletin 493 senede ne halden ne hale gelmiş olduğunu sessiz sessiz anlatacaktır.

Tarih, kurulların bilinmesi ile tamamlanır. Yani tarıh hukuksuz anlaşılamaz; hukuk da tarihsiz bilinemez. Madem ki aziz ders arkadaşım meşîhatı yazmış bulunuyor, o kurul mutlaka tarihle anlaşılacağından tarihten söz etmek zorunluğundayız. Meşîhatın tarihi yalnız Osmanlı tarihine bağlı değildir. Dünyaya hukuku ihsan eylemiş Roma hukuk tarihine de bağlıdır. Her kurul her canlı gibi bir göbek yeri taşır. Roma hukuku, çevresinden yani çevresinin zamanındaki kanun ve âdetlerinden, ilhamını almıştır; sonra yalnız Akdeniz çevresine değil, bütün batı devletlerine ve doğusundaki devletlere, bu arada Suriye ve Filistin'de kurulan devlete de ilham kaynağı olmuştur. Osmanlı Devleti, hem İslâm olmak itibariyle, hem şah-cihan olmuş Roma'nın şah-cihan olmuş şanlı halefi bulunmasından, Roma hukukundan çok etkilenmiştir. İslâmiyet, zamanının en geri kalmış bir yeri olan Arap yarımadasında çıkmıştır. Onunla, Roma hâkimiyeti altında yaşamış Filistin ve Suriye medeniyeti arasında medeniyet açısından doldurulması imkânsız büyük bir boşluk vardı. Bu boşluğun derinlik ve genişliğini yalnız oraya kervanlarla gelip giden Abdullah oğlu Muhammed'in nurlu gözleri görebiliyordu. Yiyecekten mahrum bir kavim, besleyemeyecekleri evlâtlarından kız olanlarını diri diri gömüyordu. İslâmiyetten önceki bu devre "barbarlık devri" dememek için "cahiliye (cehalet, medeniyetsizlik) devri" denmişti. Şanı büyük Kur'an'da büyük Allah, Yahudilere hitaben; **"Size çok zalim işkenceler yapan, erkek çocuklarınızı kesip de kızlarınızı yaşatan âl-i firavun'dan sizi kurtardım."** diyen âyetinde (Bakara 'İnek' sûresi, 49. âyet) Arapların, çocukları kız olduğu zaman kendilerini nasıl büyük bir felâkete uğramış gibi görmüş olduklarını hissettirir. Hazret-i Peygamber'in büyükbabası Abdü'l-Muttalip'in, oğlu Abdullah'dan yetim doğmuş torununun erkek olmasından duyduğu sevinç anlaşılır. Mağlûp ve mahkûm bir millete yapılmış en büyük hakaretin, onların erkek çocuklarını öldürüp kızlarını yaşatmak olduğunu bize anlatıyor. Peygamberimiz'in, **"Kız babaları kısmetlidir (rızıklıdır)."** diyen hadîsinde, umumî gibi gözüken bu meş'um âdeti kaldırtması, taşıdığı ulaşılmaz büyüklüğünün, dost nazarında olduğu kadar düşman nazarında da

en büyük delili olarak kabul edilir. Karanlık ufuklardan çıkagelmekte devam eden bu âdet, ne yazık ki Türk analarına, Atatürk inkılâplarına kadar, erkek evlât doğurmamış olmaları halinde kocalarının pek atılamayacak endişeleri olduğu kanaatiyle lohusalıklarını üzüntü ve utanç içinde geçirtti. Cahiliyenin pek iptidaî insanlarını seksen sene zarfında iki büyük imparatorluğa, İran ve Doğu imparatorlukları topraklarına sahip kılacak kadar yükseltmiş bir evlât, hiçbir kavme, hiçbir millete nasip olmamıştır. İslâm dünyası onun en büyük mucizesidir. Sayın meslektaşım Abdülkadir Altunsu'nun büyük ve titiz bir araştırmasıyla milletin istifadesine sunulan bu eser, muazzam bir anıt-kabirdir. İslâmiyetin mucizesini yaşatmakla görevli ve ödevli bir makamı işgal etmiş zatların mübarek hâtıraları veya aziz ve büyük hocam Tevfik Fikret'in Sis manzumesinde Ayasofya hakkında kullandığı tâbir ile "mersus-u havâtir"i[7] olan bu anıt-kabir'de Zembilli Ali Efendi, İbn-i Kemâl, Ebu's-Süûd Efendi, Yahyâ Efendi, Eğri zaferini kazandıran Bahâî Efendi gibi büyükler yatar. Bu anıt-kabir'in önünde huşû ile eğilirim.

İslâm orduları Suriye'yi fethedince orada Hicaz'da olmayan bir medeniyet hazinesi bulmuşlardı. Memurlarını İslâm ederek yerlerinde alıkoymuşlardı. Buldukları bu büyük hazine Roma hukuku olmuştu. Meşhur Roma hukuku profesörü Alman Miteyis iki türlü Roma hukuku olduğunu iddia eder; biri bütün ülkede yürürlükte olan hukuk, diğeri mahallî etkiler altında kalmış mahallî hukuk. Hazret-i Peygamber'in dünyaya şeref veren doğumlarından (576 yılı 21 Nisanını 22 Nisanına bağlayan gece) altı sene evvel ölmüş Jüstinianus'un (565) Roma hukukunu ölümden kurtaran meşhur mecellesi (Corpuse), Doğu Roma İmparatorluğunda tatbik ediliyordu ve İstanbul'dan başka Beyrut okulunda dahi okutuluyordu.

İslâmlar, Batıda Roma İmparatorluğuna yerleşmiş kavimler gibi yerleşmediler, ilgilerini yalnız toprakla kurmadılar, onlar Suriye ve

---

(7) Sağlam, metin, demek olan mersus tâbiri, şânı büyük Kur'ân'ın 61 inci "Savaş Nizamı" (Saf) adını taşıyan sûresinin 4 üncü âyetinde saf halinde, yâni bugünkü tâbir ile bitişik nizamda döğüşürlerken teması kaybetmemelerini ifade için, **"Keennehüm bünyânin mersus"** teşbîhinde de kullanılmıştır. Yâni; sanki onlar tahkim edilmiş bir bina haline gelmişlerdir, demektir. Cemâatle namaz, savaş taktik şeklini gösterir. İslâm, ordu ile ibâdeti birleştirmiştir. Namaza iştirâk edemeyen orduya da katılamaz. Orduda vazife alamayan namazda da imamlık edemez: Kadınlar gibi.. İslâm ordusunun başkomutanı Peygamber, cemâatin de namazda imamıdır. Hazret-i Ebûbekir'in Peygamber'in rahatsızlığında yerine namazda imamlığa vekil olması, onun devlet başkanlığına da vekâletini ifade etmiştir. "Askerî Adâlet" adlı eserimizde bu cihetler daha fazla anlatılmıştır.

Mezopotamya'yı bütün medeniyetleri ile fethettiler. Hicaz çok iptidaî idi. Ne yazık ki hâlâ da kısmen öyle. İnsanlığa en büyük devrini, altın devrini açtırmış büyük Peygamber'in en kutsal emri, mâziyi inkâr etmemektir. Fakat, değil kişiliklerinin, sayıları dahi meçhûl kalmış Peygamberlerin, Nebîlerin kitaplarının da devir devir bizzat Tanrı tarafından, teknik tâbiriyle "Nesh" edilmiş olması, bugünkü tâbir ile değiştirilmiş, hükümleri kaldırılmış bulunmasının işaret eylediği gibi, devamlılık, ancak geleceğin terakkilerine de bir açık kapı bırakmakla mümkün oluyor. Geleceğe açık kapı bırakmayan kanunlar, Fuzuli'nin elindeki "berat" hakkında söylemiş olduğu gibi, "Âyeti mensuha gibi menu-ül amel" yani bizzat Kur'an'da Tanrı tarafından neshedilmiş âyetler gibi, amelden yani uyarınca hareket edilmekten men edilmiş olarak kalır. Hukukî hükümlerin (ahkâmın) zamanla değişmesi kaidesini, neshini. yalnız din değil akıl da zaruri görüyor. Nesh olmasa dünya kanunsuz, hukuksuz kalır. Hukuk, hayvan yaratılmış insanı adam kılan bir kudrettir. Şerîatlar değişmese ne olurdu? Canlılar gibi sadece içgüdülerinin kanunu içinde yaşarlardı. Hukukun en büyük inkılâbını teşkil eden babalık kurulu vücuda gelmezdi, aile olmazdı. "Muharremat"[8] fikri ile insanlık yükselmiş olmazdı. Muharremat, insanların seks hayatını hayvanın seks hayatından ayırmış bir hukukî kuruldur. Usûl-i fıkıhta yâni hukukun esasları olarak kabul edilmiş prensipleri anlatan eserlerde deniyor ki: Şerîat-i Âdem (A.S.) de bir insanın kendi cüz'ü ile evlenmesi de câizdi. Halbuki Şerîat-ı Ahmediye ise insanın kendi cüz'ü ile evlenmesini (Nisâ 'Kadın' sûresinin 27. âyetinde)[9] baba ve anayı kendi cüz'ü ile ve evlâdın, kendi fer'i ile evlenmesini yasak etmiş, müesseseyi genişletmiş, kardeşler arasında yeğen ile dayı ve amca arasında evlenmeyi yasaklamış bulunmaktadır. Kan hısımları arasında bu tahrim (haram kılınmak) sıhrî hısımlara kadar çıkartılmış; kızların kayınpederleriyle, erkeklerin kaynanalarıyla evlenmeleri de yasak edilmiştir.

Şerîat-ı Yakup (A.S.) da dünyada sadece bir erkek bir kız olsa idi, bunları, birbirleriyle evlenmeleri câiz olmayacakları bir nikâhta birleştirmek câiz idi. Hazret-i Yakup Peygamber, Şuayb (A.S.) ın sanırım ismi Rebeka olan küçük kızına âşık imiş. Babasından istemiş. Şuayb (A.S.), "Büyük kızım dururken küçüğünü vermem" demiş (bugün de

---

(8) Muharremat, şerîatça haram ve yasaklanmış şeyler anlamına gelir (yazarın notu).

(9) 4. sûre olan Nisâ Sûresinin 22 nci âyeti olacak. Hocamız 27 nci âyet olarak yazmıştır (yazarın notu).

Şuayb (A.S.) ın düşüncesinde olan pek çok aile vardır). Yakup (A.S.), "Her ikisini de alırım" demiş ve almış; her biri için de yedi sene kayınbabasına ırgatlık etmiştir. Bu bize yalnız teknik tâbiriyle "Cem-i Muharremat"ın Yakup (A.S.) şerîatında câiz bulunmuş olduğunu göstermekle kalmıyor, "Oğlun yok ise damadın da mı yok?" atasözünü anlamamıza ışık tutuyor. Buğdayın üretilmesi başarılınca; tohum tarla münasebeti, erkek ve kadın arasındaki münasebete ilham kaynağı olmuş, o zamana kadar meçhûl olan babalık denilen müessese vücuda gelmiş; kadına, "nesillerin ekildiği tarla" (mezreatü'l-ensâl) gözüyle bakılmış; kola fazlasiyle muhtaç olan o ziraat âleminde babaya, evlât üzerinde bir mülkiyet hakkı vermiş ve tarlasında ırgat olarak, kul olarak çalıştırmıştır. Oğuldan mahrum olan baba, damadını çalıştırmıştır. İktisada ehliyet, insanda, buğdayı üretmeyi başarabilmesiyle başlamış olduğundan atalarımıza, "Oğul devlet, mal tahıl (tane), mülk değirmen" dedirtmiştir. Medenî Kanun (92-95. maddelerinde) başka bir şey söylemiyor. Tek kadınla evlenmek ise, Allâh'ın, **"Karıları arasında adaleti muhafaza edemeyeceklerin tek bir kadın ile kanmasını"** emreden hükmünü yerine getiriyor. Tecrübe insanların âdil olamadıklarını gösteriyor. Nehirler denize doğru aktığı gibi insanların düşünce ve muameleleri de menfaatlarına doğru akar. Patrona Halil, Bayraktar Mustafa ve 31 Mart olaylarında, Menemen'de, Kubilây hâdisesinde gözüktüğü gibi gericileri daima çok zalim kılan muamele ve davranışların kaynağı insandaki onu menfaatının kulu kılan bu bencilliğidir.

Şanı büyük Kur'an'daki işbu muharremat âyeti, eski şerîatlara veya cahiliye devri âdetlerine göre yapılmış evlenme işlerine, makable teşmil edilmiyor.

Daha uzun tavzihe hacet yok. Zaman ve ahvalin değişmesinde, o kanun ister gökten gelmiş; isterse yerden insan beyninden fışkırmış bulunsun, değişir. Kur'an'ın ebedî kalacak hükümlerinin, ki o âyetlere "muhakememat" denir, esaslıları Sûre-i İhlâs ile Sûre-i Fâtiha'da toplanmıştır. Ayrıca Kur'an'ın ikinci sûresi olan Bakara sûresinin ilk dört âyetinde özetlenmiştir. Tabiî bunların dışında; **"Yâ Muhammed! Senin bir Rabbin vardır, kimin onun yolundan sapıtmış olduğunu ve kimin hidâyette bulunduğunu yalnız o bilir."** (16. sûre olan Nahl 'Arı' sûresinin 125. âyetinin son cümlesi, Nisa 'Kadın' sûresinin insanlar arasında hükmederken âdil olmağı emreden 56. ve daha birkaç âyeti) gibi daha başka âyetler de vardır. Üzerinde şimdiye kadar durulmamış olan şey Hazret-i Peygamber'in almış oldukları "Hâtemü'l-Enbiyâ (Enbiyâların Sonu)" ünvanıdır.

Rahmetli Süleyman Nazif ile Birinci Cihan Harbinin son senesinde İstanbul'da tramvayda rastlaştık. Merhum, o da merhum olmuş Celâl Nuri'nin zekâsına hayran idi. Celâl Nuri'nin "Hâtemü'l-Enbiyâ" adlı bir eseri olduğunu bana bildirdi. Eserin adı o kadar büyük idi ki içinin o oranda büyük olabileceğinde şüphe ettim ve okumakta acele etmedim. Sonra da okumak nasip olmadı. Hâtemü'l-Enbiyâ'nın ne demek olduğu; Hazret-i Peygamber'in; "Sen öldükten sonra susacaksın; Allah da başka Enbiyâ göndermeyeceğine göre insanların hali ne olacak?" şeklinde kendilerine tevcih edilmiş soruya verdikleri cevap ile aydınlanır. Cenâb-ı Peygamber, **"Âlimler enbiyâların mirasçılarıdır."** demiştir. Bir Alman yazarı, haklarında "ilmin timsâli" tâbirini kullanmıştır. Mâziyi tamamiyle benimsemiş olması ve keza, **"Bilen ile bilmeyen hiç eşit olur mu?"** diyen âyetin ifadesi ve sonra, **"İlmi beşikten mezara kadar isteyiniz."** demiş olmaları, **"İlim Çin gibi dünyanın öbür ucunda dahi olsa gidip arayınız."** buyurması, kendilerinin ilmin timsâli diye nitelenmeleri için kâfidir. Barutu, pusulayı ve kâğıdı icadetmiş olan Çin o zamanlar dünyanın yegâne müsbet ilimde ilerlemiş bir ülkesi idi. Anlayışıma göre "Hâtemü'l-Enbiyâ" ünvanı, artık gökten gelecek kanunların beklenmemelerini ve her şeyi ilimden ve onun âleti olan akıldan beklemelerini bildiren bir ünvandır. Hazret-i Peygamber, kendisinden on bir yüzyıl sonra çıkmış Fransız 1789 büyük ihtilâlinin kapattığı teolojik devri, sağlığında kendi mübarek elleriyle Orta Doğu'da kapatmış ve yine 1789 ihtilâlinin açmış olduğu iddia edilen akıl saltanatını kendi mübarek elleriyle açmıştır. Hazret-i Muhammed'in bu hareketi şanı büyük Kur'an'ın ikinci sûresinde kendisinden soyut bir kavram şeklinde bahsedilen ve insanın yaratılışını anlatan âyetlerde (Bakara 'İnek' sûresi 28-36. âyetler) açıkça anlaşılır. Hakk'ın insana verdiği ad Âdem'dir, insanlar da âdem oğulları (Benî Âdem) dır. Bilindiği gibi Allah meleklerine, **"Ben yeryüzünde bir halîfe yaratacağım."** diyor. "Âdem'i halketti, Havva'yı ona eş kıldı" (Cevdet Paşa'nın Kısâs-ı Enbiyâ'sının ilk cümlesi). Allah Âdem'i yaratınca ona isimleri öğretti. İnsanda, en büyük Avrupalı diye anılan Göthe'nin kudreti olmalıdır ki esmâ'nın ne olduğunu izah edebilsin. Bu izah ancak Peygamberimiz'in ilme ve onun âleti olan akla verdiği önemle orantılı olarak yazılabilir, kanısındayım. Bu tarzda izah, ancak; **"Ben size demedim mi ki sizin** (meleklerin) **bilmediklerinizi ben bilirim, yerin ve göğün bütün sırrını ben bilirim."** âyetinde açıklanmıştır. Demek ki büyük Allah'ın insana verdiği nimet, bir yumruk kadar küçük bir şey olan beyne, yerin ve göğün bütün sırlarını kavrayabilmek kudretini vermesidir. Peygamber; **"İnsanlarla, akıllarının derecesine göre konuşunuz."** der. Beynin de sü-

releri yüz bin yıllarla ölçülen mevsimleri vardır. O sırları keşfedebilecek bir Pasteur, bir Einstein, bir Galilée olabilmek için, beyni kaç on seneler eğitime tabi tutmak lâzım geliyor. İnsan beyninin şimdilik en büyük harikası gökyüzü ilminde gösterdiği kudrettir. Le Verrier'nin, hesap sonucu bulduğu meçhûl bir yıldız hakkında, gökte işaret eylediği bir noktada; "Şurada bir yıldızın bulunması lâzımdır" demesi, göğün bir sırrını çözmesi; Pasteur'ün mikropları keşfi; Kopernik (Copernic) ve Galilée'nin dünyanın güneşin etrafında döndüğünü keşfeylemeleri bir mucizedir. İnsan, sekiz rakamının yere yatırılmış şekli suretinde bir sonsuzluğu, o küçücük beynine soruyor, neler, neler keşfolunmuyor. Bundan sonra söz; Allâh'ın halîfeleri ve Peygamberlerin mirasçıları âlimlerindir; onlar ne derse dünya o olacaktır.

Hukuk sahasına gelince; Peygamberimiz, göğün indirdiği hukukun yerine yerin yarattığı hukuku koymuştur. İnsanlığı, dinî hukuktan aklî hukuka yani medenî kanuna, yani devlet mânasındaki Medine kanunlarına geçirmiştir.

İslâmlar Suriye'yi fethedince, orada, zamanın hattâ yirminci yüzyıl başına kadar dünyanın, en üstün kanunu olmuş bir hukuk bulmuşlar ve onu ganimetleri arasına katmışlardır: Jüstinianus'un mecellesini bulmuşlardır. Mezopotamya'yı (Dicle ve Fırat nehirleri arasındaki memleket ve toprakları) fethedince; orada Roma hukuku, İsa'nın doğumundan altı yüzyıl önce XII. Levha Kanunu şeklinde vücuda geldiği zaman; Bağdat dediğimiz "Kalde"de veya başka deyimle Babil'de, Hamurabi Kanunu, ziraat medeniyetinin kanunu olmaktan sıyrılmış ticaret kanunu halini almış ve gelişmiş bulunuyordu. İslâmiyet, fetheylediği bu yerlerde böylece iki büyük hukuk bulmuştu. Suriye'dekini Babil'de sulara ait bulduğu hükümlerle tamamlayarak kendi hukukunu yaptı. Babil'den, ayrıca, Roma hukukundan daha ileri gitmiş "Ümmü veld" yani oğlan çocuk anası cariye (kadın kul) hakkındaki kurulu, İslâmiyete kazandırdıkları en kıymetli ganimet olarak almışlardı.

Eserlerine hayran olduğum Belçikalı tarihçi Piren, araştırmaları sonunda, büyük bir hataya düşerek Hazret-i Muhammed'in doğumunu ortaçağın başlangıcı olarak kabul etti ve bu düşüncesini "Muhammed ve Şarlöman" adlı eserinde bildirdi. İslâmiyet hakkında çok parlak sahifeler yazmış olan bu büyük adam düşüncesine temel olarak, Roma gölü haline gelmiş Akdeniz birliğini yani medeniyetini Roma hukukunun vücuda getirmiş olduğunu ve bu birliği Muhammed'in kırmış bulunduğunu söyler. Frenklerin, barbarların istilâsı; bizim "kavimlerin Doğudan Batıya göçleri" dediğimiz olaylar sonunda Batıda kurulan yeni milletler, yeni devletler, Roma hukukunu, hukukları yapmış ol-

dukları halde İslâmların Roma hukukuna yabancı kalmış olduklarını iddia eyler. Ne yanlış bir görüş! Benim gibi kaba bir cahilin dahi görüp anlayacağı bir yanlış! Roma hukukunun, özellikle Comercium (muamelât) kısmının ara vermeden uygulanmasını devam ettiren İslâmiyettir. Hiçbir Roma hukuku âlimi, Roma hukuku ile İslâm hukuku arasındaki bağlantı üzerinde çalışmamış ve durmamıştır. Bir kere "Fıkıh" kelimesi "Prudentia"nın tercümesidir. İstanbul hukukunda mecelle hocalarımız, mecelle dersine başlarken; "Fıkıh, bilmek demektir" demekle başlarlardı. Fakih (fıkıh bilen demek olduğuna göre) Jurisprudentia'nın tercümesidir. Jurisprudentia ilâhî ve beşerî olağan şeylerin bilinmesidir. Fıkıh da ibadete ve muamelâta ait olan şeylerin bilinmesidir. Fıkhın ibadete ait kısmı tamamiyle İslâmî, yani "şer'î"dir; muamelâta ait kısmı baştan aşağı "beşerî"dir. "Pazarda İslâm olmak lâzım değildir; insan olmak kâfidir" prensibi bunu ifade eder. Bütün Roma hukuku okutan hocalarımız "Jus Gentium"u Kavimler Hukuku diye yanlış olmayan bir tâbirle ifade ederler. Bakınız, Justinianus, Medenî Hukuk ile Jus Gentium'u nasıl tarif eder? Kanunlar ve âdetlerle idare edilen devletler kısmen kendilerinin, yani kendilerine özel, kısmen de bütün insanlarla ayrı ortak bir hukuka tabi olurlar. Her milletin kendi medinesine özel olarak verdiği kanunlara Medenî Hukuk denir, yani hemşehrilerine özel olan kanundur. İslâmda, muamelâtta, tek İslâmlara özel olan hüküm "mal-i mütekavim"e ait olan hükümdür. "Mal-i mütekavim" onunla faidelenmesi Müslüman için caiz olan maldır. Şaraptan faidelenmek Müslümanlar için caiz olmadığından şarap mütekavim mal değildir. Roma, fetihlerle başka kavimleri dairei- itaatına almadan önce, tek başına ufak bir şehir devlet iken muamelâtta tarafların mutlaka Romalı olmaları şart idi. Çünkü Roma medinesinin kanunu olan Jus Civile, Romalılar içindi. Muamelâtın konusu dahi Romalı olacaktı. İşlemin yapılma tarzı dahi Roma tarzı yani Romalı usulü olması lâzımdır. İbn-i Nuceym, bir fetvâsında bir İslâmın satınaldığı şarabın parasını vermemesinin caiz olduğunu söyler; İslâm Jus Civilé'sine göre, şarap, konu olabilmesini kabul eylediği eşyalar arasında bulunmuyor.

"Kavimler hukuku" diye tercüme ettiğimiz, yanlış olmayan, fakat fıkhın tercümesi kadar da anlatıcı bulunmayan "Jus Gentium", Justinianus'un Institutiones'inde şöyle tarif edilmiştir: Bizim akıl için tarik (yol) birdir diye ifade ettiğimiz, tabiî aklın her insan için koyduğu ve bütün milletler arasında riayet gören hukuka "Gentium hukuku" denir, ki, bütün millletlere müşterek olan hukuktur. Roma halkı da kısmen kendisine özel olan kısmen bütün insanlarla müşterek olan bir hukuka riayet eyler. Yukarda da arzettiğim gibi, "Pazarda İslâm olmak lâzım

değildir, insan olmak kâfidir" dendiği zaman pazarda yapılan işlemlerde "Jus Gentium" tatbik olunur demek istenmiştir. Fıkhın "Jus Gentium" olduğuna dair bir ifade tarzı da İmâm-ı A'zam'ın hizmetleri anlatılırken, fethedilen Suriye ve Bağdat (Muhakkem yani hakem kılınan) âdetlerini şerîata sokmuştur, denmesindedir. Örf, fıkıhta bâzan kanun, bâzan âdet mânasına kullanılmıştır. Roma'dan önceki âlem, Mezopotamya, Babil, Asur ve Kalde'yi ihtiva ederdi; yani Hititleri, Mısır'ı, İsrael'i ve Yunanistan'ı içine alan bir âlem idi. Nasıl "Nil" mübarek diye anılacak kadar Mısır'ın bereketini sağladı ise Dicle ve Fırat da bu iki nehir arasındaki koca ovanın (Mezopotamya'nın) bereketini yaratmıştı. Mezopotamya ön Doğunun en eski medeniyetini vücuda getirmiştir. Mezopotamya en büyük savaşını Dicle ve Fırat'a karşı yapmıştır. Müslümanlar Mezopotamya'dan aldıkları örf ve âdetleri şerîata mal ettiler. Mecellenin 1262-1269. maddeleri hep Mezopotamya örf ve âdetinin şerîat'a sokulmuş olmasının delilidir. Umumî veletten yukarıda bahsettim. Suriye'de de Roma hukukunun birçok hükümleri fıkha girmiştir. İtiraf edilen kısım icare (kira) aktidir. Fakat yalnız icareye ait hükümler değil; Kitâbü'l-Hacir'de söz edilen "yirmi beş yaşındaki küçük müessesesi" tamamiyle Roma'dan adaptedir.

Suriye'nin fethinden önce fıkıh ve fakih tâbirleri mevcut değildi. Hicaz için Kur'an'daki hükümler kâfi geliyordu; bunun için hukukçuya Kurra, yani Hâfız-ı Kur'an deniyordu. Kur'an'daki hukukî hükümler çok kıymetli meslektaşım Şakir Berki ile Hayrullah Hamidî'nin müştereken yazdıkları "Kur'an'da Hukuk" adlı eserde toplanmıştır. Feraiz adını taşıyan miras ile evlenme ve boşanma hükümleri en önemlileridir. Tabiî bunlardan başka, ana babaya can sıkıntısı ile bir "öf" denmemesine, senet tanzimine ve daha bâzı hususlara dair hükümler vardır ki hepsi Prof. Şakir Berki'nin çok kıymetli eserinde mevcuttur. Feraiz'in, bu hükümlerin en önemlisi olduğuna dair "El Feraizî" soyadını almış bir zatın kanaatını arzedeyim: Söz konusu zat, "Allah, Feraizin sırrını yalnız ben kuluna nasip etti" derdi. Halbuki feraizin sırrı Kur'an'da değil, tarihtedir. Hâkim ve mahkemenin yokluğu zamanlarında kabileler arasında işlenen suçlar kan dâvasında çözülürdü. Mağdur olmuş kabile, intikamını yalnız suçu işlemiş kabile erkeklerine yöneltirdi. Hâlâ dahi kan dâvasında bir kadın öldürülmez; diyet erkekler arasında toplanan para ile ödenirdi. Bunun için erkek mirastan kadından fazla pay alırdı. Osmanlı Devletinde arazi kanununda kabûl edilmiş "tevsi-i intikal" yani miras hisselerinin genişletilmesi bu mâruzatımı ispat eder.

Hazret-i Peygamber'in kendilerinden sonra Peygamber gelmeyeceğini buyurması üzerine; ortaya yasama erkinin kimde olacağı mese-

lesi çıktı. Şâri' olarak yâni yasama vermek kudreti yalnız Allah'da ve Peygamberinde bulunduğuna göre Peygamber'in vefatlarında artık gökten bir kitap gelmeyecek, Peygamber'in söz ve fiili ile belirtilmiş sünneti de gözükmeyecektir. Öyle ise insanlara yeni kanunları kim verecek? Medine'de kadı bulunan İmam Mâlik, sünnetin üçüncü nev'i olan Peygamber'in görüp de men'etmediği fiillerin Medine halkında devam ettiğini ileri sürdü. Medine halkından Sahâbelerin (Peygamberimiz asrı yakın adamlarının) fiillerinin, Peygamberimiz'in görüp de yasak etmediği âdetlerin yasamaların esasını teşkil edeceği içtihadında bulundu. Bu sebepten mezhebine "Ehl-i Hadîs" dendi. Çin'in fethedildiğini tasavvur ediniz. Ona Medine halkının âdetleri nasıl kabûl ettirilebilir. Çin, Medine olmaz, dünya da Medine olmaz; öyle ise Medine dünya olmağa mecburdur. Nitekim Roma, dünyayı fethettikten sonra dünya Roma olmadı; Roma Jus Gentium'u (kavimler hukukunu) kabul ederek dünya oldu. İmâm-ı A'zam, İmam Mâlik'in bu içtihadına karşı aklın hâkimiyetini ifade eden "Ehl-i Re'y" adlı mezhebi kurdu. Suriye ve Mezopotamya örf ve âdeti, şerîata girdi. Şerîat, yasama demektir. Böylece Medine'nin (Peygamberimiz'in "Yesrip"de kurdukları devlet) kuruluşundan yüz sene sonra, Suriye ve Mezopotamya'nın dahi kuruluşundan çok sonraları, Roma hukukundan alınmış tâbir olan "fıkıh" şerîat hukukuna yâni İslâm devletinin medenî hukukuna geçmiş oldu.

II

Şimdi meşîhatın göbek izlerinden, içinden çıktığı meşime'yi[10] araştıralım: Her yasama, bir milletin medeniyetinin, ilerlemesinin muhassalasıdır. Bir kanunu, bir tarihe bağlamak; onu âdetlerin bir zamandaki haline bağlamaktır; onun satırlarına, gerekçesine, onu açık bir tarzda gösterecek bir çıkıntı, görünür hal vermektir. Birinci, ikinci tertip düsturdaki tarihler, üçüncü tertipteki kanunların taşıdıkları tarihle aynı örf ve âdetin eseri olmadıklarını gösterir. Osmanlı Devleti, yıkılıncaya kadar mâzisindeki düşüncelerine hürmet ve bağlılığı hattâ Tanzimat'tan sonra dahi gösterdi. Biz, mecelle dersine başlarken hocamız; Cevdet Paşa'nın methiyle söze başlar; Mecelle'nin onun bütün taksiratını affettirecek dinî bir eseri olduğunu, şerîat hükümlerini yaşattığını söylerdi. Mecelle'nin; Roma hukukuna bağlı Fransız medenî hukukundan pek fazla bir farkı yoktu. Yalnız Âli Paşa'nın teklifi dairesinde Fransız medenî kanunu kabul edilseydi, zihinlerdeki Çin seddi yıkılmış olurdu. Ayakta duran her şey canlı değildir. Kendisine saygı

(10) Meşîme, döl yatağı, son anlamına gelir (yazarın notu).

duyulan her şeye de itaat edilmez. Tanzimat'ın getirdiği tabakalar, hukukun seviyesini yükseltti ve Mecelleyi Emevî ve Abbasî devletleri zamanındaki seviyede bıraktı. Onun "Kavaid-i Külliyesi" yani hukukun genel prensipleri veya Mecelle mazbatasında, İbn-i Nuceym'in açtığı çığır diye nitelendirilen prensiplerin hepsi, tüm insanlığa mal olmuş, tabiiyetlerini kaybetmiş, Roma prensipleridir. İnsan, tarihin yardımı olmadıkça o birbirini nakzeden kanunların kargaşalığının içinden çıkamaz. Bir milletin özel hukuku, bize, örf ve âdetleri izah eder; kamu hukuku ise olayların tarihini gösterir. Bunun içindir ki, bu önsözün başlarında olayların tarihini izah ettim. O olaylar özel hukukumuz üzerinde dahi etkisini gösterdi. Çünkü âdetlerimizi değiştirdi. Özel hukuk bâzı kurullarında kamu hukukunun yansımasını taşır.

Roma İmparatorluğunun Batıda yıkılışı ve Doğudan gelen göçmenler yeni milletlerin doğumuna vücut verdi. Eski Galyalılardan eser kalmadı. Yerlerine gelen Gotlar, Vizigotlar, Hunlar, Burgonlar ve Franklar beraberlerinde getirdikleri kanun ve âdetleriyle yeni yurtlarına yerleştiler. Kanunların şahsîliği prensibini koydular. Nitekim İstanbul'un fethinden önce İstanbul'daki Türkler için bir cami ve aralarındaki husumeti kendi kanunlarına göre çözmekle görevli bir kadı vardı. Batı'ya, Justinianus'un mecelleleri çok sonra girdi. Roma hukukundan bir iz olarak İstanbul Hıristiyan İmparatorlarından Theodosianus'un ve Roma'nın meşhur hukukçusu Papinianus'un birkaç fikri "Alarik Muhtırası" adı altında tatbik edildi. Frankların diğer milletlere üstün gelmesiyle; Fransa'nın vücuda gelmiş olmasına rağmen, Voltaire'in, "Her konak değiştirilirken atla beraber kanun da değiştirilmiş oluyor" sözü, o zamanlara kadar, ülkenin, kanun birliğinden mahrum olduğunu gösterir. Roma hukukunu pratik gaye ile tefsir edeceği yerde, ona, tatbik edildiği muhitteki karakter ve mânalarını vererek tefsir eden Cujas, XVI. yüzyılın adamıdır (1522 - 1590). Almanya, Roma hukukunu XVI. yüzyılda millî hukuku kıldı. Meşhur Bolonya Okulu XI. yüzyılda vücuda geldi. İslâm imamlarının buldukları Suriye ve Bağdat'ta ise Roma hukukunun borçlar kısmı ve yargılama usulü (kitâbü'l-kazâ) VII. asırda okutuluyordu. Eskilerin "vecibe", bizim "borçlar" diye ifade ettiğimiz hukuk kısmı, Roma hukukunun en dikkate şâyan kısmıdır. Sırf aklın vücuda getirdiği bu kısım, kamu hukukunun etkisini taşımaz. Matematik gibi, aklın bir eseri bulunmasından dolayı politik teşkilâtların etkisi dışında kalmıştır. Bu sebepten Müslüman Suriye'de olduğu gibi, sosyal veya dinî değişimlerin etkilerine mâruz kalmadı. Hıristiyan âlemi ve İslâm âlemi ile Almanlar, Roma hukukunun borçlar kısmını böylece benimsemiş oldular.

Arzettiğim gibi Batı devletlerinin varlıkları sadece Roma İmparatorluğunun yok olmasıyla başlamaz, ilk İslâm devleti, Suriye ve Bağdat'ın Roma İmparatorluğundan koparılmasıyla başlamıştır. Osmanlı Devleti, Doğu Roma İmparatorluğunun doğrudan doğruya halefidir ve aralarındaki bağ da tarihî bir bağdır. Osmanlı mevzuatı ile Roma mevzuatı zamanın eliyle birbirine bağlanmıştır. Bu sebepten bizde ilk fakihler Lâtince bilirlerdi ve hattâ şeyhülislâmlar arasında Lâtince eser tercüme edenleri bulunurdu. Rahmetli dostum ve meslektaşım Esat Arsebük'ün babası hocamız Haydar Molla'nın önemli vesikaları ve kaynakları ihtiva eden Mecelle şerhinde belirttiği gibi; Şeyhülislâm İbn-i Kemâl'in, Kitâbü'l-Gasp'a geçmiş bir sözü, aynen, Momsen'in Roma ceza hukukuna ait üç ciltlik eserinde mevcuttur: "Gasp sirkat değildir". Marius - Sylla; Pompe - Cesar iç savaşlarında galip taraf, mağlûp tarafa mensup olanların gayrimenkul mallarını gaspederlerdi. Bu siyasî ve sivil suç bugün Ceza Kanununa girmemiş olmasına rağmen ceza hukukunda yer buluyor. Emekli Yargıtay daire başkanlarından ve Anayasa Mahkemesi üyelerinden çok kıymetli üstad Cemal Köseoğlu'nun Ceza Kanunu Şerhinde (495-501. maddelerini ihtiva eden ikinci fasıl) resmî adları "yağma ve yol kesmek ve adam kaldırmak" olduğu halde umumî fihristte adı geçen suçlar "Gasb" adı altında belirtilmektedir.

Hayır; ortaçağı Hazret-i Muhammed açmadı. Bu ilmin timsâli ve aklın mümessili, ilkçağın, ortaçağ içinde eriyip gitmesine engel olarak Roma hukukunu ölümden kurtardı. İlkçağ kültürüne kucağını açtı. Yunan'ın Sokrat, Platon, Aristo denen o büyük dâhilerini yetim kalmaktan kurtarmış oldu. Abbasiler, Yunan'ın bütün felsefî ve fennî eserlerini Arapçaya tercüme ettirdiler. Batı, koyu taassup devrinden Rönesans devrine Endülüs Müslümanlarının sayesinde geçti. Batıya, Aristo'yu olduğu gibi tanıtan İbnü'r-Rüşt olmuştur. Bu bilginin derslerini, Yahudiler, Lâtinceye tercüme ederek Batı üniversitelerine dağıttılar. Ortaçağı açan Batı'dır. Ortaçağı kapatan Müslüman Türklerdir. Ortaçağ, nice yüzyıllar İslâmların İslâmiyete ihanetleriyle, Batıda kapandığı halde, Doğuda sosyal düzeyin devamı şeklinde yaşamaya devam etti. Aklın eseri olan yâni medenî kanunu olan fıkıh'ı, dinî bir hukuk şekline düşürmekle ve hukukçuları İslâmlıkta bulunmayan papazlığa çevirmekle ortaçağ yaşatılmış oldu.

Romalı Varron[11] zamanı üçe ayırır: 1 — Meçhûl yâni bilinmeyen

(11) Varron İsa'nın doğumundan 116 sene önce doğmuş şâir ve ansiklopedik malûmatının genişliği ile şöhret bulmuş bir âlim idi.

zamanlar; 2 — Efsane devri; 3 — Tarihî devir. İtalya'nın İbn-i Haldun'u diyebileceğim Vico[12] ise zamanın bölümlerini: 1 — Tanrılar çağı; 2 — Kahramanlar çağı; 3 — İnsanlar çağı diye tanımlar.

Niebuhr[13] ise Varron'un bölümüne uygun olarak zamanı ayırır. Yalnız Niebuhr, ilk iki devrin efsaneleri yerine tarihî hakikat olarak zikrettiği hayatî olayları koyar. Ona göre efsane yerine efsane, tahmin yerine tahmin mevcuttur. Çünkü Niebuhr, bir milletin rivayetlerine ve edebivatına girmiş şeyleri, tarihinden bir parça, hiç olmazsa inançlarının bir tablosu olarak kabûl eder.

Her dinin tarihinde, her milletin tarihinde, hattâ her kavramın tarihinde bir efsane, bir karma ve tarihî dönem vardır. Devir açmış her büyük olayın tarihi aynı kısımları taşır. Tevrat'ta da, İncil'de de bir efsane devri veya başka bir deyimle tanrısal yani efsane ile kahramanların karıştığı ve insanların içinde yaşadığı devirler vardır. Homer'le açılan şanlı devirleri devam ettirmiş olan Tevrat ve İncil'in izah ettikleri bu efsane devirlerini Kur'ân-ı Kerîm de kabûl eder. Musa'nın devri bir karma devirdir. Mısır'dan çıkışları kahramanlık devrinin başıdır. Babel esaretiyle başlayan devir "Nebîleri haksız yere öldürüyorsunuz" diyen Tanrısal azar ile belirtilen insanlar devridir. İsa'nın hayat hikâyesi, doğumundan ölümüne kadar, engizisyon tarihi, yani, İsa ve onun şefkatiyle ilgisini kesmiş, dünyayı diri diri yakılan insan eti kokusu ile doldurmuş insanların devridir. Hıristiyanlık, Sokrat'ın ilme dayanan aristokratik ahlâk telâkkisini değiştiren, yerine dine dayanan halka açık demokratik kurallar koyan ve bu inanca dayanan ahlâkı cemiyetin aşağı tabakalarına yayan havârîlerin doğduğu Hıristiyanlık devridir. Havârî veya çoğul şekli ile havâriyûn Hazret-i İsa'nın yardımcıları ve benzetme caizse aşere-i mübeşşire'sidir. İncil, metinleri birbirini tutmayan dört ayrı kitaptan ibarettir. Buna Tanrı'nın yeni andlaşması (ahd-i cedid), Tevrat'a da Yahudilerin Tanrı'yla ilk andlaşması (ahd-i atik) denmiştir. İncil'i yazmış olanlar V. yüzyıldan itibaren Roma'nın ve Ravenne'in büyük kiliselerinde mozayik ile işlenmiş ve resimleri yapılmış Hıristiyan ulularıdır. Bu resimlerde genellikle baş üzerinde bir ay ve etrafında ışıktan bir çember gibi taç resmi vardır. Yanlarda sembolik (timsâlî) resimler yapılmıştır. Bu semboller üzerinde ittifak hâsıl olmamıştır. Ancak yanda bulunan genç adam Saint Mat-

(12) Vico, İtalyan filozofudur. "Yeni Fenler ve Tarih Felsefesinin Prensipleri" adlı eseriyle meşhurdur. 1668'de doğmuş, 1744'de ölmüştür.

(13) Niebuhr, şöhretli bir Alman tarihçisidir. En önemli eseri "Roma Tarihi"dir. 1776'da Copenhaque'da doğmuş, 1831'de Bon'da ölmüştür.

hieu'ye, arslan resmi Venedik'in patronu kılınan Saint Marc'a, bir boğa Saint Luc'e ve bir kartal Saint Jan'a atfolunmuştur. İncil veya İncil'ler yukarıda belirtilen azizler tarafından yazılmıştır. İncil, İsa'nın hayat ve doktrinlerinin hikâyesi yâni Hıristiyanlığın efsane ve tarihten ibaret karma bir izah şeklidir. Hıristiyanlıkta, dinî kural haline getirilmiş, kilise kapıları önünde bir tas içinde bulunan okunmuş suya parmak sokarak alına sürmek usulü, putperestlikten kalan teharet (temizleme), yalnız insanlar için değil, tarla ve şehir gibi şeylerin de kutsal su ile temizlenmesi inancının devamıdır. Roma'nın XII. levha kanunları Hıristiyanlıktan önce kabûl edilmiş hukukî kurallardır. Bu kurallar o zamana kadar halktan gizli kalmış hukuk kurumlarının halka mal edilişidir. Daha önceden mevcut olan sır halindeki şeklî kuralları halka öğretmek mümkün değildi. Herhangi bir dâva şekil noksanı nedeniyle reddedilebilirdi. Bunu açıkça izah etmek için kendimizden bir misâl vereyim: Namazda sûreleri okurken "Elhamdü Lillâhi" yerine aynı anlama gelen "Eşşükrü Lillâhi" diyemem. Rükûa eğilmeden önce secdeye kapanamam, sırayı bozamam. Âyetlerin mânalarını, namazdaki hareketlerin sırasını bana kim öğretecektir? İşte bizde olduğu gibi Roma hukukunun da gizli kalan noktalarını "Forum" denen umumî meydanda bulunan yetkili cevaplandırırdı. Bizde de herhangi bir olayda, müftü, gereken cevapları fetvâ ile bildirirdi.

Roma'da krallar Hıristiyanlığın kabulünden sonra en büyük rahip sıfatını aldılar.

Roma Cumhuriyet olunca bu "büyük rahiplik ödevi" krallıktan ayrıldı.

İmparatorluk Roma'sında özellikle hukuk ilmi en yüksek dereceye ulaşmış, birçok eserler yazılmış, kanunlar birbirlerine prensiplerle (Kavaid-i Külliye) zincirlenmişlerdir. Bu devrin sonunda bütün İmparatorluk halkı vatandaşlık hakkını almıştır. Osmanlı İmparatorluğunda ise bütün halka vatandaşlık hakkı ancak Tanzimat ile verilmiştir.

Roma, objektif hüsnüniyeti hukuktan önce dâvalara sokmuştu. O zamana kadar dâvalar medenî kanunun çok dar çerçevesi içinde görülürken Yunan felsefesinin etkisiyle bâzı dâvalar hüsnüniyet esasına dayanılarak görülmeye başladı. Çiçeron, hâdise anlatırken; dâvanın sonucunu ve hakeme yapacağı başvurmada formül halinde "hüsnüniyete göre" kaydının konmuş olmasını, Scaevola'nın en büyük kuvvet olarak gördüğünü söyler. Bu formül içinde yani hüsnüniyet tâbirine; vesayetde, şirketde ve fıkhın emanetler adı altında toplamış bulunduğu sözleşme-

lerde, vekâlette, satışta, kirada yahut hayat ortaklığını tazammun eden işlemlerde ve buna ait dâvalarda rastlandığını belirtmekte fayda vardır. Bu dâvalarda hâkim kanun metinlerini değil vicdan, hak ve nesafetin icabına göre durumu tetkik ederek kararını verir, yani hâkimin geniş bir takdir hakkı vardır. Pomponius, Scaevola ailesinin, hüsnüniyeti Jus Civile (medenî kanun)'ye sokmuş olduğunu ve kararlarını on sekiz kitapta topladığını Digesta isimli eserinde belirtir. Bu cümle İmâm-ı A'zam'ın yazdığı eseri ve ona vermiş olduğu tertibi[14] hatırlatır.

Aslında, Roma hukukunun kaynağı olarak Çiçeron'un eserlerine bakabiliriz. Bunların başında "De Republica", "De Legibus" ve "De Officis" isimli eserler gelir. Ayrıca "Brutus" adlı eserini de zikretmek gerekir. Bu son eserini altmış yaşında iken yazmış ve orada; "Her gün yazıyordum, okuyordum, eskiden temrin denen öğrencilerin ödevlerini yapıyordum. Beni hatip yapabilecek olan çalışmalarla kanamıyordum. Ben medenî hukuku öğrenmek arzusunda idim. Scaevola'nın çok yakınında çalışıyordum. O ders vermiyordu. Fakat istişarelerinde verdiği cevaplarla onu dinlemekten hoşlananlara gerekeni öğretiyordu." diyerek hâtıralarını ve yetişme tarzını nakletmiştir.

Roma'da yaşayan büyük hukukçuların listesi bizim şeyhülislâmlarımızın listelerinden çok daha uzundur. Hukuk, Roma'da hemen hemen çocuk yaşta iken Romalıya aşılandığı gibi bize de medresede okuyan çocuklara ilk bilgiler verilmekteydi. Roma örf ve âdetleri, ilk İslâm devleti olan Suriye'nin fethiyle, Müslümanlara geçince, çocuğunu okula veren baba, hocasına; "Eti senin kemiği benim" sözüyle hitabetmiştir. Bu söz Roma ilkokullarındaki sıkı disiplinin yaşatılan kırıntısı idi. Müessese olarak fetih ile elimize geçmiş şehirlerin camilerinde hutbeye kılıç ile çıkılması dahi Roma'dan gelme bir gelenektir. Roma'da mülkiyet mızrakla iktisap edilirdi. Çünkü er kuvvetinin ilksel zamanlardaki silâhı, tokmak ve değnekten sonra, değneğin mızrağa çevrilmiş şekli idi. Mülkiyete ait dâvaların görülmesinde, hasımlar müddeabihin üzerine, kul ise ellerindeki mızrağı kulun üzerine koyarak iddialarını ileri sürerlerdi. Gayrimenkule ait dâvaları gören mahkemenin önüne mız-

---

(14) İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe, herhangi bir eser yazmamış, ancak içtihatlarını İmam Ebû Yûsuf, İmam Muhammed gibi tilmizleri toplamış ve zaptetmişlerdir. İlm-i Tevhid hakkındaki düşünceleri de "El-Fıkhü'l-Ekber" adındaki eserinde toplanmıştır. Birçok hadîsleri "Müsnedü'l-İmâmi'l-A'zam Ebû Hanîfete'n-Nu'man" isimli eserde toplanmıştır. Bu eserlerin mevcudiyetleri yine tilmizleri tarafından beyan edilmektedir. 300.000 mesele (problem) va'z ve tesbit eylemiştir (yazarın notu).

rak dikilirdi. Biz bu âdeti fethedilmiş şehirlerde Cuma hutbesine kılıçla çıkmak şekline çevirdik. Şimdi bunların hepsi değişti ve hepsi de şairin demiş olduğu "misâl-i seyf-i hatip" yani hatibin kılıcı gibi bir gösteriden ibaret kaldı.

Kanun maddelerini yazdıran esas bir dünya görüşü var. Bugün 1900 senesinde yürürlüğe giren Alman Medenî Kanunundan beri, Roma hukuku ile ilgisini kesmiş sadece bir Alman medenî hukuku mevcuttur. Kestane kabuğunu beğenmediği gibi biz de Roma hukukunu beğenmemezlik edemeyiz. O büyük kavramlar Roma'ya nereden geldi? İlk çağın felsefe kaynağı olan Yunan'dan geldi. Neden Roma hukukunu geçici bir zaman için dahi yürürlükten alıkoymamış ve Almanya'da dokuz yüzyıl kadar önce, Suriye okulu diyeceğim, okulda büyük İslâm imamları tarafından işlenmiş olan hukuk; sonunda soldu da Almanya'da çiçeklerini açtı? Bu soruya ancak "târik-i ilmiye" dediğimiz mesleğin bizdeki kaderi cevap verebilir. İslâm ve Türklük, Yunan ve Roma'nın fikren hâkim olduğu ilk çağı içinde yaşıyarak devam ettirdi. Batı, ilk çağı yaşayabilmek için on yüzyıllarca bekledi, fakat sonra ilk çağ ile daha ileri çağlara geçti. Şimdi biz de, Batı çağı ile Doğuyu, Batı çağına ulaştırmaya çalışıyoruz. Ondan sonra da tekrar Batı'ya yine açılacak, Doğu çağı ile varmış olduğu çağdan daha ileri gitmesine hizmet edeceğiz. Japonya bizden sonra, Batı çağına girmiş olduğu halde, Batıyı geçmeye başladı. Biz ise hâlâ Sultan II. Mahmud'a ve Atatürk'e küfür etmekle meşgulüz. Soru basittir. Atatürk, Çelebi Sultan Mehmet gibi yok olmuş vatanı tekrar diriltti mi, diriltmedi mi? Ölüyü diriltmek kudretini insanlar yalnız Peygamber İsa'da kabûl eylediler. Tarihten ve coğrafyadan bile mahrum yaşayacak olan Arabistan Yarımadasının hali ölüden de beterdi. Onu, İslâm Peygmberi diriltti ve onunla dünyaya bir altın devir açtı. Malazgirt zaferiyle doğan Anadolu Türklüğü, Selçuklular devri sonunda yine Türk olan Moğollar tarafından yok edildikten sonra, onu tekrar hayata kavuşturmak mucizesini gösteren Sultan Osman değil mi idi? Mondros'ta İngiliz donanmasıyla tamamen batırılmış olan Osmanlı Devletini diriltme mucizesini gösteren Mustafa Kemal değil mi idi? Öyle ise ona, II. Mahmud hakkındaki isnatlar gibi, dinsizliği isnat edenlere onların slâhlarıyla cevap vereyim. Ufak bir çocuk bende-i hemnam olarak, yani; İnsanlığın Efendisi İslâm Peygamberi ile aynı ismi taşıyarak doğuyor "Mustafa"! Günün birinde aynı adı taşıyan bir hocası bu çocuğun istikbâlini okur gibi adına "Kemâl" adını ekledi. Çocuk büyüdü; asker oldu. Anafartalar'da ve Arıburnu'nda düşmana, İstanbul'u fethetmelerine, imkân vermedi. Osmanlı Devleti tamamiyle Selçuk Devletinin halinden çok daha kötü bir hale düş-

tü. Elinde tek bir asker, tek bir silâh bile bırakılmamış devleti mezardan hayata kavuşturmadı mı? Sakarya zaferinden sonra millet ona "Gazi" ünvanını vermedi mi?

Şimdi adı bir âyet büyüklüğünü taşıyan bu zatın ismini "Gazi Mustafa Kemal"i ebced hesabiyle hesaplayınız, zaferinin tarihini yani 1338 1922) i bulursunuz. Gâvur dediğiniz adama, Allah bu nimeti nasip etmez.

Bu uzun yazıyı ona Protestanlığı isnat edecek kadar İslâmlığı bilmeyen ve böylece Nahl sûresinin 125. âyetini inkâr eylemiş bulunan Müslümanlara Enfâl sûresinin 24. âyetini okumalarını ve **"Onun devlet ve millete hayat veren davetine icâbet ediniz."** sözünü, tekrarlıyarak son vermek istiyorum.

Allah'ın kalbine girmiş olduğu o büyük ve eşsiz adama ihanet edenler, ona hiçbir zarar vermezler. İnkılâplarını reddedip devleti "Mondros" bataklığında batırmış olanların hatalarına dönmeleriyle millete ve devlete zarar verirler.

Unutmasınlar ki, İslâmiyet ordu ile kuruldu. Ordu nizamı demek olan Saf sûresi bunu bildiriyor (4. âyet). Osmanlı Devleti ordu ile kuruldu. Sultan Mahmud bu milleti ordu ile Batı çağına ulaştırdı. Mustafa Kemal onu tekrar ordu ile yalnız hayata kavuşturmadı; inkılâplarını gençlikle birlikte orduya emanet etti. Gençlik belki çocukluğa kapılarak ona ihanet edebilir. Fakat ordu namuslu bildiği o başkomutanına asla ihanet eylemez. Unutmamalıyız ki, düşman gibi hareket edenlere askerliğin tunç kaidesi düşmana yapılan muamelenin eşini yaptırır. Tekrar Saf sûresine dönüyorum ve Allah'ın, **"Yapamayacağınız bir şeyi ne için söylüyorsunuz?"** sorusunu size hatırlatıyorum. Aynı âyetin, **"Böyle yapamayacağınız işi söylemenizin Allah nezdinde çok çirkin görüleceği"** şeklindeki ibaresi üzerinde dikkatinizi çekiyorum. 14.11.1971

Vasfi Raşit SEVİG[15]

---

(15) Büyük bilgin, filozof ve değerli hocalarımızdan Ord. Prof. Vasfi Raşit Sevig 1887 (R. 1303) de Yemen (Menaha)'de doğdu. Rumeli Beylerbeyi Mehmet Raşit Paşa'nın oğludur. İlk eğitimini Rumelihisar'da Çapan Mustafa Paşa İlkokulunda ve Taif'te mahallî Rüşdiye okulunda yapmış, 1896 Ekim ayında Galatasaray Lisesinde okumaya başlamış ve İstanbul Hukuk Okulunu bitirmiş, 1909 yılı Ocak ayında İttihat ve Terakki Partisi hesabına Paris'e gitmiş ve Paris Hukuk Fakültesinden diploma almıştır. 10 Ağustos 1914'de yurda dönmüş, yedeksubay olarak orduda görev almıştır. 17 Eylûl 1914 (4 Eylûl 1330) de Sivas Valisi Hasan Hilmi Paşa'nın kızı Nazmiye Hanımefendi ile evlenmiştir. Ocak 1917'de Almanya'ya gitmiş, Saksen (Dresden)'de staj yapmıştır.

Yurda döndükten sonra 1926 yılında Lozan Andlaşmasına göre kurulan Muhtelit Hakem Mahkemelerinde savcılık görevinde bulunmuş, 1931 yılında Şebinkarahisar Milletvekilliğine, Atatürk'ün isteği üzerine, seçilmiştir. 1935'te Sivas Milletvekili olmuş ve milletvekili iken 1935-1936 yılında Ankara Hukuk Fakültesi Roma Hukuku Profesörlüğüne getirilmiştir. 1942 yılında Ordinaryüs Profesörlüğe yükselen Sevig, Ankara Hukuk Fakültesi "Fahrî Hukuk Doktoru" unvanını almış ve 1957 yılında emekli olmuştur. Görevi süresince Roma Hukuku ve Mukayeseli Medenî Hukuk derslerini lâyıkıyla yürüten V. R. Sevig, bilhassa kürsüde, avukatlık yaparken mahkemelerde ve politikada gösterdiği büyük hitabet kudretiyle bütün öğrenci ve öğretim üyeleri ile dinleyenlerin kalblerini fethetmiştir. Türkiye'nin yetiştirdiği en ünlü hatiplerden biridir. Derslerini de hitabet havası içinde vermiştir.

Hocamız, öğreticilik hayatında sadece Roma ve Mukayeseli Medenî Hukuk kollarında kalmamış, hukukun her sahasında değerli eserler vermiş ve âdeta "Hukuk Filozofu" unvanına hak kazanmıştır. Gazete ve dergilerde, meslekî veya politik sayısız makaleler yazmıştır.

Geniş bilgisi ve tevazuu ile yaşadığı Türk bilim hayatında, ölümünün yarattığı boşluk doldurulamayacak kadar derindir.

23.11.1971 sabahı Ankara'da âniden ölümü hepimizi büyük acılara garketmiş, böylece emsalsiz bir kültür hazinesi toprağa verilmiştir. Ankara Hukuk Fakültesi aziz ölüyü İstanbul'a büyük bir törenle uğurlamıştır. Kendisi 25.11.1971 tarihinde Şişli Camii'nde kılınan cenaze namazını takiben Zincirlikuyu Mezarlığına; eşinin yanına gömülmüştür.

Hazırlamış olduğu; Medenî Kanun Şerhi (1927 basım, ilk eseri, Arap harfleriyle), Türkiye Cumhuriyeti Esas Teşkilât Hukuku (1936 basım), Kısa İdare Hukuku, Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu Şerh ve Sak, 2 cilt (1929, 1932 basım), Ticaret Kanunu Şerhi, 3 cilt (1935, 1936 basım), Roma Hukuku Tarihçe ve Institution (1939 basım), Mukayeseli Medenî Hukuk, Toprak Hukuku Dersleri (1953 basım), Askerî Adalet, İnkılâpların Öğrettikleri, Türk İcra ve İflâs Kanunu, 2 cilt (1966, 1967 basım) bizim bildiğimiz ve tesbit edebildiğimiz eserleridir. 1962 yılında "Yasama ve Yargı" isimli bir dergi yayınlamıştır.

Büyük Hoca'nın, araştırmamıza yazdığı bu önsöz bir buçuk aylık incelemenin mahsulü ve son eseridir. Önsöz aslında 3 forma tutacak kadar uzundur. Ancak müsveddeyi ölümünden sekiz gün önce bize teslim ettiği zaman fazla bulduğumuz bilgileri koymayabileceğimizi belirttiğinden özüne ve sözüne dokunulmadan son kısımlarında kısaltma yapılmıştır.

Büyük Hocam! Bu evlâtlarına daha birçok eserler kazandırmak azim ve kararında iken âniden göçtün, sevgin ve üzerimizdeki etkilerin sonsuzluğa kadar yaşayacak ve bizlerden gelecek nesillere intikal edecektir.

Ruhun şad olsun, nur içinde yat!

8.12.1971

Av. Dr. Abdülkadir Altunsu

G İ R İ Ş

"İslâm dini, gelişmelere engel olmuştur." sözü birçok bilginlerce tekrarlanmıştır[1]. Biz bu görüşte değiliz. Ancak engellerin, bâzı din adamlarının özel tutumlarından ileri geldiği kanısındayız.

Dördüncü Yüzyılda İslâm ülkelerinde araştırma ve eleştiriler, ilâhiyat, fıkıh gibi dinsel bilimlerin gelişmesinde olduğu kadar matematik bilimlerinde de gelişmeler yaratmıştı. Ancak 1106 (H. 500) yılında Ehl-i Sünnet akâidi kuvvetle teşekkül etmiş, içtihat kapıları kapanmış, Eş'arî ve Gazâlî gibi İslâm filozoflarının görüşleri artık değişmez birer tabu haline getirilmişti. Deneysel Metod'a da artık son verilmiş bulunuyordu. Gerçi, İbnü'r-Rüşd gibi filozoflar bir nebze içtihat kapılarını aralamışlardır. Ama yine de sıkı sıkıya dine bağlı teorilerden, çok kez kendilerini kurtaramamışlardır. İşte bu nedenledir ki daha sonra gelen bilginler, ancak içtihat kapılarının kapanmasından önce yazılmış eserler üzerinde işlemiş, şerhler ve hâşiyeler yazmış iseler de kendi adlarına özgü eserler meydana getirmekten kaçınmışlardır. Yüzyıllar boyunca medreselerde okutulan eserler, eski eserlerin tekrarlanmasından ibarettirler.

İşte bu özellikledir ki bilimsel duraklama ile sosyal ve doğal olayların ancak eski görüşlere dayanılarak izahı zorunluluğu, bilimin gerilemesine yol açmış, İslâm ülkelerinde bir Newton, bir Galile yetişememiştir.

Dinî taassup, ayrıca doğa (tabiat) kuvvetlerinin araştırılmasını da önlemiş ve her olayın Kutsal Kitapta gösterilen yolda izahına bilginleri zorunlu tutmuştur.

Batıda, dinî taassubun yıkılması Rönesans'ın etkisiyle olmuş ve deneysel metoda dayanarak yapılan araştırmalar, doğayı (tabiatı) insanın esiri haline getirmiş, fakat İslâm ülkeleri, tamamen batıya ve doğaya karşı takatsız kalıncaya kadar Rönesans yoluna girememiştir. Bunun nedenleri, devletin başında bulunan müstebit hükümdarların, halk kütlelerinin uyanmaması için direnmelerinde ve hal-

---

(1) A. Adnan Adıvar, Tarih Boyunca İlim ve Din, 1969, s. 122.

kın doğaya karşı dinî hislerle bağlı bulunmalarında aranabilir. Gerçi, Genç Osman, Üçüncü Selim, İkinci Mahmud gibi uyanık padişahlar dinî tabuları bir nebze yıkarak Batının ilerlemesini örnek almak istemişlerse de bâzısı bu uğurda başını vermiş ve ilk muzaffer çığırı açan Sultan Mahmud'un da ömrü kâfi gelmemiştir.

Şeyhülislâmlar dediğimiz, din ve fıkıh (hukuk) bilginleri içersinde de dinî baskılardan kurtularak her yeniliği hoş görenler veya kolonya içinde alkol bulunması nedeniyle kolonyanın haram olduğunu söyleyenler, yahut tütün'ün haram olduğunu belirtenler olduğu gibi, içilmesinde zarar bulunmadığını açıklayanlar ve bizzet içenler dahi görülmektedir.

Bugünkü sosyal yaşantımızda ihtiyaç duyduğumuz birçok maddenin vaktiyle fetvâ konusu olduğunu söylemekte fayda vardır.

Batı'dan geri kalmamızın başlıca nedenlerinden birisi çok kez yeniliği almamakta direnen bâzı şeyhülislâmların ve din adamlarının bulunuşudur.

Esasen XIV. Yüzyıldan sonra İslâm ülkelerinde bilim ve felsefe sönmeye başlamış, din karşısında ne pozitif bilimler ve ne de felsefe yaşayabilmiştir.

XIII. Yüzyılda İslâm ülkelerinde gözlemci ve deneysel araştırmalar o kadar yoğunlaşmıştır ki İngiliz filozofu Roger Bacon (1214 - 1294), doğal bilimlere ulaşmak için özellikle Arapça ve onun yanında Yunanca dillerini öğrenmenin gerektiğini Oxford Üniversitesinde beyan edince, "Bacon Müslüman oldu" sözlerine muhatap olmuştur. Bacon ilmin dine zararı olmayacağını ileri süren ilk bilginlerdendir. Kendisi bu yüzden 5 yıl kadar hapis yatmıştır[2].

Osmanlı Türklerinde tıbbın büyük bir ilerleme gösterdiği söylenemez. Her ne kadar Kanûnî Sultan Süleyman zamanında kurulan Süleymaniye Medreselerinde tıb eğitimine yer verilmişse de büyük bir yazar veya hekim yetişmemiştir. Kaldı ki, bu tıbba ayrılan medresede, müderrislik, herkesin özlemini çektiğinden iltimaslı ikinci derecede ulemânın ders verdiği dahi anlaşılmakta ve Sultan II. Selim bunu anladığından müderrisler içinde imtihana girme zorunluğunu emretmiş olmaktadır[3].

Din ve düşünce özgürlüğü de XV. ve XVI. yüzyıllarda taassup altında tutulmuş ve Molla Kaabız isminde birisi, İsa Peygamber'in

---

(2) Bkz. A. Adıvar, Osmanlı Türklerinde İlim, s. 48.
(3) Bkz. A. Adıvar, a.g.e., s. 99.

üstünlüğünü ileri sürünce ölüme mahkûm[4] ve arkasından katledilmiştir. Yine müderris (profesör) Sarı Abdurrahman[5], Behnam Kethüda Medresesi Müderrisi, âlemin sonsuzluğunu ve doğa (tabiat) kanunları üstünde olaylar olamayacağı düşüncesinde olduğunu belirttiğinden, 1601 yılında İstanbul'da idam edilmiştir. Bir yıl önce ise aynı düşünceyi ileri süren İtalyan Filozof Giordono Bruno, Roma'da yakılmıştı.

İşte böylece Batıdaki bilginler ve filozoflar Rönesans döneminde kilisenin baskısından kurtulmaya başladıkları halde Osmanlı Türklerinde dinî egemenliğin daha yüzyıllar boyunca devam ettiğini görüyoruz.

Batıda XVIII. ve XIX. yüzyıllarda oluşagelen önemli icatlara Türkler yabancı kalmış, her olayın sebebi eski dinî kitaplarda ve hurafelerde aranmış olduğundan Batı ile Osmanlı Türkleri arasındaki uçurum gittikçe derinleşmiştir.

Kanaatimizce bunun en önemli nedeni Papa'ya bağlı milletlerin sayısının çok olması ve Papa'nın kuvvetli devletlerle veya milletlerle mücadele etmesi sonucunda zayıf düşmesine ve onların ısteklerine uymak zorunda kalmasın rağmen, Osmanlı Türklerinde ve İslâm ülkelerinde Halife'ye ve Şeyhülislâm'a karşı direnecek kadar büyük ve kuvvetli milletlerin bulunmayışıdır.

Avrupa ateşli silâhı icadedince bu icadın Müslüman ülkelerde hemen benimsenmesine rağmen matbaanın icadı sonucu basma kitaplardan yararlanmak; Doğuda, medrese ilgililerinin tepkisiyle karşılandı. Matbaa açabilmek için bile şeyhülislâm fetvâsına lüzum görüldü.

Avrupa'da beliren rönesans hareketi denebilir ki Türkiye'de ancak Sultan III. Selim'le başlamıştır. Rönesansla uyanan Avrupa, sadece Batıyı değil Doğuyu, örneğin Çin Müslümanlarının el yazması eserlerini de inceleyerek aydınlığa kavuşurken, Osmanlı Türkleri ve Müslüman dünyasında bilim, İslâm kurallarının çerçevesi dışına çıkmak cesaretini bulamıyordu.

*
* *

Osmanlı tarihinde 129 şeyhülislâm gelmiş geçmiştir. Bu sayının dışında bâzı kaynaklarda iki şeyhülislâm ismine daha rastlanmaktadır. Bunlar, Molla Yegân ile Yekçeşm Hüseyin Efendiler'dir. Mol-

---

(4) Bkz. İbn-i Kemâl'in bu kitaptaki biyografisi.
(5) Bkz. A. Adıvar, a.g.e., s. 105.

la Yegân, Aydın'da doğmuş, müderrislik, müftülük, kadılık yaptıktan sonra Bursa'ya yerleşmiştir. Molla Hızır, Molla Gürânî gibi Fatih'in hocalarını yetiştirmiştir. Kendisinden sonra görevini üç torunu yönetmişlerdir. 1431'de Molla Fenârî yerine Şeyhülislâmlığa yükselmiş 1436'da ölmüş ise de, büyük bilgin'in ismine resmî salnâmelerde rastlanmamaktadır. Bu tarihlerde, resmî kayıtlarda Molla Fahrüddin-i Acemî Efendi Şeyhülislâm olarak gözükmektedir. Yine Yekçeşm Hüseyin Efendi'nin (Hamidî, Ispartalı) ismine de salnâmelerde rastlanılamaz. 1703 tarihinde Edirne Olayı sırasında ayaklanan âsiler İstanbul'da Paşmakçızâde Ali Efendi'yi Şeyhülislâm olarak ilân etmişler, Padişah Sultan II. Mustafa'nın iradesi gecikmiş ve kendisi de durumun tehlike arzetmesi nedeniyle özür dilemiş, üç gün sonra âsiler İmam Mehmet Efendi'yi ikinci kez şeyhülislâmlığa getirmişlerdir.

Gerek Paşmakçızâde'nin, gerekse İmam Mehmed Efendi'nin Şeyhülislâm seçilmeleri meşru Şeyhülislâm Seyyid Feyzullah Efendi'nin görevinden azlinden öncedir.

Paşmakçızâde'nin şeyhülislâmlığı kabûlden çekinmesine rağmen Padişah Sultan II. Mustafa, seçimi onamış; "Hil'at-ı Beyza", giydirilmesi için İstanbul'a gönderilmişse de, gecikme nedeniyle yaptıkları yeni bir seçimle İmam Mehmed Efendi'yi Şeyhülislâmlığa getiren âsiler, "Hil'at"ı ona giydirmişlerdir. Fakat İmam Mehmed Efendi'nin Meşîhat'a gelişini kabûl etmeyen Padişah, Yekçeşm Hüseyin Efendi'yi 19 Ağustos 1703 tarihinde Meşîhat'a atamış, fakat üç gün sonra 22 Ağustos 1703 tarihinde Sultan Mustafa'nın yerine III. Ahmed Taht'a çıktığında İmam Mehmed Efendi'nin atanmasını âsilerin zoruyla kabûl etmiş, bu şekilde Hüseyin Efendi'ye fiilen görev yapmak imkânı doğmamıştır. Yekçeşm Hüseyin Efendi, Kıbrıs'a sürgün edilmiş ve orada 1704 (H. 1115) de ölmüştür.

Osmanlı meşîhat tarihinde ilk Şeyhülislâm "İstanbul Müftüsü" ismiyle 1424-1425 tarihinde atanan Molla Şemsüddin-i Fenârî Efendi'dir. 498 yıl kadar süren Osmanlı Meşîhat döneminde 129 (131) şeyhülislâm gelmiş, bunlar arasında 185 tebeddül (değişme) olmuş, 54 kez de aynı kişiler yeniden göreve çağırılmışlardır.

Devletin kudretli zamanlarında "azil edilemez" (lâyen-azil) bir görev niteliğine sahip oldukları halde Kanûnî'nin Şeyhülislâm Çivizâde Muhittin Efendi'yi azli ile bu azil çığırı açılmıştır.

Sultan III. Murat zamanında mükerrer görev alma âdeti başlamıştır.

Bu makamda bulunanların en önemli avantajları "öldürüleme-me"leridir. Osmanlı tarihinde sadece üç şeyhülislâm padişahların gazabına uğramışlardır. Bunlar Âhizâde Hüseyin Efendi, Hocazâde Mes'ud Efendi ve Seyyid Feyzullah Efendi'dir. Üçü de idam edilmişlerdir. Bunlara şehit sıfatı verilmektedir. Çünkü yanlış anlayışlara kurban gittikleri düşüncesi hâkimdir.

Şeyhülislâmlar "Efendi" ünvanı ile anılmaktadırlar. Ancak, soyunda Bey veya Paşa olanlara "Beyefendi" diye hitabedilmektedir.

Osmanlı devrinde en uzun meşîhat süresi, Kanûnî ve Sarı Selim zamanlarının ünlü şeyhülislâmı Ebu's-Süût Efendi'ye aittir ve 28 yıl 11 ay kadar sürmüştür. En kısa süre ise Memikzâde Mustafa Efendi'nindir; 13 saat kadar devam etmiştir.

Meşîhat Makamı'na mükerrer atanmaların sayısı 90'dır. Dört şeyhülislâm dört defa veya daha fazlasıyla Meşîhat Makamı'na gelmişlerdir. Bunlar: Sun'ullah Efendi (4 kez), Cemâleddin Efendi (4 kez), Musa Kâzım Efendi (4 kez), Haydarîzâde İbrahim Efendi (4 kez) ve nihayet Mustafa Sabri Efendi (4 kez) dir.

*
* *

Osmanlı meşîhat tarihinde tuhaf bir durum da, o makama yükselmemiş kimselere "Meşîhat pâyesi" verilmesidir. Örneğin Şeyhülislâm Karaçelebizâde Abdülâziz Efendi "Ravzatü'l-Ebrâr" isimli eserini yazarak 1649 tarihinde Padişah Sultan IV. Mehmed'e sununca kendisine bu pâye verilmiştir. Halbuki şeyhülislâmlığa gelişi iki sene sonraya rastlamaktadır.

Yine Şeyhülislâm Câmiü'r-riyâseteyn Seyyid Mehmed Feyzullah Efendi, büyük oğlu Fethullah Efendi'ye "Şeyhülislâm Veliahtı" pâyesi vermiş ve "Hil'at-i Beyzâ" giydirmiştir. Eğer Feyzullah Efendi, ayaklanma sonucu öldürülmese idi, Osmanlı hükümder hanedanı gibi bir de şeyhülislâm hanedanı teşekkül edecek ve bu makam belirli ailelere münhasır kalacaktı, kanaatındayız.

Bir garip olay da Şeyhülislâm Hanefî Mehmet Efendi'nin başına gelmiştir. 2 Ocak 1654'de Şeyhülislâmlık Makamı'na yükseldiği halde, ondan vazgeçilerek hemen yerine Ebû Sait Mehmed Efendi atanmış ve kendisi Rumeli Kazaskerliğine yeniden getirilmişse de Şeyhülislâmlık hat'ını iade etmemiştir. Ancak 17 Temmuz 1656'da özlediği makama oturabilmiştir.

*
* *

Şeyhülislâmlık genellikle "Silsile-i merâtib"e bağlı olarak yükselinen makam idi. Bu nedenle çok kez yaşlı kimseler bu makama yükselmişlerdir. Yalnız Hoca Sadettin Efendizâde Mehmed Çelebi Efendi 33 yaşında iken olağanüstü zekâ ve dirayeti sayesinde şeyhülislâm olmuştur. Yine Hoca Sadettinzâde Mehmed Esad Efendi 45 yaşında, Çatalcalı Ali Efendi 43 yaşında, Mekkizâde Mustafa Âsım Efendi 44 yaşında, El-Hac Mehmed Refik Efendi 54 yaşında, Turşucuzâde Ahmed Muhtar Efendi 50 yaşında, Hasan Hayrullah Efendi 40 yaşında ve Cemâleddin Efendi 43 yaşında iken bu ulvî makama yükselmişlerdir.

Şeyhülislâmlar çok kez Türklerden seçilmiştir. Bunun da nedeni soyca Türk olmayan "devşirme"lerin bilimsel mesleklere rağbet etmeyişlerinden ileri gelir. Ancak bu karinenin de istisnaları vardır. Örneğin Molla Abdülkerim Efendi Sırp veya Hırvat ırkındandır. Molla Hüsrev'in babası Fransızdır. Kadızâde Ahmed Şemseddin Efendi bir köle torunudur. Pîrîzâde Mehmed Sâhib Efendi devşirmedir, soyu belli değildir. İvazpaşazâde İbrahim Beyefendi Hırvattır. Hacı Halil Efendi Gürcüdür. Abdurrahman Nesib Efendi Arnavuttur. Haydarîzâde İbrahim Efendi Araptır. Böylece Türk olmayan 10 şeyhülislâm görmekteyiz. Bununla birlikte milliyeti şüpheli olan Fahreddin Acemî, Arapzâde Mehmed Atâullah Efendiler de vardır.

"Şeyhülislâm" kavramı İslâm tarihi boyunca aynı anlamda kullanılmamıştır. Şeyhülislâm (Şeyhü'l-İslâm) kelimesi ilk kez, Horasan'da Şâfiîlerin başkanı İsmail B. Abd al-Rahman'a izafeten XI. asırda (H. V. asır) kullanılmıştır. Şeyh ve İslâm kelimelerinin birleşiminden meydana gelen ve İslâm'ın şeyhi anlamını alan bu kelime daima ulemâya ve sûfîlere has bir ünvan olmuştur. Hanefî fukahasından ilk kez şeyhülislâm ünvanını alanlar Ali bin-i Muhammedü'l-Esbicânî, Atâ bin Hamzaü's-Sugdi, Ebü'l-Hasan Aliyyü's-Sugdi, Nizameddin Ömer bin-i Burhanüddin'dir. Ayrıca yine Hanefî fakihlerinden Mevlâna Muhammed bin-i El-Hüseyin bin-i Muhammedü'l-Bârî'i hem müftiyü'l-enâm ve hem de şeyhülislâm ünvanlarını taşımıştır. Sonra Hanbelîler de bu ünvanın şeyhlerine ait olduğunu iddia etmişlerdir. Fahrüddin-i Râzî'ye de şeyhülislâm ünvanı verildiği anlaşılmaktadır. Daha sonra Memlükler zamanında fakihlere (fıkıh bilginleri) yöneltilen bu ünvan, resmî olmayan şeref ünvanı haline gelmiştir.

XIII. Yüzyıla doğru şeyhülislâm kavramı şöhrete erişmiş, her müftünün takınabileceği ünvan olmuştur. Hanefîler nezdinde bu kav-

ram, müftüler arasında genel olarak fıkha ait problemleri halledenlere verilmiştir.

Kavram, XVIII. Yüzyıla kadar İran'da her önemli şehirde molla ve müçtehidlerin dinî mahkeme kurullarına başkanlık eden yüksek mahkeme memuru anlamına geldiği halde, Türkiye, Mısır ve Rusya müslümanları yâni çoğunlukla Hanefî mezhebine bağlı olan topluluklarda şiî ve sünnîlerce, tanınmış müftüler anlamında kullanılmıştır.

Bununla birlikte "Şeyhülislâm" kavramı en önemli anlamını "İstanbul Müftüsü"ne izafe edildiği zaman almıştır. Nakledildiğine göre ilk "İstanbul Müftüsü" Şeyh Edebali'dir. Bu saygıya değer kişi Osman Gazi'nin kayınpederidir. Sultan II. Murat zamanında diğer müftülerden üstün sayılarak İstanbul Müftüsüne "müftü-al-anâm" ünvanı verildiği ve Fatih Sultan Mehmed'in, İstanbul'un alınışını takiben, Hızır Bey Çelebi'ye resmen Şeyhülislâm (Şeyhü'l-İslâm) ünvanı tevcih ettiği anlaşılmaktadır[6].

Bununla beraber Lûtfi tarihi, İlmiye Salnâmesi ve Hammer tarihi ilk Şeyhülislâm'ın Sultan II. Murad zamanında yaşamış Elvan Fakih olduğunu yazmaktadırlar[7].

Fahrüddin Acemî, müftü iken, Hızır Bey sadece İstanbul Kadısı idi. Ancak Yavuz Sultan Selim zamanına kadar müftülerin önemi pek gözükmez ise de bu padişahın zamanında, Zembilli Ali Efendi (1501 - 1525) büyük etkisini göstermiş ve Padişahın iradesine müessir olmaya başlamıştır. Ancak Zembilli Ali Efendi'ye kadar divan veya toplantılarda Anadolu ve Rumeli Kazaskerleri (kadıaskerleri) müftüye takaddüm etmekte iseler de Zembilli Ali Efendi, kazaskerleri emri altına almış ve fakat her iki kazaskerin görev ve yetkilerinin kendi makamında toplanmasını reddetmiştir. Kanûnî devrinde, İstanbul Müftüsü, bütün müftülerin, kadılar da dâhil, üzerinde nüfuzunu hissettirmiştir. Şeyhülislâm kelimesi resmî olmayarak Kanûnî zamanına kadar diğer müftüler tarafından da kullanılmıştır. Bu Padişahtan sonra sadece İstanbul Müftüsü'ne şeyhülislâm denmiştir.

Şeyhülislâmlar, devletin protokolunda hiçbir formaliteye bağlı kalmamışlardır.

---

(6) İslâm Ansiklopedisi, c. 12, s. 485.
(7) Hasan Basri Erk, Meşhur Türk Hukukçuları, s. 612.

XVI. Yüzyıl sonuna kadar şeyhülislâmlar birer kez bu yüksek makamı ihraz etmişlerse de, Bostanzâde Mehmed Efendi'nin ikinci meşîhatını takiben azillerinden sonra yeniden atanmaları mümkün hale gelmiştir.

Şeyhülislâmlar, şeyhülislâm kelimesinden başka; a'lâm-al ulemâ, bahr ulûm şattâ, asas veya afkal al fuzalâ, sadr al-şudur, masnad-nişîn-i fetvâ, müftüy'l-enâm (müftü'l-enâm), Fahrü'l-İslâm Şemsü'l-İslâm, Nizâmü'l-İslâm, Cemâlü'l-İslâm, Hüccetü'l-İslâm gibi kelimeleri de ünvan olarak kullanmışlardır. İmâm-ı Gazâlî'ye "Hüccetü'l-İslâm" denmesi bundandır.

Şeyhülislâmlık makamı, şeklî olarak, fetvâ veren merci anlamında kabûl edilebilirse de, kısa bir süre sonra fetvâ eminliği kurulunca, bu makama getirilen kişi fetvâyı hazırlamak göreviyle yükümlü tutulmuştur. Ancak siyasî ve önemli devlet işlerinde Şeyhülislâm, fetvâ vermek zorunda kalmıştır. Siyasî yönden de fetvâ verildiği görülmektedir. Zembilli Ali (Ali Cemâli) Efendi'nin Mısır'a, Ebu's-Süûd Efendi'nin Venedik'e karşı savaş için verdikleri fetvâlar, keza Esad Efendi'nin Nizâm-ı Cedîd'i meşru gösteren fetvâsı ile, Hayri Efendi'nin I. Dünya Harbine ait cihat fetvâsı ve Dürrizâde Abdullah Efendi'nin Atatürk ile Millî Mücadele kahramanları aleyhine verdikleri fetvâlar siyasî niteliktedirler.

Kanûnî Sultan Süleyman, düzenlettiği kanunların meşruiyetini sağlamak için Ebu's-süût Efendi'den fetvâ almıştır. Bunun gibi önemli kanun veya kararlarda kamu idaresinin suiistimalini önlemek için şeyhülislâmlardan fetvâ alınması çok kez devletin yararına olmuştur. Ancak bu yarar şeyhülislâmın kişisel iktidarı ile mütenasiptir. Örneğin, Genç Osman zamanı şeyhülislâmı, aynı zamanda Sultan'ın kayınbabası Esad Efendi, padişahın kardeşini öldürtmek için istediği fetvâyı vermemiş olmakla dirayetini göstermiş, fakat Dürrizâde Abdullah Efendi, Padişah'ın, Atatürk ve arkadaşları hakkında istediği fetvâyı imzalamaktan çekinmemiştir.

Şeyhülislâm, merâtip silsilesinde padişah ve sadrazamdan sonra gelirdi. 1876 Esas Teşkilât Kanunu, 27. maddesinde şeyhülislâmı bizzat padişahın atayacağını âmirdir. I. Meşrutiyet, Sultan Abdülhamid tarafından fiilen ortadan kaldırılmış ve fakat II. Meşrutiyet'in ilânını takiben 1876 Esas Teşkilât Kanunu yeniden tatbike başlanınca, Bakanlar Kurulu (Heyet-i Vükelâ) tesisinde, şeyhülislâm bir bakan (vekil) addedilmiş, ancak atanması başbakan (sadrazam)'a

değil, padişaha bırakılmıştı. Buna rağmen çekilmeleri, hükûmetin istifası ile kabil olmuştur.

Tanzimat zamanında "Şeyhülislâmlık Dairesi" gelişmiş ve Süleymaniye Camii arkasındaki eski Yeniçeri ağasının binası, bu makama tevdi edilmiş, daha sonra da "Şeyhülislâm Kapısı" veya "Bâb-ı Meşîhat" yahut "Bâb-ı Fetvâ" isimlerini almıştır. Bu binada idarî bir mekanizma vücuda gelmiştir. Bu binanın bir kısmı halen İstanbul Müftülüğü olarak kullanılmaktadır. Büyük ve önemli kısmı yanmıştır. Tanzimat'tan önce meşîhat dairesi yoktu. Şeyhülislâm kendi evinde görevini yürütürdü.

1920 yılına kadar çeşitli zamanlarda yapılan reformlarla bu makam olgunlaştırılmışsa da Ankara'da kurulan Türkiye Büyük Millet Meclisi, Osmanlı Saltanatını 1922'de ortadan kaldırınca Bâb-ı Meşîhat da tarihe karıştı. İstiklâl Savaşı sırasında Ankara'da kurulan Şer'iye Vekâleti (Bakanlığı) dört sene kadar bu hizmeti yürüttü. Fakat 1924 yılında lâik bir cumhuriyet idaresi içersinde Şer'iye Vekâleti düşüncesine yer verilmediğinden bu bakanlık da kaldırılarak "Diyanet İşleri Başkanlığı" kuruldu. O zamandan beri Türkiye Müslümanlarının din ve ibadet işlerinin yönetimi bu Başkanlığın görevleri içindedir. Hukuk işleri görevinin Adalet Bakanlığına ve mahkemelere ait olduğu da herkesçe bilinmektedir.

***

Şeyhülislâm resmî elbiseleri basit idi. Atanmaları sırasında padişah tarafından gönderilen elbiseye "Hil'at-i Beyzâ" ismi verilmiştir. Bu elbise çok defa beyaz kürklü kaftan ve şeritle süslenmiş sarıktan ibaretti. Yaz ve kış elbiseleri ayrıydı. Yazları ipek sadakordan krem renginde geniş kollu cüppe, kış ayları ise geniş kollu siyah cüppe giyerlerdi. Merasim elbiseleri de başka idi. Sim altın dallarla işlenmiş geniş yakalı ve kollu sırma (ferace) cüppe giyerlerdi. Başlarına beyaz sarıklar üzerine sırma geçirirlerdi.

Eser hazırlanırken Hicrî veya Rumî tarihlerin Milâdî tarihe çevrilmesinde ve isimlerin Lâtin harfleriyle yazılmasında daha ziyade İ. Hâmi Danişmend'in "Osmanlı Tarihi Kronolojisi" isimli eserinden yararlanılmıştır. Böyle bir eseri, Türk Milletine kazandırdığından dolayı yazara sonsuz saygılar sunarım.

Kısaltmalar:

D.	Doğum	c.	Cilt
Ö.	Ölüm	s.	Sayfa
H.	Hicrî yıl	a.g.e.	Adı geçen eser
R.	Rumî yıl	Bn.	Bayan

Yanlış - Doğru Cetveli

Sayfa	Satır	Yanlış	Doğru
29	10	1547	1575
68	12	H. 1077	H. 1071
70	1	1642	1640
70	3	1644	1641
80	7	1641	1645
80	11	1640	1644
81	dip not 1,	Vavak	Vakvak
96	6	H. 1020	H. 1028
100	1	H. 1103	H. 1115
100	13	H. 1103	H. 1115
129	3	saygısı	saygılı
154	Başlık	Doğrusu: Dürri-zâde Esseyyid Mehmed Atâullah Efendi	
160	dip not son	Meşayik	Meşayih
259	9	Doğrusu: 1 — Beyânü'l-Hak dergisindeki yazıları.	

(Mânaya tesir etmeyecek harf hataları cetvele alınmamıştır.)

BİBLİYOGRAFYA

(Faydalandığımız Kaynaklar)

Asırlar Boyunca İstanbul, H. Y. Şehsuvaroğlu, Cumhuriyet Yayını.

Atatürk İhtilâli, Mahmut Esat Bozkurt, Altın Kitaplar Yayınevi, 1967.

Atatürk'e Kafa Tutanlar, 2 Cilt, Selâhattin Güngör, Hâdise Yayınevi Neşriyatı.

Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, 6 cilt, Mithat Sertoğlu.

Cumhuriyet gazetesi koleksiyonları.

Davhat al-Meşâyih, Müstakimzâde Süleyman Sadeddin, H. 1117, Mikrofilm, Millî Kütüphane, Hacı Süleyman Ağa kısmı A. 151.

Davhat al-Meşâyih Maa Zeyl.

Dinî Müceddítler, Şeyhülislâm Mustafa Sabri, Sebil Yayınevi, 1969.

Diyanet Dergisi, Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yayınlanmaktadır.

Edebiyat Tarihi Dersleri, Tanzimata Kadar, Agâh Sırrı Levent, Kanaat Kitabevi, 1942.

Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, 12 cilt, Evliya Çelebi, Türkçeleştiren: Zuhuri Danışman: Z. Danışman Yayınevi, 1969-1971.

Görüp İşittiklerim, Ali Fuat Türkgeldi, Türk Tarih Kurumu yayınlarından, 1951.

Hayat Ansiklopedisi, 6 cilt, Hayat Yayınları.

Hayat ve Hâtıratım, Rıza Nur, 4 cilt, İstanbul Altındağ Yayınevi, 1968.

Hayat Tarih Mecmuası koleksiyonları.

Hicrî Tarihleri Milâdî Tarihe Çevirme Kılavuzu, Faik Reşit Unat, 1959. T.T.K. yayını.

Hukuk-u İslâmiye ve İstilâhat-i Fıkhiye Kâmusu, Ömer Nasuhi Bilmen, 2 cilt, Bilmen Yayınevi, 1967.

Huzur Dersleri, Ebu'l-Ûlâ Mardin, II-III. Cilt, 1966, İstanbul Üniversitesi Yayınları.

İbret, Abdülhamid'e Verilen Jurnaller ve Jurnalciler, Asaf Tugay, Okat Yayınevi.

İlmiye Salnâmesi, 1334.

İslâm Ansiklopedisi, M.E. Bakanlığı.

İslâm Hukuku, Osman Keskioğlu, Müftüoğlu Yayınları, 1969.

İslâm Mecmuası.

İslâm Medeniyeti, Dinî - İlmî - Fikrî Aylık Mecmua, Türkiye İslâm Enstitüleri Talebe Federasyonu.

İslâm Medeniyeti Tarihi, Prof. Dr. W. Bartod, Prof. Dr. M. Fuat Köprülü, Nev Yayınevi, 1962.

İslâm - Türk Ansiklopedisi, 3 cilt, bir heyet tarafından yazılmıştır. İstanbul Âsâr-ı İlmiye Kütüphanesi Neşriyatı, 1940.

İstanbul Ansiklopedisi, R. Ekrem Koçu, 9 cilt.

İzahlı Osmanlı Tarihi Kronooljisi, 4 cilt, İsmail Hâmi Danişmend, Türkiye Yayınevi, 1. Baskı.

Küçük Ansiklopedi, Hayat Yayınları, 1968.
Meşhur Şeyhülislâmlar, Veli Ertan, Bahar Yayınevi, 1969.
Meşhur Türk Hukukçuları, Hasan Basri Erk, tarihsiz.
Milliyet gazetesi koleksiyonları.
Naimâ Tarihi, 6 cilt, Naimâ Mustafa Efendi, Çeviren: Zuhuri Danışman: Zuhuri Danışman Yayınevi, 1967.
Nutuk, 3 cilt, Gazi Mustafa Kemâl, Devlet Matbaası, 1934.
Osmanlı Devleti Tarihi, 2 cilt, F. Hammer, Çeviren: Prof. Dr. Abdülkadir Karahan, Milliyet Yayınları, 1966.
Osmanlı Devletinde Kim Kimdir, 1. Cilt, M. Süreyya Beğ, Hazırlayan: Dr. Gültekin Oransay, Kuğ Yayınevi, 1969.
Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar, 13 Cilt, Mahmut Kemâl İnal, Millî Eğitim Basımevi, 1969, 4. Baskı.
Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı, Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, T. T. Kurumu Yayınlarından, 1965.
Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele, Ahmet Bedevi Kuran, Baha Matbaası, İstanbul 1956.
Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülâsyonlar, Reşat Ekrem, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, 1934.
Osmanlı Müellifleri, 1. Cilt, Bursalı M. Tahir Efendi, eski yazı, Matbaa-i Âmire, 1333.
Osmanlı Müellifleri, 1. Cilt, Bursalı M. Tahir Efendi, Sadeleştirenler: A. Fikri Yavuz, İsmail Özen, Meral Yayınları, 1971.
Osmanlı Nişanları, İbrahim Artuk - Cevriye Artuk, İstanbul Matbaası, 1967.
Osmanlı Tarihleri, 5 kitap bir arada, Türkiye Yayınevi, 1949.
Osmanlı Tarihi, Hammer, 2 ciltte Özetleyen: Prof. Dr. Abdülkadir Karahan, Milliyet Matbaası, 1966.
Osmanlı Türklerinde İlim, A. Adnan Adıvar, Remzi Kitabevi, 1970.
Peçevî Tarihi, İbrahim Peçevî, 2 cilt, Çeviren: Murat Uraz, Neşriyat Yurdu, 1968-1969.
Sicil-i Osmanî, Mehmet Süreyya, II. Cilt, İstanbul Matbaa-i Âmire, 1311.
Son Asır Türk Şairleri, Mahmut Kemâl İnal, Millî Eğitim Basımevi, 1969.
Siyasî ve Edebî Portreler, Yahya Kemâl, Yahya Kemâl Külliyatı, 1968.
Şeyhü'l-İslâm Erzurumî Çelebizâde Hüseyin Hüsnü Efendi'nin Hal Tercümesi, Hazırlayan: Prof. Dr. Sarım Hüsnü Çelebioğlu, Dizergonca Matbaası, İstanbul 1958.
Tarih Boyunca İlim ve Din, A. Adnan Adıvar, Remzi Kitabevi, 2. Basım, 1969.
Tek Adam, 3. Cilt, Şevket Süreyya Aydemir, Remzi Kitabevi, 1963-1965, 1. Baskı.
Tercüme-i Şakâyık-ı Numaniye, Tercüme Eden: Edirneli Kadı Mecdi Efendi, İstanbul 1269.
Türk Ansiklopedisi, Millî Eğitim Bakanlığı.
Türk Meşhurları Ansiklopedisi, İ. Alâettin Gövsa, Yedigün Neşriyatı.
Türkiye Ansiklopedisi, 6 Cilt, M. Ekrem Üzümeri ve Arkadaşları, 1956-1958.
Türkiye Tarihi, 12 Cilt, T. Yılmaz Öztuna, Hayat Kitapları, 1963-1967.
Türkiye Tarihi, Hamit ve Muhsin, Devlet Matbaası, 1930.
Yakın Tarihimiz, dergi halinde yayınlanmıştır, 2 cilt, 1962-1963.
Zeyl-i Şakâyık, Atâi, 1268 tarihli baskı.

MOLLA MEHMED ŞEMSÜDDİN-İ FENÂRÎ EFENDİ

(Molla Mehmet Şemsettin Fenari Efendi)

D. 1350 — Ö. 1431

Osmanlı devrinin birinci şeyhülislâmıdır.

Bursa'da Fenâr köyünde 1350 (H. 751) de doğdu[1]. Hamza isminde birinin oğlu olduğundan Şemsettin Mehmet bin Hamza el Fenârî ismiyle de anılır.

Gençliğinde, Mevlâna Alâüddin Esvet, Şeyh Cemâlüddin, Davûdî Kayserî ve Muhiddin-i Arabî'den dersler aldı. Bu son bilginin etkisinde kalan Fenârî Efendi vahdet-i vücut felsefesinin Osmanlı ülkesinde yayılmasına sebep oldu. Devrinin ünlü bilginlerinden olan Fenârî Efendi, 1419 (H. 822) yılında yaptığı hac sırasında Kahire'ye uğrayarak Mısır Sultanı Müeyyid'in iltifatına mazhar olmuş ve Mısır bilginlerinden yararlanmıştır.

Mısır'da bulunduğu sırada şair Ahmedî ve hekim Hacı Paşa ile birlikte okumuş, Şeyh Muhammed bin Mahmud Ekmelüddin Baberti'ye hizmet etmiştir. Simavnalı Şeyh Bedrettin'le birlikte çalışmıştır. Sonra da dersler vermiş, daha sonra Çelebi Sultan Mehmed'in çağrısı üzerine Antakya yoluyla Anadolu'ya dönmüş, 1424 (H. 829) de Bursa Kadılığına ve bilâhare Manastır Medresesine profesör (müderris) tâyin edilmiştir. Kadılığında, şer'î meseleleri halde gösterdiği liyâkat ve halkın hukukunu korumada gösterdiği ihtimam sebebiyle, II. Sultan Murad'ın da teveccühünü kazanmış ve saraya intisapla, Padişaha müşavir olmuştur. 1424'de II. Sultan Murad tarafından ilk defa Müfti'l-Enâm (Şeyhülislâm) olarak atanmıştır. 6 yıl şeyhülislâmlıkla birlikte Bursa Kadılığı ve müderrislik yapmıştır. Za-

(1) Türk Ansiklopedisi ve Türkiye Ansiklopedisi Fenâr köyünün Mâverâünnehir'de bulunduğunu yazmakta iseler de, İsmail Hakkı Uzunçarşılı "Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı isimli ünlü eserinin 228. sayfasında Fenâr'ın Bursa'da Yenişehir ile İnegöl taraflarında bulunduğunu kaydeder, bizce de doğrusu budur.

manında o derece büyük üne kavuştu ki Cumaları camie giderken halk kendisini görmek üzere toplanırdı. Fenârî Efendi, zamanın bilginlerinden Şeyh Hamidüddin-i Kayserî ile de tanışmış ve tasavvufu ondan öğrenmiştir.

Şakâik-i Numaniye'ye göre Molla Fenârî Efendi, **"Toprak, yaşayışları bilgilerine uygun olan ulemânın etini yemez."** hadîsinin doğru olup olmadığını tetkik için hocası Kara Alâeddin'in mezarını açtırıp ölüsüne bakmıştır. Gûyâ ölünün çürümediğini görünce gözlerinin kör olması için dua etmiş ve o nedenle gözleri görmez olmuştur[2]. Bu olay, pozitif bilimlere karşı ilgisini göstermektedir.

Onbin ciltlik kütüphane kurmuştur. Bursa Kadısı olan Şemsüddin-i Fenârî Efendi, bir dâvada tanık olarak gösterilen Sultan Yıldırım Bayezid'in tanıklığını şu nedenle ve yüzüne karşı açıkça söyleyerek reddetmiştir: "Hakk'a ibâdette kusur eden Yıldırım'ın halk hukukunda da lâubaliliğe kapılıp yalan yere tanıklık edebilme ihtimali vardır." Ortaçağ hükümdarı olan Yıldırım zamanında bir kadının mahkemede bu hükümdara karşı böyle hitabetmesi adalet organının ne kadar mükemmel çalıştığının ve kadının hak ve hukuku ne kadar güzel gözettiğinin bir delilidir. Molla Fenârî bu olaydan sonra Bursa'yı terkederek Karaman'a gitmişse de Yıldırım Bayezid gönlünü alarak tekrar Bursa'ya getirtmiştir. 1402 Ankara Savaşını takiben Anadolu'yu işgal ve yağma eden Timur, Bursa'da Molla Fenârî Efendi'yi de esir almıştır. Hayatının sonlarına doğru gözleri görmez oldu. Fakat sonradan iyileştiği belirtilmektedir. Bursa'da bir cami ve bir medrese yaptırmıştı. Mart - Nisan 1431 (H. 834) de ölünce camii yanına gömüldü.

Zamanına kadar ulemâ sınıfına intisap eden öğrenciler arasında bilgi ve kabiliyetlerine ve münhal makamlara göre yükselmeler yapıldığı halde ne yazık ki bu büyük bilgin zamanında ulemâ oğullarına ilk imtiyazlar (ayrıcalıklar) verilmiş, babalarının mevkilerine göre diğer öğrencilerden ayırdedilerek ilmiye kademelerine terfi ettirilmiş, maaşları dahi yüksek tutulmuştur[3].

Torunlarından Alâaddin Ali Efendi, İran ve Ortaasya'da eğitim yaparak gezmiş, Bursa'ya dönüşünde Fatih tarafından kazaskerliğe getirilmiş, Arabî bilimlerden başka riyâziye üzerine de çalışmış,

(2) A. Adnan Adıvar, Osmanlı Türklerinde İlim, 1970, sayfa 14.
(3) Şakâyık Zeyl'inden naklen İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı, s. 71.

1497 (H. 903) de ölümünde dedesinin kabrine gömülmüştür. Şerh-u Kafiye ve Tecnis Şerhi isimli iki eser de yazan bu bilgin Keşiş dağı eteğinde Kadı yaylâsı denen yerde oturmasını severdi. Şiir de yazar, Gammi mahlâsını kullanırdı.

Eserleri: Fusûsü'l-Bedâyî li Usûli'ş-Şerâyi isimli fıkıh usulüne dair eserini 30 senede yazmıştır. Bu eser basılıdır. Sûre-i Fâtiha tefsîri vardır. Seyyit Şerif'in Şerh-i Mevakife Tâlikat isimli eserinde yazarın bâtıl itikatlara yer verdiğini belirtmişti. Fennî bilgilere ait nesir ve şiirler yazmış ise de, derslerinin ağırlığı ve işlerinin çokluğu nedeniyle bu makaleler müsvedde halinde kalmıştır.

Enmûzecü'l-Ulûm isimli eseri bilimlerden 100 örnek verir[4]. Bu eser oğlu Mehmed Şah tarafından şerholunmuştur. Ferâiz-i Secâvendi Şerhi ve Esîrüddin Ebherî'nin "İsaguci" ismiyle anılan mantık kitabının şerhi gibi değerli eserleri vardır. Mantık kitabı medreselerde uzun süre ders kitabı olarak okutulmuştur. Bu kitap 1886 (H. 1304) yılında İstanbul'da basılmıştır.

Aklî bilimler konusunda, Uveysâtü'l-Efkâr fî İhtiyâr-i Üli'l-Ebsâr isimli eseri müsbet bilimde zor problemlerin çözüm şekillerine karşı itirazları da inceler.

Ayrıca, Şerh-u Alâ Nusûs-i li'ş-Şeyh Sadrettin Konevî, Şerh-u Alâ Miftâhi'l-Gaybî li'ş-Şeyh Sadrettin Konevî, Esâsü't-Tasrif, Risâle-yi Usûliddin fî Esrâri'l-Vusûlî ve'l-Yakîn, Risâle fî Beyân-i Vahdet-i Vücud, Hâşiye-i Dibâce-yi Usûl-i Pezdavî, Hâşiye-i Telhis Câmii Ahlâtî, Hâşiye-i Caberî, Şerh-u Muhtasar-ı Mevâkıf, Tâlikat Alâ İstilâhati't-Tasavvufiye li'l-Kazanî isimli kitapları, Muhimmat-ı Fenârî isimli kıymetli mecmuası tesbit edebildiğimiz eserleri arasındadırlar[5].

(4) Bu eserin ansiklopedik anlamda olduğu kabûl edilmekle beraber, kendisine ait değil, Fahreddin-i Râzî'nin Hadâiku'l-Envâr'ından, oğlu Mehmed Şah Çelebi tarafından alındığı da belirtilmektedir (A. A. Adıvar, Osmanlı Türklerinde İlim, 1970, s. 14).

(5) Osmanlı Müellifleri, Bursalı Mehmet Tahir Efendi, 1. Cilt. Sadeleştirenler: Fikri Yavuz - İsmail Özen, Meral Yayınları, 1971, s. 314.

MOLLA FAHRÜDDİNÜ'L-ACEMÎ EFENDİ

(Molla Fahrettin-ül Acemi Efendi)

D. ? — Ö. 1460

Osmanlı devrinin ikinci şeyhülislâmıdır.

İran'da doğmuştur. Doğum tarihi bilinmemektedir. İran'da, Seyyid Şerif Cürcânî'den dersler almış, Osmanlı ülkesine gelince Molla Fenârî'nin oğlu Mehmed Şah Efendi'nin hizmetine girmiş, Bursa'da Sultan Medresesine muit (öğrenciyi gözaltında bulunduran, hoca yardımcısı) olmuş ve bilâhare diğer medreselerde profesör (müderris) olarak görevlendirilmiştir. Sultan II. Murad zamanında 1431 (H. 834) de Edirne Müftülüğüne (Müfti'l-Enamlığa, Şeyhülislâmlığa) getirildi[1].

Kanaatkâr, doğru, namuslu bir kişiydi. Padişahın günlük ödeneğini artırmak istemesini kabûl etmemiş ve "Beytü'l-mal (devlet parası) helâldır emma (fakat) hacet (ihtiyaç) ve kifâyetten fazlası helâl değildir," diyerek reddetmiştir.

Hadîs biliminde muktedir ve geniş bilgilere sahipti. Fatih devrinde en mutlu zamanına erişti. Doğruluk ve olgunluğu ile Fatih'e kendisini sevdirdi. Padişah, Fazlı Tebrizî'nin hurufî felsefesine meyyâl olduğundan bu felsefe taraftarlarını saraya almıştı. Bu tutumu Sadrazam Çandarlı Mahmud Paşa'nın hoşuna gitmemiş, Sadrazam, Edirne Müftüsüne durumu anlatmış, Müftü Fahrüddinü'l-Acemî Efendi, Sadrazamın dediklerini bizzat, Fazlı Tebrizî'nin muitlerinin

---

(1) Osmanlı salnâmelerinde ve resmî diğer kaynaklarda Fahrüddinü'l-Acemî Efendi ikinci şeyhülislâm olarak gösterilmektedir. Bu duruma göre başkent olan Edirne Müftüsü yâni sonraki ismiyle şeyhüslislâm olması 1430 (H. 834) tarihine rastlar.
Diğer bazı kaynaklar ikinci şeyhülislâm olarak Molla Yegân'ı kabûl etmektedirler (Bk. giriş kısmına). Molla Yegân'ın şeyhülislâmlığı kabûl edildiği takdirde Meşîhat'a 1436 (H. 834) tarihinde yükseldiği anlaşılır (İsmail Hâmi Danişmend, Osmanlı Tarihi Kronolojisi, c. 1, s. 433).

ağzından işitmek için, ilgilileri getirtmiş, Sadrazamın evinde saklanarak konuşmaları dinledikten sonra, ortaya çıkmış, kendisini gören Fazlı Tebrizî'nin adamları kaçmaya mecbur kalmışlardır. Bu muitler Padişah'ın huzuruna kadar gitmişler ve Müftü Efendi de onları takibetmişti. Fatih, bu hali sükûnetle karşılamıştır... Bir süre sonra bu felsefe sâliklerini ve muitleri Edirne'de camiye getirterek vaaz verdi ve halk nezdinde onları muhakeme etti, fikirlerini çürütüp yakılmalarına fetvâ verdi. Halk da bunları yakmıştır.

Edirne'de Üç Şerefeli Cami yanında bir medrese yaptırmıştır. 1460 (H. 865) da Edirne'de ölünce Dârü'l-Hadîs Camii önünde gömüldü. Fetvâ süresi 30 yıl kadardır.

Kaynaklarda eserleri olduğuna dair bilgi edinilememiştir.

MOLLA HÜSREV MUHAMMED EFENDİ

(Molla Hüsrev Mehmet Efendi)

Molla Hüsrev'in minyatürü
(Şakâyık-ı Nûmâniye'den)
(Meşhur Türk Hukukçuları isimli eserden alınmıştır)

D. ? — Ö. 1480
Osmanlı devrinin üçüncü şeyhülislâmıdır.

Osmanlı şeyhülislâmlarının üçüncüsü ve Fatih devrinin en ünlü müftülerindendir. Yozgat'ın Yerköy taraflarında Kargın köyünde doğdu. Babası Ferâmerz isminde bir Fransız subayı iken müslüman olmuştu. Bir oğlu ve bir de kızı vardı. Kızını Osmanlı ümera (subay) sından ve Yerköy (Yozgat) aşiret başkanı Hüsrev Bey'le evlendirmişti. Oğlu küçük Mehmed Efendi ise babası Feramerz genç yaşta ölünce eniştesi olan Hüsrev Bey yanında büyüdü. Küçük Mehmed bu nedenle önceleri "Hüsrev Kaynı" olarak çağırıldı. Daha sonra kaynı kelimesi kaldırılarak "Molla Hüsrev" ismiyle ün saldı. Böylece Fransız asıllı ve Hıristiyanlıktan dönme olduğu anlaşılır[1].

Sivas'ta okumuş, Edirne'de Şahmelek ve Çelebi medreselerinde müderrislik yapmış, fen bilgilerini Müftü Burhaneddin Haydar Mervî'den almıştır. Varna savaşından önce 1429 (H. 832) da kazasker oldu. Varna savaşına iştirak etmiş ve II. Murad'ın tahttan çekilmesi üzerine, Fatih Sultan Mehmed, ilk padişahlığında Molla Hüsrev'i memuriyetinde bırakmıştır. Genç padişahın yanından ay-

(1) Devhatü'l-Meşâyih Maa Zeyl isimli eserle, 1334 tarihli Salnâme'de, bu şeyhülislâmın Fransız babadan dünyaya geldiği belirtildiği halde, Bursalı M. Tahir Efendi'nin Osmanlı Müellifleri isimli eserinde kendisinin Tokat'ta yaşamış Türkmen Ersak (Varsak) kabilesinden olduğu ve soyca müslüman bulunduğu açıklanmaktadır (Türkçeleştirenler: Fikri Yavuz - İsmail Özen, 1971, s. 339). İslâm Ansiklopedisi soyu hakkında kesin beyanda bulunmamıştır.

rılmamış, Fatih'in ikinci kez Taht'a geçişinde Rumelihisar'ın yapımı sırasında bizzat inşaatın başında bulunmuş, dört ay gibi kısa bir sürede bu âbidenin tamamlanmasında faydalı olmuştur.

İstanbul'un fethinden sonra Hızır Bey'i müteakip İstanbul Kadılığına 1458 (H. 863) de getirildi. Kendisine Galata, Üsküdar kadılıkları ile Ayasofya Medresesi Müderrisliği de verildi. Bir düğün sırasında, Padişah'ın sağında Molla Gürânî'nin ve solunda da kendisinin oturtulmasına gücenerek Bursa'ya çekilip gitmiş ve bunu anlayan Fatih, Molla Hüsrev'in gönlünü almak için İstanbul'a çağırmış, 1460 (H. 865) yılında Molla Fahrüddinü'l-Acemî'nin ölümü üzerine o zaman fetvâ makamı olan İstanbul Müftülüğü (Şeyhülislâmlık) görevine atanmıştır. Molla Hüsrev'i takdir eden Fatih, kendisine "Zamanımızın Ebû Hanîfesi" derdi.

Gayet hâkim görünüşü, dinî tutum ve hareketleri, Padişah'ın ve halkın o kadar derin hayranlığını çekmiştir ki, öğle yemeklerini evinde yedikten sonra öğrencileri kendisini medreseye kadar saygı ile ve atının önünde yaya yürüyerek götürür ve tekrar evine getirirlerdi.

Arasıra yalnızlığa çekilmesi, halkın hoşuna giderdi. Odasını kendi süpürür, lâmbasını kendi yapardı. Köle ve cariyelerini kendi hizmetinde kullanmazdı. Şiir de yazmıştır. Ünlü bir beyti şudur:

Başıma bezm-i gam-ı aşkında cam-efser yeter
Zahmin ile kanlı pîrahen kaba-yı zer yeter.

1480 (H. 885) de İstanbul'da ölmüş, cenazesi Bursa'ya götürülmüş ve kendi medresesi civarında gömülmüştür. Fetvâ süresi Fatih Sultan Mehmed zamanında yirmi yıldan fazladır.

Mezar taşında "Menba-ı ilmî hüner, Vârisü ulûmî hayrü'l-beşer, Fazılı hurşidi eser, Sahibü'd-Dürer ve'l-gurer Mevlâna Muhammed Hüsrev" kitâbesi yazılıdır.

Dürer isimli eserinden bir el yazmasını Fatih'e hediye etmiştir.

Eserleri: Şerh-i Mutavvele ve Telviha Hâşiye, Kadı Beyzâvî Tefsîr-i Evailine Havaşi, Fıkıh ilminde Dürer ve Gurer, Mirkatu'l-vusûl isimli bir metin, Mir'atü'l-Usûl isminde bilginler arasında olaylar yaratan şerhler ve En'am Sûresi tefsîrine ilişkin bir risalesi vardır.

Telhis isimli bir kitaba ait şerhi, Pezdevî'nin Usûl'üne hâşiyesi, Hâşiye-i Uzde hâşiyesi ve Seyyid Şerîf'in Şerh-i Miftah'ının baş tarafına hâşiyesi, Mevlâna Alâeddin Rûmî'nin Es'ile'si ve Ecvibe'si ile altı bilim olan teşmiye Ahbârû'n-Nübüvvet, Fıkıh, Usûl, Belâgat, Mantık'tan bahseden risalesini Nakdü'l-Efkâr fî Reddi'l-Enzar ismiyle şerhetmiştir.

MOLLA GÛRÂNÎ AHMED ŞEMSÜDDİN EFENDİ

(Molla Gürani Ahmet Şemsettin Efendi)

Molla Gûrânî
(Şakâyık-ı Nûmâniye'den)
(Meşhur Türk Hukukçuları isimli eserden alınmıştır)

D. 1416 — Ö. 1488
Osmanlı devrinin dördüncü şeyhülislâmıdır.

Asıl ismi Şemsüddin Ahmed İbn-i İsmail Efendi'dir. Şahrizur (Suriye)'a bağlı Giran kasabasının bir köyünde 1416 (H. 813) da doğdu. Mısır bilginlerinden faydalanmak ve okumak için Kahire'ye gitti. Okumaya pek kabiliyetli ve hevesli olan Molla Gûrânî, küçük yaşlarda iken Kur'ân'ı ezberlemiş ve bilim uğruna, Bağdat, Diyarbakır, Hisn Kayfa (bugünkü Mardin iline bağlı Gercüş ilçesinde Hasankeyf köyü) şehirlerine okumaya gitmiş, 17 yaşında iken Şam'a gelmiş, muhtelif bilimler öğrendikten sonra, 1431'de Kudüs'ten geçerek Kahire'ye vâsıl olmuştur. Gezgin öğrenci, orada İbn-i Hacer Askalan'dan icâzet almış, fıkıh öğrenimi yapmış, böylece Arapça'da, fıkıh, tefsir, hadîs ve kırâet sahasında bilgin sayılacak duruma gelmiş, Memlûk Sultanı'nın huzur derslerine devam ederek dikkati çektiğinden, Barkûki'ya Medresesine fıkıh müderrisi olmuştur. Fakat, Mısır Sultanı'nın huzur derslerinden birinde, 1440 yılında, Hamîdüddin al-Nûmânî ile bir münakaşada soyu Ebû Hanîfe'ye dayanan Hamîdüddin'in ceddine küfretmesi üzerine, yapılan muhakemede mahkûm olmuş, hapis yatmış ve sonra Şam'da Molla Yegân'la karşılaşmış, Molla Yegân, kendisini Osmanlı başkenti Edirne'ye getirerek II. Sultan Murad'a tanıtmış, o günden itibaren talihi yeniden parlamaya başlamıştır. Şâfiî mezhebinden Hanefî mezhebine girince, Bursa'da Kaplıca ve Yıldırım medreselerine müderris ve arkasından Manisa'da sancak beyi olan Şehzade Mehmed (Fatih)'e öğretmen

olarak atanmıştır. Sultan Murad, lüzumunda Şehzade'yi dövmesi için kendisine sopa vermiştir. Fatih'in Taht'a çıkışında, kendisine, vezirlik teklif olunduğu halde kabûl etmemiş ve kazaskerliği tercih etmiştir. İstanbul'un fethi üzerine yazılan Fetih-nâmelerden birisi kendisinindir.

Kazasker Molla Gûrânî, atamalarında hükümdarın ve devrin yetkililerinin fikirlerini almadığından Padişah'ı hiddete sevketmiştir. Bunun üzerine Bursa'daki hanedan vakıflarının bozulmuş idare tarzını düzeltmek bahanesiyle görevle Bursa Kadılığına gönderilerek İstanbul'dan uzaklaştırıldı. Fakat Padişah'ın gönderdiği bir fermanı, getiren çavuşun önünde, şerîata uygun olmadığından bahsederek yırtması üzerine de görevinden 1454 yılında azledildi. Buna gücenen Molla Gûrânî hac bahanesiyle Osmanlı ülkesini terketti ve Hacc'a gitti. Bazı kaynaklar Mısır'a gittiğini[1] yazmakta iseler de gidiş seneleri tetkik edilirse bu hususun doğru olmadığı anlaşılır. Hac'dan sonra Osmanlı ülkesine dönen Molla Gûrânî'yi, Padişah tekrar Bursa Kadılığına atamış ve kendisine köleler, cariyeler göndermiştir. Bursa'da, Kudüs'te yazmaya başladığı "Gâyetu'l-Emânî fî Tefsîri's-Seb'âl-Mesânî" adlı tefsîrini 1462'de tamamlamıştır.

1480 (H. 885) de Molla Hüsrev'in ölümünü takiben Müfti'l-Enâmlığa atanan Molla Gûrânî, sekiz yıl sonra yaşlılıktan doğan hastalıklar nedeniyle Sultan II. Bayezid tarafından 1488 (H. 893) de görevinden alınmış ve aynı yıl içinde ölmüştür.

Molla Gûrânî, vasiyetnamesinde borçlarının beytü'l-mâl'den tesviyesini, cenâze töreninde padişahın bulunmasını, cesedinin mezara kadar yerde sürüklenerek götürülmesini istemiştir. Ölümünde 180.000 akçe borcu çıkmış, bu borçlar beytü'l-mâl'den ödenmiş, cenâzesi bir hasıra konarak, kabrinin kenarına kadar götürülmüştür. Arap kaynaklarının "Rum ülkesinin bilgini" dedikleri Molla Gûrânî sarsılmaz ahlâk ve meziyetleri, tahakküm edici davranışları, astlarına karşı kıskanç olmaması ve onları yetiştirmek için çalışması ile tanınmış mümtaz bir kişidir. Padişah Fatih Sultan Mehmed kendisine vezâret (paşalık, bakanlık) teklif etmişse de kabûl etmemiştir.

Ünlü eserleri: Gâyetu'l-Emânî fî Tefsîri's-Seba'l-Mesânî, Zemahşerî ve Beyzâvî hakkında Muâhazat, Kevser-i Cârî Alâ Riyâzi'l-Buhârî ismiyle bir şerh, Eş-Şâfiye, El-Budûr, El-Levâmi, Kasîde-i Şâtıbiyye'nin Şurûh'undan, Şerh-i Câbirî'ye Havâşi...

---

(1) Devhatü'l-Meşâyih Maa Zeyl, Ahmet Rifat Efendi, s. 10.

MOLLA ABDÜLKERİM EFENDİ

(Molla Abdülkerim Efendi)

D. ? — Ö. 1495
Osmanlı devrinin beşinci şeyhülislâmıdır.

Bir savaş sırasında çocukken esir olarak Osmanlı ülkesine getirilmiş ve müslüman olmuştur. Kendisi, Vezîr-i A'zam Mahmud Paşa ve Mevlâna Ayas ile birlikte devşirilmiştir. Hattâ bir beygirin üzerindeki heybenin bir tarafına Mahmud Paşa ile Molla Abdülkerim Efendi, diğer tarafına da Mevlâna Ayas'ın konarak getirildiği rivayet edilir.

Sonradan bu olayı, Mevlâna Ayas kendilerine tekrar etmiş ve "Küçükken beraber geldiğimiz zaman ağırlıkça ikinize eşit olduğum gibi şimdi de bilim ve kültürde ikinize eşitim" diye şakalaşırmış.

Abdülkerim Efendi II. Sultan Murad'ın ümerasından (subaylarından) Mehmed Ağa'nın terbiyesiyle büyüdü. Kur'ân-ı Kerîm okutuldu. Yetişince, Mehmed Ağa tarafından Şehzade Mehmed (Fatih)'e hediye edildi. Mevlâna Tûsî'den ve Mevlâna Fahrüddinü'l-Acemî'den dersler aldı. İstanbul'un fethinden önce müderris olmuş ve fetihten sonra yeni kurulan medreselerden birinin başına getirilmiştir. 1458 (H. 863) de kazasker oldu.

8 yıl sonra 1466 (H. 871) da azledildi ise de Molla Gûrânî'nin ölümünü takiben 1488 (H. 893)'de müftülük pâyesine erişti. Yani şeyhülislâm oldu. 7 yıl şeyhülislâmlık yaptı. Mart - Nisan 1495 (H. 900) de öldü. Mezarı, Edirne'de kendisinin yaptırdığı ilkokul (sibyan mektebi) civarındadır.

Eseri: Evâil-i Telviha Havâşi (hâşiye).

ÇELEBİ ALÂÜDDİN EL-ARABÎ EFENDİ

(Çelebi Arap Alâettin Efendi)

D. ? — Ö. 1496

Osmanlı devrinin altıncı şeyhülislâmıdır.

Halep'te doğmuştur. Doğum tarihi bilinmemektedir. Arap olduğundan Arabî mahlâsını almıştır. Halep'te eğitimini yaptıktan sonra II. Murad zamanında Anadolu'ya geçmiştir.

İstanbul'a gelince, Molla Gûrânî'nin hizmetine girmiş ve kadı Mevlâna Hızır Bey'den dersler almış, önce Edirne'de "Dârü'l-Hadîs Medresesi"ne müderris olarak atanmıştır. Mevlâna Fahrüddin-i Arabî'nin yardımcısı da olduktan sonra "Bursa Kaplıca Medresesi" müderrisliğine getirilmişse de Halvetiye tarîkatına girmesi ve Şeyh Alâûddin Efendi ile yakından görüşmesi nedeniyle görevinden alınarak Manisa'ya sürgün gönderilmiştir. Bilâhare affedilerek orada "Sâmâniye Medresesi"nde müderris olarak görevlendirilmiştir.

Fatih'in son zamanlarında kadılık ve kazaskerlik (kadıaskerlik) görevlerini yapan Çelebi Alâûddin Efendi, II. Bayezid tarafından Mart - Nisan 1495 (H. 901) de müftülüğe (şeyhülislâmlığa) getirilmiş, bir sene sonra da Mart - Nisan 1496 (H. 901) da ölmüştür. Mezarı İstanbul'da Eyüp'te, İdris Köşkündedir.

99 çocuğu olmuş, her çocuğuna bir bilginin ismini vermiştir. Bunlardan 15 tanesi kendisinin ölümünden sonra önemli görevlere atanmışlardır. Fıkıh ve fıkıh usûlü bilimine tamamen vâkıftır. Fazîletli bir kişi idi. Uzun boylu, iyi mizaçlı bir karaktere sahip bulunuyordu. Derslerini "Telvih" isimli baştan sona kadar ezberlediği ders kitabından okuturdu.

Kaynaklarda eseri hakkında bilgilere rastlanmamıştır.

EFDÂL-ZÂDE MOLLA HAMÎDÜ'DDİN EFENDİ

(Efdâlzâde Hamit Efendi)

D. ? — Ö. 1503

Osmanlı devrinin yedinci şeyhülislâmıdır.

Doğum yeri ve tarihi bilinmemektedir. Çocukluğunda babasından ilk derslerini almış, ulemâdan Efdâlüddin Efendi'den ve meşârihden dersler görmüş, Molla Yegân'a intisap ederek ilmîye sınıfına girmiştir. Bursa'da Kaplıca ve İstanbul'da Murad Gazi medreselerinde müderrislik yapmıştır.

İstanbul'da veba salgını çıkınca çocuklarıyla birlikte bir köye taşınmıştır. Oradan İstanbul'daki mûtad derslerine haftada dört gün gelirmiş. Sultan II. Bayezid tarafından İstanbul Kadılığına atanmış, Mart - Nisan 1496 (H. 901) da da müftülük pâyesine yükselmiş, yâni şeyhülislâm olmuştur. Bilgisinin genişliği, ahlâk ve seciyesinin sağlamlığı ile tanınır. Düşünce ve kararlarında aklî ve şer'î meselelerde hiç hata yapmadığı biyografilerinde belirtilmektedir.

Şubat 1503 (H. 908) de ölünce[1] Eyüpsultan mezarlığına gömülmüştür. Fetvâ süresi 7 yıldır. Edirnekapı civarında Şekerciler Hanı yanında bir medrese ve Edirnekapı yolu üzerinde Üçbaş Mescidi, Keskindede zaviyesinin yakınında da başka bir mescit yaptırmıştır.

Eserleri: Mevlâna İsfahânî'nin metni Tavâlia'sına şerh ve Seyyid Şerif'in Hâşiye-i Muhtasar'ına Havâşi dercetmiş, Hidâye ve sair eserler üzerine yazılar yazmıştır. Fennî bilgilere de sahipti, fakat eser vermemiştir.

---

(1) Şakâyık-ı Nûmâniye'de ve ona uyan Devhatü'l-Meşâyih Maa Zeyl'de, keza ölümünde düşürülen ve (Lekad mâte'l-ulemâ) ibaresiyle ölüm tarihi (H. 903) olarak gösterilmekte ise de müftülüğe atanması H. 901 olduğuna ve 7 yıl görev yaptığına göre ölüm tarihinin H. 908 olarak kabûlü gerekir kanısındayız. Esasen bu ibare ebcet hesabiyle H. 903'ü de karşılamamaktadır. İ. Hâmi Danişmend de, Osmanlı Tarihi Kronolojisi, c. 1, s. 434'de ölüm tarihini H. 908 olarak göstermiştir.

ZEMBİLLİ ALİ (ALİ CEMÂLİ) EFENDİ

(Zembilli Ali Efendi)

D. ? — Ö. 1526

Osmanlı devrinin sekizinci şeyhülislâmıdır.

Asıl adı, Alâüddin Ale'l-Cemâli olan Zembilli Ali Efendi, "Zembilli Müftü" diye ün salmıştır. Molla Fenârî'nin hocası ve Sultan I. Murad zamanı ünlü ulemâsından Cemâlû'ddin Muhammed Aksarâyî[1] soyundan Ahmed İbn-i Mehmed Çelebi'nin oğludur. Karaman'da doğmuştur. Doğum tarihi bilinmemektedir. Gençliğinde Karamanlı Mevlâna Alâûddin Ali bin Hamza'dan dersler aldı. İstanbul'a gelince Molla Hüsrev'in de derslerine devam etti. Sonra Bursa'ya giderek Mevlâna Hüsam-zâde Muslihittin Efendi'den şer'î bilimler okudu. Hüsam-zâde'nin kızı ile evlendi. Oradan Edirne'ye gelerek "Taşlık Ali Bey" medresesine müderris oldu.

Sadrazam Karamanlı Mehmet Paşa ile aralarındaki soğukluk sebebiyle, Zembilli Ali Efendi, bu medresede uzun süre kalamadı. Sadrazam, Zembilli Ali Efendi'yi Beylerbeyi Medresesine düşük maaşla atayınca, şeref ve haysiyetini gözeterek istifa etti ve Şeyh Muslihittin İbn-i Vefa'nın hizmetine girdi.

Fatih'in ölümü üzerine, Padişah olan II. Bayezid'in çağrısına uymamış, saraya gitmemiştir. Buna gücenen Padişah, kendisini,

(1) Cemâlüddin Muhammed Aksarâyî, Murad Hüdâvendigâr diye de anılan Sultan I. Murad zamanında Aksaray Zincirli Medresesinde ders okutmuş fazîletli bir şerîat ve edebiyat bilginidir. Molla Fenârî gibi büyük bilginler yetiştirmiştir. Ünlü âlim Seyyid Şerif bile faydalanmak için Karaman'a gelmişse de onun ölümü nedeniyle buluşamamıştır. 1388 (H. 791) de ölen bu bilginin Keşşaf üzerine hâşiye, Kadı Beyzavî'nin Gâyetü'l-Kusva'sına şerh, Risâletün fî Cevâzi'd-Devr-i ve's-Semâ, Şerh-u İnnallâhe Halaka Âdeme Alâ Sûretihî, Hadîs-i Erbain, Şerh-i Mecmâu'l-Bahreyn, Hâşiye-i Mültekâ, Şerh-u Mu'cizü'l-Kanun el-Müsemmâ bi-Halli'l-Mu'ciz, Şerh-u Lübâbi'l-Müsemmâ bi Keşfi'l-Arabî, Ahlâk-ı Cemâlî gibi her çeşit bilimi inceleyen eserleri vardır. Farsça da bilmekte, II. Bayezid adına bu dilde Şerh-u Müşkilâti'l-Kur'âni'l-Kerîm ve Şerh-u Müşkilâti'l-Ehadîs isimli eserleri yazmış bulunmaktadır.

30 akçe ücretle Bursa'da Kaplıca Medresesi, daha sonra Amasya Medresesi Müderris ve Müftülüğü göreviyle, sürgün etti.

Padişahı ziyarete gitmemesinin nedenini, Sultan Cem taraftarı olmasında bulanlar vardır[2]. Herhalde, Padişahla araları düzelmiş olacak ki, Amasya'dan sonra maaşına zam yapılarak ve terfi ettirilerek, Bursa'da Kaplıca Medresesine, sonradan İznik'te Orhan Gâzi Medresesine ve buradan da yine Bursa'da Murad Gâzi Medresesine, daha sonra da Amasya'da II. Bayezid Medresesine gönderildiğinden oralarda müderrislik yaptı. Ali Cemâli Efendi, bu son görevi sonunda işini izinsiz terketmesi ve İstanbul'a gelmesi nedeniyle azledildi. Hacc'a gitmek istemişse de, Arabistan'daki isyanlar arzusuna engel olmuştur.

Padişahın rüyasında, Ali Efendi'yi çok sıkıntılı durumda görmüş olması sebebiyle duyduğu pişmanlık ve Şeyhülislâm Efdâl-zâde Hamîdü'ddin Efendi'nin ölümü üzerine, Zembilli Ali Efendi, Şubat 1503 (H. 908) de Müfti'l-Enâm (Şeyhülislâm) oldu. Ayrıca yeni yapılan Bayezid Medresesi Müderrisliğinde de görevlendirildi. Kendisinden sonra şeyhülislâmların, Bayezid Medresesi müderrisliği ek görevi âdet haline getirildi. Yavuz Selim'in Taht'a çıkması üzerine, Zembilli Ali Efendi'nin talihi parlamaya başladı. Padişahın bilime olan sevgisi müftünün değerini büsbütün artırdı. Zembilli Ali Efendi, hakseverliği ve doğruluğu ile Yavuz Selim'i dahi tesiri altında bıraktı ve onun teveccühüne mazhar oldu. İyi ve yumuşak ruhlu oluşu ve hakka olan saygısı çok defa padişahın şiddetli hareketlerini önledi. 1516 yılında Mısır seferi için istenen fetvâyı verdi. Bunun zamanında müftülük makamı, kazasker ve vezirliğin üstünde yer aldı. Yavuz Sultan Selim'e, "Eğer şerîata aykırı emirler verirsen ben de senin hal'ine fetvâ veririm" sözü ünlüdür.

Kanunî devrinde de görevlerinde kalan Zembilli Ali Efendi, Rodos seferine katılmış, padişahın isteği üzerine, Rodos'un fethini takiben orada ilk olarak imamlık ve hatiplik yapmış, İslâm müesseseleri kurmuştur.

24 yıl süren şeyhülislâmlıktan sonra, ihtiyar halinde 1526 (H. 932) da İstanbul'da ölmüş, Zeyrek yokuşunda yaptırdığı, sonradan Zeyrek İlkokulu olan mescidin avlusuna gömülmüştür. Ömrünü bilime, ibâdete, derse, fetvâya, şerîata hasreden Zembilli Ali Efendi, kendisine sorulan soruların istifta (istek) kâğıdını, penceresinden

(2) İsmail Hâmi Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, c. II, s. 112.

sarkıttığı zembille alıp, cevap teşkil eden fetvâlarını da zembille sahiplerine sarkıtarak verdiğinden "Zembilli" ismini almıştır.

Kendisi Edirne'de iken oraya gelen Yavuz Sultan Selim'i teşyi' ederek dönerken yolda 400 bezirgân (tüccar) ın bağlı bulunduklarını görmüş, bunların padişahın emriyle, ipek ticareti yaptıkları[3] için idam edileceklerini işitince doğru Sultan'ın huzuruna gitmiş; "Bir miktar adamlar bağlanmışlar, eğer isteğiniz onları öldürtmekse bu Allah indinde helâl değildir!" demiş, Padişah buna gücenerek; "Yâ Mevlâna, kamu düzeni için insanların üçte birini katletmek helâl değil midir?" diye sorunca, şeyhülislâm; "Helâldir! Kamu düzenini sarsan büyük kargaşalık olduğu zaman. Şimdi ise böyle bir durum yoktur." cevabını vermiştir. Bunun üzerine Yavuz Sultan Selim; "Benim emrime karşı gelmekten daha büyük kötülük olur mu?" deyince; "Bunlar sultanın emrine karşı gelmemiştir, zira sen bu hususta âmirler atamışsın, bu onların görevidir." cevabını vermişti. Padişah; "Ben sana saltanat işlerine itiraz etmek görevin değildir, dedim." şeklinde hitabedince de; "Bu âhiret işidir, buna karşı koymak görevimdir." cevabını vererek ayrılmıştır.

Yavuz Selim bir süre olduğu yerde düşündükten sonra 400 suçlunun suçlarını affetmiştir.

Bir başka seferinde Edirne'ye gelen padişah, Zembilli Ali Efendi'ye; "İki kazaskerlik görevini birleştirip sana verdim, zira sözlerinde haklı olduğunu anladım." anlamında konuşmuş ise de, müftü Zembilli Ali Efendi; mâzeret beyan etmiştir.

Yine bir gün Yavuz Selim, hazine memurlarından 150 kişinin katlini emretmiş, bunu duyan Zembilli Ali Efendi, derhal Dîvan-ı Âlî (Yüce Divan) ye gelmiş, Padişah'ın huzuruna çıkarak;

"Fetvâ sahiplerinin görevi, padişahın âhiretini korumaktır. 150 kadar adamın katline emir buyurduğunuzu işittim. Onların şerîat'a göre öldürülmeleri uygun değildir, af buyurunuz." demiş.

Yavuz Selim öfke ile;

" Sen saltanatın emrine karşı geliyorsun, bu senin görevin değildir." diye karşılık vermiş. Şeyhülislâm;

"Ben senin âhiretini bozan emirlere karşı koyuyorum, bu benim görevimdir. Eğer affederseniz kurtulmuş olursunuz, aksi halde

(3) Yavuz Sultan Selim, İran'a karşı düşmanlık beslediğinden, İran ile ticarî ilişkileri kesmiş ve İran'dan yapılan ipek ithalâtını da yasaklamıştı. Kanunî Sultan Süleyman zamanında bu yasak kaldırılmıştır.

büyük günaha girersiniz." deyince padişah bütün suçluları affetmiştir. Bir süre sustuktan sonra; "Önce bahsettiğim hususlar âhiretinize aitti, şimdi ise iyilikseverliğinize ait bir sözüm kaldı..." diyerek yeni bir istekte bulunmuş.

"Nedir o buyurun?" diye Yavuz Selim sormuş, şeyhülislâm;

"Saltanatınıza lâyık olan, affettiğiniz bu suçlulara eski görevlerini vermektir." diye ikaz etmiştir. Padişah;

"Görevlerini iade ettim, lâkin hizmetlerinde kusur ederlerse, azarlarım." cevabını vermiş, Zembilli; "Azarlamak Sultanın görevidir." diyerek padişahı teskin etmiştir.

Kazaskerlerin atanmasında, şeyhülislâmın düşüncesinin alınması, bunun zamanında başlamış ve sonradan âdet haline gelmiştir.

Eserleri: Muhtârâtü'l-Fetâvâ (Fetvâlarını havidir) ve Edebü'l-Evsiye isimli eserleriyle II. Bayezid için ahlâk bilimine dair bir risale yazdığı söylenmektedir. Hidâye isimli kitabı etüd edip "Dürer-i Gurer-i Muhtârat" faslını da Muhtârâtü'l-Fetâvâ isimli kitabının içine almıştır.

İBN-İ KEMÂL (KEMÂL PAŞA-ZÂDE AHMED ŞEMSÜ'D-DİN EFENDİ)

(İbn-i Kemâl, Ahmet Şemsettin Efendi veya Kemâl Paşazâde Ahmet Şemsettin Efendi)

İbn-i Kemâl
Nakkaş Levnî (Minyatürnâme'den)
(Meşhur Türk Hukukçuları isimli eserden alınmıştır)

D. 1468 — Ö. 1533
Osmanlı devrinin dokuzuncu şeyhülislâmıdır.

II. Bayezid, Yavuz Selim ve Kanunî Sultan Süleyman çağlarında yaşamış ünlü bir din ve fıkıh bilginidir. Dedesi Kemâl Paşa, babası ümerâdan Süleyman Bey'di. Amasya'da gömülüdür. 1468'de Tokat'ta doğdu. Edirne'de eğitim yaptığından, Edirne'de doğduğu yanlışlıkla söylenmektedir[1]. Kemâl Paşa-zâde adı ile de anılan Ahmed Şemsü'ddin Efendi, soyca Osmanlı ümerâ (askerlikte subay) sındandı. İbn-i Kemâl unvanı ile bilhassa ünlüdür. Gençliğinde önce Sipahi askeri olmuş, sonra, bilgin Tokatlı Molla Lûtfi'den ders almış ve Molla Kesteli, Muarraf-zâde, Müeyyed-zâde Abdurrahman Efendilerin himâyesine girmiş, Hatip-zâde'den ve zamanının diğer bilginlerinden faydalanmış, ümerâdan (subay) iken, Filibe Müderrisi olan Molla Lûtfi'nin, bir askerî danışma kurulunda, Evrenos-zâde Ahmed Bey'den rütbece önde geldiğini görünce, ulemâ sınıfının ümerâya ne derece üstün olduğunu anlamış ve ulemâ sınıfına geçmiştir.

Edirne Dârü'l-Hadîs'inde ders aldıktan sonra kadı oldu ve Sultan II. Bayezid'in delâletiyle Edirne'de "Taşlık" diğer adıyla "Ali

(1) Devhatü'l-Meşâyih Maa Zeyl, s. 16'da Edirne'de doğduğu, Riyâzî tezkiresinde Dimetokalı olduğu belirtilmektedir (Bursalı M. T. Efendi, Osmanlı Müellifleri, Sadeleştirenler: Fikri Yavuz - İsmail Özen, s. 352).

Bey" ve "Hâlebî" medreseleriyle, Üsküp'te "İshak Paşa" Medresesine, sonra yine Edirne'de "Üç Şerefeli Bayezid Han" Medresesine müderris oldu ve ayrıca vak'anüvistliğe atandı.

Bu görev sırasında "Kemâl Paşa-zâde Tarihi"ni yazdı. Bir süre sonra, Edirne Kadılığına ve oradan 1516 (H. 922) da Anadolu Kazaskerliğine getirildi. Üç yıl sonra azledildi.

Yavuz Sultan Selim'in bütün seferlerine iştirâk etti. Mısır seferinde padişahın yanından ayrılmadı. Dönüşte atının ayağından sıçrayan çamurlar, Yavuz'un kaftanına (elbisesine) sıçradığı zaman, İbn-i Kemâl'in telâşlandığını gören Sultan Selim, "Senin gibi bir bilginin ayağından sıçrayan çamur, benim kaftanımı kirletmez, bilâkis şeref ve iftihar verir. Bu kaftanım saklansın, ölümümden sonra sandukamın üzerine konulsun." diye vasiyet etti. Bu suretle İbn-i Kemâl'in fazîleti bir kat daha yükseldi.

Kanunî Sultan Süleyman devrinde, şan ve şöhretinin en yüksek derecesine ulaştı. 1526 (H. 932) da Zembilli Ali Cemâlî Efendi'nin ölümü üzerine Müfti'l-Enâm (Şeyhülislâm) lığa atandı. Şer'î meselelerin hallinde gösterdiği iktidar ve adaletinden dolayı kendisine Müftiyü's-Sakaleyn (İns-ü can, - İnsan ve cinler Müftüsü) unvanı verildi.

İbn-i Kemâl, şeyhülislâm iken İranlı Molla Kaabız-ı Acemî isminde ilmiye mesleğine bağlı birisi, Hazret-i İsa'nın bütün peygamberlerden üstün olduğunu, hattâ Peygamberimiz'in erdâl (üstün) ı bulunduğunu iddia etmiş, düşüncelerini, birtakım âyet ve hadîsleri te'vil ederek ispat etmek istemiş ve halk arasında propagandasını yapmaya başlamıştı. Bâzı ulemânın şikâyeti üzerine, Divan'da düşüncelerini izaha çağırılmış, 2 Kasım 1527 Cumartesi günü ilk toplantıda Rumeli Kazaskeri Fenârî-zâde Muhyiddin Efendi ile Anadolu Kazaskeri Kaadirî Çelebi, Molla Kaabız'ı dinlemişler, dövmüş ve tehdit etmişler, neticede bilimsel münakaşaya girmeden "İdamına hükmettim" şeklinde karar vererek infâzını Divan üyelerine (Bakanlar Kurulu) bırakmışlardır. İdam kararını, Divan üyeleri, gerekçesi olmadığı nedeniyle infaz etmemiş ve Molla Kaabız, elini kolunu sallayarak çıkıp gitmiştir. Kafes arkasından bu sahneyi seyreden Kanunî Süleyman, Sadrazam İbrahim Paşa'yı çağırıp; "Bir dinsiz, divanınıza gelir, hezeyan eder, bir şey yapılmaz, çıkar gider, bunun sebebi nedir?" diye sorunca; İbrahim Paşa:

"Ne edelim, kazaskerlerimiz şer'î meselelere hâkim değiller ki mel'unu yok edelim." diye cevap vermiştir. Padişah ise; "Bilim an-

cak kazaskerlere mahsus değildir. Sabah müftü ve kadı hazır olsunlar. Şerîat icabına göre dâvası görülsün." diye tembih etmiştir.

Mukaddesata dil uzatan bir kimsenin dahi fikrinin fikirle yok edilmesi gibi ulvî düşüncelerle hareket eden hükûmet, fikir hürriyetini zedelememek için o gece Kaabız'ı nezarete alınış ve ertesi gün Şeyhülislâm İbn-i Kemâl ile İstanbul Kadısı Sa'düddin Çelebi'yi davet etmiştir. İbn-i Kemâl, Kaabız'ın sözlerini dinlemiş, uzun münakaşalara girişmiştir. Şeyhülislâm, Kaabız Molla'nın düşüncelerinin Islâm esaslarına göre çürüklüğünü bilimsel yollardan ispatlamış, nihayet söyleyecek sözü kalmayan Kaabız'a 3 Kasım 1527 tarihinde, hatasından döndüğünü kabûl ederse affedileceği bildirilmiştir. Fakat Kaabız direndiğinden idamına fetvâ verilmiş, İstanbul Kadısı da katline hükmetmiştir. Kaabız'ın idamı yalnız din meselesi değil, bir millî güvenlik ve selâmet meselesi de olmuştur. İran'ın Şiî mezhebi ile Avrupa'nın Katolik mezhebi arasında denge unsuru olan Hanefî mezhebine bağlılığın, halk arasında sarsılması nedeniyle de Kaabız'ın idamına gidildiği anlaşılmaktadır.

İbn-i Kemâl 16.4.1533 (H. 940) de ölünce, İstanbul dışında Emir Buhârî tekkesi yakınında Mahmud Çelebi zâviyesine gömüldü. Sekiz yıl şeyhülislâmlık yapmıştır. Yavuz Sultan Selim için yazdığı mersiye (ağıt) de, üçüncü beyit atasözü haline gelmiştir.

Azmde nevcivan hazmde pîr
Sâhibü's-seyf ü saibü't-tedbîr
Az müddetde çok iş itmiş idi
Sayesi olmuş idi âlem-gir.
Şems-i asr-idi asrda şemsin
Zıllî memdûd olur zamânı kasîr,
O merd o dar-gir ol şîrî
Ansun ve kanlar ağlasun
Hayf Sultan Selim'e hayf ve dirîğ.
Hem kalem ağlasun hem tîğ...

Peçevî, İbn-i Kemâl için, "Bilginlerin en erdemlisi" demektedir[2]. En değerli öğrencisi Ebû's-Süud Efendi'dir.

Eserleri: Dakâyikü'l-Hakâyık (Farsça sözlük), Manzûme-i Yûsuf ve Zeliha (On bin beyitlik mesnevî), İdrîs-i Bitlisî'nin Heştbehişt (Sekiz Cennet) tercümesi, Tağbir ü Tenkih, İslâh-ı Miftah (Bi-

(2) Peçevî Tarihi, Murat Uraz tercümesi, c. 1., s. 36.

limsel çözümlemede kullanılan anahtarların düzeltilmesi), Keşşaf'a nâtamam bir Hâşiye[3], Hâşiye-i Şerh-i Miftah li Seyyid Şerif, Şerh-i Hidâye, İslâh ve İzah, Telvih'e Hâşiye, Muhimmat (en güç problemleri halleden fetvâlar), Tarih-i Âl-i Osman (H. 699 - 895 arası), Muhîtu'l-Lûgat (Arapça - Farsça sözlük), Kemâl Paşa-zâde Tarihi, Tevârih-i Âl-i Osman'ın Türkçe tercümesi, Tefsîr-i Şerîf (Sûre-i Ra'd'dan ve's-Sâffât'a kadar), Tecvîd-i Tecrid, Hâşiye-i Tefsîr-i Kâdi, Şerh-i Buhârî-i Şerîf, Şerh-i Meşâriku'l-Envâr, Nücûmü'z-Zâhireti fî Ahvâli'l-Mısrî'l-Kahire, Risâletü'l-Kafiye, Eşkâlü'l-Ferâiz, Şerh-i Hadîs-i Erbaîn, Divân-ı Eş'ar isimli eserleri olduğu[4] gibi Arapça, Farsça ve Türkçede şiirleri vardır. En ünlü şiiri Yavuz Sultan Selim için yazdığı mersiye (ağıt) dir. Şeyh Sadi'nin Gülistan eserine nâzire olarak Seyyid Şerif'in Nigaristan (Sevgililer Ülkesi) isimli çok güzel eserine şerh yazmıştır. Ayrıca edebiyata, tarihe, dilbilgisine, tıbba, lûgata, tefsîre, hadîse ve fıkha dair 300 kadar eseri olduğu bilinmektedir. Bu eserlerin 36 tanesi İkdam Yayınları arasında Türkçe yayınlanmış, bir kısmı da Beyrut'ta basılmıştır.

(3) Ünlü bir eser. Zemahşerî'nin Keşşaf isimli bir eseridir. Eserin ismi bilâhare yazarın ismi olarak anılmaya başlamıştır.

(4) Nuruosmaniye Kütüphanesi Kataloğunda Mu'cez Fi'l-Tıb isminde bir eseri olduğu bildirilmekte ise de bu kitabın asıl yazarı, İbnü'n-Nefis olup tercümesi II. Bayezid'in hekimbaşısı ve Âhi Çelebi'nin babası hekim Âhi Ahmed Kemâl olduğu anlaşılmaktadır (A. Adıvar, Osmanlı Türklerinde İlim, 1970, s. 58).

SA'Dİ SA'DULLAH ÇELEBİ EFENDİ

(Sadi Sadullah Çelebi[1] Efendi)

D. ? — Ö. 1538
Osmanlı devrinin onuncu şeyhülislâmıdır.

Kastamonu'da Daday ilçesinde doğdu. Umurhan Efendi'nin torunu, İsa Çelebi'nin oğludur. Doğum tarihi bilinmemektedir. Küçük yaşta babası ile birlikte İstanbul'a geldi. Babasının Murad Paşa Camiinde imam olması üzerine, ondan dersler aldı. Daha sonra, Mevlâna Mehmed Samsunî'nin yanında yüksek öğrenimini tamamladı.

İstanbul'da "Başçı İbrahim", Edirne'de "Taşlık", tekrar İstanbul'da "Mahmud Paşa" ve "Sâmâniye" medreselerinde müderris oldu.

1523'de İstanbul Kadılığına getirildi. Sa'di Sa'dullah Efendi on yıl bu görevde kaldıktan sonra 1533 (H. 939) de yerinden alınarak ve rütbesi indirilerek sahn derecesinde müderrislik görevi verildi. Kanunî devrinde Şeyhülislâm İbn-i Kemâl'in ölümü üzerine, bir gün sonra 17.4.1533 (H. 940) Cuma günü, müderrislikten Müfti'l-Enâmlığa yâni Şeyhülislâmlığa getirildi. Beş yıl süren müftülükten sonra 1538 (H. 945) de öldü. Eyüp'de Gufran toprağında kabrine gömüldü.

Sa'di Sa'dullah Çelebi Efendi, kuvvetli bir hafızaya sahipti. Ahmediye tarikatına girmiştir. Ömrünü okumakla geçirmiştir. Tarihe meraklı bilgin, fâzıl ve kuvvetli şair olan bir kişiliğe sahipti.

Şu beyti ünlüdür:

Âleme doldu lîk ben şâd olmadım
Ah kim ben bende bir dem gamdan âzat olmadım.

Fatih'te Dârü'l-Kurra (Kur'ân okulu) kurmuştur.

Eserleri: Okuduğu kitaplara yazdığı notlarıyla (talikat), Tefsîr-i Beyzavî Hâşiyesi, Fetâvâ-yi Sa'diyye, Hâşiye Alâ Şerh-i Hidâye, Hâşiye Ale'l-Kâmus isimli eserleri ve şiirleri vardır.

---

(1) Çelebi Efendi; halim-selim kişi demektir. İsim içinde her ne kadar Çelebi ile Efendi aynı anlamda sıralanmış ise de Çelebi bir unvan olarak burada yer almıştır. Efendi ise şeyhülislâmların hepsinde ve ulemâ isimleri yanında bay yerine kullanılmaktadır.

KOCA ÇİVİ-ZÂDE ŞEYH MEHMED MUHYİDDİN EFENDİ

(Koca Çivizâde Mehmet Muhittin Efendi)

D. 1476 — Ö. 1547

Osmanlı devrinin on birinci şeyhülislâmıdır.

1476 (H. 881) da Menteşe'de doğdu. Hattat Çivi Efendi soyundan Müderris İlyas İbn-i Mehmed Efendi'nin oğludur. Gençliğinde Taci-zâde Sadi Çelebi, Fenârî Muhyiddin Efendi, Mevlâna Mehmed Paşa ve Karabali'den dersler aldı. İlk görevi Karabali Efendi'nin sahnında muitliktir. Edirne, Bursa, İstanbul ve Çorlu'da müderrislik yapmış, 1527 (H. 934) de Mısır Kadılığına gönderilmiş ve on yıl orada kalmış, 1537'de Anadolu Kazaskerliğine getirilmiş ve Sa'di Sa'dullah Efendi'nin ölümü üzerine 21 Şubat 1538 (H. 945) Cuma günü İstanbul Müftülüğüne (Şeyhülislâmlık makamının ilk adı) yükselmiştir. Görevinde 3 yıl 9 ay kalan Çivi-zâde Mehmed Efendi, Ekim - Kasım 1542 (H. 949) de azledilerek emekliye sevkedildi. Hacc'a gitti. Hac dönüşünde, Sahn-ı Seman medreselerinden birinde müderrislik yapmıştır. Ebû's-Süûd Efendi şeyhülislâm olunca yeniden müderris olarak göreve atanmış ve 1545 (H. 952) de Rumeli Kazaskerliğine (Sadr'ına) getirilmiştir. Bu görevde iken 18-19 Eylül 1547 (H. 954) Pazar - Pazartesi gecesi ölmüş, Eyüpsultan civarında gömülmüştür. Şeyhülislâmlıktan azil sebeplerinden biri, mütevâzı, haksever bir kişi olan Çivi-zâde'nin Muhyiddin-i Arabî ile Celâlettin-i Rûmî'nin felsefî tasavvuf görüşleri aleyhinde konuşması (ta'n-u itâle) ; diğeri, fetvâlarını, Rumeli Kazaskeri Ebû's-Süûd Efendi'nin şerîata uygun bulmaması ve Sadrazam Rüstem Paşa'nın da bu hususu Kanûnî'ye anlatması[1] şeklinde, ilmîye kitaplarında belirtilmektedir.

---

(1) Her ne kadar Peçevî Tarihi, Murat Uraz tercümesi, 1. cilt, 34. sayfasında ikinci görüşü belirtmekte ise de Sadrazam Rüstem Paşa iki yıl sonra sadrazam olmuştur. Kaldı ki Ebu's-Süud Efendi, şeyhülislâmına karşı ne "nâ-meşrû" diyecek kadar küçük, ne de Muhyiddin Efendi "nâ-meşrû" fetvâ verecek kadar bilgisizdir. Birinci şıkta belirtilen husus Şakâyık ve

18. Şeyhülislâm Çivi-zâde Mehmed Efendi'nin babasıdır. Tefsir, hadîs ve fıkıhta çağının ünlü bilgin kişilerinden sayılır. Ailesi ulemâ arasında önemli kişiler yetiştirmiştir. 15. Şeyhülislâm Konyalı Mahmud Efendi, bu büyük şeyhülislâmın damadıdır.

Eserleri: El-Îsâr fî Şerhi'l-Muhtar (bir şerhtir), Hüsnü'l-Kârî fi't-Tecvîd isimli eserleriyle Telvih'ten "Ta'nu'r-Râvi" konularına dair risalesi ve Fetâvî (Fetvâ Mecmuası) isimli eserleri, ayrıca yazıları vardır.

Devhatü'l-Meşâyih isimli eserlerde bahsedilmektedir ve bizce de bu doğru görülmektedir. Kanûnî, Mevlânâ'yı çok seven, tasavvufa karşı derin ilgi duyan bir insandı. Halbuki Şeyhülislâm, tasavvufa cephe almış bir kişi olduğundan; Kanûnî, tasavvuf düşmanlığı sebebiyle şeyhülislâmını azletmiştir.

Muhyiddin Efendi, Osmanlı şeyhülislâmları arasında ilk kez azledilen ve "lâ-yen azil" (azil olunamaz) kuralının tatbik edilmediği ilk şeyhülislâmıdır. Kanûnî'nin o haşmet dolu zamanında şeyhülislâmların azledilebileceği kuralının konması ne yazık ki, ilerde acıklı olayların doğmasına sebep olacaktır.

HAMÎDÎ ABDÜ'L-KAADİR ÇELEBİ EFENDİ

(Hamitli Abdülkadir Çelebi Efendi)

D. ? — Ö. 1548
Osmanlı devrinin on ikinci şeyhülislâmıdır.

Hamit (Isparta)'li Mehmed Efendi'nin oğludur. Isparta'da doğdu. Doğum tarihi bilinmemektedir. Fakir bir aileye mensup olduğu için ilk eğitimini takiben Bursa'ya gelmiş ve Mevlâna Rüknüddin Efendi'nin muidi olmuştur. Özel öğretmenlik yapmış, bu arada Kanunî Sultan Süleyman'ın yakınlarından Mustafa Ağa'ya hocalık yaparken dikkati çekmiş, Mustafa Ağa'nın tavassutu ile bâzı medreselerde müderris olarak görevlendirildikten sonra kadılık yapmayı istediğinden 1520 (H. 927) de Bursa, 1522 (H. 929) de İstanbul Kadılığına, arkasından aynı yıl içinde Anadolu Kazaskerliğine getirilmiştir.

Özü ve sözü doğru bir kişi olan Abdülkadir Çelebi Efendi Anadolu Kazaskerliğinde 14 yıl görev yaptıktan sonra, doğruluğu ve namusluluğunu çekemeyenlerin hakkında çıkardıkları dedikodular yüzünden azledilmiş ve emekliliğe çıkarılmıştır.

Emekliliği sırasında Hacc'a giden Abdülkadir Çelebi Efendi, dönüşünde hakkındaki iftiralar kaybolduğundan, Ekim veya Kasım 1542 (H. 949) de İstanbul Müftülüğüne yani Şeyhülislâmlığa getirilmiştir. Fakat hastalıklı olması sebebiyle üç ay sonra Ocak 1543 (H. 949) de görevinden istifa etmiş, 1548 (H. 955) yılı Eylül ayında da Bursa'da yetmiş yaşını geçmiş olarak ölmüştür. Mezarı öldüğü yerde kendi yaptırdığı mescid bahçesinde, Musa Baba mezarının yanındadır. Şiirde Kadrî mahlâsını kullanan Abdülkadir Çelebi Efendi, bâzı manzum eserler bırakmıştır. Isparta'nın o zamanki adı Hamideli olduğu için kendisi Abdülkadir Hamidî ismi ile de anılır.

Şiirlerinden ünlü bir beyti şudur:

> Hançerin üzere düşüp virmediği dil ü canı
> Canı andan sakınur sanma sakınır anı.

Eserleri: Fetâvâ-yi Kadriyye isimli fetvâlarını toplayan eseri ile risaleleri vardır.

FENÂRİ-ZÂDE MUHYİDDİN EFENDİ

(Fenârizâde Muhittin Efendi)

D. 1447 — Ö. 1548
Osmanlı devrinin on üçüncü şeyhülislâmıdır.

Birinci şeyhülislâm Molla Şemsüddin-i Fenârî'nin torunudur. Babası Rumeli Sadrı (Kazaskeri) Mehmet Şah Efendi'dir. 1447 (H. 851) de Bursa'da doğdu. İlk eğitimini babasından aldı. Aslının Molla Fenârî'den gelmesi sebebiyle, Fenârî-zâde sanı ile de anılır. Hatip-zâde ve Efdâl-zâde'den fıkıh bilimini öğrendi. İlk defa İstanbul'da "Ali Paşa", sonra Bursa'da "Sultan" medreselerinde müderrislik yaptı.

Oradan 1519'da Edirne Kadılığına, 1520'de İstanbul Kadılığına atandı. 1523 (H. 929) de Anadolu Kazaskerliği görevini aldı. 1524 (H. 930) de Rumeli Kazaskerliğine atandı. 15 yıl süren bu görevlerinden sonra azledilerek emekliye ayrıldı. Üç yıl süreyle emekli kaldı. Bu arada Hacc'a gitti. Bir yıl mücâvir (Mekke'de ibâdetle zaman geçiren) oldu.

Dönüşünde Ocak 1543 (H. 949) de şeyhülislâmlığa getirildi. 2 yıl 10 aylık fetvâ süresini müteakip Ekim 1545'de yaşlılığı sebebiyle istifa etti. 2 yıl 8 ay sonra 7 Ocak 1548 (H. 954) Cumartesi - Pazar gecesi öldü. Eyüpsultan Camii civarında gömülüdür. Şeyhülislâm Muhyiddin Efendi, âdil, tok ve doğru sözlü, iyi huylu bir kişi olmakla beraber, kazaskerliği zamanında, Sadrazam Pîrî Mehmet Paşa'yı lekelemek için, devşirmelere alet olmuş, "şan-i şer'e teşviş vermiş" (şerîatı karıştırmış) olmakla itham edilmiştir.

Olay şudur: Kanunî Sultan Süleyman, büyük Sadrazam Pîrî Mehmed Paşa'nın karşısında sıkılgan kalmakta, ona karşı iktidarını kullanamamaktadır. Bu hususu şu sözlerinden anlıyoruz: "Pîrî Paşa'yı Sadaretten azletmeyince, Padişahlıkta olan istiklâl lezzetini bulamadım. Zira her ne zaman Pîrî Paşa huzura girse ben kendimi her şeyden cesaretsiz ve umûr-i icrâiyede mütereddid görür idim". Kanunî Süleyman'ın bu temayülünü sezen Has Odabaşı İbrahim

Ağa ile 2. Vezir Ahmet Paşa gibi devşirmeler, Padişah'ta kuşku yaratmak için birtakım desiseler uydurdular. Meselâ, Yavuz Selim zamanında, Mısır'ın fethi üzerine oranın ileri gelen aileleri İstanbul'a tehcir edilirken Vezîr-i A'zam olan Pîrî Mehmed Paşa'nın, onlardan rüşvet aldığı ve irtikâpta bulunduğu ileri sürülür. Olayı tetkik eden Padişah, Kazasker Muhyiddin Efendi'yi müfettiş olarak görevlendirir. Muhyiddin Efendi, İbrahim Ağa[1] ve Ahmed Paşa'nın[2] entrika ve telkinlerine kanar ve Sadrazam Pîrî Paşa aleyhine rapor verir.

---

(1) İbrahim Paşa'nın Rum, Arnavut, Cenevizli, İtalyan veya Fransız asıllı bir balıkçı çocuğu olduğu söylenmektedir. Sadrazamlığında Damat, Frenk, Makbûl veya ölümüyle Maktûl İbrahim Paşa ismini almış, İran seferinde kendi kendine "Serasker-i Sultan" unvanı vermiştir. Sultan Süleyman'ın ayaklarını yıkadığı suyu içerek, dalkavuklukla sadrazamlığa kadar yükselen bu kişi, 14-15 Mart 1536 gecesi Saray'da, Kanûnî'nin odası yanındaki sadrazama tahsis edilen odada cellât Kara Ali'ye boğduruldu. Ölüm sebebi olarak, İran seferine Padişahtan evvel çıkan İbrahim Paşa'nın tedbirsizce hareketleri, Irak seferinde İran Şahını takibetmemesi, sadrazamın Almanya İmparatorundan para alarak orduyu doğu seferine çıkarttığını söyleyen Başdefterdar İskender Çelebi'ye iftira atarak idamına sebep olması, "Serasker-i Sultan" unvanını kullanıp saltanata göz dikmiş bulunması, ortak saltanat peşinde olduğu veya Osmanlı hanedanının yerine İbrahim Saltanatı kurmak düşüncesine dair padişahta kuşku yaratması, Macaristan'dan getirilen heykelleri At Meydanındaki konağının önüne dikmesi, şarap içerek eğlenmesi, birçok kimseleri sebepsiz yere öldürtmesi, saltanatını sağlamak için askere seferde devlet hazinesinden 80.000 altın dağıtması, son zamanlarında hediye edilen Kur'ân-ı Kerîm'leri kabûl etmemesi, İbrahim Paşa'nın, Şehzâde Mustafa'nın veliaht olarak kalmasını çekemeyen Hürrem Sultan'ın isteği veçhile şehzadeyi öldürtmek için Padişahı etkisi altında bırakması, Almanya İmparatorundan rüşvet alarak Kanûnî'yi İran seferine yöneltmesi, Barbaros Hayrettin Paşa'nın Akdeniz'de yakaladığı Venedikli bir korsan gemisinde Sadrazam'ın Venedik Doju'na yazdığı Hıristiyanlık lehine, Türklük ve Müslümanlık aleyhine bir gizli mektubun bulunması ve bunun Barbaros tarafından Padişaha verilmesi, Viyana kuşatmasında, zaferin kazanılmaması için ordunun başka bir cenaha kaydırılması... gibi nedenler gösterilmektedir. (İsmail Hâmi Danişmend, Osmanlı Tarihi Kronolojisi, II. cilt, s. 184...)

(2) Yine Pîrî Mehmed Paşa'nın azline sebep olan dönme ve devşirme Ahmed Paşa, Mısır Valiliğine atandıktan sonra 20 Ağustos 1523 tarihinde Mısır'a gelmiş, Ocak 1524'de kendisini Mısır Sultanı ilân etmiş, adına hutbe okutmuş, hattâ İstanbul'dan beraber götürdüğü Kadı-zâde Mehmed Bey'i sadrazam yapmış ise de, Mehmed Bey, Ahmed Paşa'nın aleyhine dönmüş, bir hayli mücadeleden sonra Ahmed Paşa'nın kafasını kestirerek padişaha göndermiştir. Kadı-zâde Mehmed Bey'in ayaklanması başlangıcında, İbrahim Paşa'yla mektuplaştığı, ondan gizli talimat aldığı da anlaşılmaktadır. (İsmail Hâmi Danişmend, Osmanlı Tarihi Kronolojisi, II. cilt, s. 105...)

Olayın ciddî olmadığına inanan Kanunî, babası Yavuz Sultan Selim'in de sadrazamı olan Pîrî Paşa'yı 27.6.1523'de azleder. Hayatından endişeye düşen Paşa, Silivri'deki çiftliğine çekilir. Ve orada 8 yıl kadar yaşar. Sadrazam olan İbrahim Paşa'nın isteği üzerine, oğlu Edirne Kadısı Mehmed Efendi tarafından zehirlenerek öldürülür. Baba katili Mehmed Efendi de bir kış gecesi uykuda iken ocak başında elbisesi tutuşarak yanmış ve bu nedenle ölmüştür. Bu olay Osmanlı sarayında devşirmelerin, Türklere karşı zaferini göstermektedir. Zira Padişah, milliyeti belli olmayan Pargalı İbrahim Ağa'yı, ki bir köle iken, Manisa'da yanına almıştı, 28 yaşında olmasına rağmen sadrazam ve serasker yapmış, ayrıca Rumeli Beylerbeyliği görevini de vermiştir. Padişah onu kızkardeşiyle de evlendirmiştir. Ahmed Paşa'yı, bir Arnavut köle ve devşirme olduğu halde, Mısır Valiliğine göndermiş, böylece devşirmelerin Osmanlı Devletinde hükûmet etme devri başlamıştır. Bunların devlete hâkim olmaları, Kanûnî, II. Selim, III. Mehmed zamanına kadar uzar. Bu sürede, aslı Türklerden gelmiş devlet adamı ve sadrazam nadiren ve tesadüfen görüldü. Devşirme yeniçerilerin saraya hâkim olma, devleti çökertme zihniyetleri de, Kanûnî'nin böyle bir zaaf anında başlar. Ayrıca, sadrazamların, vezirlerden atanması kuralı dahi böylece bozulmuş olmaktadır. Saray ve hükûmet hep bu türedilerle dolduğu için, Osmanlı camiasında Türk unsuru devlete hâkim olmaktan çıkmaya başlamıştır.

Kendisi önemli bir şairdi. Muhyî mahlâsı ile yazdığı şiirleri divan halinde toplanmıştır. Ünlü bir beyiti şudur:

Dil-i Muhyî'den eksik olmasın dert
Misafir-hanenin mihmanı hoştur.

Dreski'de ve Rumelihisarı'nda mescit yaptırmıştır.

Eserleri:

1 — Mekke'de mücâvir iken tefsir dersleri okutmuş ise de İstanbul'a dönüşünde yazmaya başladığı "Kur'ân Tefsîri"ni tamamlayamamıştır.
2 — Sadr-ı Şerîa'ya ilişkin broşürler.
3 — Hidâye'ye dair makaleler.
4 — Fenn-i Meânî (anlam ilminde)'den.
5 — Divan.
6 — Seyyid Şerif'in Şerh-i Miftah'ına hâşiyesi.

MEHMED EBÛ'S-SÜÛD (HOCA ÇELEBİ) EFENDİ

(Mehmet Ebussuut Efendi "Hoca Çelebi")

Ebû's-Süûd Efendi'nin minyatürü
Nakkaş Levnî (Minyatürnâme'den)
(Meşhur Türk Hukukçuları isimli eserden alınmıştır)

D. 1490 — Ö. 1575
Osmanlı devrinin on dördüncü şeyhülislâmıdır.

1490 (H. 896) tarihinde İstanbul'un Müderris (Meteris) köyünde doğduğu bâzı kaynaklarda belirtilmişse de, vakfiyesinde doğum yeri Çorum'un İskilip ilçesi olduğu anlaşılmaktadır. Babası zamanın ünlü bilginlerinden Şeyh Yavsi sanıyla anılan İskilipli Şeyh Muhyiddin Mehmed Mustafa Efendi'dir. Annesi Sultan Hatun, Ali Kuşçu'nun kızıdır. Peçevî, soyca Kürt olduğunu yazmaktadır[1]. Şeyh İbrahim Tebrizî'nin halîfesi idi. Ebû's-Süûd Efendi "Hoca Çelebi" ismiyle de anılır. Babası, İskilip'in "İmadiye" köyünden olduğu için "El-İmadî" ismiyle de yâdedilir. Çocukluk ve gençlik döneminde babasından, daha sonra devrin ünlü bilginleri İbn-i Kemâl'den ve Müeyyed-zâde Abde'l-Rahman'dan ve Mevlâna Seyyid Karamanî'den dersler almış ve henüz öğrenci iken, Sultan II. Bayezit, kendisini "Çelebi" (Efendi) olarak vasıflandırmış, yevmiye 30 akçe ile taltif etmiş ve birçok medreselerde müderrislik görevi vermiştir. Sadi Çelebi'den mülâzım olmuştur. Hocası Mevlâna Seyyid Karamanî'nin kızı Zeynep Hatun'la evlenmiştir.

1516'da Şeyhülislâm İbn-i Kemâl, Hoca Çelebi'yi Çankırı Medresesine müderris olarak göndermişse de gitmemiş ve İnegöl'de İshak Paşa Medresesini tercih etmiş, 1520'de bu görevinden azledilmiş, on ay sonra sırasıyla, İstanbul'da Davutpaşa Medresesine ve 1522'de Mahmut Paşa'nın, 1525'de Gebze'de ikinci vezir Mustafa Paşa'nın

(1) Peçevî Tarihi, Murat Uraz çevirisi, 1. cilt, s. 37.

yaptırdığı medreselere ve ertesi yıl Bursa Sultaniyesine, 1528'de "Sahn-ı Seman Müftü Medresesi" müderrisliğine getirilmiş, 1533 (H. Şevvâl 939) yılında Bursa Kadılığı, bir yıl sonra da İstanbul Kadılığı görevine atanmıştır. Nihayet Kanûnî'nin Korfu seferinde, Ağustos 1537 (H. 944) de Rumeli Kazaskeri, sekiz yıl iki ay sonra Ekim 1545 (H. 952) de de Şeyhülislâm ve Müfti'l-Enâm (Müftüy-ül Enâm) olmuştur.

Ebû's-Süûd Efendi Kanûnî devrinde 20 yıl ve II. Selim devrinde 7 yıl 11 ay, ki toptan 28 yıl 11 ay şeyhülislâmlık yapmıştır. 23 Ağustos 1547 (H. 982) de İstanbul'da 84 yaşında iken ölmüştür.

Ebû's-Süûd Efendi uzun boylu, ince yapılı, uzunca sakallı, nûrânî yüzlü, molla kıyafetli, vâkur, heybetli, sade giyinen bir kişi idi.

Kendisine "İkinci Ebû Hanîfe" sanı da verilmiştir. Ayrıca İbn-i Kemâl Birinci Öğretmen (Muallim-i Evvel), Ebû's-Süûd Efendi de İkinci Öğretmen (Muallim-i Sâni) adı ile anılır. Ayrıca Hatimat el-Mufassirîn unvanı da kendisine verilmiştir.

Ebû's-Süûd Efendi, Osmanlı şeyhülislâmları arasında tefsir ve fıkıh alanında en büyük bilginlerdendir. Zamanının en ünlü hukukçusu ve din bilgini idi. Arab-zâde Muhyiddin Efendi'yi ricalara rağmen Bursa'ya sürgün göndermesi Peçevî Tarihinde katı yüreklilikle itham edilmesine sebep olmuşsa da bu, kendisinin zamanın şartlarına göre yerinde ve sert hareket etmesini bilen bir insan olduğunu gösterir ve bunun bir töhmet olmaması icabeder.

Kendisine sorulan sorular ne kadar garip olursa olsun öfkelenmeden verdiği birçok cevaplardan, spritüel ve geniş ruhlu bir insan olduğu anlaşılmaktadır. Kanûnî Süleyman devrinde bir konu üzerinde çıkan tartışmada, Ebû's-Süûd Efendi azınlık tarafında olmasına rağmen, Padişah'ın onun fikrini kabûl etmesi, Padişah üzerindeki etkisinin büyüklüğünü gösterir. Padişah, elinin uğurlu olduğu düşüncesiyle, Süleymaniye Camii'nin temeline ilk harcı ona attırmıştır. Kanûnî Süleyman kendisine, "Hâlda yoldaşım, sinde sindaşım, âhiret karındaşım, tar'k-i hakta yoldaşım" gibi başlıklarla yazar ve hitâbederdi.

II. Selim de kendisine saygı göstermiş, pek sevdiği hurûfîlikle tanınmış Celâl Çelebi'yi, şeyhülislâmın isteği üzerine saraydan uzaklaştırmıştır. Kıbrıs fethi için, Ebû's-Süûd Efendi'nin fetvâ verdiği bilinmektedir. Bir sabah namazından ikindiye kadar 1412, diğer bir

defa da 1413 fetvâ verdiği Âşık Çelebi tarafından belirtilmektedir. Mâlûl-zâde Seyyid Abdülkadir Şeyhî, Hoca Sa'düddin, Bostan-zâde Mehmed, Sun'ullah, Şair Bâki, Hâce-i Sultânî Ataullah, Kınalı-zâde Hasan, Ali Cemâlî Efendi'nin oğlu Fudayl efendiler kendisinin öğrencileridir.

Tasavvuf ve mutasavvıflarla da ilgisinin olduğunu, ancak kendisinin sufiye (tasavvuf) ye girmediğini tarihçiler yazmatkadır. Bâzı mutasavvıflar aleyhine, haramla helâli ayıramayacak kadar lâubali tutumları sebebiyle, Ebû's-Süûd Efendi idam fetvâsı vermekten kaçınmamıştır. Oğlan Şeyh isimli 19 yaşında bir gencin katline Şeyhülislâm İbn-i Kemâl fetvâ vermiş, Ebû's-Süûd Efendi de bu görüşü yeni bir fetvâ ile tasvip etmiştir.

Şeyh Muhyiddin Karamanî'nin (Vahdet-i Vücût) düşüncesi sebebiyle idamı, Ebû's-Süûd Efendi'nin fetvâsıyla yapılmıştır. Yine Bosna'da, Melâmî Şeyhi Hamza Bali'nin İsmail Mâşukî tarîkatında olduğunu tesbit edince onun da katline fetvâ vermiştir. Ebû's-Süûd Efendi, fıkıh (İslâm hukuku) alanında da devlet nizamını esas almış, dar zihniyetli fakîhlerle (İslâm hukukçuları) mücadele etmiştir. Şeyhülislâm Çivi-zâde Muhyiddin Mehmed Efendi'nin "Vakf-ı Nükûd'un bultânı"na dair verdiği fetvâyı, reddiye yazarak, ortadan kaldırmış; yine Birgivî Mehmed Efendi'nin, menkul vakfın câiz olmadığına dair fikirlerini cerhetmiş ve onun fikrine uyanları günahkâr saymıştır.

Ebû's-Süûd Efendi, zamanının ve halkın örf ve âdetlerine şerîatın verdiği imkân nisbetinde müsamaha göstermiş, başlangıçta kahvenin haram olduğuna dair verdiği fetvâyı halkın alıştığını görerek kaldırmış, ibret olması şartiyle karagöz oyununa cevaz vermiştir.

Ebû's-Süûd Efendi, devlet kanunlarının şerîat hükümleriyle te'lif edilmesini sağlamış, timar, zeâmet, arazi ve toprak hukukuna dair şer'î esaslar onun fetvâlarıyla yerleşmiş ve gelişmiştir. Budin kanunu ve Selânik livaları kanunu onun fikirlerinin ürünüdür. Budin kanunu, Budin alındıktan sonra kazasker olan Ebû's-Süûd Efendi'nin hazırladığı, Budin halkının nasıl idare edileceğini gösteren kanundur. Bu kanunu kendisinin kaleme aldığı, bizzat kanun metninde yazılıdır. Üsküp ve Selânik livaları kanunu da aynı şekilde onun kaleminden çıkmıştır.

Kanûnî Sultan Süleyman, eskiden mevcut veya yeniden koyduğu kanunları, şer'an itiraz olmaması için bu fıkıh bilgininin fet-

vâsını alarak serdetmiştir. Ebû's-Süûd Efendi, devlet nizamı, memleket işlerinin idaresinde, vali, kadı ve hâkimler için "Mâruzat" yazmış ve göndermiştir. Molla Fenârî, Zembilli Ali ve Ebû's-Süûd efendiler zamanında, hele Kanûnî Sultan Süleyman yönetimindeki Türk adaleti dünyaya örnek olacak mükemmeliyete erişmiş, sarayla hükûmetin görevleri ayrılmış, bakanların evleri halka açık tutulmuş, vergi adaleti sağlanmış, savaş ve barış halinde verilecek cezalar ayırdedilmiş, Yavuz Sultan Selim devrinin geçici fakat şiddetle dolu düzen fikri değiştirilmiş, haksızlıklar giderilmiştir. Hak ve adalet konularında o kadar hassasiyet gösterilmiş ki, İngiltere Kralı 8. Henri, İngiliz adalet organının ıslâhı için, Türkiye'ye bir heyet göndermiş ve Türk adalet ve yargı organı, İngiliz adalet ve yargı organına örnek olmuştur. Adaletimizin eriştiği bu mazhariyet Kanûnî Sultan Süleyman'ın iyi niyetleriyle beraber onun 21 yıl şeyhülislâmı olan Ebû's-Süûd Efendi'nin sonsuz hak ve hukuk duygusu ile dolu azim ve iradesinin bir tezâhürüdür. 1570 yılında Venedik'e karşı savaşın gerektiğine dair fetvâ da vermiştir. Buna karşı Osmanlı ülkesindeki bütün hıristiyanların zorla ihtida ettirilmesine (müslümanlaştırılmasına) ilişkin teklife itiraz etmiş ve fetvâ vermemiştir.

Kanûnî adına te'lif ettiği "İrşâdü'l-Aklü's-Sâlim" isimli Kur'ân'ın Arapça tefsîri, İslâm dünyasında haklı bir ün bırakmıştır. Bu eserin henüz Sad Sûresine kadar yazılmış kısmını gören Padişah, yevmiyesini 200'den 500 akçeye çıkarmış ve kendisini hil'atler ile taltif etmiştir. Kitap tamamlanınca, yevmiyesine 100 akçe daha ilâve ettirmiştir. Türkçe, Arapça ve Farsçayı çok iyi bilirdi. Bunların edebiyatlarına da vâkıftı. Türkçe şiirleri o kadar kuvvetli değildir.

Paranın nasıl ve doğru olarak vakfedileceğine dair bir risale yazmış ve bu konuda din bilginleri arasındaki anlaşmazlığı gidermiştir.

Rumeli Kazaskeri Bostanzade Mehmed Efendi'nin damadı Arapzâde Mevlâna Muhittin Efendi'yi azarlaması nedeniyle hakkında Padişah'a şikâyet edilmişse de, Padişah da Arapzâde'yi azarlayarak Bursa'ya sürgün gönderilmesi için emir vermiş bulunuyordu. Gerek Bostanzâde Mehmet Efendi, gerekse Anadolu Kazaskeri Muhşi Sinan Efendi, affetmesi için huzuruna gelmişler, ayak toprağına yüz sürmüşler, buna rağmen Ebû's-Süûd Efendi affetmemiştir.

Yine ünlü bilginlerden sonradan şeyhülislâm olan Kemâl Paşazâde (İbn-i Kemâl), Ebû's-Süûd Efendi'nin bâzı sözlerinin önem-

siz ve hatalı olduğunu belirtmiştir. Bunun üzerine olay Şeyhülislâm'a duyurulmuş ve Padişah'a söylenmiştir. Kanûnî Sultan Süleyman, Ebû's-Süûd Efendi'yi, İbn-i Kemâl'in öldürülmesi konusunda serbest bırakmış, dilerse kestirsin, dilerse azarlasın, dilerse denize attırsın, demiştir. İbn-i Kemâl, Padişah'ın sözlerini duyunca, öldürülme korkusuyla, tanıdığı bir çavuşun evine sığınarak gizlenmiş, Şeyhülislâm'ın adamı olan çavuş durumu haber vermiş ve affını istemiş, Ebû's-Süûd Efendi, bunun üzerine, "Senin hatırın için affettim" demiştir. Bu olaylar, büyük bilginin basîret ve olgunluğunun ifadesidir[2].

Mehmed, Mahmud, Şemsü'ddin Ahmed ve Mustafa adında dört oğlu olmuştur. Fakat ne yazık ki hayatının en büyük acısını, oğlu müderris Mevlâna Şemsü'ddin Ahmed Efendi'nin yaşayışı yüzünden çekmiştir. Zamanının bilginlerinden olan oğlu Şemsü'ddin Efendi, afyon ve afyon şurubu içer, kendisinden yaşlılara, âdap ve ahlâka uymayan işler yaptırırdı. Örneğin, Rumeli Kazaskeri Muhşi Sinan Efendi'ye Sultan Mehmed Camiinde seccadesini kaldırtıp yerine kendi seccadesini serdirtmiştir. İstanbul Kadısı Kara Çelebi Efendi'nin yanında onun görevine müdahale ederek kendisi dâvaya bakmıştır. Bu tutumları babasına anlatıldığında üzülen Ebû's-Süûd Efendi, oğluna mektup yazarak üzüntüsünü belirtmiştir[3]. Padişah'a

(2) Peçevî Tarihi, Murat Uraz çevirisi, 1. cilt, s. 42.

(3) Peçevî Tarihi, Murat Uraz çevirisi, 1. cilt, s. 41-42.
Mektup şöyledir:
"Dünya malından ve mevkilerinden faydalanmak benim için artık geçmiştir. Benim sürûrum, neş'em, sizin sürûrunuz ve neş'enize bağlıdır. Şimdiye kadar da benim herhangi bir hatalı hareketimle sizlere bir leke gelmemesine de çok dikkat ettim. Otuz yıla yakın Allah'a niyâz ettim. Yüksek rütbelere ulaşmak imkânlarını da ihsan eyledi. Kimselere kötü muamele etmemek için de yalvardım ve alnımı secdeden kaldırmadım. Babalık vazifesinde de kusur etmeyerek, sizi babaya isyan ettirmemek için iyi olmayan hareketinize göz yumdum. Sizin ıslâhınızı Allah'a havale ettim ve yalvardım. Arzu ettim ki, hayatta bulunduğum müddetçe, sizin güzel ve makbûl hareketlerinizi görerek övüneyim, bunlardan bir de babalık hissesini alayım. Öldükten sonra da yapacağınız duâlarla ruhum rahata kavuşsun. Allah benim duâlarımı kabûl ederek henüz genç yaşınızda iken size bunca fazîlet ve bilgiyi ihsan etti. Halkın kalbinde iyi yer tutmanıza ve iyi olarak yâd etmelerine de imkân verdi. Yüksek mevkiler de vererek sizi, herkesin ve benim gıpta edeceğim bir hale getirdi. Kudretim olduğu kadar bu büyük nîmetlere karşı şükürde devam edeceğim. Ama siz doğru yolda gitmediniz. Ebâ Eyyûb-i Ensârî'nin hak ve âdâbına riayet etmediniz, gece ve gündüz duâ ederim ve korkarım ki Allah sizden affını esirgemeyip sizi

sunduğu bir tezkere ile de onun affını istemiştir. Damatları, kızkardeşinin oğlu Şeyhülislâm Müeyyed-zâde Abdülkadir Şeyhî Efendi, Şeyhülislâm Mâlûl-zâde Mehmed Efendi ve Ali Cemâlî Efendi'nin oğlu Fudayl Efendi'dir. Şeyhülislâm Sun'ullah Efendi, amcasının torunudur[4].

Kanûnî hakkındaki ünlü Arapça mersiye (ağıt)'si Arap âleminde de değerini artırmıştır. Alman şairi Göte, Hafız Divanı'nı diğer şairlere ve muârızlarına karşı koruyan Ebû's-Süûd Efendi adına bir şiir yazarak ithaf etmiştir. En sade yazıları Du'a-nâme'sinde görülür. Eserini halk kitlelerinin anlaması için çok sade yazmıştır. Rumeli vilâyetlerinde, ilk defa arazi yazımına giriştiği, belgelerle sabittir. Ebû's-Süûd Efendi, Hanefî fıkhı kadar Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî fıkhına da vâkıftı. Her dört mezhepten fetvâ verecek, usûl ve kural koyacak kadar geniş fikirli idi.

Bir gün kendisinden, Peygamber'e söven bir adam için, fetvâ istendiği zaman, "Bu hilâfet meselesidir. Sultan'a arz olunur, iki içtihat arasını bulmak için şahsın haline bakılır, tövbesinin sıhhatına hükmedilirse, Hanbelî veya Mâlikî mezhebi ile amel olunur." demiştir.

---

yüksek rütbelere ulaştırsın ve Peygamber'in yardımıyla şerîat işlerinin idaresini elinize versin. Kudretiniz herkesçe bilinirken lâyık mıdır ki, Allah'dan korkmayıp, benden ve bütün halktan utanmayıp, havâî kimselerin, kötülük yapan insanların, namussuzların yaptığı fenalıklara uydunuz. Birtakım rezil ve soysuz insanları yanınıza alarak onlarla düşüp kalktınız. Bu çok fena hareketlerde bulunmanızla hayatımın sonlarında Hakk'a tutacak yüzümü ve el yüzüne bakacak gözümü bırakmadınız. Bu hareketlerden nâdim olarak vazgeçseniz dahi, şimdiye kadar yaptıklarınızın kötü izleri epeyce zaman devam edecektir. Bu gibilerden uzaklaşarak ve Allah'a (tevbe-i nâsuh) ederek, Allah'ın emirlerine bağlanarak ve bütün hareketlerinizle şerîata uyacak bir hal alasınız ki, herkes de artık doğru yola gitmekte olduğunuzu anlıyalar. Böyle hareket ederseniz, babaya karşı olan vazifelerinizi de yapmış olursunuz. O zaman Allah sizin ömrünüzü ve devletinizi dâim etsin, diye duâ ederim. Yok eğer bu kötü gidişlerinizden ayrılmazsanız, Allah şahit olsun ki sizi Allah'a havale ederek, kendimi tamamiyle çekerim.

Artık sabrım tükendi, kötü hareketlerinize tahammül kudretim kalmadı. Yalnız hatıra gelmesin ki, ben bu sözleri bir hiddet ve kızgınlık neticesi olarak, yahut herhangi birinden gelişi güzel işiterek yazmış bulunuyorum. Yaptığınız çok fena hareketleri, sizi o yola götüren bir kimseden dinledikten sonra, düşündüm ve bunun neticesi bende hâsıl olan tam bir kanaat üzerine yazmış oluyorum. Cuma sabahına kadar düşünün. Kabûl ederseniz ne âlâ..."

(4) İslâm Ansiklopedisi, c. 4, s. 98.

22.8.1574 (H. 982) tarihinde öldüğü zaman Mekke ve Medîne'de, kendisi için, gıyabında (gaaib) cenaze namazı kılınmıştır. Cenaze namazını Muhşi Kazasker Sinan Efendi kıldırmıştır. İstanbul'daki "Ebûussûud Caddesi" ismi, zamanından günümüze kadar gelen bir hâtıradır. Eyüp'te, Hz. Halid yakınında kendi ismini taşıyan çarşı caddesinde bir hazere (aile kabristanı)'de gömülüdür. Bu hayırseven kişi, İskilip'te bir cami, İstanbul'da bir hamam, Eyüp'te Sıbyan Mektebi denen bir ilkokul yaptırmıştır.

Ünlü eserleri: İrşâdü'l-Akli's-Selîm İlâ Mezâye'l-Kur'âni'l-Azîm isimli Kur'ân tefsîri, Mecmua-i Fetâvi veya Kitâb-ı Fetâvâ-yi Ebû's-Süûd, Hidâye'den Kitâbü'l-Büyu Hâşiyesi, Kasîdei Mimiye isimli Arapça şiir kitabı, Mârûzat, Keşşaf'ın Sûre-i Feth Tefsîrine Hâşiyesi, Elsine-i Selâse, yâni Arapça, Farsça, Türkçe dillerinde şiirleri vardır. Şiirlerinden Kanûnî Sultan Süleyman için yazdığı mersiye Garra (ağıt) sı en değerlisidir. Bu şiir Arap bilginlerinden Garseddin Ahmed el-Halebî ve Şemsüddin Muhammed el-Halebî tarafından şerholunmuştur. Du'a-nâme'sinde sade yazıları toplanmıştır.

Ayrıca Cismü'l-Hilâfı fi'l-Meshi ale'l-Hufaf, Mevkıfü'l-Ukûli fî Vakfi'l-Menkuli, Tehafütü'l-Emcadi fî Evveli Kitâbi'l-Cihadi, Meakidü't-Tarrakati fî Evveli Sûreti'l-Fethi Mine'l-Keşşâf, Gameratû'l-Melîki fî Evveli Kasri'l-Âmi Mine't-Telvîhi, Sevahibü'l-Enzari fî Evaili'l-Menâri gibi fazîlet ve bilgiyle dolu risaleleri vardır.

KONEVÎ HAMİD MAHMUD EFENDİ (ÇİVİ-ZÂDE DAMADI)

(Konyalı Hamit Mahmut Efendi - Çivizâde Damadı)

D. 1494 — Ö. 1577

Osmanlı devrinin on beşinci şeyhülislâmıdır.

Yenişehir Kadısı Mehmed Efendi'nin oğludur. 1494 (H. 900) de Konya'da doğdu. İlk eğitim ve öğrenimini memleketinde yaptıktan sonra, 22 yaşında iken İstanbul'a geldi. Çivi-zâde Mehmed Muhyiddin Efendi ve zamanın diğer bilginlerinden ve daha ziyade Süleymaniye Medresesi müderrisi Kadri Efendi'den dersler aldı.

Kadri Efendi'nin tezkereciliğinden başlayarak müftülüğüne kadar yükseldi. Önce Bursa'da "Molla Hüsrev" ve Bayezid Paşa Medresesinde, sonra Kütahya'da "Germiyanoğlu Medresesi"nde, daha sonra da yine Bursa'da "Ahmet Paşa" Medresesinde müderrislik yaptı. Bursa'da iken 11. Şeyhülislâm Çivi-zâde Mehmed Muhyiddin Efendi'ye damat oldu. Damatlığı takiben bir süre Gebze'de "Mustafa Paşa Medresesi"nde bulunduktan sonra 1547 (H. 954) de Manisa Müftülüğüne atandı. Oradan 1549'da "Şehzâde Medresesi" öğretmenliği (müderrisliği) ne ve daha sonra 1549 (H. 956) da Şam Kadılığına, 1550 (H. 957) de de Mısır (Kahire) Kadılığına yükseldi. İki yıl kadar sonra azledilince hac görevini ifa ederek İstanbul'a geldi. 1553 (H. 960) de azil kararı kaldırılarak Ayasofya Müderrisliğine atandı. 1554 (H. 961) de Bursa Kadısı oldu. 1555 (H. 963) de İstanbul Kadılığına, 1557 (H. 964) de Rumeli Sadrına (Kazaskerliğine) atandı. 9 yıl 3 ay kazaskerlik (sadr) yaptıktan sonra Avusturya'ya karşı yapılan savaşlardan Zigetvar (Sektuvar) dönüşü, Belgrad'da içki düşmanlığı nedeniyle, azledilerek emekliye sevkedildi. Olay şöyle cereyan etmiştir: Kanûnî Sultan Süleyman son zamanlarında içki yasağı koymuş, ölümünden sonra yerine geçen oğlu II. Selim (Sarı Selim) Zigetvar seferinden dönerken, Rumeli Kazaskeri Hamid ve Anadolu Kazaskeri Perviz Efendiler yeni padişaha at üzerinde, "Şarâbı babanız merhûm kaldurmuşlar idi, bolay ki sizin zamân-ı şerîfinüzde dahî memnû olaydı" diye içki yasağının devam etmesini istemişler, Padişah II. Sultan Selim (Sarı Selim -

Sarhoş Selim) 1 Ekim 1556 Cuma günü her ikisini de Semendire konağında azletmiştir. Hamid Efendi bu toksözlülüğünün cezasını tam 7 yıl 9 ay 22 gün çekmiştir.

Ünlü bilgin Şeyhülislâm Ebû's-Süûd Efendi'nin ölümü üzerine Padişah Sultan II. Selim zamanında 23.8.1574 (H. 982) de Şeyhülislâm oldu.

Hamid Efendi, 3 yıl 1 ay 24 gün Meşîhat'ta bulundu. 16.10.1577 (H. 985) Çarşamba günü şeyhülislâm iken ölünce Eyüpsultan civarına defnedildi. Sultan II. Selim, Ebû's-Süûd Efendi'nin yokluğunda, Meşîhat Makamı'nı ancak dirâyetli Mahmud Efendi ile doldurabilmiştir. Meşîhat süresinin ilk dört ayı Sultan II. Selim ve 2 yıl 9 ay 24 günü de Sultan III. Murad zamanına rastlar.

Çivi-zâde Muhyiddin Efendi'nin damadı olduğundan Çivi-zâde Damadı ismiyle anılmaktadır.

En ünlü eseri: 4 ciltlik Fetâvây-i Hamidiyye'dir. Senelerce medreselerde ders kitabı olarak okutulmuştur. Bir hukuk içtihatlar külliyâtı halindedir.

KADI-ZÂDE AHMED ŞEMSÜ'D-DİN EFENDİ

(Kadızâde Ahmet Şemsettin Efendi)

D. 1512 — Ö. 1580

Osmanlı devrinin on altıncı şeyhülislâmıdır.

Babası, Hadım[1] Atik Ali Paşa'nın âzatlı kölelerinden, Edirne Kadısı Bedrettin Mahmud Efendi'dir. Bu sebeple Kadı-zâde diye de anılır. 1512 (H. 918) de İstanbul'da doğdu. Küçük yaşta babasından özel dersler aldı. Zamanının bilginlerinden Şeyhülislâm Ebû's-Süûd Efendi'ye intisap etti. Türk olmamakla beraber, milliyeti belli değildir. Ebû's-Süûd Efendi, Ahmed Şemsü'd-Din Efendi'yi yetiştirdikten sonra ona icâzet vererek, Bursa Medresesine müderris olarak atadı. Bir süre için Bursa'da Ahmet Paşa ve Atik Ali Paşa medreselerinde ders verdikten sonra 1555 (H. 963) de Halep Kadısı oldu. Bu görevde dört yıl kadar kalan Ahmed Şemsü'd-din Efendi, azledilince emekli olarak İstanbul'a geldi.

Semiz Ali Paşa'nın tekrar sadrazam olması üzerine 1563 (H. 971) de İstanbul Kadılığına getirildi. 1566 (H. 974) de Rumeli Sadrına yükseldi. Bu sırada sadrazam olan Sokullu Mehmed Paşa, kendisini azlederek Edirne'ye sürdü. Orada bir süre münzevî hayat yaşadı. Sultan III. Murad padişah olunca, ondan yakınlık gördü. Sürgünden getirilerek görevi Süleymaniye Medresesi müderrisliğine, sonra Rumeli Kazaskerliğine yükseltildi. Bu son görevi takiben Konyalı Hamid Efendi'nin ölümü üzerine 18.10.1577 (H. 985) de Şeyhülislâmlığa (Müfti'l-Enâmlığa) getirildi. 2 yıl 7 ay 8 gün Fetvâ Makamı'nda bulunduktan sonra 25.5.1580 (H. 988) de mide hastalığından öldü. Mezarı, Fatih'te, Küçük Karaman'dadır, denmekte ise de, halen hiçbir izine rastlanmamaktadır. Çırçır semtinde bir mescit yaptırmış ve bir Dârü'l-Kurra kurmuştur. Ölümünde "Müfti Ahmed Çelebi eyledi ukbâya azm" mısraı düşürülmüştür.

---

(1) Hadım; enenmiş, erkeklik organı kesilmiş, burulmuş, erkekliği giderilmiş kişi. Osmanlı tarihinde ilk hadım sadrazam, Atik Ali Paşa'dır.

Ahmed Şemsü'd-din Efendi, doğru ve tok sözlü bir insandı. En tehlikeli anlarda bile görevini adalete uygun ifa etmekten geri kalmazdı. Birçok ferman ve emirleri şerîata uymadığı için geri bıraktırmıştır. Zamanında adalete verdiği önem sebebiyle kadıların diğer memurlardan yüksek seviyede bulunmasını iddia etmiş, kadıaskerleri (kazaskerleri) beylerbeyine, kadıları vali ve mutasarrıflara üstün mevkide tutmuştur. Adalet mensuplarının diğer memurlardan önce gelme âdeti onun zamanında yerleşmiştir. Keza, zamanına kadar, Divan-ı Hümayun'da yemeklerden sonra, ellerini yıkamak için vezirlere leğen ve ibrik, kazaskerlere sabunlu elbezi verilirdi. Ahmed Şemsü'd-din Efendi, kazasker iken leğen ve ibrik istemiş, böylece kendisinden sonra gelen kazaskerlere de leğen ve ibrik verilmesi, saray teşrifatı arasına girmiştir.

Eserleri: Hidâye Şerhi (Fethü'l-Kadîr) ni ikmâl için "Netâyicü'l-Efkâr fî Keşfi'r-Rümuz-i Ve'l-Esrar" ismiyle yazdığı eser çok ünlüdür. Şerhu'l-Hidâye min Evveli Kitâbü'l-Vekâleti ilâ Âhirü'l-Kitap, Hâşiye Alâ Evâil-i Sadrü'ş-Şerîa, Hâşiye-i Tecrid min Bahsi'l-Mahiyet, Fıkıh, Usûl-i Fıkıh üzerine yazdığı Tâlikatü ale'l-Mevâkıf, Tâlikatü ale't-Telvih, Hâşiye-i Beyzavî, Hâşiye-i Şerh-i Miftah min Evvelihî ilâ Âhirü'l-Fenni's-Sâni, Terceme-i Madeni'l-Cevâhir ve Ravzatü'l-Havâtır, vs. adlı eserleri ile bir fetvâ kitabı vardır.

MA'LÛL-ZÂDE MEHMED EFENDİ

(Mâlûlzâde Mehmet Efendi)

D. 1533 — Ö. 1584

Osmanlı devrinin on yedinci şeyhülislâmıdır.

Sudurdan (Kanûnî devri kazaskerlerinden) Mâlûl Mehmed Emin Efendi'nin oğludur. 1533 (H. 940) yılında doğdu. Doğum yeri bilinmemektedir. Zamanın bilginlerinden Ebû's-Süûd Efendi'nin yardımcısı ve sonra damadı olmak şerefine erişti.

Önce Bursa'da Emirsultan'a bağlı Kasımpaşa Medresesine müderris olarak atandı. Sonra 1565 (H. 973) de Halep, 1566 (H. 974) da Şam, 1567 (H. 977) de Mısır, 1568 (H. 978) de Bursa, 1569 (H. 979) da Edirne Kadılıklarına getirildi. Bu görevleri takiben 1573 (H. 981) yılında Anadolu Sadrına yükseldi. Bir süre sonra 1575 (H. 983) de görevinden uzaklaştırıldı. 1576 (H. 984) yılında yeniden görev alarak Nâkibü'l-Eşraf (Nâkib) ve 1579 (H. 987) da Kâdiyü'l-Kuzat oldu.

25.5.1580 (H. 988) de Müfti'l-Enâm yâni Şeyhülislâmlığa yükseldi. Nâiplik görevi de üzerinde kaldı. Bir yıl yedi ay yirmi yedi gün sonra 21.1.1582 (H. 989) de kendisi emekliliğini isteyerek görevi bıraktı. İstifaya zorlandığı da bâzı kaynaklarda belirtilmektedir. Nâkibü'l-Eşraflık görevi, Meşîhat Makamı'ndan ayrıldıktan sonra da devam etti. Emekli iken oğlu İshak Efendi'nin ölümünün verdiği acıya dayanamıyarak kendisi de 14 Ocak 1584 (H. 993) de ölünce (Zincirlikuyu'da) babasının Dârü'l-Kurra'sının bahçesine gömüldü.

Kaynaklarda eseri olduğuna dair kayda rastlanmamıştır.

ÇİVİ-ZÂDE HACI MEHMED EFENDİ

(Çivizâde Mehmet Efendi)

D. 1530 — Ö. 1587

Osmanlı devrinin on sekizinci şeyhülislâmıdır.

Kanûnî devrinde yaşamış 11. Şeyhülislâm Çivi-zâde Muhyiddin Efendi'nin oğludur. 1530 (H. 937) da İstanbul'da doğdu. İlk öğrenimini babasının yanında yaptı. Babası ile Hac'dan dönünce zamanın bilginlerinden Perviz Efendi ve Taşköprüzâde'den dersler aldı. 1552 (H. 959) de Abdurrahman Efendi'den mülâzım oldu. 1557 (H. 964) de Kasımpaşa ve Süleymaniye Medreselerinde müderrislik yaptı.

1569 (H. 977) da Şam Kadılığına, 1570 (H. 978) de Mısır, 1571 (H. 979) de Bursa, 1573 (H. 981) de Edirne ve 1575 (H. 983) de de İstanbul Kadılığına getirildi.

Aynı yıl içinde Anadolu Kazaskerliğine ve iki yıl sonra 1577 (H. 985) de Rumeli Kazaskerliğine yükseldi. Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa ile araları açık olduğu için, son görevinden alındı ise de 1579 (H. 987) de emekliye sevkedildi. Sadrazamın ölümünü takiben 1581 (H. 989) de Sadrü'l-Ulemâ (Bilginler Başkanlığı) ya atandı. 21.1.1582 (H. 989) de Mâlûl-zâde Mehmed Efendi'nin yerine III. Murad tarafından İstanbul Müftülüğü (Şeyhülislâmlık) makamına yükseltildi.

İstanbul Müftülüğü o zamanlar şeyhülislâmlık anlamına geliyordu. Beş yıl 3 ay 6 gün kadar bu görevi yaptıktan sonra şeyhülislâm iken 6 Mayıs 1587 (H. 995) de öldü. 58 yaşında idi. Eyüp'te babasının mezarı yanına gömüldü.

Zamanında sadrazam (başbakan) ların şeyhülislâmları ziyarete gelmeleri âdeti yerleşti. Bu ziyaret ilk olarak Sadrazam Özdemir oğlu Osman Paşa'nın Müftülük Makamı'na gelmesiyle başlar.

Çivi-zâde Mehmed Efendi, babası gibi tasavvufun aleyhinde bulunmuştur. Edib ve şairdi. Güzel sülüs ve nesih yazan bir hattattı. 15. Şeyhülislâm Konyalı Mahmud Efendi eniştesidir.

Şehremini civarında bir nesih, mescit ve Zeyrek'te cami ve medrese yaptırdı.

Eserleri: El-Eşbahü ve'n-Nazir isimli ünlü esere talikatı vardır.

MÜEYYED-ZÂDE ABDÜLKADİR ŞEYHÎ EFENDİ

(Müeyyedzâde Abdülkadir Şeyhî Efendi)

D. 1514 — Ö. 1593
Osmanlı devrinin on dokuzuncu şeyhülislâmıdır.

Şeyhülislâm Müeyyed-zâde'nin kardeşi, büyük mutasavvıflardan Şeyh Kerim Hacı Efendi'nin oğludur. Ondan dolayı "Şeyhî" diye anılır. 1514 (H. 920) de İstanbul'da doğdu. Gençliğinde dayısı Ebû's-Süûd Efendi'den dersler almış, onun kızıyla evlenmiş, icâzetini takiben önce Gelibolu'da Sarıcapaşa Medresesine müderris olmuş, 1564 (H. 970) de Süleymaniye Medresesinden sonra sırasiyle, 1566 (H. 974) da Şam ve yine aynı yıl içinde Mısır, 1568 (H. 976) de Bursa ve daha sonra 1569 (H. 977) da İstanbul kadılıklarına getirilmiştir. Bir yıl sonra da Anadolu ve arkasından, 1571 (H. 979) de Rumeli Kazaskerliğine yükselmiş ve bu son görevinden 1573 (H. 981) de emekli olmuş ise de 1583 (H. 991) de Süleymaniye Dârü'l-Hadîs'inde müderrisliğe getirilmiş, Çivi-zâde Mehmed Efendi'nin ölümü üzerine 6.5.1587 (H. 995) de III. Sultan Murad tarafından Şeyhülislâmlık Makamına (Müftiyü'l-Enâmlığa) getirilmiştir. Meşîhat Makamında 1 yıl 10 ay 27 gün kalan Abdülkadir Şeyhî Efendi, 2.4.1589 (H. 997) da, Beylerbeyi olayında azledilmiş, görevini terkettikten sonra 1593 (H. 1002) de ölmüştür. Azline sebep olarak şu hususlar gösterilmektedir:

Padişah III. Sultan Murad'ın kadınlara düşkünlüğü sebebiyle son derece israfa girmesi, karısı İtalyan Safiye Sultan'ın tutumu ve annesi Nurbânû Sultan'ın masraflarının çok olması, devlet hazinesini boşaltmış, para temini için de akçe (para) deki gümüş değeri %50 nisbetinde düşürülmüş, yani bir nevi devalüasyona gidilmişti. 100 kuruşluk akçe 80 kuruştan satılıyordu. Yeniçeriler bu nedenle 2 Nisan 1589 (H. 997) da ayaklandılar. Askere verilen ulûfe (Yeniçeri ve Sipahilere verilen üç aylık asker maaşı) miktarı aynı olduğu halde, değeri yarı yarıya düşmüş bulunuyordu. Askerler, akçenin tashihi dileğiyle, Beylerbeyi Sarayının avlusuna doldular, paranın tağşişine sebep olan Rumeli Beylerbeyi Müsahib yahut Doğancı Mehmed Paşa ile Başdefterdar Mahmud Efendi'nin kellele-

rini istediler. Bu olay, Osmanlı tarihinde ayaklanan askerlerin sarayda ilk baş istemelerini göstermektedir. Padişah, bu kişilerin İstanbul'dan uzaklaştırılması ile yetinilmesini teklif etmiştir. Âsiler ise "Beylerbeyi başı elümüze girmedikçe bu divandan taşra çıkmazûz, mâhasal yaramaz olur, yerine padişah buluruz" diye bağırdılar. III. Sultan Murad, iç oğlanlarının, bostancıların, baltacıların silâhlanmalarını emretmiş, fakat yakınları, vahîm olayların çıkacağını belirterek, emri geri aldırmışlardır. Padişah, başdefterdarla, beylerbeyini âsilere teslim etmiş, hemen orada kafaları kesilmiştir. Gerek beylerbeyinin ve gerekse başdefterdarın bu işte kusurları olmadığını, rakiplerinin askeri tahrik ettiğini anlayan padişah III. Murad, olayın müsebbipleri gördüğü Sadrazam Kanijeli Siyavuş Paşa, Şeyhülislâm Abdülkadir Şeyhî Efendi ile diğer bütün vezirleri (bakanları) azletmiştir. Bu kanlı olaya "Beylerbeyi olayı" denir.

Mezarı Eyüpsultan'dadır.

Kaynaklarda eseri olduğuna dair kayda rastlanmamıştır.

BOSTAN-ZÂDE MEHMED EFENDİ (MEHMET ÇELEBİ)

(Bostanzâde Mehmet Çelebi Efendi)

D. 1535 — Ö. 1598

Osmanlı devrinin yirminci şeyhülislâmıdır.

Kanûnî Sultan Süleyman zamanı Anadolu kazaskerlerinden Tireli Bostan-zâde Mustafa Efendi'nin oğludur. 1535 (H. 942) de doğdu. Doğum yeri belli değildir. Çocukluğunda babasından, daha sonra Arap-zâde, Kadı-zâde ve Gül Hoca Çelebi'den dersler aldı. Otuz bir yaşında 1558 (H. 966) de müderris yardımcılığı ile Eski İbrahim Paşa Medresesine atanmış, 1573 (H. 981) de Şam, 1575 (H. 983) de Bursa ve aynı yıl içinde ve 20 gün sonra Edirne Kadılıklarında görev almış, 1576 (H. 984) da İstanbul Kadılığına getirilmiştir. Bir yıl sonra Çivi-zâde'nin yerine Anadolu Kazaskerliğine ve 1580 (H. 988) de Rumeli Kazaskerliğine yükselmiş, bir yıl sonra azledilmiş ve ertesi yılda 1583 (H. 991) de Kahire Kadılığıyla Mısır'a gönderilmiştir. Kahire'de üç yıl kaldıktan sonra istifa ederek İstanbul'a dönmüş, 1588 (H. 995) yılında tekrar Rumeli Sadâretine ve 3 Nisan 1589 (H. 997) da da Şeyhülislâm Abdülkadir Şeyhî Efendi yerine Meşîhat Makamı'na atanmıştır. Bu görevde 3 yıl 1 ay 7 gün kalmış ve 10 Mayıs 1592 (H. 1000) tarihinde azille emekli olmuştur. Azline sebep, Anadolu Kazaskeri büyük şair Bâki ile çekişmesidir. Bostan-zâde Mehmed Efendi, kardeşini (İstanbul Kadısı Mustafa Efendi) Anadolu Kazaskeri yapmak için şair Bâki aleyhine bazı kadılara şikâyetler yaptırır. Bu şikâyetleri duyan şair "Büyükleri kırk yıldır boğazın yırtar, daha bir dürüst nağmesi sâdır olmuş değildir. Yazdığı fetvâlar dahi mütûna (metinlere) muhaliftir. Ol mansıbı (mevkii) hazmettiği yetişmez, karındaşı olan câmusu dahi bizim yerimize getirmek için şikâyet peyda etmek insaf mıdır?" şeklinde konuşur. Bu sözler Şeyhülislâm'a nakledilir. Şeyhülislâm, "Apaçık küfürdür" diyerek, Padişaha durumu bildirir ve "Eğer azl ve nefyolunmazsa ben dahi terk-i ifta edip (müftülüğü terkedip) ve saltanat-ı uhrâya çıkıp giderim" der.

Bâki Efendi de Padişah'a durumu bildirir. Padişah Sultan III. Murad, Şeyhülislâm'ın ve İstanbul Kadısı Bostan-zâde Mustafa Efendi'nin azillerine karar verir. Fetvâ Makamı'na Bâki'nin teklifi ile Zekeriyya Efendi getirildi. Rumeli Sadrına da şair Bâki Efendi yükseldi. Fakat aynı yıl içinde şair Baki de azlediierek yerine Molla Ahmed Efendi geldikten bir yıl sonra tekrar 1593 H. 1001) de Rumeli Kazaskerliğine getirilen Bostan-zâde Mehmed Efendi, ikinci defa olarak, Zekeriyya Efendi'nin 11.7.1593 (H. 1001) de ölümü üzerine, Şeyhülislâm olmuş ve Sultan III. Mehmed'in sevgisini kazanarak maaşı yükselmiş, 1.4.1598 (H. 1006) Çarşamba günü Şeyhülislâm iken ölmüştür. İkinci Meşîhatı 4 yıl 8 ay 21 gün ve her iki Meşîhat süresi toplamı 7 yıl 9 ay 28 günü bulmaktadır.

Mezarı Şehzâdebaşı Camii bahçesinde cadde tarafındadır[1].

İstanbul'da Samatya'da, Hacıkadın Mahallesinde bir mescit yaptırmıştır.

Mehmed Efendi'nin şiirlerinden bir beyit:

Lükneti var dime sakın bî-vukuf
Ayrılamaz tatlu dilinden huruf.

Eserleri: Bostan-zâde Mehmed Efendi şair bir müftüdür, bilimsel ve kuvvetli kişiliğiyle tanınmış, Arapça, Farsça ve Türkçe şiirler yazmıştır. Kanûnî Sultan Süleyman'a yazdığı mersiyesi ünlüdür. Ayrıca İhyâ-ı Ulûm isimli bir eseri tercüme etmiş, Mültekâ isimli esere de şerh vermiştir.

(1) Bostan-zâde Mehmed Efendi, Sadrazam Hadım Hasan Paşa gibi değersiz bir kişinin sadarete gelmesini teşvik etmiş, Padişah'ın olumlu niyetini hissedince onu övmede aşırı davranmış ve ulemânın, hükümdar arzusuna uygun hareket etmesi geleneğinin ilk örneğini vermiştir. Hadım Hasan Paşa sadrazam olunca, her hafta Valide Sultan'a büyük para ve pek çok hediyeler vermeye başlamış, para bulmak için de memuriyetleri satmak usulünü ortaya çıkarmıştır.

BAYRAM-ZÂDE ZEKERİYYÂ EFENDİ

(Bayramzâde Zekeriya Efendi)

D. 1514 — Ö. 1593
Osmanlı devrinin yirmi birinci şeyhülislâmıdır.

Ankaralı Bayram Efendi'nin oğludur. 1514 (H. 920) de Ankara'da doğdu. Doğduğu yerde ilk eğitimini yaptıktan sonra, İstanbul'a gelerek Arap-zâde ile Mâlûl Emir Efendi'den dersler aldı. Kendisine arkadaş gözü ile bakan Emir Efendi, beraberinde Mısır'a götürdü. Orada Şeyh Ali Maktesî'nin de derslerine devam ettiler. İstanbul'a dönüşlerinde Bursa'da Hamzabey Medresesine müderris olarak atandı. Karaçelebi-zâde'nin tavsiyesiyle Kanûnî Sultan Süleyman'ın İran Seferine padişahın yakını olarak katıldı. Savaş sırasında kadılık görevlerinde bulunmuş, ayrıca Halep'te Cüneytbey ve savaş sonrasında Bursa'da Kaplıca Medreselerine müderris olmuştur.

1565 (H. 973) yılında, Şeyh Vefa Camii'nde zamanın bilginleri Hamid ve Perviz Efendiler önünde yaptığı konuşma ile Hidâye'nin, Kitâbü'l-Cinâyet'inden bahisler okudu. Böylece bilgi ve kudretini kabûl ettirdi. Hakkında övgü ile bahsedilmesini sağladı ki, bu tarihten sonra, 1567 (H. 975) de Edirne'de Üç Şerefeli Cami Medresesine, 1569 (H. 977) da Sahn-ı Sâmâniye Medresesine müderris oldu.

1572 (H. 980) de Sultan Selim Camii Medresesine getirildi. Buradan, kadılık mesleğini benimsediğinden, 1573 (H. 981) de Halep Kadılığına, oradan 1577 (H. 985) de Bursa ve 1580 (H. 988) de de İstanbul Kadılığına atandı. İstanbul Kadılığını takiben, Zekeriyyâ Efendi'nin görevi, 1581 (H. 989) de Anadolu Kazaskerliğine yükseldi. Fakat bu görevinde pek az kalan Zekeriyyâ Efendi 1583 (H. 991) de azille emekli edildi. Altı yıl emeklilik süresi sonunda Hacc'a gitti. Dönüşünde tekrar memuriyete alındı ve 1588 (H. 997) de Rumeli Kazaskerliğine getirildi. Bir yıl sonra 1590 (H. 998) da yeniden emekliliğe sevkedildi ise de aynı yılda 1590 (H. 999) da ikinci defa Rumeli Kazaskerliğine atandı. Bu görevi devam eder-

ken 10.5.1592 (H. 1000) tarihinde azledilen Bostan-zâde Mehmed Efendi yerine İstanbul Müftülüğüne, yani Şeyhülislâmlığa yükseldi. 1 yıl 2 ay 2 gün Meşîhat Makamı'nda kalan Zekeriyyâ Efendi, Padişah III. Murad'ın Nevruz bayramını tebrik merasimi sırasında füccetten (kalb sektesinden) 11.7.1593 (H. 1001) Pazar günü öldü. Sultan Selim civarında yaptırdığı Dârü'l-Hadîs yakınında gömülüdür.

İstanbul'da Sultan Selim'de bir de medrese yaptırmıştır. Zekeriyyâ Efendi, zamanının bilginlerindendir. Meylî mahlâsiyle şiirler yazmıştır. 27. şeyhülislâm büyük bilgin ve şair Yahyâ Efendi'nin babasıdır.

Ölümünde "Riza" kelimesiyle, "Gitti divan-ı cihandan Zekeriya'y-ı Said" mısraı yazılmıştır.

Şiirlerinden şu beyit ünlüdür:

Yoluna can verene vaslım dirîğetmem demiş
Ger bu ahdine vefa eylerse cânan, işte ben.

Eserleri: Şerh-i Hidâye, Hâşiye-i Sadrü'ş-Şerîa, Tefsîr-i Fâtiha, Talikat Alâ Şerh-i Miftah, Hâşiye Alâ Şerh-i Mevakıf, Hâşiye ale'd-Dürer, Talika ale'l-Beyzavî'den Arâfa Hâşiyesi gibi eserleri ve Keşşaf, Telvih, Mevâkıf, Havâşi-i Tecrid gibi tetkik ettiği kitaplarda notları vardır. Bunlar kitap halinde toplanmamıştır. Ayrıca Divan'ı vardır.

HOCA SA'DÜDDİN EFENDİ

(Hoca Sadettin Efendi)

D. 1536 — Ö. 1599

Osmanlı devrinin yirmi ikinci şeyhülislâmıdır.

Büyükbabası Hafız Mehmed, İsfahanlı olduğu halde, İran'da, Şah İsmail'e bağlanmış ve Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran savaşında Şah İsmail'i yenmesi üzerine Yavuz tarafından Tebriz'den İstanbul'a, diğer sanatkâr ve ulemâ arasında getirilmiştir.

Hafız Mehmed padişahın sevgisini kazanmış, Mısır seferine katılmış, oğlu Hasan Can ise padişahın nedîmi (sohbet arkadaşı) olmuştur. Hoca Sa'düddin Efendi işte bu Hasan Can'ın oğludur. 1536 (H. 943) da İstanbul'da doğdu.

Gençliğinde sahn müderrisi Karamanlı Mehmed Efendi'den ve zamanının diğer bilginleriyle, Ebû's-Süûd Efendi'den dersler aldı. Babasının saraya yakınlığından faydalanarak hızla yükseldi. 20 yaşında iken 1564'de müderris yardımcısı göreviyle İstanbul'da Muradpaşa Medresesinde ders vermeğe başladı. Oradan Erbain pâyesini alınca, Bursa'da Yıldırım Medresesine getirildi. Bir yıl sonra 29 yaşında Haric rütbesine yükseldi.

Babası Hasan Can'ın ölümünden sonra Bursa'da Sultânî pâyesine yükseldi ve 1572'de Sahn Müderrisliğine getirildi. Sultan III. Murad'ın şehzâdeliğinde Manisa'da hocalığını yapan Hoca Sa'düddin Efendi, Hoca Efendi diye anılmaya başladı.

Manisa'da 8 aylık süren hocalığı sonunda Şehzâde Murad, Taht'a çıkınca, Sa'düddin Efendi'yi de İstanbul'a getirdi. Artık "Sultan Hocası" (Hâce-i Sultânî), "Reisü'l-Ulemâ" unvanlarını alan Sa'düddin Efendi hem padişaha, hem sarayın ilerigelenlerine sözünü dinletecek duruma yükseldi. Devletin iç ve dış siyasetine karıştı. Hattâ Sokullu Mehmed Paşa'nın isteği hilâfına, İngiltere Kraliçesi Elizabet'in gönderdiği elçileri İstanbul'da kabûl ederek İspanya'ya karşı İngiltere'yi tuttu ve Türk - İngiliz ilişkilerinin gelişmesine çalıştı.

Saraydaki olayları hoş karşılamasını bilen Hoca Sa'düddin Efendi, III. Murad'ın ölümünü takiben Taht'a çıkan III. Mehmed'e ilk biat eden oldu. Saraydaki nüfuzu devam etti. Hattâ III. Mehmed, şehzâdeliğindeki hocası öldüğü için Sa'düddin Efendi'yi kendisine hoca seçti ve hocasına danışılmadan karar verilmemesini irade etti. Her iki padişah hocası olduğu halde şeyhülislâm unvanını da alınca "Câmiü'r-Riyâseteyn" sanı verildi. Aynı unvanı şeyhülislâmlar arasında bir de Erzurumlu Seyyid Hacı Feyzullah Efendi almıştır.

O sırada sarayda rüşvet karşılığı memuriyetler satan III. Mehmed'in annesi Safiye Sultan'ın tutumuna göz yumduğu için de sevgisini kazandı.

III. Mehmed zamanında yapılan Eğri seferi, 1596 (H. 1005), sırasında, padişahın orduyla birlikte gelmesi için ısrar etti. Padişahın otağ-ı hümayunun (padişah çadırı) da, düşmanın hücumu karşısında mukabele olunmaması için, kumandanların fikir ileri sürmelerine karşı Hoca Sa'düddin Efendi, düşmanla çatışmanın gereklerini anlatarak düşüncesini kabûl ettirdi ve padişahı da ikna etti.

Sultan III. Mehmed savaş sırasında sadrazamı serdar tâyin edip tekrar İstanbul'a dönmek istediyse de yine Hoca Sa'düddin Efendi buna engel oldu. Haçova'da üç gün süren savaşı padişah, sadrazam ve Hoca Efendi idare etmişlerdir, denebilir. Savaşın ikinci günü birleşik düşman kuvvetleri Çalağa-zâde Sinan Paşa ve Hadım Cafer Paşa komutasındaki Osmanlı saflarını bozarak padişah çadırına kadar gelmişler, padişah, "Efendi şimdiden sonra ne çare etmek gerekir?" diye sormuş, Şeyhülislâm ise, "Padişahım, lâzım olan yerinizde sabit ve ber-karar olmaktır. Nusret sabır iledir. Bir Osmanlı padişahının a'dâya arka çevirdiği işitilmemiştir. Cenk hali budur, Hazret-i Muhammed'in mucizeleriyle inşaallah zafer İslâmlarındır. Hatır-ı şerîfinizi hoş tutun." şeklinde cevaplandırmış ve hademe-i hassa'nın (at oğlanları, aşçı, deveci, katırcı ve sair karakullukçu denen saray hizmetli ve işçileri) düşman kuvvetlerine saldırmalarını emretmiş, böylece düşman askerleri çekilmiş ve mukabil hücum ile Haçova zaferi kazanılmış, 50.000 düşman öldürülmüştür. Bu karşı hücumu yapan Çağala-zâde Sinan Paşa, İbrahim Paşa yerine, Hoca Efendi'nin etkisiyle sadrazamlığa getirildi. Fakat Damat İbrahim Paşa'yı tutan Valide Safiye Sultan'ın, oğlu III. Mehmed üzerindeki nüfuzu ile Çağala-zâde azledilerek, İbrahim Paşa yeniden Sadaret'e getirildi. Hoca Efendi de hocalık görevinden uzaklaştırıldı. Hoca

Sa'düddin Efendi'nin oğlu Mehmed Efendi de, ki ilerde şeyhülislâm olacaktır, Anadolu Kazaskerliğinden azledildi. Hattâ kendisini çekemiyenler, bu arada büyük şair Kazasker Bâki, Padişah'a ve Safiye Sultan'a Hoca Efendi'nin Mekke Kadılığı göreviyle İstanbul'dan uzaklaştırılmasını da salık verdiler. Hoca Sa'düddin Efendi'nin Safiye Sultan'a başvurması ve Safiye Sultan'ın bu defa lehine olarak Padişah'a durumu anlatması, "Pir olduğu, bedduasını almamak gerektiği" hakkında konuşması sayesinde sürgünden kurtuldu. Böylece kendisini çekemiyenlerin etkilerinin ortadan kalkması sonucu, 14 ay sonra, Bostan-zâde Mehmed Efendi'nin ölümü üzerine, Nisan 1598 (H. 1006) de Sultan III. Mehmed, Hoca Sa'düddin Efendi'yi şeyhülislâmlığa getirdi. Hoca Sa'düddin Efendi Fetvâ Makamı'na yükselince, hasımlarından öç almakta gecikmedi. Kısa bir süre sonra Sadrazam Hadım Hasan Paşa'yı azlettirdi ve arkasından öldürttü[1]. Sadrazam İbrahim Paşa, Hoca Efendi'ye hoş görünmek zorunda kaldı. Böylece şeyhülislâm, Osmanlı tarihinde ilk kez devlet işlerine karışmak imkânını buldu.

Hoca Sa'düddin Efendi, Safiye Sultan'ın memuriyetleri parayla satması, rüşvet alması, Padişah'a bakire cariye araması gibi olaylarına seyirci kaldı. Hattâ Uyvar seferi için para bulamayan Sadrazam İbrahim Paşa'ya, Valide Sultan'dan para alarak seferi finanse ettirdi. Bir yıl altı ay iki gün süren şeyhülislâmlığı, bazı yazarlara göre Ayasofya'da III. Mehmed'in ruhu için okunacak mevlide gitmek üzere evinde abdest aldıktan sonra, bazı kaynaklara göre de mevlidi takiben 30 Eylül 1599 Perşembe günü âniden ölmesiyle son buldu.

(1) Bostan-zâde Mehmed Efendi'nin ölümü üzerine, Sadrazam Hadım Hasan Paşa; şair Bâki veya Karaçelebi-zâde Hüseyin Efendi'nin şeyhülislâm olması için ısrar etti. Padişah III. Mehmed, Hoca Sa'düddin Efendi'nin Meşîhat'a gelmesini istiyordu. Sadrazam, üç defa telhis (Padişaha sunulan yazı) gönderip Bâki Efendi'nin atanmasını istedi ise de Padişah, Sa'düddin Efendi için ferman çıkardı.
Hoca Sa'düddin Efendi ile sadrazam arasında eskidenberi olan düşmanlık bu defa sadrazamın aleyhine sonuçlandı. Şeyhülislâm ile Kapı Ağası Gazanfer Ağa birleşip, Valide Sultan hakkında sadrazamın hileye başvurduğunu, "Beni Valide Sultan kısta kesmiştir" dediğini ve müsrif olduğunu, bu nedenle katlinin vâcip bulunduğunu beyan ettiler. Hiddete kapılan Padişah III. Mehmed, sadrazamı azl ile katlini irade etti. 8 Nisan 1598'de sadrazam, Valide Sultan Camii temeli atılırken, yakalanarak, Yedikule'ye hapsedildi, bir gece boğdurularak öldürüldü.

2 Ekim 1599 (H. 1008) da Eyüpsultan'a gömüldü. Hoca Sa'düddin Efendi zamanının zenginlerinden, ilmiye ve idarî yönden otorite sağlamış bilginlerindendir. Sarayda dönen rüşvet ve uygunsuz işlemlere karşı mevkiini korumak için sesini çıkarmaması, kendi yakınlarını kayırması, hasımlarını yok etmek için entrika çevirmesi büyük bir kusur ise de bilgisi ve bilimsel yeteneği takdir edilmektedir. İlk vak'anüvistlerdendir. Hoca Tarihi isimli eserinde tarafsız kalmamıştır. Hoca Sa'düddin Efendi'nin beş oğlu olmuştur. Biri kendisinden önce ölmüştür. Oğlu Mehmed Efendi 24. şeyhülislâm, oğlu Mehmed Es'ad Efendi 26. şeyhülislâm, torunu Es'ad Efendi-zâde Ebû Said Efendi 29. şeyhülislâm, torunu Mehmed Bahai Efendi 32. şeyhülislâm olmuşlardır.

Diğer iki oğlu ise kazaskerliğe kadar yükselmişlerdir. Böylece Hasan-Can soyundan 6 şeyhülislâm, 12 kez Meşîhat Makamı'nı yönetmişlerdir.

Eserleri:

1 — Türkçeye tercüme ettiği eserler: Risâlatü'l-Kuşayrî, Behçetü'l-Esrâr, Semeratü'l (Mir'atü'l) Edvâr ve Mirkatü'l-Ahbâr, Lâri tercümesi ve Şeyh Abdülkadir Geylânî'nin menkıbelerine dair bir eser.

2 — Telif eseri: Tâcü't-Tevârih (veya Hoca Tarihi). Başlangıçtan III. Murad devrine kadar olan olayları anlatır. En ünlü eseri budur. İki ciltten ibarettir.

3 — Şairliği önemli değildir. Divanı yoktur. Hattatlığı vardır.

4 — Selim-nâme.

5 — Sadrü'ş-Şerîa'ya hâşiyeleri.

6 — Târih-i Temîmî'ye takrîzi.

CA'FER EFENDİ-ZÂDE HACI MUSTAFA SUN'ULLAH EFENDİ

(Cafer Efendizâde Hacı Mustafa Sunullah Efendi)

D. 1552 — Ö. 1612
Osmanlı devrinin yirmi üçüncü şeyhülislâmıdır.

Kanûnî Sultan Süleyman zamanı devlet adamlarından, Anadolu Kazaskeri İskilipli Ca'fer Efendi'nin oğludur. 1552 (H. 960) de İstanbul'da doğdu. Gençliğinde ilk eğitimini Mevlâna Cemâlî Efendi'nin yanında yaptıktan sonra, amcası oğlu Şeyhülislâm Ebû's-Süûd Efendi'den dersler aldı. 17 yaşında mülâzım oldu. 18 yaşında da Beşiktaş'ta Hayrettin Paşa Medresesine müderris olarak atandı. Üç yıllık görevinden sonra Sultan III. Murad'ın annesinin kurduğu medresenin müderrisliğine getirildi. Bu görevini takiben memuriyetlerde hızla yükselmeye başladı. 1589 (H. 998) da Bursa, bir yıl sonra Edirne, 1591 (H. 1000) yılı içinde de İstanbul Kadılığına getirildi. Yine aynı yılda Anadolu Kazaskerliğine ve 1592 (H. 1001) de Rumeli Kazaskerliğine yükseldi. Son görevinde iki yıl hizmetten sonra azledilerek emekliye ayrıldı. Sultan III. Mehmed padişah olunca yıldızı yeniden parladı. Şeyhülislâm Hoca Sa'düddin Efendi'nin ölümü üzerine 2 Ekim 1599 (H. 1008) da yeniden memuriyete alınarak şeyhülislâmlığa getirildi.

Sadrazam Meyveî (Yemişçi) Hasan Paşa'nın Eğri (Almanya) seferine bizzat gitmesi gerektiği halde gevşek davranmasına karşılık şeyhülislâmın ısrarları ve Anadolu çocukları olan Sipahileri isyana sevkettiği iddiaları üzerine Sun'ullah Efendi ile sadrazamın araları açıldı. 1 yıl 10 ay 1 gün sonra 2 Ağustos 1601 (H. 1010) de azledildi ise de 4 Ocak 1603 (H. 1011) tarihinde Sipahilerin ısrarları ile ikinci defa Meşîhat Makamı'na getirildi.

Sadrazam Arnavut Yemişçi Hasan Paşa ile aralarında süregelen soğukluk devam ediyordu. Sipahilerin, sadrazamın Eğri seferinde hatalı tutumu sebebiyle düşmanın galip geldiğini belirterek ayaklanmaları ve şeyhülislâmın huzuruna çıkarak katline fetvâ istemeleri üzerine, Hasan Paşa'nın katline fetvâ vermesi ve bu fetvâyı iki kazaskerin de imzalamaları, Sipahilerin desteklemesine rağ-

men ve onlarla işbirliği yapan İstanbul Kaymakamı Mahmud Paşa'nın fetvâ hükmünü yerine getirememesi üzerine Sipahiler sadrazamı bizzat öldürmek üzere işbirliği yaptılar. Sadrazam Yemişçi Hasan Paşa 20 düka (12 milyon TL.) göndererek Yeniçeri Ocağı subaylarına dağıttı. Birkaç gün sonra da İstanbul'a gelerek Atmeydanında karısı Ayşe Sultan'a ait saraya indi. O sırada Sipahiler saraya baskın yapmaya hazırlanıyordu. Hasan Paşa, demir kapıları kapatıp karısı Ayşe Sultan'ın[1] odasının yanındaki odaya saklandı. Gece bastırdığında Sipahiler ertesi günü gelmek üzere ayrıldılar. Hasan Paşa kıyafet değiştirerek arka kapıdan dışarı çıkıp Yeniçeri Ocağına sığındı ve gizlendi. Yeniçeri Ağası Ferhat Ağa'nın da bulunduğu bir meclis kuruldu. Bu mecliste şeyhülislâmın azli ile Ebü'l-Meyâmin Mustafa Efendi'nin Meşîhat'a getirilmesi ve Mahmud Paşa'nın katli talebiyle Padişah'a telhis (dilekçe) yazılmasına ve sabahleyin Yeniçeriler, Kapıkulu ve diğer askerlerin Süleymaniye hareminde hazır bulunmalarının ilânına karar verdiler. Telhis hazırlanarak Padişah'a gönderildi. Sabaha karşı Padişah'tan isteklerine uygun irade geldi. Sabahleyin Sipahiler dışındaki askerler toplanınca, sadrazam, Hatt-ı Hümayun'u okudu. Topluluk Sipahi Ocağından Sipahilerin ileri gelenlerinin öldürülmeleri için, istenmesine karar verdi. Haber Sipahilere ulaştırılınca onlar reddettiler. Yeniçeriler, Anadolu Kazaskeri, ki sadrazamın katline dair fetvâyı imzalamıştı, Ebu'l-Meyâmin Mustafa Efendi'yi çağırdılar ve şeyhülislâmlığa yükseldiğini tebliğ ile tebrik ettiler. Sadrazam, padişah emrine itaat etmeyen Sipahi zorbalarının öldürülmesi için yeni şeyhülislâmdan fetvâ aldıktan sonra, Davut Ağa'ya Sun'ullah Efendi'nin yakalanarak bir gemiyle Rodos'a sürgün gönderilmesi ve Güzelce Mahmud Paşa'nın sarayının mühürlenmesi için emir verdi. Fakat gerek Sun'ullah Efendi'nin, gerekse Güzelce Mahmud Paşa'nın kaçıp gizlendikleri anlaşıldı. Ferhad Ağa, İstanbul'da kol gezerek, Sipahilerin kışlası Kurşunlu Hanı bastı. Gerek orada, gerekse dışarda yakalanan Sipahiler katledildi. Sipahi Ağası da öldürüldü. Böylece Sadrazam Yemişçi Hasan Paşa duruma hâkim oldu. Sipahileri ayaklanmaya teşvik eden Şeyhülislâm Sun'ullah Efendi'nin öldürülmesi şerîata göre imkânsız bulunduğundan 8 Şubat 1603'te azledildi.

(1) Ayşe Sultan, Sadrazam İbrahim Paşa'nın karısı idi. İbrahim Paşa katledilince Yemişçi Hasa nPaşa Sadaret Kaymakamlığından Sadrazamlığa getirilmiş ve Ayşe Sultan'la evlendirilmiştir. Böylece İbrahim Paşa'nın hem karısını almış, hem de sarayına yerleşerek Padişah III. Mehmed'in eniştesi olmuştur.

Şeyhülislâm Sun'ullah Efendi bir yıl kadar muhtefi (saklı) yaşadı ve Rodos'a gitmedi. Bu ikinci meşîhatı 1 yıl 4 gün sürmüştür. Fakat Yemişçi Hasan Paşa'nın 4 Ekim 1603'te idamı ile Sultan III. Mehmed'in 20 Aralık 1603'te ölümü üzerine Sultan I. Ahmed padişah olunca, gizlendiği yerden ortaya çıkan Sun'ullah Efendi 8 Haziran 1604 (H. 1013) tarihinde üçüncü defa Meşîhat Makamı'na atandı. Bu arada yeni Sadrazam Derviş Paşa'nın teşvikiyle, padişah tarafından 28 Temmuz 1606 (H. 1015) da azledildi. Yerine yeniden eski Şeyhülislâm Ebü'l Meyâmin Mustafa Efendi getirildi. Bu şeyhülislâmın ölümü ile de 23 Kasım 1606 (H. 1015) da dördüncü defa şeyhülislâm oldu.

Saraya mensup olanların ve kendisini çekemiyenlerin ısrar ve telkinleri üzerine 5 Haziran 1608 (H. 1017) de son kez azledilerek emekliye ayrıldı. Şeyhülislâm Sun'ullah Efendi son günlerinde Hacc'a gitti ve dönüşünde 10 Nisan 1612 (H. 1021) de İstanbul'da öldü. Edirnekapı'da Kırkçeşme civarında Hüsambey Mescidine gömüldü. Bu büyük şeyhülislâm, devrin bilginlerinden ve Türk milliyetçilerindendir.

Sun'ullah Efendi'nin, Yemişçi Hasan Paşa'nın öldürüleceğine dair rüya gördüğü ve rüyasında Hz. Muhammed, Hz. Ali ve diğer Sahâbeler arasında bulunduğu, o sırada gelen bir fermanla Yemişçi Hasan Paşa'nın öldürülmesinin emredildiği, Hz. Ali'nin ise "Zülfikâr" denilen kılıcını çekerek Yemişçi Hasan Paşa'nın başını uçurduğu[2] belirtilmekte ve Sun'ullah Efendi'nin bu rüya üzerine gizlendiği yerden çıkarak 20 gün sonra İstanbul'a geleceğini dostlarına bildirdiği ve gerçekten de 20 gün sonra Hasan Paşa'nın katledildiği hikâye edilmektedir.

Eserleri: Tefsîr-i Keşşâf Evaili'ne hâşiyesi, Kütüb-ü Mütedavile'ye Talikatı gibi ünlü eserleri vardır.

(2) Devhatü'l-Meşâyih Maa Zeyl, Ahmet Rifat, s. 41-42.

HOCA SA'DÜDDİN-ZÂDE ŞERİF MEHMED ÇELEBİ EFENDİ

(Hoca Sadettinzâde Şerif Mehmet Çelebi Efendi)

D. 1568 — Ö. 1615

Osmanlı devrinin yirmi dördüncü şeyhülislâmıdır.

22. Şeyhülislâm Hoca Sa'düddin Efendi'nin büyük oğludur. 1568 (H. 975) yılı 27 Şubat Cuma günü Bursa'da doğdu. Gençliğini, babası Yıldırım Beyazıd Medresesinde müderris bulunduğu sırada Bursa'da geçirdi. Önce babasından, sonra hocası Molla Tevfik'ten aldığı derslerle bilgisini genişletti. Babasının etkisiyle İsmihan Medresesine müderris oldu. Sonra görevlerinde süratle ilerlemeğe başladı. 1588 (H. 997) de Sahn-ı Seman Medresesine müderris olarak atandı. Birkaç yıl sonra da 1590 (H. 999) tarihinde Süleymaniye Medresesi öğretim üyeliğine getirildi. Bu tarihi takiben kadılık görevine geçen Mehmed Efendi, Mekke Kadılığına gönderildi. Fakat bir yıl sonra istifa ederek İstanbul'a dönünce, 1595 (H. 1004) de İstanbul Kadılığına atandı. Buradan Anadolu Kazaskerliğine getirildi. Padişah III. Mehmed'in Eğri seferine babasiyle birlikte katıldı. Avusturyalıların saldırısı karşısında, Osmanlı ordusunun çözülüp gerilediğini ve babasının şecâat ve dirayetiyle düşmanın bozguna uğratılarak zaferin nasıl kazanıldığını gördü. Savaş dönüşünde babasının azli sırasında kendisi de iki yıl kadar görevinden uzaklaştırıldı. 1598 (H. 1007) de yeniden görev verilerek Rumeli Kazaskerliğine ve arkasından Sun'ullah Efendi'nin azli üzerine de 2.8.1601 (H. 1010) tarihinde Meşîhat Makamı'na yükseldi. 1 yıl 5 ay 4 günlük görevden sonra, 4 Ocak 1603 tarihinde azledildi. Sun'ullah Efendinin 4. meşîhatından azli üzerine 5 Haziran 1608 (H. 1017) de ikinci kez şeyhülislâm oldu.

Son şeyhülislâmlığında 7 yıl 27 gün kadar görev yaptı. Şeyhülislâm iken 2 Temmuz 1615 (H. 1024) de İstanbul'da başgösteren veba salgın hastalığına yakalanarak öldü. Eyüp'te babasının ve kardeşinin Hasib Efendi dergâhı avlusundaki mezarları yanına gömüldü. Öldüğü zaman 48 yaşı içinde bulunuyordu. Mehmed Efendi Araçpa, Farsça ve Türkçe dillerini bilir ve bu dillerden şiirler ya-

zardı. İmzasını babasının ismiyle birlikte "Mehmed Sa'düddin" şeklinde atardı. Son fetvâsını yazınca padişah kendisine 60.000 akçe zeameti olan Kalkandelen Has'ini bağışladı. Tüm fetvâ süresi 8 yıl 6 ay 1 gündür. Sultan III. Mehmed ve I. Ahmed zamanlarında şeyhülislâmlık yapmıştır. Kendisinden sonra küçük kardeşi Mehmed Es'ad Efendi şeyhülislâm olmuştur.

Eserleri: Babası Şeyhülislâm Hoca Sa'düddin Efendi'nin "Tâcü't-Tevârih" isimli eserine ek yazmışsa da tamamlayamamıştır. "elsine-i selâse"de (üç lisanda) şiirlerini havi Divan'ı, Müntehibat-ı Eş'ar'a dair "Letâifü'l-Kemâl" isminde bir mecmuası, Füsûlü'l-Arâi fî Şânü'l-Mülük ve el-Vüzerâ isimli bir diğer eseri vardır.

"Hulâsatü'd-Tebyîn fî Tefsîr-i Sûre-i Yâsîn" ismiyle bir de tefsiri mevcuttur.

EBÜ'L-MEYÂMİN MUSTAFA EFENDİ

(Ebülmeyânın Mustafa Efendi)

D. 1546 — Ö. 1606
Osmanlı devrinin yirmi beşinci şeyhülislâmıdır.

Ali Efendi isminde birisinin oğludur. 1546 (H. 953) yılında İstanbul'da doğdu. Bursa'da Kaplıca Müderrisi (Sarıgez-zâde), (Sarıgüzel-zâde)'nin[1] hizmetine girerek eğitime başladı. Sarıgez-zâde, Mustafa Efendi kızkardeşi ile evlenip eniştesi olunca, kendisine yakın ilgi gösterdi. Onun ve zamanın diğer bilginlerinden dersler alarak bilgisini genişletti. Bu sebeple Sarıgüzel-zâde Kaynı (Sarıgez (gürz) Kaynı) sanıyla da anılmaya başladı, bilhassa ünlü Şeyhülislâm Ebû's-Süûd Efendi'den faydalandı. Ders aldığı bilginlerin yardımıyla ilk defa Nişancı Medresesi müderrisliğine getirildi.

Bilâhare Kestelli, Perviz ve Körükçü Paşa Medreselerine müderris oldu. Bu sıralarda Karaçelebi-zâde Hüsam Efendi'nin kızıyla evlendi. İlmiye kademelerini hızla geçerek yükseldi. 1595 (H. 1004) yılında "Süleymaniye Dârü'l-Hadîsi"ne müderris olarak atandı. Bu görevini dört yıl yaptıktan sonra kadılık mesleğine ilgi gösterdiğinden 1599 (H. 1008) yılında Edirne Kadılığına getirildi. İki yıl sonra da İstanbul Kadılığına atandı. Kudret ve dirayetini kısa zamanda çevresine gösterdi. Şer'î hükümleri lâyıkıyla tatbik eden Mustafa Efendi'nin zamanında İstanbul ilinde mahsulün bol ve bereketli olması sebebiyle kendisine "Ebü'l-Meyâmin" sanı verildi. Bilgi ve fazîletini takdir eden padişah, Mustafa Efendi'yi 1602 (H. 1011) yılında Anadolu Kazaskerliğine getirdi. Kısa bir süre sonra, buradan Rumeli Kazaskerliğine atadı.

Sadrazam Arnavut Yemişçi Hasan Paşa ile Şeyhülislâm Sun'ullah Efendi aralarında geçen çekişmeli olaylardan ve bu sebeple İstanbul'da çıkan Yeniçeri - Sipahi çatışmasından sonra Sun'ullah Efendi azledilince Yemişçi Hasan Paşa'nın isteğiyle, Mustafa Efen-

---

(1) Sarıgüzel-zâde veya Sarıgürz-zâde isimleri çeşitli kaynaklarda kullanılmaktadır. Şemsettin Sami Kâmusu'l-A'lâm'ında doğrusunun Sarıgürz-zâde olduğunu belirtmektedir.

di'nin görevi birdenbire 8 Şubat 1603 (H. 1011) de Meşîhat Makamı'na yükseltildi. Sultan I. Ahmed padişah olunca (21.12.1603) şehzadeliğindeki hocası Mustafa Efendi meşîhatta kaldı ise de bir süre sonra 8 Haziran 1604 (H. 1013) tarihinde azille emekliye ayrıldı. Bu birinci meşîhatı 1 yıl 3 ay 2 gün sürdü. 28 Temmuz 1606 (H. 1015) tarihinde ikinci kez şeyhülislâm oldu. Fakat bu meşîhatı 3 ay 23 gün sonra 23 Kasım 1606 (H. 1015) tarihinde kulunç hastalığından ölümüyle son buldu. Fatih Camii mezarlığına gömüldü. Ebü'l-Meyâmin Mustafa Efendi doğru, âdil ve değerli bir fıkıh bilginidir. Türklüğe önem vermiş, ayaklanmalarda Türk çocuklarından olan Sipahileri tutmuş ve korumuştur. Fazla tütün içmekle öldüğü söylenir. Hattâ edebiyatımızda "Yaprak içmekle helâk oldu o Müftî-i zaman" mısraı bu şeyhülislâm için yazılmıştır. Halk arasında Kaba Mustafa Efendi ismiyle de anılmıştır. İki meşîhat süresi 1 yıl 7 ay 24 günü bulmaktadır.

Eseri: Esbah-ü Nezâir-i Fıkhiye'ye Talikat isminde değerli bir eseri ve İmtihan Mahalline isminde bir risâlesi ile güzel sözleri vardır.

HOCA SA'DÜDDİN-ZÂDE MEHMED ES'AD EFENDİ

(Hoca Sadettinzâde Mehmet Esat Efendi)

D. 1570 — Ö. 1625
Osmanlı devrinin yirmi altıncı şeyhülislâmıdır.

22. Şeyhülislâm Hoca Sa'düddin Efendi'nin oğludur. 14.6.1570 (H. 978) Çarşamba günü İstanbul'da doğdu. İlk eğitimini babasından aldı. Büyük kardeşi 24. Şeyhülislâm Mehmed Efendi'dir. 18 yaşında Haseki pâyesine ulaştı. Üsküdârî Mahmud Efendi'nin tarikatına girip onun bilgilerinden faydalandı. Bağlı olduğu bilginler ailesinin korumasiyle, önce 1592 (H. 1001) de Süleymaniye'de "Dârü'l-Hidâyet" müderrisliğine, sonra Edirne Kadılığına getirildi. 1595 (H. 1004) de yani kadı olduğu yıl Anadolu pâyesi rütbesine yükseldi. 1598 (H. 1007) yılında İstanbul Kadılığına atandı. Babasının etkisiyle 1601 (H. 1010) yılında Anadolu Kazaskerliğine getirildi[1]. Fakat babasının azledilmesi üzerine, kendisi de görevlerinden alındı. Bir yıllık aradan sonra 1603 (H. 1012) yılında Rumeli Kazaskerliğine getirildi ise de yine babasının azledilmesi sırasında iki yıl sonra kendisi de azledildi. 1606 (H. 1015) da yeniden Rumeli Kazaskerliğine atandı. 1608 (H. 1017) de yalnızlığa çekildi. 1614 (H. 1023) yılına kaadr görev dışı kaldı. Bu tarihte Hacc'a gitti. Dönüşü sırasında kardeşi Şeyhülislâm Mehmed Efendi ölünce, 2 Temmuz 1615 (H. 1025) de henüz İstanbul'a ulaşmadan Karaman (Konya)'da iken şeyhülislâmlığa atandı. O zaman 45 yaşında idi. Sultan I. Ahmed ve I. Mustafa zamanlarında makamını koruyan Şeyhülislâm Meh-

(1) Anadolu Kazaskeri bulunduğu sırada İstanbul'da Behram Kethüda Medresesi müderrisi Nadajlı Sarı Abdurrahman isimli bilginin, zındık (Allah'a ve âhirete inanmayan) olduğu nedenine dayanarak Divan'da Rumeli Kazaskeri ile birlikte muhakemesini yapmış ve idamına karar vermiştir. Abdurrahman Hoca (Sarı Abdurrahman) âlemin sonsuzluğuna ve bu âlemde tabiat kanunları üstünde olaylar olmayacağına inanmış ve Kur'ân'ın buna mütedair sûrelerini kabûl etmemişti (A. A. Adıvar, Osmanlı Türklerinde İlim, 1970, s. 105). Bu ölüm kararından bir yıl sonra Batı âleminde de pozitif bilim yolunda başlayan rönesans hareketi aynı dinî tepkilerle karşılaşmış ve ünlü bilgin, filozof G. Brano, Kopernik sisteminin doğruluğunu, âlem içinde birçok evrenin varolduğunu, dünyanın âlemin merkezi olamayacağını iddia ettiğinden Roma'da odunlar üzerinde yakılmıştır (A. A. Adıvar, a.g.e., s. 105, 159).

olarak saray yetkililerine ve ricâline tavsiyelerde bulundu. I. Sultan Mustafa zamanında, Sadrazam Kemankeş Kara Ali Paşa, bayram tebriki için makamına geldiğinde Şeyhülislâm Yahyâ Efendi, memleket idaresinden bahsederek sözü rüşvetin kötülüğüne, millî bünyeyi sarstığına ve sair hususlara getirdi. Ve Paşa'ya târizde bulundu. Kemankeş Ali Paşa, Valide Kösem Mahpeyker Haseki Sultan'la birlikte rüşvet almakla ün salmış olduklarından şeyhülislâmın bu konuşması aralarının açılmasına sebep oldu. Kemankeş Ali Paşa'nın kayınpederi eski Şeyhülislâm Hoca Sadettinzâde Mehmed Es'ad Efendi de Yahyâ Efendi'yi çekemediğinden sadrazam damadının kin ve öfkesini kamçılayarak, Yahyâ Efendi'nin görevde kalması halinde kendisini öldürteceğinden şüphe etmemesini ve sonunun geleceğini bildirince, Sadrazam, Şeyhülislâm Yahyâ Efendi'yi makamından atmak için fırsat kollamaya başladı. Bir gün Sultan IV. Murad'ın huzurunda iken sözü Yahyâ Efendi'ye getirerek:

— "Padişahım, Yahyâ Efendi sizin padişah olmanıza taraftar değildi. Mere Hüseyin Paşa olayında, ulemânın düşüncesi, Sultan Mustafa'yı hal'edip sizi Taht'a çıkarmaktı. Fakat Yahyâ Efendi, Mere ile anlaşıp sizin padişah olmanıza engel olmak istedi. Eğer bu kulunuz gelmesem yine mâni olması mukarrer idi. Yeniçeri zorbalar ile anlaşmış bulunmaktadır. Halen rahat durmayıp zorbalar ile vifakda ve tekrar Sultan Mustafa ile anlaşmaktadır. Onun yüzünden ulemâya kılıç çekilmiştir. Bu durumdan ulemâ dahi memnun değildir." diyerek IV. Murad'ı gazaba getirdi ve Şeyhülislâm Yahyâ Efendi'yi azlettirmeğe (4 Ekim 1623) muvaffak oldu. İlk meşîhatı 1 yıl 4 ay 14 gün sürdü. Ancak Sultan Osman'ın da kayınbabası olan Mehmed Es'ad Efendi'nin ölümü ve Kemankeş Ali Paşa'nın sarayın hasbaheçsinde hapsedilerek katledilmesi üzerine IV. Murad Yahyâ Efendi'yi tekrar 22 Mayıs 1625 (H. 1034) de Şeyhülislâmlık Makamı'na getirdi. Yahyâ Efendi 1630 (H. 1040) yılında Sipahilerin başlattığı ayaklanmada şeyhülislâm bulunuyordu.

Sadrazam Hüsrev Paşa'nın Bağdat'ta azledilmesi üzerine, onun kışkırttığı Yeniçeriler ve Sipahiler birleşerek ulûfe alma bahanesiyle İstanbul'a geldiler. Hüsrev Paşa taraftarı Topal Recep Paşa, üç gün süreyle isyanları kışkırttı ve isyancıları saraya hücum ettirdi. Zorbalar, Sadrazam Hafız Ahmed Paşa ile Şeyhülislâm Yahyâ Efendi ve Baş Defterdar Softa Mustafa Paşa başta olmak üzere 17 devlet adamının teslimini istediler. İlk iki gün ümit verilerek saraydan uzaklaştırıldılar ise de üçüncü gün olan 10 Şubat 1632

med Es'ad Efendi, Sultan II. Osman zamanında âdeta evvelce hocası olduğu Padişah'ın müsteşarı durumuna geldi. Buna rağmen şehzadelerin öldürülmesi için padişahın istediği fetvâyı vermedi.

Padişah Sultan Osman, Mehmed Es'ad Efendi'nin güzel kızı Âkile (Ukayle) Hanım'la evlenince, padişah ailesine olan yakınlığı, şeyhülislâmın itibarının daha da yükselmesine yaradı. Sultan Osman'ın Âkile Hanım'dan Şehzâde Mustafa ile Zeynep Sultan isimli iki çocuğu olmuştur. Şeyhülislâm, Sultan II. Osman'la 1620 (H. 1030) de Lehistan seferine birlikte gitti. Buğdan'dan yaşlılığı nedeniyle geri döndü. Padişah nezdinde sağladığı büyük prestij sebebiyle, Genç Osman olayının (Hâile-i Osmâniyye) doğuşundan önce, hükümdara, Yeniçeri Ocağının kaldırılması şayialarının önlenmesi ve Hacc'a gitme projesinin kaldırılması için bazı tavsiyelerde bulundu ise de Sultan'a sözünü dinletemedi. Affını istedi. Fakat Sultan Osman ayrılmasını kabûl etmedi. 21 Mayıs 1622 günü çıkan Genç Osman olayında yeniçerilerin isyanı ve Padişah'ın fecî şekilde öldürülmesi üzerine bir süre saklandı. Yerine geçirilen Sultan I. Mustafa'nın saltanatının ikinci günü Genç Osman'ın cenaze merasimine gitmemekle istifa niyetini belirtti. Yerine Zekeriyyâ-zâde Yahya Efendi atandı. Birinci meşîhatı 6 yıl 10 ay 20 gün sürmüştür. Sultan Mustafa'nın kısa süren saltanatını ve hal'ini takiben Sultan IV. Murad'ın hükümdarlığının başlangıcında 4 Ekim 1623 (H. 1032) tarihinde yeniden Şeyhülislâmlık Makamı'na getirildi. 22 Mayıs 1625 (H. 1034) Perşembe günü öldü. Eyüpsultan'da babasının ve kardeşinin yanına gömüldü. İkinci meşîhat süresi 1 yıl 7 ay 19 gündür. Şeyhülislâm Mehmed Es'ad Efendi gayet cömert, adaletli ve doğruluğu ile ün salmış kişidir. Tüm fetvâ süresi 8 yıl 6 ay kadardır.

Kendisi aynı zamanda şairdi. Şiirlerinden bir beyit:

Heva-yı Sümbülide Seyr-i Sümbül-zâr Âlâdır,
Zemînî âsmâne gösterir özge temaşadır.

Eserleri: Türkçe, Arapça ve Farsça şiirlerinden meydana gelen mükemmel bir divanı vardır. Fezâil-i Cum'a, Tahmîs-u Kasîde-i Bür'e[2], Gül-i Handan, Gülistan tercümesi isimli eserleri vardır. Zeyl-i Tâcü't-Tevârih adlı tarihi bitmemiştir. Tercüme-i Şemâil adlı bir de manzum eser yazmıştır. Fezâil Hamidiye Kütüphanesinde, Gül-i Handan Nuruosmaniye ve Terceme-i Şemâil de İbrahim Paşa Kütüphanesinde bulunmaktadır.

---

(2) Edebiyatta tahmis, bir beyite üç mısra ilâvesiyle beş mısralık kıt'alar halinde yazılmış nâzım şekline verilen isimdir.

ZEKERİYYÂ-ZÂDE YAHYÂ EFENDİ

(Zekeriyazâde Yahya Efendi)

D. 1553 — Ö. 1644

Osmanlı devrinin yirmi yedinci şeyhülislâmıdır.

21. Şeyhülislâm Bayram-zâde Zekeriyyâ Efendi'nin ve Rukiye (Rukayye) Hanım'ın oğludur. 1553 yılı Ocak veya Şubat ayında İstanbul'da doğdu. Çocukluğunda babasından ve devrin bilgini Abdülcebbar-zâde Derviş Mehmed Efendi'den dersler alarak bilgisini genişletti.

Genç yaşında bilginler arasına girdi. Şeyhülislâm Mâlûl-zâde Mehmed Efendi zamanında Valide Medresesine müderris oldu. Daha sonra kadılık mesleğine geçerek Edirne, Halep ve Şam Kadılıklarında görev aldı. Bilgi, fazîlet ve dirayetiyle meslektaşlarının ve çevresinin takdirlerini kazandı. 1603 (H. 1012) yılında İstanbul Kadılığına, arkasından Anadolu Kazaskerliğine ve 6 ay sonra da Rumeli Kazaskerliğine getirildi. Sadrazam Derviş Mehmed Paşa ile arası açılınca görevinden azledildi[1]. 1610 yılında tekrar Rumeli Kazaskerliğine atandı ise de kısa bir süre sonra yeniden azledildi.

Hâile-i Osmaniye yani Genç Osman Olayında, Şeyhülislâm Mehmed Es'ad Efendi makamından çekilince, 21 Mayıs 1622 (H. 1031) de şeyhülislâmlığa atandı. O sırada 69 yaşında idi. Sultan I. Mustafa'nın hal'ine zamanın bilginleri ile birlikte taraftar oldu ve fetvâ verdi. Yahyâ Efendi çok doğru ve fazîletli bir kişi

---

(1) Yahya Efendi doğru sözlü, hamsofulardan hoşlanmaz bir kişi idi. Rumeli Kazaskeri iken, Sadrazam Derviş Paşa birinin katlini emretmiş. Yahya Efendi de sebebini sormuş, vezir; "O senden sorulmaz" cevabını verince, Yahya Efendi, divanı terkederek gitmiş. Padişah Sultan I. Ahmed, olayı haber alınca Yahya Efendi'den sebebini sormuş. Yahya Efendi de; "Kaza emanettir. Padişah kazaskerleri istima-ı deavi, ihkak-ı hak, mazlumları sıyanet için nasbeyler. İcab-ı şer'î yok iken bugün bir adam katlolundu. Artık benim için icra-yı kazaya imkân kalmadığından terk-i mansıba mecbur oldum." cevabını vermiş ve bu hareket 9 Aralık 1606'da Derviş Paşa'nın katliyle sonuçlanmıştır (Agâh Sırrı Levent, Edebiyat Tarihi Dersleri - Tanzimata Kadar, Kanaat Kitabevi, 1942, s. 234).

tarihinde sarayın üçüncü kapısına kadar girerek, Padişah IV. Murad'ı divana çağırdılar. Padişah, avluda kurulan Taht'a çıkıp ayak divanı teşkil etti. Zorbalar yine 17 devlet adamının parçalanmaları için teslimini istediler. Padişah'ın nasihatını da dinlemediler. Padişah zorbalara söz anlatamayınca içeri girdi. Bu defa hal'inden bahsetmeye başladılar. Tekrar dışarı çıktı. Sadrazam Hafız Paşa o esnada saraya gelince taşa tutularak yere düşürüldü ise de adamları tarafından içeri kaçırıldı. Padişah'ın izni ile bir kayığa bindirilip Üsküdar'a kaçtı. İçerde bulunan Sultan Murad yeniden dışarı çıkmak zorunda kaldı. Zorbaların işi ilerletmeleri üzerine geri çağırılan Hafız Paşa, "Padişahım, hezâr Hafız gibi kulun yoluna fedâdır" diyerek âsilerin içine atıldı ve bir iki zorbayı tepeledi. Fakat Sultan Murad'ın gözleri önünde âsiler tarafından kılıç ve hançer darbeleriyle 17 yerinden vurularak parçalandı. Bir yeniçeri de göğsüne oturup kafasını kesti. Padişah bu fecî olay karşısında ağladı. Bu kez olaylara sebep olan Topal Recep Paşa sadrazamlığa getirildi. Şeyhülislâm Yahyâ Efendi de Topal Recep Paşa'nın şerrinden kaçıp saklandı ise de padişah tarafından aynı gün 10 Şubat 1632 (H. 1041) tarihinde azledildi. Yahyâ Efendi'nin ikinci meşîhatı böylece 6 yıl 8 ay 19 gün sürmüş oldu.

Bu defa şeyhülislâmlığa Âhi-zâde Hüseyin Efendi getirildi. Bu şeyhülislâmın da öldürülmesiyle padişah Yahyâ Efendi'yi yeniden 7 Ocak 1634 (H. 1043) tarihinde şeyhülislâmlığa atadı.

Yahyâ Efendi üçüncü kez şeyhülislâm olunca, padişahla çıktığı Revan seferinde IV. Murad'ın Tebriz'deki Gürcü Hükümdarı Sultan Hasan'ı idam ettirdikten sonra, camiinin yıktırılması için verdiği emrin infazını önledi.

Yahyâ Efendi son görevinde, 27 Şubat 1644 tarihinde ölünceye kadar kaldı. Şeyhülislâm Ebû's-Süûd Efendi'nin ünü kadar takdir ve sevgi kazandı. Üçüncü meşîhat süresi 10 yıl 1 ay 21 gündür. Kendisi şairdi. Şiirlerinde (kasîde ve gazelde) Nef'î'nin ve üslûpta Şair Bâki'nin tesirinde kaldığı anlaşılmaktadır.

Şiirlerinden bir beyit:

Mescitte riyâpîşeler etsin ko riyâyı
Meyhaneye gel kim ne riyâ var ne mürâi[2].

---

(2) Bir gün vâizin biri camide şeyhülislâmın bu şiirini okuyarak, "Bunu yazan adam hâlâ fetvâ makamında bulunuyor" demiş ve kâfir ilân etmiştir (Agâh Sırrı Levent, a.g.e., s. 235).

Zamanının çoğunu Sultan IV. Murad'la birlikte geçirir ve karşılıklı şiirler söylerlerdi. Sultan Murad kendisine "Baba" diye hitap ederdi. Sultan Deli İbrahim zamanında 1643 (H. 1053) yılında saraya musallat olan Cinci Hoca gibi kimselerin yüzünden ve iftiralarından duyduğu üzüntü sebebiyle hastalandı, 27 Şubat 1644 (H. 1053) tarihinde 91 yaşında şeyhülislâm iken öldü. Mezarı, babası 21. Şeyhülislâm Zekeriyyâ Efendi'nin Sultan Selim Camii civarında Çarşamba denilen yerde Dârü'l-Hadîs yanında bulunan türbesindedir.

Şeyhülislâm Yahyâ Efendi, meşîhat görevinde üç defada 18 yıl 2 ay 24 gün hizmet etti. Sultan II. Selim, III. Mehmed, I. Mustafa, II. Osman, IV. Murad, Deli İbrahim zamanlarında yaşamıştır. Osmanlı bilginleri ve şairleri arasında büyük bir değer taşımaktadır. Zamanında çok saygı ve itibar görmüş, cenazesinde bütün İstanbul halkı hazır bulunmuş, tabutu parmaklar üzerinde mezarına kadar taşınmıştır.

Eserleri: Muhsin-i Kayserî'nin Ferâiz manzumesine şerhi, İbn-i Kemâl'in Nigâristan'ının tercümesi, Divan, Kasîde-i Bürde Tahmîsi, Mecmua-i Fetâvâ isimli hukuk kitabı ve II. Osman Zamanı Tarihçesi isimli bir tarih kitabı vardır. Fetvâları, Fetâvây-i Zekeriyâ Efendi isimli eserde toplanmıştır.

ÂHİ-ZÂDE MEHMED HÜSEYİN EFENDİ

(Âhizâde Mehmet Hüseyin Efendi)

D. 1572 — Ö. 1634
Osmanlı devrinin yirmi sekizinci şeyhülislâmıdır.

Sultan II. Selim zamanı Anadolu Kazaskerlerinden Âhi-zâde Mehmed İbn-i Nûrullah Efendi'nin oğludur. 1572 (H. 980) yılı Eylül ayında İstanbul'da doğdu. Gençliğinde babasından ilk eğitimini gördükten sonra, Şeyhülislâm Hoca Sa'düddin Efendi'den 1588 (H. 997) de mülâzemet aldı. Önce Papazoğlu Medresesinde müderris yardımcısı olarak ders verdi. 1602 (H. 1011) de Süleymaniye Dârü'l-Hadîs'i ve 1604 (H. 1013) yılında Bursa Medresesi müderrisi oldu. Kadılık mesleğine geçince 1605 (H. 1014) de İstanbul Kadılığında görev aldı. Fakat bir yıl sonra azledildi. 1608 (H. 1017) de tekrar İstanbul Kadılığına getirildi ise de yeniden azledildi. 1611 (H. 1020) de Anadolu Kazaskerliğine atandı, 1612 (H. 1021) de bu görevden de azledildi. 1614 (H. 1023) de üçüncü kez İstanbul Kadılığına getirildi. 1615 (H. 1024) de azille emekliye sevkedildi. 1616 (H. 1025) da yeniden Anadolu Kazaskerliğine atandı. Fakat 1617 (H. 1027) tarihinde tekrar azledilerek Pirvâdi Arpalığı ile emekli oldu. 1622 (H. 1032) de emeklilik işlemleri iptal edilerek Rumeli Kazaskerliğine getirildi. Fakat aynı yıl yeniden azledildi.

1625 (H. 1035) yılında ikinci defa Rumeli Kazaskerliğine atandı. 1627 (H. 1037) de yine azledilerek emekli edildi. 1629 (H. 1039) da rütbe tenzili ile Gelibolu Kadılığına gönderildi. 1631 (H. 1041) de üçüncü defa Rumeli Kazaskerliğine atandı. Bu sıralarda öldüğü hakkında çıkarılan şayia üzerine Çeşmî Mehmed Efendi yerine getirildi. Ertesi gün ölmediği anlaşılınca Çeşmî Mehmed Efendi yeniden Anadolu Kazaskerliğine gönderildi. Bu devirde Sipahilerin isyanları ve isyanların bastırılması Şeyhülislâm Yahyâ Efendi'nin azli neticesini doğurduğundan, Âhi-zâde Mehmed Hüseyin Efendi 10 Şubat 1632'de Meşîhat Makamı'na yükseldi.

1 yıl 10 ay 22 gün kadar şeyhülislâmlık yaptı. Sultan IV. Murad'ın İznik yolu ile Bursa'ya giderken halkın şikâyeti üzerine İz-

nik Kadısını soruşturmasız astırmış olması, İstanbul'daki ulemâ ve şeyhülislâmın teessürüne sebep oldu. Şeyhülislâm Âhi-zâde Hüseyin Efendi, İznik Kadısının asıldığını işitince, üzüntü ile Valide Sultan'a bir tezkere yazdı. Bu tezkerede[1], bilginlerin ve kadıların padişahın duacıları oldukları, onlara güzel muamele yapılması gerektiğini, öldürülme olaylarını dedeleri gibi kendisinin de yapmamasını, kendisine bedduadan sakındıklarını, Valide Sultan'ın gereken nasihatı yapmasını rica etti. O sırada padişah, Bursa'da av eğlencesi yapıyordu. Müftî Âhi-zâde Hüseyin Efendi, geçmiş bir küskünlüğün giderilmesi için Molla Allâme Şeyhî Efendi ile oğlu ve kendi oğlu, ulemâdan birkaç kişi daha Nakip Şeyhî Efendi'nin çağrısına uyarak evine gittiler. Yemek ve dedikodu sırasında İznik Kadısının asıldığı haberi geldi. Müftünün düşmanları, bu yemekteki konuşmaları kötüye yorarak ve Valide Sultan'a giderek, "Bu ziyafet müftünün İznik Kadısı olayını konuşup cülus ettirmek için ulemâ ile bir anlaşma toplantısı idi" dediler, Valide Kösem Sultan bu haberleri ve şeyhülislâmın mektubunu IV. Murad'a gönderdi. Ve "Benim arslanım, acele ile gelesiz. Cülûs tedbiri için sözler ve cemiyetler olmaktadır" diye haber saldı. Padişah Sultan Murad haberi alınca içine şüpheler girdi. Âhi-zâde'nin, askerin isteğiyle ve şehzâdelere kefil olması karşılığı Meşîhat'a geldiğini düşündü. Askerin onun sözüne inanacağı yolunda kanaati tazelendi ve acele yola çıktı. Marmara denizindeki fırtınaya rağmen, kadırgayı beklemeden bir kayıkla Gebze'ye geçti ve Üsküdar'a ulaştı. Hasbahçeye geldikten sonra, Müftü Hüseyin Efendi ile oğlu Seyyid Mehmed Çelebi'yi (İstanbul Kadısı) birer sefineye koyup, ayrı ayrı Kıbrıs'a sürgün gitmeleri için irade çıkardı. Bostancıbaşı 7.1.1634 tarihinde akşam üzeri şeyhülislâmı evinden alıp kayığa bindirerek Kıbrıs'a doğru gönderdi. Oğlu Mehmed Çelebi de, ki anası tarafından Hazret-i Peygamber soyundan (Sâdattan) idi, kayıkla yola çıkarıldı. Öfkesi geçmeyen padişah, bu defa Yahyâ Efendi'yi, Şeyh Sinan köyündeki tarlasından getirterek Meşîhat Makamı'na atadı ve Bostancıbaşıya, Hüseyin Efendi ve oğlunun denizden takibedilmesini, Boğaz'dan çıkmamışlarsa yakalayıp öldürmesini, çıkmışlarsa bırakıp dönmesini bildirdi.

Bostancıbaşı, dalgalı denizde ilerlemeyen kayığı ile Âhi-zâde'yi yakaladı ve Rumeli sahiline çıkardı. O sırada padişah da sahilden denizi takibetmekte idi. Büyükçekmece (Yeşilköy)'ye getirilen Âhi-

(1) Nâimâ Tarihi, Zuhuri Danışman tercümesi, c. III, s. 1241.

zâde Hüseyin Efendi, Kalabriya isimli halkın çoğu Hıristiyan olan köydeki bir yeniçeri evinde kementle boğduruldu ve mezarının bilinmemesi için sahilde kumsala gömüldü. Böylece İstanbul'da yaptırdığı medresesindeki mezarı boş kaldı. Osmanlı tarihinde idam edilen ilk şeyhülislâmdır. Bu nedenle Hüseyin Efendi, ilmiye mesleğinde büyük ve günahsız bir şehit sayılmaktadır. Oğlu Mehmed Çelebi, Çanakkale Boğazını geçmiş bulunduğundan ölümden kurtuldu.

Hüdâyi ismiyle şiirler yazmıştır. Doğruyu söyler, herkesle ilgilenir, biraz dedikoduya meyyâl bir kişiydi. İlmî eserler meydana getirdiği söylenmekte ise de eserleri hakkında bilgi edinilememiştir. Balât semtinde bir kiliseyi cami haline getirmiştir.

ES'AD EFENDİ-ZÂDE EBÛ SAİD MEHMED EFENDİ

(Esat Efendizâde Ebu Sait Mehmet Efendi)

D. 1593 — Ö. 1662

Osmanlı devrinin yirmi dokuzuncu şeyhülislâmıdır.

22. Şeyhülislâm Hoca Sa'düddin Efendi'nin torunu, 26. Şeyhülislâm Es'ad Efendi'nin oğlu ve 32. Şeyhülislâm Bahai Efendi'nin amcası oğludur. 1593 (H. 1003) yılında İstanbul'da doğdu. Atalarının yolunda yürüdü. Kısa zamanda önemli görevlere atandı. Yirmi yedi yaşında iken 1620 (H. 1030) yılında Şam ve 1662 (H. 1032) yılında da Bursa Mevleviyetine getirildi.

İki yıl sonra İstanbul Kadısı oldu ve iki yıl bu görevde kaldı. Arkasından 1628 (H. 1038) de Anadolu Kazaskerliğine ve 1629 (H. 1039) yılında da Rumeli Kazaskerliğine getirildi. Kısa bir süre sonra bu görevden azledildi. 10 yıl kadar yalısında debdebe ve tantana içinde yaşadı. 1639 (H. 1049) yılında ikinci defa Rumeli Sadrına getirildi. 1641 (H. 1051) de azledildi. Şeyhülislâm Yahyâ Efendi'nin ölümü üzerine 27 Şubat 1644 (H. 1053) de Meşîhat Makamı'na yükseldi. 16 Ocak 1646 (H. 1055) da azledildi. İlk meşîhatı 1 yıl 10 ay 18 gün sürdü. Kendisinden sonraki şeyhülislâmlar arasında Karaçelebi-zâde Abdü'l-Aziz Efendi'nin azli üzerine, 3 Eylül 1651 (H. 1061) tarihinde yeniden şeyhülislâmlığa getirildi. Saraydaki Valide Kösem ve Turhan sultanların saltanat mücadeleleri ve Yeniçeri isyanları içinde bulundu. Bu tarihlerde huzurunda küstahlık eden İstanbul Kadısı ile aralarında çıkan münakaşada onu tokatlaması ve kavuğunu devirmesi üzerine, ulemânın meslek şerefi adına ve dayak korkusu ile ayaklanması ve azli üzerinde ısrarları ile padişah tarafından 16 Ağustos 1652 (H. 1062) tarihinde azledildi. İkinci meşîhatı 11 ay 13 gün sürmüştür.

Ebû Said Mehmed Efendi 2 Ocak 1654 (H. 1064) tarihinde üçüncü defa Meşîhat Makamı'na getirildi. Zamanın sadrazamı İpşir Paşa'nın Sipahilere karşı cephe alması ve Şeyhülislâm'ın da İpşir Paşa'yı tutması nedeniyle Sipahiler, Kürt Mehmed isminde birinin teşvikiyle ayaklandılar ve şeyhülislâmın konağını yağma ettiler.

150 yıldanberi atalarından kalan kıymetli eşyalarla kitaplar ve kütüphanesi dağıtıldı. Konağı tahrip edildi. Ayrıca sadrazamla şeyhülislâmın kelleleri de istendi. Padişah IV. Murad buna razı oldu ise de Nâkibü'l-Eşraf Zeyrek-zâde'nin, bilginlerin namus ve haysiyetinin korunması için itiraz ve direnmesi ile isyancılara karşı durması sonucunda Ebû Said Efendi'nin hayatı kurtarıldı. Sadece Sadrazam İpşir Paşa katledildi.

Ebû Said Efendi oğlu ile beraber 11 Mayıs 1655'te azledilerek bir kayıkla Gelibolu'ya sürüldü. Üçüncü meşîhat süresi 1 yıl 4 ay 10 gündür. Üç meşîhat süresi toplamı ise 4 yıl 2 ay 11 günü bulmaktadır. Fakat bir süre sonra rütbe tenzili ile göreve alınarak önce 1660 (H. 1077) da Mekke, bir hafta sonra da Şam ve Konya Kadılığına gönderilmek istenmişse de İstanbul'dan uzakta yaşamağa tahammül edemeyen Ebû Said Mehmed Efendi, Sultan IV. Mehmed'in annesi Valide Turhan Sultan'a, ağalardan Şaban Halife ve karısı Melekî (Melek) kadınla haber salarak kendini affettirdi.

İstanbul'a geldi ve Azadlı ismindeki çiftliğine çekildi.

1662 (H. 1072) de İstanbul'da öldü, büyükbabası Hoca Sa'düddin Efendi'nin Eyüp'teki mezarı yanına gömüldü.

Oğlu Feyzullah Efendi 47. Şeyhülislâm olmuştur. Said adı ile şiirler yazmıştır.

Eseri: Elsine-i selâse'de (Arapça, Farsça, Osmanlıca dilleri) şiirleri vardır.

MUİD AHMED EFENDİ

(Muit Ahmet Efendi)

D. ? — Ö. 1647

Osmanlı devrinin otuzuncu şeyhülislâmıdır.

Kazovalı (Kazabad, Kazdağı bucağı) Yusuf Efendi'nin oğludur. Kazabad'da doğdu. Doğum tarihi belli değildir. Kazova'da Kınalızâdeler hizmetinde bulunduktan sonra, genç yaşta İstanbul'a gelerek eğitimini yaptı. Büyük başarılar kazandı. Sultan IV. Murad zamanında önemli görevler aldı. 1625 (H. 1035) yılında Şam, 1629 (H. 1039) yılında Mısır Kadılıklarında bulundu. Mısır'da iken, Mısır Valisi Mehmed Paşa kendisini evlâtlık edindi. Mehmed Paşa Vezîr-i A'zam olunca Ahmed Efendi'yi İstanbul'a getirerek padişaha takdim etti. Padişahın sevgisini de kazanınca, Edirne seferinde, 1633 (H. 1043) de, Edirne Kadılığına atandı. Adalet ve hakkaniyete uygun kararlar verdi ve rüşvete yanaşmadı. Bu nedenlerle bir süre sonra azledildi. 1635 (H. 1045) tarihinde yeniden görev verilerek İstanbul Kadılığına getirildi. Hâkimlerin ve büyüklerin yardımına kulak asmadı. Cihat akçesi de almadı. Görevi aynı yıl içerisinde 1637 (H. 1047) de Anadolu Kazaskerliğine yükseltildi.

Yaradılışı ve mizacı sert bir kişiliği vardı. Hatır ögnül tanımazdı. Doğruluğu ile ün salan Ahmed Efendi, padişahın buyruğunu bile icabında tanımadı. Sultan IV. Murad Bağdat seferinde iken bir sınav sırasında, Ebû Said Efendi'yi kızdıran Mülâzım Hüseyin isminde bir hocayı deynekle dövdü. Ve "Ben rüşvet ve himaye de kabûl etmem" diyerek büyüklük gösterip orada bulunanları incitecek sözler söyledi. Olay padişaha aksetti. Bir daha böyle yapmaması için; padişahın, haber göndererek, "Anadolu Kazaskeri Efendiye söyle, fukara-i kuzat'a merhametle, seviyelerine uygun mevki vererek gönüllerini alsın, şiddetli muameleden ve şikâyet olunmaktan çekinsin" demesi üzerine, Muîd Ahmed Efendi, padişahı incitecek sözler söylediği gibi, haber getiren Hüseyin Paşa'yı da azarladı. Padişah bu olay üzerine kendisini Belgrad'a sürgün etti. Az bir

süre sonra affedilerek İstanbul'a çağırıldı. 1642 (H. 1050) yılında yeniden Anadolu Kazaskerliği görevi verildi.

1644 (H. 1051) de Rumeli Kazaskerliğine atandı. Bir yıl sonra yeniden azledildi ise de Padişah Sultan İbrahim tarafından 16 Ocak 1646 (H. 1055) da Meşîhat Makamı'na yükseltildi[1]. 1 yıl 3 ay 10 gün Meşîhat Makamı'nda kaldı.

Muîd Ahmed Efendi, 25 Nisan 1647 (H. 1057) de şeyhülislâm iken İstanbul'da öldü. Kadıçeşmesindeki medresesine gömüldü. Şeyhülislâm Ahmed Efendi, Sultan IV. Murad ve Deli brahim zamanlarında çeşitli görevler almış, hiçbir zaman adâletten ayrılmamış, tesir altında kalmamış, cesur ve pervasız bir kişidir. Valide Kösem Sultan ve Cinci Hoca gibi sarayda nüfuzlu kimselerin karşısına dikilmiş, meşîhatta adalet havası yaratmış, fakirlere yardım etmiş ve doğruluktan ayrılmamış bir prensibe sahip idi.

Kaynaklarda eseri hakkında bilgiye rastlanmamıştır.

(1) Muîd Ahmed Efendi, şeyhülislâmlığı, Nâimâ'ya göre, 150 kese para karşılığı elde etmiştir. Şöyle ki: Zamanının ileri gelenleri Sultanahmed Camiinde mevlid için toplandılar. Vezîr-i A'zam Mehmed Paşa mihrabın sağında, Sultan Hocası Anadolu Kazaskeri "Cinci Hoca" ismiyle ünlü Hüseyin Efendi mihrabın solunda oturdular. Hüseyin Efendi'nin alt yanında Rumeli Kazaskeri Ebu'l-Fadl Mahmud ve onun da altında Muîd Ahmed Efendi yerini aldı. Şeyhülislâm Ebû Said Mehmed Efendi gelince, devlet erkânı ve ulemâ (bilginler) ayağa kalktılar. Şeyhülislâm başkanlık yerine oturdu ve sadece Cinci Hoca ile konuştu, diğerlerine yakınlık göstermedi. O sırada Padişah Sultan İbrahim yerine geldi ve kafesi açıp topluluğu üç defa selâmlayarak şeyhülislâmı çağırdı. Şeyhülislâm, padişahla konuştuktan sonra yerine dönünce, arkasından, padişah iki buhurdan amber gönderdi. Bu buhurdanların biri Cinci Hoca'nın, diğeri de şeyhülislâmın önüne kondu. Muîd Ahmed Efendi, Cinci Hoca'nın alt tarafında oturduğundan üzüldü. Bunu kethüdası ile Sadrazam Mehmed Paşa'ya duyurdu, sadrazam anlayış gösterdi. "Bu derde ilâç müftü olmaktır" diye cevap gönderdi.
Muîd Ahmed Efendi, sadrazama, padişaha ödenmek üzere 74 kese kuruş verdi. Fakat sadrazam azledilince bu işi Silâhtar Yusuf Paşa'ya ısmarladı. Alınan 70 kese padişaha götürüldü. Sultan İbrahim "Daha akçe gerektir" diye haber salınca, Muîd Ahmed Efendi, parayı 150 keseye tamamladı. Bunun üzerine Müfti'l-Enâm olarak atandı ve artık Cinci Hoca'nın üst tarafına geçti (Nâimâ, Zuhuri Danışman tercümesi, c. 4, s. 1623).

HACI ABDU'R-RAHİM EFENDİ

(Hacı Abdürrahim Efendi)

D. ? — Ö. 1656
Osmanlı devrinin otuz birinci şeyhülislâmıdır.

Adanalı Mehmed Efendi'nin oğludur. Doğum tarihi bilinmemektedir. Anada'da doğmuştur. Gençliğinde gördüğü kuvvetli eğitimle girdiği sınavları kazanarak müderrisliğe atandı. Süleymaniye, Yenişehir ve Sultanahmed Dârü'l-Hadîs'inde müderrislik yaptı. Böylece zamanın büyükleri ile tanıştı. Şeyhülislâm Ebû Saîd Efendi'nin koruması sayesinde 1639 (H. 1049) da İstanbul Kadısı oldu. Eski Şeyhülislâm Hoca Sa'düddin Efendi'nin torunlarından Saliha Hanım ile evlendi. Arkasından Sultan IV. Murad onu Anadolu Kazaskerliğine getirdi. Fakat kısa bir süre sonra görevinden azledilerek Edirne'ye sürgüne gönderildi. Sürgünden affedilmesi üzerine İstanbul'a dönüşünde Rumeli Sadrına ve Şeyhülislâm Muîd Ahmed Efendi'nin ölümü üzerine, Padişah Sultan İbrahim zamanında 25 Nisan 1647 (H. 1057) de Meşîhat Makamı'na (Mesned-i Fetvâ) yükseldi.

Sultan İbrahim devrinde çıkan isyanlar sırasında, ocak ağaları ile işbirliği yaparak, Sultan İbrahim'in hal'ine, sonradan katline fetvâ verdi ve Sultan IV. Mehmed'in padişah olması için çalıştı. Abdu'r-Rahim Efendi'nin Sultan Deli İbrahim'in katli için verdiği fetvâ, ocak ağaları ile arasını düzeltmişse de bu sırada Yeniçeri Ağalığından sadrazam olan Kara Murad Paşa'nın teşviki ve oğlu Mehmed Efendi'nin şımarık hareketleri yüzünden 18 Temmuz 1649 (H. 1059) da IV. Mehmed tarafından azledildi. Sürgün olarak Mekke'ye gönderildi. Meşîhat süresi 2 yıl 23 gündür.

Abdu'r-Rahim Efendi bilim adamlarına önem veren bir kişiydi. Zamanın ünlü bilginlerinden Kâtip Çelebi'ye ilgi göstermiş, çalıştığı kalemde (memuriyette) yükselemeyen bu bilgini ikinci halîfeliğe yükseltmiştir.

Mekke'de hac görevini de yapan Abdu'r-Rahim Efendi af ile İstanbul'a dönüşünde, ocak ağalarının yardımı ile Kudüs Kadılığına ve oradan da Üsküdar Kadılığına getirildi. İsyanların durması ve ağaların saltanatına son verilmesi üzerine, Belgrad'a sürgün gönderildi. Dörtbuçuk yıl kadar yaşadıktan sonra 6 Şubat 1656 (H. 1066) da orada öldü. Mezarı, Belgrad'daki İmaret Camii içindedir. Abdu'r-Rahim Efendi cesur ve doğru söyleyen bir kişi idi.

Bilgin ve faziletli olduğundan ve hatır gönül tanımadığından etrafındaki birçok kişileri gücendirmiştir.

Eserleri: Molla Fenârî'nin En-Mu'cezü'l-Ulûm isimli eserine cevab'ı ve bazı yazıları vardır.

MEHMED BAHÂÎ EFENDİ

(Mehmet Bahai Efendi)

D. 1595 — Ö. 1654
Osmanlı devrinin otuz ikinci şeyhülislâmıdır.

Şeyhülislâm Hoca Sa'düddin Efendi'nin torunu ve Rumeli Kazaskeri Abdü'l-Aziz Efendi'nin oğludur. 1595 (H. 1004) yılında İstanbul'da doğdu. Otuz dokuz yaşında iken Selânik ve Halep Kadılığı yaptı. Mizacı asabî yaradılışta olduğundan o sıralarda Halep Beylerbeyi bulunan Ahmed Paşa ile geçinemedi. Paşa, Bahâî Efendi'yi Sultan IV. Murad'a "Keyf verici içkilere düşkündür, elinden tütün çubuğu düşmez. Adaleti yerine getirecek şuura sahip değildir" diye şikâyet etti. O sıralarda Sultan IV. Murad, tütün içenleri İstanbul'da idam ettiriyordu.

Bunun üzerine Sultan Murad, Bahâî Efendi'yi azlederek Kıbrıs'a sürgün gönderdi. Bir yıl kadar sonra da, 1635 (H. 1045) de, affedilerek İstanbul'a dönmüş ve isteğiyle 1638 (H. 1048) de Şam, 1644 (H. 1054) de Edirne ve 1645 (H. 1055) tarihinde de İstanbul kadılıklarında görevlendirilmiştir. Arkasından Anadolu ve bir ay sonra da Rumeli Kazaskerliğine getirildi. Fakat bir süre sonra azledildi. Aynı yıl içinde yeniden Rumeli Kazaskerliğine atandı ise de yeniden azledildi.

Şeyhülislâm Hacı Abdü'r-Rahim Efendi'nin Padişah IV. Mehmed tarafından 18 Temmuz 1649 (H. 1059) tarihinde azli üzerine Meşîhat Makamı'na getirildi. Bahâî Efendi'nin şeyhülislâmlığı, ocak ağalarının devlet yönetimine hâkim bulunduğu döneme rastlar. Sadrazam Kara Murad Paşa, Bektaş Ağa, Kethüda Bey gibi kimseler âdeta ağalar saltanatı kurarak devletin malî gücünü bir mirasyedi gibi kullanmışlar ve Sultan İbrahim'in hâl ve katline sebep olmuşlardı.

Bahâî Efendi işte böyle keşmekeş içinde Osmanlı Devletine şeyhülislâm oldu. Bahâî Efendi'nin felâketine İzmir'deki İngiliz Konsolosu olayı sebep oldu. Zamanın İzmir İngiliz Konsolosu, suçlu olan

bir İngiliz vatandaşının "iki yük akçe" dâvasının, kapitülâsyonlara dayanarak, İzmir Kadılığında görülmesine engel olmak istedi ve mahkeme görevlileri arasından zor kullanarak suçluyu aldı. Kadı Hâşimî-zâde, İngilizi yargılamak için ısrar etti. Sadrazam Melek Ahmed Paşa durumu idare etmesi için şeyhülislâm'a haber gönderdi. Şeyhülislâm Bahâî Efendi, sadrazam'ı dinlemedi. Sabrı tükenince, İstanbul'da Galata'daki İngiliz Elçiliğine kuvvet göndererek İngiliz Balyosu (Elçisi, Sefîri) nu çağırdı ve ondan, konsolosun azlini istedi. Elçi, azle yetkisi olmadığından bahsedince, şeyhülislâm onu konağında hapsetti. Bu olay üzerine ve sadrazamın da etkisiyle Padişah IV. Mehmed, Bahâî Efendi'yi, 2 Mayıs 1651 (H. 1061) de 1 yıl 9 ay 15 günlük meşîhattan sonra, azletti. Arpalığı olan Bergama'ya sürgün gönderildi. Fakat giderken Gelibolu'da bir süre oyalanan Bahâî Efendi affedilerek yeniden İstanbul'a çağırıldı ve 16 Ağustos 1652 (H. 1062) tarihinde ikinci defa şeyhülislâmlığa getirildi.

Şeyhülislâm Bahâî Efendi görevinde iken, 2 Ocak 1654 (H. 1064) de hunak (boğmaca) hastalığından üç gün içinde ölünce, Fatih Camii mezarlığındaki türbesine gömüldü. Bu ikinci meşîhatı 1 yıl 4 ay 17 gün sürmüştür. Her iki meşîhat süresi 3 yıl 2 ay 2 günü bulmaktadır.

Bahâî Efendi'nin ikinci fetvâ görevinde benimsemediği ehil memurları işbaşından uzaklaştırdığı ve Meşîhat Dairesi'ne ehil olmayanları tâyin ettiği söylenmekte ise de halkın, bu tutumuna rağmen, Bahâî Efendi'yi Şeyhülislâm Abdü'l-Aziz Efendi'ye tercih ettiği anlaşılmaktadır.

Bahâî Efendi geniş bir bilgiye sahip değildi. Bu nedenledir ki Kâtip Çelebi'nin batı bilginlerinden ve İmam Gazâlî'nin fikirlerinden esinlenerek, dünyanın yuvarlak olduğunu ve kuzey yarımküresinde gece ve gündüz süreleri arasında görülen büyük fark ile namaz ve oruç vakitlerinin tâyini meselesini belirtmek için istediği fetvâyı[1] vermemiş ve cevapları da Kâtip Çelebi tarafından eleştirilmiş ve cahillikle suçlanmıştır. Asabî mizaçlı ve tamahkâr olduğu gibi muhtaçları ve fakirleri korumak istemezdi. Garaz ve kin güttüğü için yakınlarının ve rakiplerinin, tütün içmenin mübah olduğuna fetvâ verdiği için de softaların nefretini üzerine çekmiştir. Ölümün-

(1) A. Adnan Adıvar, Osmanlı Türklerinde İlim, 1960, s. 128-132; Kâtip Çelebi, Cihannüma, s. 21-22.

den yirmi gün kadar önce meczup bir derviş olan Hüseyin Efendi, Ebû's-Süûd-zâde Sadık Çelebi'ye giderek görüşmek istemiştir. Sadık Çelebi dervişi Bahâî Efendi'nin makamına getirince, şeyhülislâma; "Bakınız efendim, ölümünüz yaklaştı, kurtulmaya çare yok" dedi. Kendine gelen Bahâî Efendi; "Dedem, bunun çaresi nedir?" diye sordu. Derviş; "Bunun çaresi yoktur. Sizin makamınız kötülükleri uzaklaştıran ve ömrü uzatan işleri yapmağa müsait olduğu halde şiddeti elden bırakmadınız. Tedarik vaktinde gerekliydi." diyerek huzurdan uzaklaşmış. Bahâî Efendi o gece rüyasında evinin karşısındaki bahçede bulunurken, kendisine, çıplak beyaz bir ipeğe sarılı vaziyette oturması emredildi. Uyandığı zaman kâhyalarından birine 300 flori (Osmanlı devrinde altın lira) vererek kurban ve sadaka olarak dağıtılmasını istedi. Fakat kâhya bu paraları rastgele harcadı ve heder etti. Bu olaydan bir süre sonra şeyhülislâmın hastalandığı ve sonunda öldüğü anlaşılmaktadır[2].

Ölümüne şu beyit düşürülmüştür:

Hitâb-ı "İrcı'î"den oldu bî-huş
Bahâî kâse-i mevt-i kılıp nuş.

Hukuk bilgisinden ziyade şairliği ile ünlüdür.

Kaynaklarda eserleri hakkında bilgilere rastlanmamıştır.

(2) Devhatü'l-Meşâyih Maa Zeyl, s. 57.

KARAÇELEBİ-ZÂDE ABDÜ'L-AZİZ EFENDİ

(Karaçelebizâde Abdülâziz Efendi)

D. 1591 — Ö. 1658

Osmanlı devrinin otuz üçüncü şeyhülislâmıdır.

Sultan III. Mehmed zamanının ünlü bilginlerinden Rumeli Kazaskeri Karaçelebi-zâde Hüsameddin Efendi'nin oğludur. 1591'de İstanbul'da doğdu.

Çocukluğunda büyük kardeşi Kadı Mehmed Efendi ve Müftü Sun'ullah Efendi'den aldığı bilgilerle öğrenimini tamamlayarak genç yaşta müderris oldu. 1612 (H. 1021) de ilk olarak Hayreddin Paşa Medresesi müderrisliğine getirildi. Bundan sonra sıra ile 1615'de Ali Paşa, 1617'de Pîrî Paşa, Kalenderhane, 1616'da Fatih'deki Sahn-ı Seman, 1620'de Bursa'da Süleymaniye, oradan tekrar İstanbul'da Süleymaniye medreselerinde görev yaptıktan sonra, Sadrazam Mere Hüseyin Paşa'nın aleyhinde konuştuğundan, yeniden Bursa'da Molla Hüsrev Medresesine gönderildi.

Müderrislik görevinden kadılık mesleğine geçmesi üzerine 1624'de Yenişehir ve 1626 (H. 1036) da Mekke kadılıklarında görevlendirildi. 1627 yılında İstanbul'a döndü. 1634 (H. 1043) de İstanbul Kadılığına getirildi. Lehistan seferi sırasında, kadının görevi aynı zamanda bugünkü belediye başkanının görevini kapsadığından, asayiş ve yiyecek ihtiyacını temin etmek üzere iken İstanbul'da başlayan zeytin, zeytinyağı kıtlığı sebebiyle koyduğu narh üzerine padişahın gözünden düştü.

Sultan IV. Murad Karaçelebi-zâde'nin boğdurulması için ferman çıkardı ise de Sadrazam Damad Bayram Paşa'nın delâleti ile ölümden kurtuldu. Ve Kıbrıs'a sürgün gönderildi. Kıbrıs'ta 1 yıl kadar kalan Abdü'l-Aziz Efendi 1635 yılında affedilerek İstanbul'a gelince kendisine Dimetoka ilçesi arpalık olarak verildi. 1648 (H. 1058) yılında Rumeli Kazaskerliğine atandı. Aynı yıl içinde faal politikaya karıştı.

Kazasker bulunduğu sırada Saray'ın harem kapısı önünde Valide Kösem Sultan'la şiddetli münakaşalara girişmekten çekinmedi. Padişah Sultan Deli İbrahim ve Sadrazam Ahmed Paşa'ya karşı âsilerle birlikte harekete geçti. Sarayı basan ulemâ arasında bulundu. Sadrazamın yakalanıp cellât Kara Halil tarafından boğdurulduğunu ve cesedinin çıplak halde Atmeydanında (şimdiki Sultanahmed Meydanı) bırakıldığını duyan Padişah Sultan İbrahim hâlâ Taht'tan vazgeçmek istemeyince, Karaçelebi-zâde; "Padişahımız değilsin, eğlence ile, sefahatle vakit geçirdin, hazineyi zarara uğrattın. Yedin, yedirdin, zalimleri herkese musallat ettin. Ecdadının Taht'ına lâyık değilsin." gibi pervasız cevaplar verdi.

Karaçelebi-zâde'nin bu ağır çıkışı ve diğer ayaklanma olaylarının eklenmesi sonunda Padişah Sultan İbrahim 8 Ağustos 1648 (H. 1058) tarihinde Taht'ından indirildi. Oğlu IV. Mehmed padişah oldu. Karaçelebi-zâde, bizzat küçük padişahı kucaklıyarak Taht'a oturttu. Bu hizmetine karşılık tekrar Rumeli Kazaskerliğine atandı. Bir süre sonra küçük padişaha "Ravzatü'l-Ebrâr" isimli ünlü tarihî eserini sundu. Padişah, meşîhat tarihinde emsali olmayan bir şekilde kendisine "şeyhülislâm" pâyesi verdi[1]. Halbuki henüz Rumeli Kazaskeri bulunuyordu. Şeyhülislâmlık pâyesini alan Abdü'l-Aziz Efendi böylece şeyhülislâm adayı olunca Şeyhülislâm Bahâî Efendi'ye rakip çıktı. Valide Kösem Sultan, Şeyhülislâm Bahâî Efendi'yi tutuyordu.

Sadrazamlığa eski yeniçeri ağası Murad Paşa atanınca Abdü'l-Aziz Efendi, yeniçeri ocağına sığındı.

Şeyhülislâm Bahâî Efendi tütün içmenin günah olmadığına dair fetvâ verdiğinden ve diğer sebeplerden yeniçeri ağası Bektaş Ağa ile taraftarlarını ve ulemâyı gücendirdi. Ve bilhassa İngiliz Konsolosluğu olayı nedeniyle azledîlince Bektaş Ağa'nın telkini ile Abdü'l-Aziz Efendi 2 Mayıs 1651 (H. 1061) tarihinde Meşîhat Makamı'na getirildi. Aynı yıl içinde esnaf temsilcilerinin, Sadrazam Melek Ahmed Paşa'dan, saraydaki rüşvetçiler aleyhinde konuşmak için, randevu istemeleri ve sadrazamın da bunları kabûl etmemesi üzerine halk galeyana gelmiş idi. Şeyhülislâm araya girmiş, Sadrazam Melek Ahmed Paşa azledilmiş ve halk sükûnete kavuşmuştur.

İstanbul'da, Sadrazam Siyavuş Paşa'ya karşı doğan ayaklanma sırasında da Valide Kösem Sultan öldürüldü. Padişah, Karaçelebi-

(1) Osmanlı şeyhülislâmları arasında şeyhülislâm olmadan bu unvanı taşıyan başka bir kişi yoktur.

zâde ile, Anadolu ve Rumeli Kazaskerlerini 3 Eylül 1651'de azletti. Bunun üzerine Ebû Said Efendi şeyhülislâmlığa getirildi. Karaçelebi-zâde arpalığı olan Sakızadasına sürgün gönderildi. Bu sürgün süresince Karaçelebi-zâde "Ravzatü'l-Ebrâr'a Zeyl"i yazdı. 1652 yılında sürgün cezası Bursa'da Mudanya ilçesine çevrildi ve bu ilçe arpalık olarak verildi. 1657 yılında da sürgün yeri Mudanya'dan Gelibolu'ya değiştirildi.

10 Ocak 1658 tarihinde Perşembe - Cuma gecesi Bursa'da bulunduğu sırada öldü. Abdal Mehmed Mahallesinde, Gemlik Caddesine giden yoldaki Şeyh Mehmed Sarban (Deveci) mezarlığına gömüldü.

Orta boylu, oldukça şişman, ince sesli, çabuk ve güzel konuşan bir kişiydi. Zamanının en büyük bilgini olduğu kadar kudretli bir yazar, tarihçi ve şair, ayrıca etkili ve öfkeli bir siyaset adamı ve merasime son derece düşkün bir kişiydi. Katı yürekli ve entrikacı mizacı olduğu da anlaşılmaktadır. Şiirlerinde "Azizî" mahlâsını kullanırdı.

Abdü'l-Aziz Efendi soyundan gelen serveti kullanarak hükümdarlar gibi yaşar, konukları için evinde ayrı bir oda tahsis ederdi. Konuklardan konuşmak istediğini ayrıca kendi odasına çağırırdı. Yalnız kaldığı zaman odasında kendi kendine çalışmayı severdi. Konağında ve hizmetinde hademelerden başka beş altı tane genç ve güzel erkek çocukları bulundurur, onlara altın düğmeli ve yırtmaçlı elbiseler giydirir ve güzelliklerini seyrederek haz duyardı. Yakınlarından birisi bu halin dostlarınca şüphe ile ve düşmanlarınca iftira ile karşılanacağını hatırlatınca; şu cevabı vermişti: "Güzel yüz güzel huya alâmettir. Birçok çirkin yüzlü hizmetçilerden bunlar daha iyidir. Bu çocukları bir sürü kötü huylardan koruyarak adam ettiğimiz için memnunum. Onlara güzel elbise giydirmekte maksadımız ise göz zevkini tatmin içindir. Başka türlü düşünenler bizim günahımızı alır. Güzellerin güzellikleri, Tanrı güzelliğinin aynasıdır. Geçmiş sofîlerden birçoğu düşmanları tarafından aynı nedenlerle suçlanmışlardı. Hoca Sa'düddin Efendi tarihleri tercümesi olan Semarâtü'l-Edvar'da İmâm-ı Gazâlî'nin ve Nureddin-i Şehid Hazretlerinin de aynı şekilde genç erkek çocukları hizmetlerinde kullandıkları ve düşmanları tarafından kınandıkları yazılıdır. Onlar da Tanrı'nın güzelliğini, güzellerde müşâhede etmek için bu yola gitmişlerdi. Hattâ Nureddin-i Şehid Hazretleri ibrikçisinin (ibrikten

abdest suyu döken) güzelliğine âşık olmuş ve Tanrı güzelliğini onda bulmuştur."

Karaçelebi-zâde de Mevlâna Celâleddin-i Rûmî gibi tasavvufa bağlı ve erkek çocukları hizmetinde kullanmakla aynı tutum ve davranış içinde bulunmuştur. Tasavvuf ehlinin durumunu şu beyit güzel bir şekilde belitrmektedir:

Kendi hüsnün hublar şeklinde peyda eyledin
Çeşm-i âşıkdan dönüp sonra temaşa eyledin[2].

Eserleri: Ravzatü'l-Ebrâr (Hazret-i Âdem'den zamanına kadar geçen tarihî olayları anlatır), Ravzatü'l-Ebrâr'a Zeyl (İlk kitabı tamamlayan bir eserdir), Mir'atü's-Safâ fî Ahvâli'l-Enbiyâ (Peygamberler Tarihi), Büyeslah-nâme (Kanûnî devri tarihi), Zafer-nâme (IV. Murad'ın Revan, Bağdat seferlerini anlatır), Hilyetü'l-Enbiyâ, Ahlâk-î Muhsin tercümesi, Hallü'l-İştiban Anukdetü'l-İşbah, Kitâbü'l-Elfaz fî Fikni'l-Hanefiye, Kâfi isimli hukukî eserleri, Gülşen-i Niyâz, Ferây-i Hun Nebeviyye fî Sîret-i el-Mustafaviyye, Divân-ı Eş'ar, Risâle-i Kalemiyye (gibi edebiyatla ilgili eserleri), Nefhatü'l-Üns (Ravzatü'l-Kudüs'ün şerhi) gibi diğer eserleri vardır.

(2) Bu beyit bugünkü Türkçeye şu şekilde çevrilebilir:
"Tanrım Sen güzelliğini, güzellerde gösterdin
Sonra da âşıkların gözüyle onu seyrettin."

KOCAHÜSAM-ZÂDE (TULUMCU-ZÂDE) ABDURRAHMAN EFENDİ

(Kocahüsamzâde (Tulumcuzâde) Abdurrahman Efendi)

D. 1594 — Ö. 1670

Osmanlı devrinin otuz dördüncü şeyhülislâmıdır.

İstanbul Kadısı Tulumcu Koca Hüsam Efendi'nin oğludur. Babası 1641 (H. 1055) de öldü. Tulum adıyla anılan musiki aletini icadettiğinden babasına Tulumcu namı verilmiştir. 1594 (H. 1003) yılında İstanbul'da doğdu. İlk eğitimini tamamlayıp müderrislikler yaptıktan sonra, kırk yedi yaşında, 1640 (H. 1050) yılında Halep Kadısı oldu. Bir yıl geçince Şam ve arkasından 1640 (H. 1054) da İstanbul Kadılığına getirildi. Memuriyet görevleri 1649 (H. 1059) da Anadolu ve 1651 (H. 1062) de Rumeli Kazaskerliğine yükseldi. Ocak ağalarının saraya hâkim bulunduğu Sultan Deli İbrahim ve IV. Mehmed devirlerinde önemli görevler aldı. 1651 (H. 1062) yılı içinde İstanbul'da çıkan isyanlardan sonra azledildi. Fakat aradan üç yıl geçince, Sadrazam İbşir Mustafa Paşa aleyhindeki Yeniçeri ve Sipahi isyanlarında, Şeyhülislâm Hoca-zâde Ebû Said Efendi, İbşir Paşa taraftarı olduğu için, saray tarafından 11 Mayıs 1655'de azledilince Abdurrahman Efendi'ye şeyhülislâmlık teklif edilmişti. Önce, her ne kadar kabûl etmemek için çalıştı ise de Sultan IV. Mehmed'in ısrarı üzerine şeyhülislâm oldu. Bu, son görevinde hevesli değildi. Şeyhülislâm olmamak için direndiği, fakat ısrarlar üzerine kabûl ettiği anlaşılmaktadır. Bir süre sonra yeniden patlayan Yeniçeri isyanları, Abdurrahman Efendi'nin felâketine sebep oldu. Sipahi elebaşılarından Kara Abdullah isminde biri şeyhülislâma gelerek bazı tavsiyelerde bulundu. Şeyhülislâm, aynı sözleri kendisinin Sipahilere anlatmasını öğütledi. Kara Abdullah, isyancılar arasına girip, ihtiyarlarınız bu işleri halledecek, şeklinde konuşunca, Sipahilerden bir grup tarafından parçalanarak öldürüldü. Böylece

Sultan IV. Mehmed zamanında doğan Vak'a-i Vakvakiye[1] veya Çınar Olaylarında, Sipahi ve Yeniçerilerin istemelerine rağmen padişahı ayak divanına getirtmedi.

Yeniçeriler, şeyhülislâmın padişahı koruduğu kanaatını edindiler. Şeyhülislâm, bu olayın başına felâketler getireceğini anladığından 5 Mart 1656'da istifa ederek ayrıldı. Yerine Memik-zâde Mustafa Efendi'yi şeyhülislâmlığa, kendisini de, İstanbul'dan ayrılmak için, Kudüs Kadılığına tâyin ettirdi. 9 ay 25 gün meşîhatta kaldı.

Son görevinden bir yıl sonra, Antep Arpalığı verildiğinden oraya gitmek için hazırlık yaptığı sırada yerine başkası atandı. Bu defa Abdurrahman Efendi'ye Mısır'da Cizre Arpalığı verildi. Mısır'a gitti ve 1670 (H. 1081) yılında Kahire'de 76 yaşında iken öldü. Kıymetli bir fıkıh bilgini ve tâlik yazıda üstad idi.

Eseri: "Keşşaf Tefsîrine Hâşiye" isimli eseri vardır.

---

(1) Vavâk kelimesi Arapçada yüz arşın yüksekliğinde ağaç anlamına gelmektedir. 4 Mart 1656 tarihinde İstanbul'da başlayan yeniçeri ayaklanmaları sırasında beş gün içinde idam edilenler Sultanahmet'teki ünlü çınar ağacına asılmışlardır. Bu çınar ağacı vakvâk'a benzetildiği için olay "Vak'a-i Vakvâkiyye" veya "Çınar Vak'ası" diye anılır. Bugünkü Türkçede "Çınar Olayı" diye söylenmektedir.

Olayın nedeni, asker paralarının, altın ve gümüş olarak değil de karıştırılmış değeri düşük madenî paralarla ödenmesi ve askerin bunu kabûl etmemesidir. Ayaklananlar devletin gelirini tüketen saray ağaları ve hükûmet adamlarından otuz kişinin isimlerini vererek, padişahtan kellelerini istediler ve padişahı Sultanahmet'te ayak divanı'na davet ettiler. Padişah kabûl etmek zorunda kaldı. İsyancılar otuz kişiyi yakaladıkları yerde öldürerek cesetlerini getirip Sultanahmet'teki çınar ağacına başaşağı astılar. İdamlar tamamlanınca, 5 Mart Cuma günü, isyancılar dağıldılar.

MEMİK-ZÂDE MUSTAFA EFENDİ

(Memikzâde Mustafa Efendi)

D. ? — Ö. 1657

Osmanlı devrinin otuz beşinci şeyhülislâmıdır.

Doğum tarihi ve yeri bilinmemektedir. Gençliğinde, bilgi edinmek için İstanbul'a gelmiş ve orada okumuş, sırasiyle önce Süleymaniye, 1642 (H. 1052) de Kudüs, 1644 (H. 1054) de Mısır ve 1647 (H. 1057) de İstanbul Kadılıklarını yapmıştır.

Sonradan aynı yıl içinde 1647'de Anadolu ve arkasından Rumeli Kazaskerliğine getirildi. Bir yıl sonra azledildi ise de 1649 (H. 1059) da yeniden Rumeli Kazaskerliğine atandı. Süresi dolunca evinde istirahate çekildi. 1653 (H. 1063) de aynı göreve yeniden getirildi. Ertesi yıl azledilerek Esîrî Mehmed Efendi ile birlikte sürgüne gönderildi. Affedilince yeniden İstanbul'a döndü.

Zamanında İstanbul'da başgösteren Yeniçeri ve Sipahi ayaklanmaları Vak'a-i Vakvaka veya Çınar Olayları ve askerlere hâkim olan ocak ağalarının saltanatı ile sarayda başgösteren Valide Kösem ile Valide Turhan sultanların çekişmeleri, devleti düzensizlik içine sürüklemişti.

Vak'a-i Vakvâkiyye veya Çınar Olayı, Şeyhülislâm Abdurrahman Efendi'nin nasıl felâketini getirmiş ise, Mustafa Efendi'nin de ikbâl devrini açmış oldu. 5 Mart 1656 (H. 1066) da Hüsam-zâde Abdurrahman Efendi'nin istifası üzerine ve tavsiyesi ile Padişah Sultan IV. Mehmed tarafından Memik-zâde Mustafa Efendi şeyhülislâmlığa getirildi. Fakat kendisini çekemeyen Anadolu Kazaskeri Hoca-zâde Mes'ud Efendi saraya etki yaparak ve yeniçerileri ayaklanmaya sevkederek henüz 13 saatlik şeyhülislâm iken Mustafa Efendi'yi azlettirdi.

Hayatı hemen hemen azil ve sürgün halinde geçen ve şeyhülislâmlıkta Osmanlı tarihinde örneği olmayan bu kadar kısa bir süre meşîhatta kalan Mustafa Efendi, Bursa'ya sürgün gönderildi ise de oradan Mekke Kadılığına atandı ve acele görev yerine gitmesi bildirildi. Sonradan kadılık görevi alınarak Halep'te oturması zorunlu tutuldu. 1657 (H. 1067) de Halep'te öldü. Hoşsohbet bir insandı. Kendisi, otuzuncu Şeyhülislâm Müftü Ahmet Efendi'nin damadıdır.

Kaynaklarda eserleri hakkında bilgiye rastlanmamıştır.

HOCA-ZÂDE (ŞEHİD) MES'UD EFENDİ

(Hocazâde (Şehit) Mesut Efendi)

D. ? — Ö. 1656
Osmanlı devrinin otuz altıncı şeyhülislâmıdır.

Sultan I. Ahmed'in hocası ve imamı Aydınlı Mustafa Efendi'nin oğludur. Babası 1605 (H. 1016) de öldü. Doğum yeri ve tarihi belli değildir. Padişah hocasının oğlu olması sebebiyle, daha çocukken bilginler arasına girmiş, bilgisini genişletmiş, küçük yaştan başlayarak hâric müderrisliğinde bulunmuş, birçok medreselerde görev almış ve kadılık mesleğine geçmesi üzerine önce Halep, bilâhare Bursa Kadılığında görevlendirilmiştir.

Bursa'da görevli iken, sonradan yapılan kiliseleri yıktırmağa kalkışması üzerine, azledildi. 1650 (H. 1061) yılında Anadolu Kazaskerliğine getirilmiştir. Cesur, cerbezeli, tok sözlü, hak ve adaletten ayrılmayan, büyüklerinin kusurlarını dahi yüzlerine vuran Mes'ud Efendi, Sultan IV. Mehmed'in güvenini kazanmıştır. 2 Ocak 1654 tarihinde Rumeli Kazaskerliğine atandı ise de hemen atama kaldırılıp Anadolu Kazaskerliği görevi yeniden kendisine verildi.

Zamanında meydana gelen Çınar Olayı (Vak'a-i Vakvakiye) Mes'ud Efendi için yeni bir dönem açtı. İmparatorluk idaresi keşmekeş içinde, ocak ağaları devlete hâkim durumda idi. Şeyhülislâm Memik-zâde Mustafa Efendi'nin meşîhata geçmesi, sarayın hoşuna gitmediğinden ve Mes'ud Efendi'nin tahrik ettiği Yeniçerilerin "Memik-zâde Efendi'yi istemeyiz" diye bağırmaları da padişaha tesir ettiğinden, Mustafa Efendi 13 saatlik meşîhattan sonra azledildi. 5 Mart 1656 (H. 1066) tarihinde Anadolu Kazaskeri Mes'ud Efendi, şeyhülislâmlığa getirildi.

Göreve başlar başlamaz, Valide Turhan Sultan'ın huzurunda yapılan toplantılarda, kararsız olan yöneticileri azarlamaktan çekinmedi ve eski suçlardan kendini temize çıkarmak gayesiyle, ağaları ortadan kaldırmak için çareler aramaya başladı. Bu çalışmalar, IV. Mehmed'in annesi Valide Turhan Sultan'ın gözüne girmesine yardım etti. Kendisine şeyhülislâm ücretinden başka, Sivas vilâyeti

de has olarak verildi. Siyasette büyük bir başarı kazanabilmek için Boynu Eğri (Yaralı) Mehmed Paşa'yı sadrazamlığa getirtti. Fakat bu atama işi kendisinin felâketine sebep oldu. Sadrazam, atanınca, devlet işlerini Mes'ud Efendi'ye danışmadı. Yeniçerileri, kendisinin ayaklanmaya yönettiği töhmeti altında bırakıldı. Şeyhülislâm sadrazamın azlini istedi. Ayaklanmalara önayak olduğu düşüncesi genellikle kabûl edildiğinden kendisine, "Müfti-i Fitne (Fitne Müfti) sanı verildi. Hattâ müftülüğe gelişi üzerine tarih düşürüldü.

Durumundan endişe duyan, padişahı hal'edip Şehzâde Süleyman'ı Taht'a çıkarmak için Yeniçerilerle anlaştığı şayiasını işiten Padişah Naibi (Vekili) Valide Turhan Sultan, şeyhülislâmı 17 Temmuz 1656 (H. 1066) da azlederek Diyarbakır Kadılığına atadı. Bostancıbaşı vasıtasiyle Sinanpaşa köşkünden alınıp Diyarbakır'a acele gitmek üzere 5-6 neferin muhafazasında Bursa'ya gönderildi. Şeyhülislâmlık Hanefî Mehmed Efendi'ye verildi. O zamanlar Anadolu'da, Celâlîlerden Abaza Hasan Ağa ile Seydi Ahmed Paşa'nın taraftarları yollarda eşkıyalık yapmakta olduklarından, Diyarbakır'a gidebilmek için kendisine muhafız ve sekbanlar toplamağa başladı.

Mes'ud Efendi'nin bu tutumu Padişah Naibine Bursa Kadısı Sadreddin-zâde Rûhullah Efendi tarafından, "Yollar korkunçtur, leventler yazıp, hazırlığını görüp gitmek üzeredir" şeklinde bir ariza ile bildirildi. Vezîr-i A'zam arizayı, Mes'ud Efendi'nin fitne çıkarmaya hazırlandığı şeklinde huzur-u hümayun'da açıklayında, padişah tarafından derhal katlolunması için Bursa'ya ferman gönderildi.

Mes'ud Efendi, dostu olan Maâli-zâde'nin köşkünde 1-2 Ağustos 1656 gecesi meyve yerken öldürüldü. Cesedi, şehir dışında bir mezbele üzerine atıldı ve günlerce açıkta bırakıldı. Ölümünden evvel kendisini kılıçla savunduğu ve birkaç kişi öldürdüğü söylenmektedir. 4 ay 12 gün meşîhatta kalmıştır.

Köprülü Mehmed Paşa sadrazam olunca, Mes'ud Efendi'nin böyle bir niyeti bulunmadığını bildiğinden, Hoca-zâde'nin katline sebep olan Bursa Kadısı Rûhullah Efendi'yi öldürtmüştür. O sırada Bursa'da ikamete zorunlu tutulan eski Şeyhülislâm Karaçelebi-zâde Abdü'l-Aziz Efendi de Hoca-zâde Mes'ud Efendi'nin böyle bir isyan hareketine girişmediğini belirtmiştir. Halk arasında "Burnaz Müftü" diye anılmaktadır. Osmanlı tarihinde idam edilen ikinci şeyhülislâmdır.

Eserleri: Divan nazmı türünde yazılmış kuvvetli şiirleri vardır.

HANEFÎ MEHMED EFENDİ

(Hanefi Mehmet Efendi)

D. ? — Ö. 1658

Osmanlı devrinin otuz yedinci şeyhülislâmıdır.

Sultan IV. Mehmed devrinin şeyhülislâmlarındandır. Babasının adı, doğum yeri ve doğum tarihi bilinmemektedir. Nahcıvan göçmenlerindendir. Gerekli eğitimini aldıktan sonra İstanbul'a gelmiş, zamanın okullarına devam etmiş, icâzet alınca Edirne'de "Sultan Selim" ve İstanbul'da "Süleymaniye" medreselerinde müderrislik yapmıştır. Görevlerinde çok çabuk yükselerek önce 1633 (H. 1044) de Medine, sonra 1640 (H. 1051) da Mısır ve arkasından 1645 (H. 1056) de Edirne mevleviyetlerine getirilmiş ve iki yıl sonra da 1647 (H. 1058) de Anadolu Kazaskeri olmuştur.

Padişah Sultan İbrahim'in Taht'tan indirilmesine ulemâ tarafından karar verilince, Valide Sultan ileri gelenleri sarayda toplamış ve hal kararının kaldırılması için teklifte bulunmuş, Kazasker Hanefî Efendi; "Benim Sultanım, biz sizin lûtfunuza ve Allah'ın kullarına merhamet ve şefkatine itimat edip (güvenip) buraya geldik. Mü'minlerin vâlidesisiz. Siz Allah'ın birliğine inananlara merhamet edüp, bir saat evvel bu hayırlı işin yürütülmesine himmet buyurasız ki, âlemin ahvâli müşkül oldu. Düşman etrafa hücum etti... Şerîat âdâbını yürütmezler. Davul ve zurna ve cenk, şeştar (bir nevi çalgı) sesleri Ayasofya minaresinde müezzinlere ezanlarını yanıltır. Kimse nasihata kaadir değildir. Herkes ırz ve canı korkusundadır. Hattâ sultanımı dahi birçok defalar incittiler. İnsaf dışı saldırılar, bedestanı basup tüccarın malını gasben almalar ve haksız yere katiller, avretlerin musallat olması ve onların ricasiyle müstehak olmayanların âleme istilâsı bunun zamanında haddi tecâvüz etmiştir. Hiçbir surette ıslâh edilmesi (düzeltilmesi) kabil değildir." şeklinde durumu açıklamış, Valide Sultan'ın ısrarı üzerine; "Ya Sultanım, yakını olan iyileri niçin öldürdü? Kara Mustafa Paşa gibi bir veziri havasına uymadığı için tepeledi. Hanya Fatihi Yusuf Paşa'yı; sen bana Kandiye'den mal getirmedin, deyû haksız yere öldürdü. Bunları gören bundan sonra nice emin olur? Yak-

laşmaya ve nasihata nice cesaret eder?"[1] diyerek küçük şehzâdenin getirilmesini istemiş, Karaçelebi-zâde Abdü'l-Aziz Efendi de ağır bir konuşma yapınca Valide Sultan küçük şehzâde Mehmed'i getirmiş, Sultan Deli İbrahim hal'edilerek, Şehzâde, "IV. Mehmed" saniyle Taht'a çıkarılmıştır.

Aynı yıl kazaskerlikten azledilen Hanefî Mehmed Efendi, Sultan IV. Mehmed tarafından Yeniçeriler isyanı sırasında, 2 Ocak 1654 (H. 1066) tarihinde Şeyhülislâmlığa getirilmişse de hemen aynı anda yerine Ebû Eaid Mehmed Efendi atanmış ve fakat Hanefî Efendi'ye Rumeli Kazaskerliği verilmiş, Hanefî Efendi şeyhülislâm hattını iade etmeyerek üzerinde saklamıştı. Böylece Rumeli Kazaskerliğine getirilen Hanefî Efendi, Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa zamanında, 17 Temmuz 1656 (H. 1066) tarihinde Şeyhülislâmlığa atanmış ise de yaşlı olması ve bünyesinin zayıf bulunması, halsizliği ve sağırlığı nedeniyle 4 ay 15 gün sonra 21 Kasım 1656 (H. 1067) da azledilmiştir. İki yıl kadar inziva hayatı yaşayan Şeyhülislâm Hanefî Mehmed Efendi, 1 Ekim 1658 (H. 1069) Salı günü İstanbul'da ölmüştür. Eyüp'te Lala Mustafa Paşa türbesi arkasında gömülüdür.

Kaynaklarda eseri hakkında bilgi edinilememiştir.

(1) Konuşmalar; Nâimâ Tarihi, Zuhuri Danışman çevirisi, 1968, 4. cilt, 1855. sayfasından alınmıştır.

BÂLÎ-ZÂDE MUSTAFA EFENDİ

(Balizâde Mustafa Efendi)

D. ? — Ö. 1662

Osmanlı devrinin otuz sekizinci şeyhülislâmıdır.

İmam Bâlî Efendi isminde bir mahalle imamının oğludur. Doğum yeri ve tarihi bilinmemektedir. Eğitimini babasından almış, gereken ilmiye kademelerini geçtikten sonra Galata Mevleviyetine (kadılığına) getirilmiş, buradan azlini takiben kısa bir süre içinde, 1648 (H. 1058) de yeniden göreve alınarak Rumeli Kazaskerliğine yükselmiştir. Bilâhare azledilmişse de, Padişah Sultan IV. Mehmed tarafından yeniden görev verilerek ve rütbesi indirilerek Anadolu Kazaskerliğine atanmış ve 5 yıl geçince 21 Kasım 1656 (H. 1067) tarihinde Hanefî Mehmed Efendi yerine Meşîhat Makamı'na yükselmiştir.

6 ay 2 günlük meşîhatından sonra 23 Mayıs 1657 (H. 1067) tarihinde azledilerek Filibe'ye sürgün gönderilmiştir. Lâubâli meşreb olması, küçücük çocuklara ilmî pâyeler vermesi ve "Ben âşinalarımı kayırmağa çalışırım, halk ne derse desin" şeklinde konuşması azline sebep olmuştur.

1 yıl kadar Filibe'de sürgün kalmış ise de, sürgünlükle beraber verilen Filibe Arpalığı Yanbolu Arpalığına çevrilmiş ve 4 yıl da burada oturmak zorunda bulunmuştur.

Böylece 5 yıllık sürgün hayatını takiben affedilerek İstanbul'a gelmiş ve Sütlüce'de oturmağa zorunlu tutulmuştur. 1662 (H. 1073) yılı Kasım ayında ölmüştür. Sütlüce sahilinde gömülü olmakla beraber mezarı kaybolmuştur. Bir oğlu da Galata Kadılığında bulunmuştur.

Eserleri: Ehadîs-i Şerîfe adlı Hz. Halid İbn-i Zeyd El-Ensârî'den rivayet edilen hadîsleri havi bir mecmua çıkarmıştır. Fetvâları, Mîzânü'l-Fetâvâ isimli eserinde toplanmıştır. Ayrıca Şerh-u Kenzü'l-Dekâyık, Şerh-i Kasîde-i Bür'e, Esseyfü'l-Meslûlî fî Şerhi'r-Resûli, Hâşiye Alâ Şerh-i Miftah isimli eserleri vardır. Hadîsler mecmuasını Eyyüp türbesine vakfetmiştir. Ferasetnâme isminde bir de Türkçe eser yazmıştır.

BOLEVÎ MUSTAFA EFENDİ

(Bolevi Mustafa Efendi)

D. 1591 — Ö. 1675
Osmanlı devrinin otuz dokuzuncu şeyhülislâmıdır.

Bolu tüccarlarından Ahmed Efendi'nin oğludur. 1591 tarihinde Bolu'da doğdu. İstanbul'a gelince Şeyhülislâm Yahyâ Efendi'den mülâzım oldu ve zamanın diğer bilginlerinden yararlandı. Eğitim ve öğrenimini tamamladıktan sonra, ilk olarak Akhisar Kadılığına atanmıştır. Arkasından Atik Ali Paşa Medresesine görevlendirilmiş, sonradan Harameyn Müfettişliğine getirilmiştir. Bilâhare kadılık görevine geçmekle 1645 (H. 1055) de Bursa, sonra Edirne, arkasından İstanbul kadılıklarında bulunmuş ve 1647 (H. 1057) yılında azledilmiştir. Mustafa Efendi 1652 (H. 1063) yılında yeniden göreve alınarak Anadolu pâyesine yükselmiş, fakat görevi bir süre sonra İstanbul Kadılığına indirilmiş ve 1654 (H. 1065) de azledilmiştir. Azline sebep, hakkında çıkarılan rüşvet alma ve diğer yolsuzluk iddialarıdır. Köprülü Mehmed Paşa sadrazam olunca, Valide Turhan Sultan'ın isteği ile önce Rumeli Kazaskerliğine, on gün sonra da 23 Mayıs 1657 (H. 1067) de şeyhülislâmlığa getirilmiştir.

Siyasî hayatı oldukça hareketli geçen Şeyhülislâm Bolevî Mustafa Efendi'den, Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa, ünlü Girit Serdarı Deli Hüseyin Paşa'nın katli için fetvâ istemiş olmasına rağmen şeyhülislâm isteğini reddedince sadrazamla araları açılmıştır. Mustafa Efendi Hüseyin Paşa'yı sürgün cezasıyla cezalandırmayı kâfi görmüş, buna rağmen Köprülü Mehmed Paşa adı geçen paşayı birtakım iftiralar uydurarak katlettirmiştir. Şeyhülislâm, "Sadrazamın muradının dîn-ü devlete hizmet olmayıp şahsî menfaatinden başka bir şey düşünmediğini, cinayetin haksız olduğunu" ariza ile padişaha bildirmiştir. Bu sebeple sadrazamın şeyhülislâmla aralarındaki gerginlik büsbütün artmıştır. Bu sıralarda Venedik donanması da Çanakkale'yi kuşatmış, Girit Adasında durum sarsılmış bulunuyordu. Padişah IV. Mehmed Bursa'ya gitmek isteyince Bolevî Mustafa Efendi bu ziyarete mâni olmuş, Venedik seferine çıkması gerektiğini beyan etmiş bulunmakla padişahın sevgisini de kaybetti. Bunu

fırsat sayan Köprülü Mehmed Paşa Bolevî Mustafa Efendi'yi öldürtmemiş fakat 20 Mart 1659 (H. 1069) da azlettirerek önce Mihalic'e sürgün edilmiş, sonra sürgün yeri değiştirilerek Mısır'a gönderilmiştir. Bir daha İstanbul'a dönmek imkânını bulamayan eski şeyhülislâm, 16 yıl sonra 83 yaşında iken, 1675 (H. 1086) yılı Eylül ayında Kahire'de öldü. 1 yıl 9 ay 28 günlük meşîhatı vardır. Sarsılmaz seciye ve karakteri, ilmî ve ahlâkî fazîletleriyle Osmanlı ulemâsının en büyüklerindendir.

Eseri: Şerh-u Kenzu'd-Dakâyık ve Hâşiye-i Şerh-i Eşkâli't-Te'sis isimli eserleri yazmıştır.

Ayrıca zamanın bilim ve fenlerine dair talikatı vardır.

BURSAVÎ ESÎRÎ MUHAMMED EFENDİ

(Bursalı Esirî Mehmet Efendi)

D. ? — Ö. 1681

Osmanlı devrinin kırkıncı şeyhülislâmıdır.

Bursa'da doğdu. Erdebil (İbrada) İmamı Bıçakçı-zâde Abdülhalim Efendi'nin oğludur. Doğum tarihi bilinmemektedir. İlk eğitimini babasından ve Bursa'daki okullarda aldıktan sonra İstanbul'a geldi. Orada eğitim ve öğrenimine devam etti. Önce birçok medreselerde müderrislik yaptı. Bilâhare kadılığa geçti ve Mekke Kadısı oldu. 1643 (H. 1054) de Mısır'a sürgün gönderilen Kızlarağası Sünbül Ağa ile aynı gemide giderken Rodos önlerinde korsanların hücumuna uğradılar. Gemide bulunanların birçoğu öldürüldükten sonra Mehmed Efendi ve Kızlarağası Venedik korsanlarının ellerinde esir kaldılar. 5 yıllık esirlikten kurtulduktan sonra İstanbul'a gelen Mehmed Efendiye "Esîrî" sanı bu sebeple verildi. Mehmed Efendi yeniden göreve alınarak önce 1648 (H. 1059) de Mısır, sonra 1651 (H. 1062) de Edirne Kadılığına atandı.

Sultan IV. Mehmed zamanında bilginler arasında çıkan uyuşmazlıklar üzerine Mehmed Efendi görevinden azledildi. Bir süre sonra affedilerek 1654 (H. 1065) de İstanbul Kadılığına getirildi. Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa, kendisini 1657 (H. 1068) de Anadolu Kazaskerliğine atandırdı. Şeyhülislâm Bolevî Mustafa Efendi'nin azli üzerine 20 Mart 1659 (H. 1070) tarihinde Meşîhat Makamı'na getirildi. Bu son görevde Köprülü Fazıl Ahmed Paşa'nın sadrazam olmasına kadar 2 yıl 10 ay 14 gün kaldı. Esîrî Mehmed Efendi'nin Fazıl Ahmed Paşa aleyhine ve onun haşin davranışı üzerine açıkça tenkid edercesine konuşması, Köprülü Mehmed Paşa'nın nâhak yere çok kan döktüğünü ve bunun yapılması için de gerekli fetvâları şerrinden korktuğu için verdiğini, Padişah IV. Mehmed'in huzurunda bir münakaşa üzerine, Fazıl Ahmed Paşa'ya söylemesi, onun da cevap olarak; "Ya Allah'dan korkmayıp mahlûktan korkmak ilm-i diyânete lâyık mıdır?"[1] sözünü sarfetmesi, padişah tara-

---

(1) Bu konuşma; Raşit Tarihi'nin 1. cilt 26. sayfasından ve İ. H. Danişmend'in Osmanlı Tarihi Kronolojisi, 3. cilt, 535-536. sayfalarından alınmıştır.

fından 3 Şubat 1662 (H. 1072) tarihinde azledilmesine ve Bursa'ya sürülmesine sebep oldu. Yirmi yıl kadar sürgün hayatı yaşayan eski şeyhülislâm Bursa'da 12.3.1681 (H. 1092) Çarşamba günü öldü ve Pirinç Hanı civarındaki yaptırdığı mahalle mescidine gömüldü. Oğlu Abdülbâki Efendi de sayılı bilginlerdendir. Mîzânü'l-Müddeayyin isimli Türkçe fıkıha dair bir eserin yazarıdır. Ölümünde "Ola âlâyı irem menzil gehin el-Fâtiha" mısraı düşürülmüştür.

Eserleri: Câmiü'd-Deâvî ve'l-Beyyinat ile Hulâsateyn Fi'l-Fetâvâ isimli fetvâya dair iki eseri vardır.

SUN'İ-ZÂDE ESSEYYİD MEHMED EMİN EFENDİ

(Sunizâde Esseyyid Mehmet Emin Efendi)

D. ? — Ö. 1665

Osmanlı devrinin kırk birinci şeyhülislâmıdır.

Halep Kadısı Kara Sun'ullah Efendi'nin oğludur. Babası 1612 (H. 1023) de öldü. Doğum yeri ve tarihi bilinmemektedir. Babasından gerekli eğitimi aldıktan sonra İstanbul'a gelmiş, okumuş, müderris çıkmış ve atandığı medreselerde müderrislik yapmaya başlamıştır. Kadılık mesleğini tercih etmesi üzerine 1645 (H. 1056) de Edirne, ardından sırasiyle Bursa, Halep, Mısır ve 1648 (H. 1059) yılında İstanbul kadılıklarında görevlendirildi. Bir süre sonra azledildi. 1653 (H. 1064) yılında Anadolu ve bir yıl sonra da Rumeli Kazaskerliğine getirildi. 1657 (H. 1068) de azledilerek inzivaya çekildi. 1659 (H. 1070) da yeniden Rumeli Kazaskerliğinde görevlendirildi. Son görevinde iken, azledilen Şeyhülislâm Esîrî Mehmed Efendi'nin yerine 3 Şubat 1662 (H. 1072) de Şeyhülislâm oldu. Sultan IV. Mehmed zamanında 9 ay 16 günlük meşîhattan sonra 21 Kasım 1662 (H. 1073) de yaşlılıktan doğan bunama nedeniyle azledildi. Azlini takiben 1665 (H. 1076) Ağustos ayında İstanbul'da öldü.

Üsküdar'da Hüdâî Mahmud Efendi dergâhı yakınına gömüldü.

Kaynaklarda eseri hakkında bilgiye rastlanmamıştır.

MİNKÂRÎ-ZÂDE YAHYÂ EFENDİ

(Minkarizâde Yahya Efendi)

D. 1609 — Ö. 1678
Osmanlı devrinin kırk ikinci şeyhülislâmıdır.

Alâiye (Antalya)'nin İbradılı bucağından Mekke Kadısı Minkarî-zâde Ömer Efendi'nin oğludur. Dedesi Minkarî Ali Efendi'dir. Babası 1623 (H. 1034) de öldü. 1609'da İbradı'da doğduğu sanılmaktadır. Babası Ömer Efendi tarafından yetiştirilmiş, zamanın bilginlerinden dersler almış, birçok medreselerde müderrislik yapmıştır. Bir süre sonra kadılık mesleğine geçince 1647 (H. 1058) de Mekke Kadılığına, 1651 (H. 1062) de de Mısır Kadılığına atandı. Bir süre sonra azledildi, İstanbul'a döndü. 1655 (H. 1066) de ikinci ve 1656 (H. 1067) da üçüncü kez Mısır Kadılığına gönderildi. 1658 (H. 1069) yılında İstanbul Kadılığına, 1659 (H. 1070) yılında da Rumeli Kazaskerliğine atandı. Sadrazam Köprülü Fazıl Ahmed Paşa, Şeyhülislâm Sun'i-zâde Esseyyid Mehmed Efendi'yi azlettirince, 21 Kasım 1662 (H. 1073) tarihinde Yahyâ Efendi Meşîhat Makamı'na yükseldi. Fakat bir süre sonra, 1673 (H. 1084) de, Yahyâ Efendi'ye felç geldi. Edirne'de dinlenmeye çekildi. Kendisine vekâleten Ankaravî Mehmed Emin Efendi Meşîhat Makamı'nı yönetti, yâni Meşîhat Nâibi oldu.

Yahyâ Efendi'nin sekiz ay süren hastalığının geçmeyeceği anlaşılınca 21 Şubat 1674'de emekli edildi. Kendisine günde 1000 akçe emekli maaşı bağlandı. 1678 (H. 1088) yılı Ocak ayında İstanbul'da öldü. Üsküdar'da kendi medresesi yanındaki mezarına gömüldü. 11 yıl 3 aylık meşîhatı vardır.

Sultan II. Abdülhamid zamanı vezirlerinden Sürûrî Paşa, Yahyâ Efendi'nin torunlarındandır.

Eserleri: Kadı Beyzavî Tefsîrine Hâşiye, Âdâb-ı Adûdiye'ye Hâşiye, Tibyan fî Âdâbi'l-Kur'ân (Tecvid Biliminden) ile fetvâlarını havi Fetâvâ-yi Minkârî-zâde isimli eserleri vardır. Dedesi Minkarî Ali Efendi'nin Şifaü'l-Mü'minîn isimli bir eseri bulunmaktadır.

ÇATALCAVÎ ALİ EFENDİ

(Çatalcalı Ali Efendi)

D. 1631 — Ö. 1692
Osmanlı devrinin kırk üçüncü şeyhülislâmıdır.

Alâiye (Antalya)'li Tekke Şeyhi Mehmed bin Hasan el-Alâi Efendi'nin oğludur. 1631 (H. 1041) yılında Çatalca'da doğdu. İlk eğitimini babasından aldıktan sonra İstanbul'a geldi. Şeyhülislâm Minkârî-zâde'nin yanında görev aldı. Sadrazam Köprülü Fazıl Ahmed Paşa'nın Girit seferinde 1669 (H. 1080) da ordu kadılığına atandı.

Bir süre sonda Selânik ve arkasından Mısır Kadılığına gönderildi. 1670 (H. 1081) de Rumeli Kazaskerliğine getirildi ise de 3 yıl sonra azledildi. 21 Şubat 1674 (H. 1084) de Minkârî-zâde'nin azli üzerine 43 yaşında iken şeyhülislâmlığa yükseldi. Bu değerli bilgin ilmiye silsilesini katederek hocasının yerine geçmiş ve Padişah Sultan IV. Mehmed (Avcı Mehmed)'in iltifatına mazhar olmuştur. Kararlarında ve davranışlarında doğru ve sözü pek olan Ali Efendi'ye hiç kimse uygunsuz bir iş yaptıramadı. Macaristan'da ordumuzun uğradığı felâketten üzülen kamuoyunun ve ulemâ sınıfının olayın nedenini avcılıktan başka bir şey düşünmeyen padişahı şeyhülislâmın aydınlatmamasında bulması, nüfuzunun azalmasını neticelendirdi. Budin eyaletinin düşman eline geçmesi üzerine padişah, Sadaret Kaymakamı Hersekli Recep Paşa ile Ali Efendi'yi danışmaya çağırmış, Ali Efendi ulemânın istemediğini öne sürerek bu davete gitmemiş ve ne emri varsa bildirmesini söylemiştir.

Bu nedenlerle zamanının ilerigelenleri kendisinden memnun kalmamışlardır. Bunun üzerine İstanbul Kaymakamı Hersekli Recep Paşa, Ali Efendi aleyhinde konuşmuş, onun teşvikiyle diğer düşmanları da birleşmişler ve şeyhülislâmı 26 Eylül 1686 (H. 1097) tarihinde azlettirmişlerdir. İlk meşîhatı 12 yıl 7 ay 3 gün sürmüştür.

Ali Efendi azlini takiben önce Rodos'a, sonra oradan alınarak Bursa'ya sürgün gönderildi. Sultan III. Süleyman padişah olunca, Çatalcalı Ali Efendi'yi affederek İstanbul'a getirtti. III. Süleyman'ı

takiben padişah olan Sultan II. Ahmed, Şeyhülislâm Ebûsaid-zâde Feyzullah Feyzi Efendi'nin yerine 10 Mart 1692 (H. 1103) tarihinde Çatalcalı Ali Efendi'yi ikinci kez Şeyhülislâmlığa getirdi.

Ali Efendi son defa şeyhülislâmlığa atanmasının 41. günü, 19 Nisan 1692'de Edirne'de öldü. Mezarı Edirne mezarlığındadır.

Eserleri: "Fetâvâ-i Ali Efendi" isimli eseri, Osmanlı Fetvâhanesinin en muteber saydığı dört fetvâ kitabından birisidir. Kefevî Salih Efendi tarafından toplanmıştır.

Diğer ünlü fetvâ kitapları Şeyhülislâm Feyzullah Efendi'nin "Feyziyye"siyle, "Netîcetü'l-Fetâvâ" ve "Behcetü'l-Fetâvâ" isimli eserlerdir.

ANKARAVÎ MEHMED EMİN EFENDİ

(Ankaralı Mehmet Emin Efendi)

D. 1619 — Ö. 1687
Osmanlı devrinin kırk dördüncü şeyhülislâmıdır.

Ankaralı Hüseyin Efendi'nin oğludur. Babası da hukukçu idi. 1619 (H. 1020) da Ankara'da doğduğundan Ankaralı anlamına gelen "Ankaravî" ismiyle ünlüdür. İlk eğitimini babasından aldı. İstanbul'a gelince lüzumlu medreselerde öğrenimini tamamlayarak müderris oldu.

Sadrazam Köprülü Fazıl Ahmed Paşa zamanında sırasiyle Yenişehir, 1665 (H. 1077) de Bursa, 1668 (H. 1080) de Mısır Kadılıklarında bulunduktan sonra 1671 (H. 1083) de İstanbul Kadılığına atandı. Aynı yıl içinde Anadolu Kazaskerliğine yükseldi. Minkârîzâde Yahyâ Efendi felç geçirerek hasta olunca 8 ay kadar ona naiblik (vekillik) yaptı.

Çatalcalı Ali Efendi'nin azli üzerine 27 Eylül 1686 (H. 1097) tarihinde Şeyhülislâmlık Makamı'na erişti.

Bir yıl bir ay beş günlük meşîhattan sonra 2 Kasım 1687 (H. 1098) tarihinde öldü. İstanbul'da Sultan Selim civarında Kovacıdede Türbesi önüne gömüldü. İstanbul'da bir medrese yaptırmıştır.

Eserleri: "El-Fetâviyü'l-Ankaravî" isimli eseri fetvâlardan ibaret olup çok ünlüdür. "Mecmua-i Fetâvâ" ismiyle de anılır. Ayrıca "Tenvîr'e Hâşiye" adlı bir diğer eseri daha vardır.

DEBBAĞ-ZÂDE MEHMED EFENDİ

(Debbağzâde Mehmet Efendi)

D. ? — Ö. 1702
Osmanlı devrinin kırk beşinci şeyhülislâmıdır.

Yedikule'de Debbağ Şeyh Mahmud Efendi'nin oğludur. İstanbul'da doğdu. Doğum tarihi bilinmemektedir. Eğitimini tamamladıktan sonra müderrisliklerde bulunmuş ve Köprülü-zâde **Fazıl Ahmed** Paşa zamanında sırasiyle 1665 (H. 1077) de Şam, 1669 (H. 1081) da Edirne ve İstanbul Kadılıklarında görev yapmıştır. 1679 (H. 1090) da Anadolu Kazaskerliğine getirilmişse de yirmi altı ay sonra azledilmiştir. 1686 (H. 1098) tarihinde yeniden göreve alınarak Rumeli Kazaskeri oldu. Şeyhülislâm Ankaravî Mehmed Efendi'nin ölümü üzerine 2 Kasım 1687 (H. 1098) de Meşîhat Makamı'na yükseldi.

Sultan IV. Mehmed'in Taht'tan indirilmesi ile sonuçlanan Yeniçeri ayaklanmalarında, zorba Yeniçerileri, Sadrazam Köprülü Fazıl Mustafa Paşa'nın idamı için istedikleri fetvâyı vermeyip, huzurundan koğduğundan, onların baskısına dayanamayan Padişah II. Sultan Süleyman tarafından 13 Şubat 1688 (H. 1099) de azledilerek emekliye ayrıldı. İlkkez 3 ay 11 gün Meşîhat'ta kaldı. Yerine getirilen Şeyhülislâm Ebûsaid-zâde Feyzullah Efendi'nin 20 gün sonra azledilmesi üzerine, ikinci kez 2 Mart 1688 (H. 1099) de Şeyhülislâmlık Makamı'na getirildi.

Ulemâ sınıfındaki sık sık atama ve aziller sebebiyle zamanın bilginlerinin aleyhinde birleşmeleri üzerine, Padişah II. Sultan Süleyman tarafından 25 Haziran 1690 (H. 1101) da yeniden azledildi. İkinci meşîhatı 2 yıl 3 ay 24 gün sürdü. Her iki meşîhat süresi 2 yıl 7 ay 5 günü bulmaktadır. 13 yıl azil hayatı yaşadıktan sonra 5.2.1702 (H. 1114) tarihinde İstanbul'da öldü. Sultan Selim civarında yaptırdığı medresede gömüldü.

Eserleri: Fetâvây-i Numaniye veya Fetâvây-i Mecmua-i Cedîde isimli eserinde fetvâları toplanmıştır.

CÂMİÜ'R-RİYÂSETEYN
SEYYİD MEHMED FEYZULLAH EFENDİ

(Camiür Riyaseteyn Seyyit Mehmet Feyzullah Efendi)

D. ? — Ö. 1703

Osmanlı devrinin kırk altıncı şeyhülislâmıdır.

Şemsüddin-i Tebrizî soyundan Erzurum Müftüsü Şeyh Mehmed İbn-i Pir Mehmed Efendi'nin oğludur. Erzurum'da doğdu. Doğum tarihi bilinmemektedir. İlk eğitimini Erzurum'da yaptı. Padişah Sultan IV. Mehmed zamanında Türk ırkçısı Vânî Mehmed Efendi padişaha hoca olunca, 1662 (H. 1074) yılında Feyzullah Efendi'yi İstanbul'a çağırdı. Onu yetiştirerek kendisine damat yaptı. Mülâzemeti için padişah iradesi alındı ve Feyzullah Efendi müderris oldu. Bu arada şehzâdelere, bilhassa Şehzâde Mustafa'ya 1669 (H. 1080) yılında hocalık yaptı. Beş yıl kadar müderrislikten sonra 1675 (H. 1086) yılında İstanbul pâyesini aldı. 1678 (H. 1089) yılında Şehzâde Ahmed'e de hocalık yapmaya başladı. 1685 (H. 1097) de Rumeli Kazaskerliğine getirildi. 1686 (H. 1098) da Nakîbü'l-Eşraf oldu.

Yeniçerilerin ayaklanması üzerine Taht'tan indirilen IV. Mehmed'in yerine padişah olan II. Süleyman, 14 Şubat 1688 (H. 1099) tarihinde Debbağ-zâde Mehmed Efendi'nin yerine Feyzullah Efendi'yi "Şeyhülislâmlığa" atadı. İstanbul'da ortaya çıkan yeni bir ayaklanma üzerine Vezîr-i A'zam Nişancı İsmail Paşa'nın çağrısına uymadan Ağakapısına gitmesi sebebiyle 2 Mart 1688'de Feyzullah Efendi 17 günlük meşîhattan sonra azledilerek Erzurum'a gönderildi.

İstanbul'da ayaklanan Yeniçeriler daha önce Sadrazam Siyavuş Paşa'yı öldürmüşlerdi. Padişah Sultan II. Mustafa 6 Şubat 1695'de Taht'a çıkınca hocasını Erzurum'dan çağırtarak 25.5.1695 (H. 1106) tarihinde yeniden "Şeyhülislâmlığa" getirdi. Padişah II. Mustafa'nın 22 Ağustos 1703 tarihine kadar Taht'ta kalması süresince, Feyzullah Efendi büyük bir nüfuz sahibi olarak 8 yıl 2 ay 3 gün bu görevi yaptı. Âdeta Meşîhat Makamı'nı diktatörlükle yönetti. Padişah hocası olduğu halde, hükümdarın güvenini kötüye kullanmış, büyük

oğlu Fethullah Efendi'ye "Şeyhülislâm Veliahtı" pâyesi vererek kendisine halef seçmiş ve ona "Hil'at-i Beyzâ" (Şeyhülislâm kaftanı, elbisesi) giydirmeğe muvaffak olmuş, bütün çocuklarını ve yakınlarını ilmî rütbelere eriştirmiş, sadrazamları etkisi altına alarak hükûmet nüfuzunu ve devletin genel menfaatlarını kendi evlât ve yakınlarına hasretmişti. Bu davranışları gerek ulemâ ve gerekse halk arasında hoşnutsuzluk yarattı. Ulemâdan beklenmiyen ve ilmen benimsenmeyecek şekilde acaip tavırlar takındığından ve hele Sadrazam Hüseyin Paşa'yı görevden çekilmeye mecbur tuttuğundan, saltanatın ve devletin ileri gelenleri de kendisinden yüz çevirdi.

Akranlarının tavsiyelerini dinlememesi ve tutumunda devam etmesi sadece kendisini değil padişahı ve devleti de felâketler içine itti.

İstanbul'da bulunan Yeniçeriler 1703 tarihinde ayaklandılar. Bu olaya "Edirne olayı, vak'ası" denmektedir. Padişah Edirne'de bulunuyordu. Toplanan âsi Yeniçeriler aralarında karar vererek Şeyhülislâm ve oğulları Fethullah, Mustafa ve Mehmed Efendilerin makamlarından azledilerek İstanbul'a gönderilmelerini, istekleri kabûl edilmediği takdirde Edirne üzerine yürüyeceklerini Taşçı-zâde Şeyh Abdullah Efendi'ye verdikleri bir mahzar (dilekçe) ile padişaha sundular. Sarayda yapılan meşveret (danışma)'de şeyhülislâm bu olayı duyunca, mahzarın padişaha sunulmasına rıza göstermediğinden, Bostancıbaşı Ali Ağa'ya emir vererek 400 bostancı askeriyle Havsa civarında Şeyh Abdullah Efendi ile arkadaşlarının yollarının kesilmesini, mahzarın alınarak yakılmasını ve âsiler temsilcilerinin Eğridere Prangasına sürgün edilmesini sağladı. Bu durum hükümdardan gizli tutuldu.

Bir süre sonra olayı öğrenen Padişah, Sadrazam Rami Paşa'ya; "Bu tutumun askerin kinlerinin daha fazla körüklenmesinden başka ne netice vereceğini?" sordu. Sadrazam, şeyhülislâmın isteği üzerine bunun yapıldığını bildirdi. Padişah, şeyhülislâm ve dört oğlunun Erzurum'a sürgün gönderilmesini ve Eğridere Prangasındaki tutukluların gönüllerinin alınması (tatyib) için Edirne'ye getirilmelerini emretti. Çavuşbaşı Osman Ağa sürgündekileri alarak Edirne'ye 1 saat uzakta Sabuncu Köyüne götürdü.

İstanbul'da isyan alevlendi. İsyancılar Edirne üzerine yürüdüler. Padişah, şeyhülislâm ve oğullarının henüz bulundukları Pervari kasabasından Edirne'ye geri getirilmelerine ferman çıkardığından bunlar derdest olarak Edirne'ye getirildiler ve Ağakapısı hapishanesine

kondular. Şeyhülislâm böylece 27.7.1703 (H. 1103) tarihinde azledilerek meşîhatten ayrılmış oldu. Edirne'ye gelen Yeniçeriler, Sadrazam Ramî Mehmed Paşa'dan şeyhülislâmı istediler. Şeyhülislâm, idam edilmemesi kaydıyla âsilere teslim edilmek üzere Vadine iskelesine götürüldü. Yeniçeriler, Feyzullah Efendi'yi ele geçirince, bir hamal beygirine bindirerek Ümmetpazarı denen yere getirdiler. Bu hapishanede, Karakaş Mustafa ismindeki Sipahi, Torbacanlı Ahmed ismindeki Yeniçeri, Küçük Ali ismindeki Cebeci askeriyle diğer cellâtlar tarafından üç gün işkenceye tabi tutuldu. Halefi şeyhülislâmdan öldürülmesi için fetvâ istendi ve yeni Şeyhülislâm İmam Mehmed Efendi istenen fetvâyı imzalamak zorunda kaldı. Feyzullah Efendi her türlü eziyetten sonra kafası kesilerek şehit edildi. Cenazesi iple ayağından sürüklenerek 2 Eylül 1703 (H. 1103) tarihinde Yeniçeri Kışlasına götürüldü ve oradan Tunca Nehrine atıldı. Kızılbaş diye ilân edilip cenaze alayında papazlara âyin yaptırıldı. Şeyhülislâmın Edirne'deki emvâli âsiler tarafından ele geçirilerek yağma edildi. Oğulları Yedikule'ye hapsedildi.

Şeyhülislâm Mehmed Feyzullah Efendi, fıkıhta geniş bilgisi olan bir kişi bulunmasına rağmen hârisliğinin cezasını çekmiş, oğlu Fethullah Efendi'yi Şeyhülislâm Veliahtı yaparak bu kutsal görevi kendi ailesine babadan oğula geçecek bir saltanat gibi telâkki etmiş olduğundan öldürülmesiyle İslâm âlemi büyük bir felâketten kurtulmuştur. Bununla beraber kendisinin millete bıraktığı unutulmaz eserleri de vardır. Erzurum'da, Şam'da, Medine ve İstanbul'da, Dârü'l-Hadîs, cami, sübyan mektepleri (ilkokullar), medrese, kütüphane gibi hayırlı eserler de bırakmıştır. Fatih'teki Millet Kütüphanesi onun bıraktığı ünlü âbidelerdendir.

Feyzullah Efendi, üzerinde taşıdığı padişah ve şehzâde hocalığı sıfatlarıyla şeyhülislâmlığı birleştirince "Câmiü'r-Riyâseteyn" unvanını da almıştır. Oğlu Mustafa Efendi 63. Şeyhülislâm, diğer oğlu Murtaza Efendi ise 69. Şeyhülislâm olmuşlardır.

Kendisi Peygamber soyundan geldiği için "Seyyid" ismiyle anılmaktadır. Şeceresi:

Esseyyid Cüneyd,
" Şeyh Ahmed,
" Pir Mehmed,
" Cenip,
Esşeyh Muhammedü'l-Muganni Erzurumî,
Esseyyid Mehmed Feyzullâhü'l-Hasenî.

Bu suretle soyu Şems-i Tebrizî Kudüs Serhü'l-Aziz'e ve annesinin babası Murtaza Efendi tarafından soyu Muhammed Hanifî'ye dayanır.

Eserleri: Kitâbü'l-Ezkâri Bilgasiy Ve'l-Ebkâr, Nesayihü'l-Mülûk, Mevşeha-i Letâif-i Şetâyî (Mecmua), Terceme-i Ravza-i Hatîb-i Kasım, Mecmua-i Fetâvây-i Feyziyye, Hâşiye-i Beyzavî, Riyâzü'r-Rahme, Letâifnâme (Sultan Mustafa adına), Ezkârü'l-Ebkâr, Hâşiye Alâ Sûre-i Nebe-i ale'l-i İslâm, Talikat-ı Alâ Şerh-i Akâit ale'l-Halhali gibi eser ve şerhleri vardır. Sûre-i Bina'dan aşağı Ussame hâşiyeleri, Şerh-i Akâit Halhalisine talikatları ile kendi biyografisine dair bir eseri daha vardır. Bu son biyografi eseri Aşirefendi Kütüphanesindedir.

EBÛSAİD-ZÂDE FEYZULLAH FEYZÎ EFENDİ

(Ebusaidzâde Feyzullah Feyzi Efendi)

D. 1630 — Ö. 1698
Osmanlı devrinin kırk yedinci şeyhülislâmıdır.

22. Şeyhülislâm Hoca Sa'düddin Efendi'nin torununun oğlu, 26. Şeyhülislâm Es'ad Efendi'nin torunu ve 29. Şeyhülislâm Ebû Said Efendi'nin oğludur. 1630 (H. 1040) da İstanbul'da doğdu. Babasından ve zamanın ünlü bilginlerinden dersler aldı. Babasının şeyhülislâm oluşundan son derece yararlandı. Daha on beş yaşında iken Mihrimah Sultan Medresesine müderris oldu. 25 yaşına gelince, İstanbul Rüesâsını, daha sonra Galata Mansıbını ve nihayet İstanbul Kadılığını elde etti. Son görevinden azledilerek uzaklaştırıldı. 13 yıl kadar azil hayatı yaşadıktan sonra 1666 (H. 1077) da Anadolu ve 1685 (H. 1097) de Rumeli Kazaskerliği rütbesine yükseldi. Bir yıl kadar yine bu son görevinden uzaklaştırıldı ise de yeniden 1686 (H. 1098) da Rumeli Kazaskerliğine getirildi.

Sultan II. Süleyman zamanında 25 Haziran 1690 (H. 1101) tarihinde Meşîhat Makamı'na yükseldi. 1 yıl 8 ay 14 gün süren İfta görevinden sonra, padişahın huzurunda, Sadrazam Arabacı Ali Paşa'ya karşı nezaket kurallarına uymayan davranışlarından ve onu devlet ve ordu işlerinde ilgisizlikle ithamından ötürü, 9 Mart 1692 (H. 1103) tarihinde Padişah Sultan II. Ahmed tarafından azledilerek Bozcaada'ya sürgün gönderildi. Bir süre sonra affedilmekle birlikte İstanbul'da Beşiktaş'taki yalısında ikamete mecbur edildi. Şeyhülislâm Çatalcalı Ali Efendi'nin ölümü üzerine 19 Nisan 1692 (H. 1103) tarihinde yeniden ve ikinci kez Meşîhat Makamı'na getirildi. Bir süre sonra, bu defa Sadrazam Sürmeli Ali Paşa ile geçinemediğinden ve Paşa'nın onu esrarkeşlikle itham etmesi üzerine yeniden 22 Haziran 1694'de 2 yıl 2 ay 3 günlük görevden sonra azledildi ve Sakız Adasına gönderildi.

Sakız Adası düşmanlar tarafından işgal edilince sürgün cezası Çeşme'ye çevrildi. Fakat kısa bir süre sonra orada oturma izni kaldırılarak sürgün yeri Mısır'a gönderildi. Bununla beraber, kısa bir süre sonra bu ceza da affedildi ve İstanbul'a gelmesine izin verildi. 21 Ekim 1698 (H. 1110) de Fındıklı'daki evinde öldü ve Eyüp'te aile mezarlığına gömüldü. Her iki meşîhat süresi 3 yıl 10 ay 17 günü bulmaktadır. Şer'î bilimlerden başka, astronomi ve edebiyatla da uğraşmış fakat belirli bir eser bırakmamıştır.

SADRÜDDİN-ZÂDE SADIK MEHMED EFENDİ

(Sadrettinzâde Sadık Mehmet Efendi)

D. 1630 — Ö. 1709
Osmanlı devrinin kırk sekizinci şeyhülislâmıdır.

Sadrüddin-i Şirvânî soyundan, Müderris Feyzullah Efendi'nin oğludur. Bu nedenle "Sadrüddin-zâde" soyadı ile anılır. 21 Aralık 1630 (H. 1040) Cumartesi günü doğdu. Doğum yeri bilinmemektedir. İlk eğitimini yakınlarından almış ve medreselere devam ederek hâric rütbesini kazandıktan sonra, muhtelif illerde kadılık yapmış, 51 yaşında iken 1680 (H. 1091) yılında Halep Kadılığına ve arkasından Mısır Kadılığına atanmıştır. Son görevinden azledilmişse de yeniden Mısır Kadılığı görevini almış, Sultan II. Ahmed zamanında, Şeyhülislâm Ebûsaid-zâde Feyzullah Efendi'nin aracılığiyle 1692 (H. 1103) de Anadolu Kazaskerliğine getirilmiştir. İki yıl bu görevde kaldıktan sonra 1694 (H. 1105) de Rumeli Kazaskerliğine yükseldi.

Şeyhülislâm Ebûsaid-zâde Feyzullah Efendi'nin azli üzerine 22 Haziran 1694 (H. 1105) de Meşîhat Makamı'na getirildi. Sultan II. Mustafa 6 Şubat 1695'de padişah olunca, hocası Feyzullah Efendi'yi Erzurum'dan getirterek şeyhülislâm yapmak istedi. Bu nedenle Şeyhülislâm Sadık Efendi'yi, 20 Mart 1695'de 8 ay 23 günlük meşîhattan sonra azletti. Ancak Sadrazam Sürmeli Ali Paşa'nın Feyzullah Efendi'yi istememesi üzerine, İmam Mehmed Efendi'yi Meşîhat Makamı'na atadı. Fakat İmam Mehmed Efendi de 25.5.1695'de azledilerek Erzurumlu Seyyid Feyzullah Efendi, bu tarihte, padişahın ısrarı ile şeyhülislâmlığa getirildi. Sadık Mehmed Efendi, Fındıklı'daki evinde 12 yıl mazu'l olarak bekledi. 2 Eylül 1703'de Edirne olayı sırasında Şeyhülislâm Seyyid Mehmed Feyzullah Efendi Yeniçeriler tarafından idam edildi. Sultan III. Ahmed'in Taht'a çıkmasından sonra, şeyhülislâm olan Paşmakçı-zâde Ali Efendi'nin azli üzerine, 1.2.1707 (H. 1118) tarihinde, Sadık Mehmed Efendi ikinci kez Şeyhülislâmlığa atandı. Ancak yaşlı olması ve 15.1.1708 tarihinde ölen Sultan II. Ahmed'in kızlarından Hatice Sultan'ın cenaze na-

mazını kıldırması sırasında bayram namazı gibi her tekbirde ellerini kaldırması ile bunama hali sezildiğinden, 25.1.1708 tarihinde 11 ay 24 günlük meşîhattan sonra azledildi. 11.11.1709 (H. 1121) tarihinde İstanbul'da öldü. Fındıklı Camii avlusuna gömüldü.

Cihangir Şeyhî Efendi'den inabet almış ve tarikatına girmiştir. Kendisi kuvvetli bir fıkıh bilgini ve şairdi.

Eserleri: Elsine-i Selâse'de (üç dilde yani Arapça, Farsça, Osmanlıca) şiirlerinden başka Risâle-i Akâid, Risâle fî Beyâni İnnen-Nübüvvete Efdalü Mine'l-Velâyeti, Risâle fî Beyâni Aksâmi'z-Zikir, Risâle-i Mu'cize fî Beyâni'l-Musâfaha, Risâle fi't-Tasliye ve't-Tarziye, Risâle fî Beyâni Fazîleti'z-Zikri'l-Hafiyyi Ale'l-Cehrî, Risâle fî İsbâti's-Sani', Risâle-i Müntehabe min İgaseti'l-Lehfan fî Mekâyidi'ş-Şeytan, Risâle-i Nefyü'ş-Şirketi, vesaire gibi basılmamış eser ve risaleleri vardır.

İMAM-I SULTÂNÎ MEHMED EFENDİ

(İmamı Sultanî Mehmet Efendi)

D. ? — Ö. 1728
Osmanlı devrinin kırk dokuzuncu şeyhülislâmıdır.

Bursa'da doğdu. Babasının ismine ve doğum tarihine kaynaklarda rastlanmamaktadır. İlk eğitimini Bursa'da yaptıktan sonra İstanbul'a geldi. Sesinin güzelliği nedeniyle Padişah IV. Sultan Mehmed'in ilgisini çekerek imamlığına atandı. Bir süre sonra Sultanahmed Medresesinde müderrislik yapmaya başladı. Kadılık mesleğini tercih edince önce Yenişehir, sonra İstanbul Kadılığında görevlendirildi. Bilâhare azledildi ise de yeniden göreve alınarak Rumeli Kazaskerliğine yükseldi. Bu görevden de azledildi. Fakat 1679 (H. 1090) yılında yeniden ve ikinci kez Sadık Mehmed Efendi yerine Rumeli Kazaskerliğine getirildi.

Şeyhülislâm Sadrüddin-zâde Sadık Mehmed Efendi'nin azli üzerine 20 Mart 1695 (H. 1106) tarihinde Meşîhat Makamı'na yükseldi. 2 ay 6 günlük meşîhatından sonra 6 Şubat 1695'de Taht'a çıkan Padişah Sultan II. Mustafa kendi hocası Ebûsaid-zâde Seyyid Hacı Feyzullah Efendi'yi Erzurum'dan çağırarak şeyhülislâm yapmak için, Mehmed Efendi'yi 25.5.1695 (H. 1106) de azletti. 1703 (H. 1115) yılında Edirne Olayı ismi verilen Yeniçeriler ayaklanmasında, İstanbul'daki karışıklıklar sırasında Edirne'de bulunan, Padişah Sultan II. Mustafa'nın iradesine karşı, Yeniçeriler 23.7.1703 tarihinde Paşmakçı-zâde Ali Efendi'yi Meşîhat Makamı'na getirdiler. Fakat Ali Efendi çekingen davrandığından iki gün sonra isyancılar tarafından azledildi. Yerine 25.7.1703 tarihinde İmam Mehmed Efendi, âsiler tarafından ikinci kez "Şeyhülislâmlığa" getirildi.

Bununla beraber Padişah Sultan Mustafa İstanbul'daki olayları zamanında takibedemediğinden ve Paşmakçı-zâde'nin atamadan hemen sonra azledildiğini bilmediğinden meşîhatını kabûl ettiğini bildiren hatt-ı hümayun ile "Ferve-i Beyzâ" denen şeyhülislâm cüppesini İstanbul'a gönderdi. Âsi yeniçeriler "Ferve-i Beyzâ"yı Paşmakçı-zâde yerine Mehmed Efendi'ye giydirdiler. İstanbul'daki

ayaklanmalar, Edirne'ye de taşarak eski Şeyhülislâm Feyzullah Efendi'nin Meşîhat'tan alınmasına ve Sultan II. Mustafa'nın Taht'tan indirilmesine sebep oldu. 22 Ağustos 1703'de padişah olan III .Ahmed, aynı gün İmam Mehmed Efendi'nin şeyhülislâmlığını onayladı.

İmam Mehmed Efendi 5 ay 5 gün süren meşîhat görevinden 26 Ocak 1704 tarihinde azledildi. Azil nedeni olarak Sadrazam Hasan Paşa'ya[1]; "Paşa oğlum, senin vezirliğin içtima-ı ümmetle olmuştur" sözünü hakaret edici şekilde söylemesi ve bu sözün padişaha duyurulması sonunda, şeyhülislâm'ın; "Bir alay yaramaz paşa İslâm'a muhin ve din-ü devlete aduv (düşman) ü mübin idiler, hele ceza-yı lâyiklerini buldular" şeklinde hükümdara asayişten bahsetmesi, Sultan III. Ahmed'in öfkelenmesine sebep oldu. O yılki Ramazan ayının altıncı günü tefsir dersi okutmak için Saray'a giden Mehmed Efendi, öğrencilerin bulunduğu salona girince Silâhtar Ağa'yı karşısında buldu. Mehmed Efendi Silâhtar Ağa'yı huzur-u hümayun'a davet için geldi sanıp onu karşıladı. Azledildiğini anlayınca dili tutuldu. Kısa bir süre sonra, "Ferman padişahımızındır" diyerek, Bostancıbaşıyla beraber dışarı çıktı. Kapıcıbaşı Küçük Hasan Ağa'ya teslim edildi. Fenerbahçe sahilinde bekleyen çektirme (sandal) ye bindirilerek Bursa'ya sürgün gönderildi.

Şeyhülislâmlığa getirilmesi Yeniçerilerin ayaklanması sonucuyla olduğundan, esasen kendisinin yönetme yeteneklerine ehil olmaması, mürâî (ikiyüzlü) mizaçlı bulunması, zamanının gerektirdiği bilgilerden ve ifade kabiliyetinden de yoksun olması, Sultan III. Ahmed üzerinde antipati yaratmış ve azli yoluna gidilmiştir.

Bursa'da sürgün olarak bulunduğu 24 yıl süresince hocalık yaptı ve 1728 (H. 1141) de orada öldü.

Kaynaklarda eserleri kaydına rastlanmamıştır.

(1) Sadrazam Hasan Paşa, 17 Kasım 1703 - 28 Eylül 1704 tarihleri arasında sadrazam olmuş, Moralı bir Rum dönmesidir. Moralı Hasan Paşa veya Enişte Hasan Paşa ismiyle de anılır. Sultan IV. Mehmed'in kızı ve III. Ahmed'in kızkardeşi Hatice Sultan'la evlenmiş, Dârü's-Saâde Ağası Süleyman Ağa'nın tesiriyle azledilmiştir.

PAŞMAKÇI-ZÂDE SEYYİD ALİ EFENDİ

(Paşmakçızâde Seyyid Ali Efendi)

D. 1638 — Ö. 1712
Osmanlı devrinin ellinci şeyhülislâmıdır.

Eski Üsküdar Kadılarından Paşmakçı-zâde Mehmed Efendi'nin oğludur. 1638 (H. 1048) yılı Nisan ayında İstanbul'da doğdu. Zamanının bilginlerinden dersler alarak bilgisini genişletti. Müftü Abdürrahim Efendi'den mülâzım oldu. Gelişigüzel çeşitli yerlerde müderrislik yaptıktan sonra, kadılık mesleğine geçerek, 1688 (H. 1098) de Kudüs, sonra Edirne kadılıklarında bulundu. Bu arada "Nakibü'l-Eşraf" sanını aldı. Bir süre sonra, Rumeli Kazaskerliğine yükseldi.

Ali Efendi, Padişah Sultan II. Mustafa zamanında, Şeyhülislâm Feyzullah Efendi ile yakın bir dost olarak yaşadı. 1703'de çıkan Edirne Olayında, Padişah II. Mustafa ve Şeyhülislâm Feyzullah Efendi'ye karşı, İstanbul'da ayaklanma başlamış, 23 Temmuz 1703'de isyancılar Paşmakçı-zâde'yi şeyhülislâm seçmişlerdi. Fakat Paşmakçı-zâde bu tuhaf seçimi tereddütle karşılamış, durum Edirne'deki Padişah'a bildirilmişti. 25 Temmuz günü, isyancılar bu defa eski Şeyhülislâm Mehmed Efendi'yi şeyhülislâmlığa getirmişlerdi. Bu her iki seçim de meşru Şeyhülislâm Feyzullah Efendi'nin azlinden öncedir. Durumu düzeltmek isteyen Padişah II. Mustafa, 27 Temmuz 1703'de Şeyhülislâm Feyzullah Efendi'yi azletmiş ve dört gün sonra 31.7.1703'de Rumeli Kazaskeri Paşmakçı-zâde'nin şeyhülislâmlığını tasdik etmiş, İstanbul'a bir hatt-ı hümayun ile giydirilmek üzere "Ferve-i Beyzâ" göndermişse de, isyancılar ikinci kez seçim yaparak bu meşîhat hil'atini İmam Mehmed Efendi'ye giydirmişlerdir. Bu sebeplerle Paşmakçı-zâde görevine başlayamamıştır.

Bâzı tarihçiler bu nedenle Paşmakçı-zâde'nin ilk meşîhatını şeyhülislâm cetvellerinde göstermemişlerdir. Bununla beraber resmî atama olduğu için bizce şeyhülislâm sayılmıştır. Dürüst, akıllı ve bilgili bir kişi olan Paşmakçı-zâde Ali Efendi, devletin ve idarenin karışık olduğu böyle zamanlarda görevde kalmanın doğru olmadığı-

nı anladığından, meşîhat görevinden 23 gün sonra 23.8.1703'de, III. Ahmed saltanatının ikinci günü istifa etti. Fakat 6 ay sonra III. Ahmed tarafından 26.1.1704'de ikinci kez Meşîhat'a getirildi.

İkinci meşîhatında, 3 yıl 6 gün görevini ciddiyet ve doğrulukla yaptı. 1.2.1707 (H. 1118) tarihinde, Sadrazam Çorlulu Ali Paşa kendisini ve padişah nezdindeki nüfuz ve itibarını çekemiyerek, onu fesatçılıkla itham etti ve teşvikiyle azledilen Ali Efendi, Sinop'a sürgün gönderildi.

Dört yıl sürgün hayatı yaşayan Ali Efendi, affedilerek İstanbul'a dönünce, Şeyhülislâm Ebe-zâde Abdullah Efendi yerine 16.7.1710 (H. 1122) tarihinde üçüncü kez Şeyhülislâmlığa atandı. 1 yıl 6 ay 27 günlük görevi takiben, 12.2.1712 (H. 1124) tarihinde İstanbul'da 73 yaşında öldü.

59. Şeyhülislâm Paşmakçı-zâde Abdullah Efendi'nin babasıdır.

Eserleri: Fetâvâ isimli eserinde fetvâları toplanmıştır.

EBE-ZÂDE ABDULLAH EFENDİ

(Ebezâde Abdullah Efendi)

D. ? — Ö. 1714

Osmanlı devrinin elli birinci şeyhülislâmıdır.

Kadılardan Anadolulu Mustafa Efendi'nin oğludur. Balcık'da doğdu. Doğum tarihi bilinmemektedir. Anası, Padişah Sultan IV. Mehmed'in doğumunda, Balcık'ta Haseki Sultan'a ebe olduğundan Ebe-zâde diye anılır. Gençliğinde babasının ve muhitinin etkisiyle iyi eğitim gördü. Birçok medreselerde müderrislik yaptı. Sultan IV. Mehmed zamanında 1679'da Harameyn Evkaf Müfettişi oldu. 1684 (H. 1096) yılında Halep Mevleviyetine atandı. Sultan II. Süleyman devrinde 1688 (H. 1100) de Mısır ve 1691 (H. 1103) yılında Edirne Kadılığında bulundu ve Sultan II. Mustafa zamanında 1694 (H. 1106) yılında İstanbul pâyesiyle Mekke Kadılığına gönderildi. Sultan II. Mustafa'nın çağrısı üzerine Edirne'ye gelince 1695'de Anadolu ve 1697 (H, 1108) yılında da Rumeli Kazaskerliğiyle görevlendirildi. Son görevinden azledilince bir süre açıkta kaldı ise de Enderun halkının aracılığı ile yeniden ve ikinci kez Rumeli Kazaskerliğine getirildi. Ancak, Şeyhülislâm Seyyid Mehmed Feyzullah Efendi'nin teşvikiyle azledilerek önce Kıbrıs'a, sonra Sultan III. Ahmed'in cülûsundan önce naklen Bursa'ya sürgün gönderildi.

1703 yılında, Yeniçerilerin ayaklanmasiyle ortaya çıkan Edirne Olayında, rakibi Şeyhülislâm Seyyid Mehmed Feyzullah Efendi'nin öldürülmesini ve Padişah II. Mustafa'nın Taht'tan indirilmesini Eskişehir'de iken duyduğundan yeni Padişah Sultan III. Ahmed'den izin almadan İstanbul'a Beşiktaş'taki yalısına geldi. Fakat bu gelişinde padişahın haberi olmadığından, yeniden Bursa'ya sürgün gönderilmek üzere iken bazı dostlarının şefaatı ile affedildi. Rumelihisar'ındaki yalısında ikamete zorunlu tutuldu. 1705 (H. 1117) yılında yeniden göreve alınarak üçüncü kez Rumeli Sadrına ve 25.1.1708 (H. 1119) tarihinde Şeyhülislâm Sadrüddin-zâde Mehmed Sadık Efendi'nin azli üzerine, Meşîhat Makamı'na getirildi. 2 yıl 5 ay 27 gün Fetvâ Makamı'nda kaldı. 16.7.1710 (H. 1122) tarihinde azle-

dildi. Yerine Paşmakçı-zâde Ali Efendi şeyhülislâm oldu. Azil nedeni padişahın Paşmakçı-zâde Ali Efendi'yi iltizam etmesidir. Fakat Ali Efendi'nin kısa bir süre sonra ölümü ile boşalan Meşîhat Makamı'na 13.2.1712 (H. 1124) tarihinde ikinci kez Abdullah Efendi getirildi.

Sadrazam Baltacı Mehmed Paşa zamanında Ebe-zâde Abdullah Efendi şeyhülislâm bulunuyordu. Rusya'ya karşı girişilen savaş sonunda, İsveç Kralı Demirbaş Şarl'ın Osmanlı İmparatorluğuna sığınması Prut Andlaşmasiyle kabûl edilmiş, sonra da memleketine gönderilmesi kararlaştırılmıştı.

Rus Çarı Deli Petro'ya mağlûp olan Demirbaş Şarl, Türk - Rus hududunda bulunan Bender şehrinde üç buçuk yıl kadar kalmış ve İstanbul'daki elçisiyle padişahı tahrik ederek Türk - Rus ilişkilerinin düzelmesine engel olmuştu. Bu durumun görüşülmesi için yapılan divan toplantısında, Şeyhülislâm Ebe-zâde Abdullah Efendi, Demirbaş Şarl'ın zorla memleketine gönderilmesi veya Türk vatandaşlığına girerek siyasî gaileye son vermesi veyahut bunları kabûl etmezse hudut boyundan alınıp Dimetoka'ya getirilmesi için ısrar etmiştir. Bilâhare İsveç Kralının, İsveç'e dönmemesi ve Türk vatandaşlığını da kabûl etmemesi üzerine, zorla Dimetoka'ya gönderilmesi kararlaştırıldı.

Bu olayla ilgili ileri geri konuşmaları ile ilmiye mensuplarına karşı haşin ve kırıcı tutumu, rakiplerinin ve muhitinin hoşuna gitmediğinden, padişaha etki yaparak 14.3.1713 (H. 1125) tarihinde azline sebep oldular. Padişah Sultan III. Ahmed, yerine Şeyhülislâm Mehmed Ataullah Efendi'yi atadı. İkinci meşîhatı 1 yıl 1 ay sürmüştür. Her iki meşîhat süresi toplamı 3 yıl 6 ay 22 günü bulmaktadır.

Ebe-zâde Abdullah Efendi ise Rumelihisarı'ndaki yalısında azil hayatı yaşarken bile zamanının büyükleri, vezirleri (bakanları) aleyhinde dedikodu yapıyordu. Bu tutumu felâketine sebep oldu. Sultan III. Ahmed kendisini Trabzon'a sürgün etti. 1714 (H. 1126) de gemi ile sürgün yerine gönderilirken, Karadeniz'de çıkan korkunç fırtınada (Kasım fırtınası) gemi battı. Karasu önünde Ebe-zâde Abdullah Efendi bu gemide boğularak öldü. Yine aynı gemide birlikte gönderilen Şeyhülislâm Mehmed Atâullah Efendi boğulmaktan kurtuldu.

Kaynaklarda eseri hakkında bilgiye rastlanmamıştır.

MEHMED ATÂULLAH EFENDİ

(Mehmet Ataullah Efendi)

D. ? — Ö. 1715

Osmanlı devrinin elli ikinci şeyhülislâmıdır.

Kadı İbrahim Efendi isminde birinin oğludur. Doğum yeri ve tarihi bilinmemektedir. İstanbul'a gelince şahsî yeteneklerinin verdiği gayretle, geniş bilgiler edinmiş, medreselerde okumuş ve 42. Şeyhülislâm Minkârî-zâde Yahyâ Efendi'nin öğrencisi olmuştur. Öğrenimini tamamladıktan sonra, birkaç medresede müderrislik yapmış ve kadılık mesleğini tercih edince, 1685 (H. 1097) de Yenişehir, 1690 (H. 1102) da Şam Kadılıklarında görevlendirilmiştir. Sonra da azledildi. Padişah Sultan II. Mustafa zamanında padişahın hocası Feyzullah Efendi'nin kayırmasiyle, İstanbul Kadılığına getirildi. Bu görevinde gösterdiği kabiliyet nedeniyle 1695 (H. 1107) yılında Anadolu Kazaskerliğine ve Sultan III. Ahmed zamanında da 1701 (H. 1113) de Rumeli Kazaskerliğine yükseldi. Bu son görevinden azledilen Mehmed Atâullah Efendi, 11 yıl azil hayatı yaşadıktan sonra, yeniden 1712 (H. 1124) de Rumeli Kazaskerliğine atanmış ve bir yıl sonra da 14.3.1713 (H. 1125) tarihinde Meşîhat Makamı'na yükselmiştir.

Zamanında, devlet idaresi bozulmuş, bilimin değeri kalmamış, bilim adamları susturulmuş, rüşvet ve iltimas devlet idaresinde atamaların kriteri olmuş bulunduğundan ve kendisi de rüşvet ve iltimasla memuriyet vermiş olduğundan, Sadrazam Çorlulu Damad Ali Paşa, Mehmed Atâullah Efendi'yi 2 ay 7 gün sonra 20.5.1713 (H. 1125) tarihinde azlettirmiştir.

Rumelihisar'daki yalısında otururken zamanın büyükleri aleyhinde ileri geri konuşması nedeniyle, Sinop'a sürgün gönderilmiştir. 1714 yılında, Şeyhülislâm Ebe-zâde Abdullah Efendi ile birlikte aynı gemide sürgün yerine gitmekte iken, gemi Kasım fırtınası etkisiyle batmış ve Ebe-zâde Abdullah Efendi'nin boğulmasına rağmen, Mehmed Atâullah Efendi kurtulmuştur. Sahile çıkarak, karayolu ile Bolu'ya gelen Atâullah Efendi'nin padişaha gönderdiği âriza üzerine orada kalmasına izin verilmiş ve 1715 (H. 1127) yılında aynı yerde ölmüştür.

Dâvalarda cesurane fetvâlar vermiş ve önemli içtihatlar bırakmıştır.

Eserleri: Fetâvây-i Atâiye isimli fetvâlarını havi eseri vardır. Bu eser Minkârî-zâde fetvâlarının naklinden ibarettir.

İMAM-I ŞEHRİYÂRÎ MAHMUD EFENDİ

(İmamı Şehriyari Mahmut Efendi)

D. ? — Ö. 1717
Osmanlı devrinin elli üçüncü şeyhülislâmıdır.

Tophaneli Ahmed (Ağa) Efendi'nin oğludur. İstanbul'da doğdu. İlk eğitimini ve öğrenimini İstanbul'da yaptı. Padişah Sultan II. Mustafa'nın İmamı oldu. Bundan ötürü İmam-ı Şehriyârî saniyle anılmaktadır. Çeşitli medreselerde müderrislik yaptıktan sonra, kadılık mesleğini seçerek önce Edirne, sonra Yenişehir Kadılıklarında görev aldı. Sultan III. Ahmed'in 22 Ağustos 1703'de Taht'a çıkması üzerine 1706 (H. 1117) da Anadolu Kazaskerliğine atandı. Aynı yıl içinde Rumeli Kazaskerliğine getirildi. 20.5.1713 (H. 1125) tarihinde Meşîhat Makamı'na yükseldi.

Mahmud Efendi, Sadrazam Çorlulu Ali Paşa'nın yakın dostu bulunması ve saraya etkisi nedeniyle olağanüstü saygı gördü. Ancak medrese, hukuk ve mevcut düzene aykırı tutumları, eski şeyhülislâmlardan Ebe-zâde Abdullah ve Mehmed Atâullah Efendilerin azillerinde oynadığı rolün anlaşılması ve sürgüne giderlerken geminin batmasiyle felâkete uğramalarına sebep oluşu, halk arasında etkisini sarstı ve güvenini kaybetti.

Şeyhülislâmlığı bu nedenlerle ancak 1 yıl 6 ay 26 gün sürebildi. 15.12.1714 (H. 1126) tarihinde azledildi. 3 yıl sonra 1717 (H. 1130) de öldü.

Kaynaklarda eseri hakkında bilgiye rastlanmamıştır.

MİRZA MUSTAFA EFENDİ

(Mirza Mustafa Efendi)

D. 1630 — Ö. 1720
Osmanlı devrinin elli dördüncü şeyhülislâmıdır.

Kazasker Abdürrauf Efendi'nin oğludur. 1630 (H. 1040) da İstanbul'da doğdu. Padişah Sultan İbrahim zamanında, saray görevlileri arasına girdi. Çocukluğunda ve gençliğinde babasından ve Mirza Mehmed Efendi'den dersler aldı. Bilgisini genişlettikten sonra, Şeyhülislâm Minkârî-zâde Yahyâ Efendi'den mülâzim oldu.

Minkârî-zâde'nin damadı Mustafa Efendi Anadolu Kazaskeri olunca, Mirza Mustafa Efendi'yi kendisine teskereci (sekreter) yaptı. Sadrazam Köprülü Ahmed Paşa'nın Kanije zaferinden sonra Mirza Efendi'ye Mevleviyet pâyesi verildi. Arkasından sıra ile 1675 (H. 1086) de Yenişehir, 1681 (H. 1092) de Mısır, 1685 (H. 1097) de Mekke ve İstanbul Kadılıklarında bulundu. Son görevinden azledildi ise de bir süre sonra, 1687 (H. 1099) de, yeniden İstanbul Kadılığına getirildi. Padişah Sultan IV. Mehmed'in 8 Kasım 1687 (H. 1099) de Yeniçeriler ayaklanmasından sonra Taht'tan indirilmesiyle, yerine padişah olan II. Süleyman tarafından azledilerek Kıbrıs'a sürgün gönderildi. Akabinde affedildi. İstanbul'a gelince 1694 (H. 1106) de Rumeli Kazaskerliğine atandı. Bir süre sonra yeniden azledildi. Arkasından ikinci kez Rumeli Kazaskerliğine getirildi.

Padişah II. Mustafa'nın son zamanlarında Sinop'a sürüldü. Sultan III. Ahmed, 22 Ağustos 1703 (H. 1115) de Taht'a çıkınca, aynı yıl içinde, Mirza Mustafa Efendi azledildi. 1708 (H. 1120) de üçüncü defa olarak Rumeli Kazaskerliğine atandı. Sonra yeniden azledildi. Altı yıl geçince, 15.12.1714 (H. 1126) tarihinde, Meşîhat Makamı'na yükseldi. Ancak şeyhülislâm iken, kendisine rakip addettiği Kazaskerler Dâmad-zâde Ahmed ve Hamid-zâde Abdullah Efendiler aleyhine, padişaha hitaben manzum dilekçeler yazdırıp, her ikisinin de azline sebep olması ve tahkikat sonunda işin kendi tertibi olduğunun meydana çıkması üzerine, kendini çekemiyenlerin

de telkinleriyle, Padişah Sultan III. Ahmed, 6 ay 13 günlük meşîhattan sonra, 27.6.1715 (H. 1127) de, azlederek Trabzon'a sürgün gönderdi. Fakat bir süre sonra affedilerek İstanbul'a döndü. Mirgün (Emirgân)'deki yalısında istirahat ederken doksan yaşlarında 1720'de öldü. Kalenderhane yakınında, evinin bitişiğindeki okul bahçesinde gömülüdür. 58. Şeyhülislâm Mirza-zâde Şeyh Mehmed Efendi oğlu ve 78. Şeyhülislâm Mehmed Said Efendi torunudur.

Eserleri: Sûre-i Nebî Cüz'i Hâşiyesi, Türkî Eşrat-ı Saat risâlesi, Şah Hüseyin Hâşiyesi isimli eserleri vardır.

MENTEŞÎ-ZÂDE ABDÜRRAHÎM BURSAVÎ EFENDİ

(Menteşezâde Abdurrahim Efendi)

D. ? — Ö. 1718
Osmanlı devrinin elli beşinci şeyhülislâmıdır.

Bursa Mahkeme Başkâtibi Kurt Mehmed Efendi'nin oğludur. Bursa'da doğdu. Doğum tarihi bilinmemektedir. Çocukluğunu ve gençliğini Bursa'da eğitim ve öğrenimle geçirdi. İstanbul'a gelince, Şeyhülislâm Minkârî-zâde Yahyâ Efendi, bilgisini takdir ettiğinden yanına aldı. Böylece bilginler çevresine giren Abdürrahim Efendi, zamanın okullarını bitirdikten sonra müderris oldu. Bir süre sonra, kadılık mesleğini tercih edince, önce Yenişehir, arkasından 1693 (H. 1105) de Edirne Kadılıklarına atandı. Sonra azledildi. 10 yıl sonra Padişah II. Ahmed'in ölümünü takiben Taht'a çıkan Sultan II. Mustafa, Menteş-zâde Abdurrahim Efendi'yi kanunsuz olarak Üsküdar Kadılığına getirdi. Üç ay sonra Mısır Mevleviyetine ve arkasından İstanbul Kadılığına yükseldi.

Sultan III. Ahmed zamanında, 1705 (H. 1117) de İstanbul pâyesini aldı. 1708 (H. 1120) de Anadolu ve 1711 (H. 1123) de Rumeli Kazaskerliğine getirildi. Son görevinden azledildikten sonra yine 1713 (H. 1125) de ikinci ve 1715 (H. 1127) de üçüncü kez Rumeli Kazaskerliğine atandı. 27.6.1715 (H. 1127) de son görevi olan Rumeli Kazaskerliğinden Meşîhat Makamı'na yükseldi. Şeyhülislâmlık görevinde 1 yıl 5 ay 6 gün kalan Abdürrahim Efendi 3.12.1716 (H. 1128) tarihinde ihtiyarlık nedeniyle azledildi. İki yıl kadar sonra da Edirne'de 1717 (H. 1129) de öldü ve oradaki Zehr-i Mar Mescidi bahçesine gömüldü.

Türkçe yazdığı Mecmua-i Fetâvâ'sı İslâm hukukunda âbide sayılacak kadar önemli bir eserdir. Ahlâkî yönden de herkesin saygısını kazanmıştır. Özel kütüphanesini Fatih Camii'ne vakfetmiştir.

Eserleri: Fetâvây-i Abdurrahiym veya Abdürrahîm Efendi Fetvâsı (basılmıştır) ile Cerîdetü'l-Ferâyiz (basılmamış) ve Talikat Ale'l-Beyzavî isimli eserleri ile hâşiyeleri ve risaleleri vardır.

EBÛ İSHAK KARA-İSMAİL NAİM EFENDİ

(Ebu İshak Kara-İsmail Naim Efendi)

D. 1643 — Ö. 1724
Osmanlı devrinin elli altıncı şeyhülislâmıdır.

Rumeli Kazaskeri Alâiyeli (Antalyalı) Kadı İbrahim Efendi'nin oğludur. 1643 (H. 1055) de İstanbul'da doğdu. Çocukluğunda ve gençliğinde ilk eğitimini ve öğrenimini babasının yanında yaptı. Babasının mevkii sayesinde zamanının bilginlerinden faydalandı. Eğitimini bitirince, Kazasker Kara-Kadri Efendi'den mülâzım oldu. Sonra 1674 (H. 1084) de hâric medresesinde müderrislik, mektupçuluk, teskerecilik ve Mahmut Paşa niyâbeti ile İstanbul Kassamlığı gibi görevlerde bulundu.

Sultan II. Ahmed zamanında, Süleymaniye Dârü'l-Hadîsinden sonra 1692 (H. 1104) de Halep Kadılığına atandı. Bir süre geçince 1698 (H. 1110) de Bursa Kadılığına getirildi. Arkasından 1704 (H. 1116) de Mekke pâyesine erişti. 1708 (H. 1120) de Mısır ve Mekke Kadılıklarına gönderildi. Aynı yıl içinde, İstanbul Kadılığına ve ertesi yıl 1710 (H. 1122) da Anadolu pâyesine ulaştı. 1711 (H. 1123) de Anadolu Kazaskerliğine getirildi ve yine aynı yıl içinde Rumeli Kazaskerliğine yükseldi. On sekiz ay sonra azledildi. 1715 (H. 1127) de ikinci kez Rumeli Sadrına (Kazaskerliğine) atandı. Bir yıl sonra da Menteş-zâde Abdürrahîm Efendi'nin azli üzerine 9.12.1716 (H. 1128) tarihinde boşalan Fetvâ Makamı'na yükseldi.

Meşîhat Makamı'nda 1 yıl 4 ay 28 gün kalan Ebû İshak İsmail Efendi, 6.5.1718 (H. 1130) de azledilerek Sinop'a sürgün gönderildi. Azlinin nedeni, Sadrazam Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın ve diğer vükelâ (bakanlar)'nın azil ve atamalarına karışması, çocuklariyle adamlarının şımarıklıklarıdır. 1724 (H. 1137) de Sinop'ta ölünce Çarşamba civarında yaptırdığı camideki mezarına gömüldü. Oğullarından İshak Efendi 61. Şeyhülislâm ve Es'ad Efendi ise 67. Şeyhülislâm oldular.

Naim ismi şiirlerinde kullandığı mahlâs olduğundan, özel ismine eklenmiştir.

Eseri: (Naim) imzasiyle şiirler yazmıştır.

YENİŞEHİRLİ ABDULLAH EFENDİ

(Yenişehirli Abdullah Efendi)

D. ? — Ö. 1743
Osmanlı devrinin elli yedinci şeyhülislâmıdır.

Şeyhülislâm Çatalcalı Ali Efendi soyundandır. Mora'nın Yenişehir ilçesinde doğdu. Doğum tarihi bilinmemektedir. İlk eğitimini doğduğu yerde yaptıktan sonra, İstanbul'a geldi. Bilgisini genişleterek zamanın bilginlerinden aldığı feyzle girdiği sınavda başarı kazandı. Birçok medreselerde ve bu arada Süleymaniye Dârül-Hadîsinde dersler verdi ve Mevleviyet pâyesine yükseldi. 1704 (H. 1116) de Halep ve 1711 (H. 1123) de Bursa Kadılığına gönderildi. Bir süre sonra fıkıhtaki geniş bilgisi ile Fetvâ Emîni oldu. Mora seferinde Ordu Kadısı, yani kazaskerlik görevini yaptı. Sadrazam Şehit Ali Paşa'nın yardım ve ilgilenmesiyle 1716 (H. 1128) da Anadolu Kazaskerliğine getirilen Abdullah Efendi, bir süre sonra azledildi. Arkasından yeniden memuriyete alınarak Rumeli Kazaskerliğine getirildi. Sadrazam Dâmad Nevşehirli İbrahim Paşa'ya doğruluğu ile kendisini sevdirdiğinden sadrazamın yardımı ile Padişah Sultan III. Ahmed, Şeyhülislâm Ebû İshak İsmail Efendi'nin tarz ve hareketleri hoşuna gitmediğinden onu azlederek yerine Abdullah Efendi'yi 6.5.1718 (H. 1130) de şeyhülislâm yaptı. Ünlü Lâle Devrinde İftâ Makamı'nı yöneten Şeyhülislâm Abdullah Efendi 12 yıl 4 ay 24 gün şeyhülislâmlık yaptıktan sonra 30.9.1730 (H. 1143) da görevinden azledildi. Azline sebep İstanbul'da çıkan Patrona Halil isyanı ile ilgili sarayda yapılan divan toplantısnıda, zaaf belirtisi göstermesidir.

Meclis-i Ulemâ'da, "Bu sinn-ü salimde katarat-ı hûnum ile rişd-i sefidim gülgûn olmak ve sezâ olmamağla bu bâbde cümlenizden istianet iderüm" diyerek ağlamış ve isyancıların isteğine uygun olarak, "Padişahı hal ile cümlemiz ıstıraptan halâs-u-reha bulalım" sözleriyle Padişah III. Ahmed'in hal'ine taraftar olduğunu belirtmiştir. Bu tutumu sadrazamı gücendirmiş ve isyanların baskısı altında bulunmasına rağmen, şeyhülislâm öldürülmeyerek azledilmiş ve bir çektirme ile Bozcaada'ya sürgün gönderilmiştir.

Padişahın Taht'tan indirilmesine, Sadrazam İbrahim Paşa'nın ve birçok devlet ileri gelenlerinin ve hattâ Şair Nedim'in ölümüne sebep olan bu ayaklanmanın yatışmasından sonra affedilen Abdullah Efendi İstanbul'a geldi. Kısa bir süre için Hacc'a gitti. Dönüşünde İstanbul'da, Kanlıca'daki yalısında oturmasına izin verildi. 1743 (H. 1156) de İstinye'de öldü. Kanlıca'da İskender Paşa Camii avlusuna gömüldü.

73. Şeyhülislâm Mehmed Salih Efendi, Abdullah Efendi'nin damadıdır. Yenişehirli Abdullah Efendi, matbaacılığın Türkiye'de kurulmasına ve dinî olmayan eserlerin basılabileceğine dair 1727 yılı Temmuz ayında verdiği fetvâ[1] ile yenilik taraftarı olduğunu göstermiş ve Türkiye'de matbaacılığın İbrahim Müteferrika[2] tarafından kurulmasına yardım etmiştir. Ancak bu fetvâdan sonradır ki, İbrahim Müteferrika, Sultan Selim civarındaki evinde "Matbaa-i Âmire"yi kurmuş ve ilk olarak Sıhah-ı Cevherî tercümesi olan "Van Kulu" Lûgatini ve ikinci eser olarak da Kâtip Çelebi'nin "Tuhfetü'l-Kibâr fî Esfâri'l-Bihâr" ismindeki kitabını basmıştır. 1730 ayaklanması sırasında matbaa da yok edilmiştir.

İsyan bastırıldıktan sonra İbrahim Müteferrika matbaasını tekrar kurmuş, ölüm tarihi olan 1747'ye kadar çalıştırılmıştır.

Eseri: Behçetü'l-Fetâvâ ile Mir'at Hâşiyesi isimli eserleri vardır. İlk eseri, fetvâlarını toplayan Fetvâ Emîni Mehmed Fıkhî Efendi tarafından vücuda getirilmiştir.

---

(1) Fetvâsı:

"Basma san'atinde mahâret iddia eden Zeyd, lûgat ve mantık ve hikmet ve hey'et ve bunların emsâli ulûm-i âliyede te'lif olunan kitapların huruf ve kelimâtının sûretlerini birer kalıba nakşedip evrak üzerine basmakla ol kitapların misillerini tahsîl ederim, dese; Zeyd'in bu veçhile amel-i kitâbete mübâşeretine şer'an ruhsat var mıdır?"

El-cevap: "Basma san'atinde mahâreti olan kimse bir musahhah kitabın huruf ve kelimâtını bir kalıba sahîhen nakşedip evrâka basmakla zamân-ı kalide bilâ-meşakkatin nusah-i kesîre hâsıla olup kesret-i kütüp, rahîs bahâ ile temellüke bâis olur. Bu veçhile fâide-i azîmeyi müştemil olmakla ol kimesneye müsâade olunup birkaç âlim kimesneler sûreti nakş olacak kitabı tashîh için tâyin buyurulursa gayet müstahsene olan umûrdan olur." (Diyanet Dergisi, c. 5, sayı 5, s. 113).

(2) Yirmi Sekiz Çelebi Mehmed Efendi Fransa Büyükelçisi iken, oğlu Sadâret Mektupçusu memuru Mehmed Said Efendi'yi beraberinde götürmüş, Said Efendi Fransa'da matbaacılığı tetkik etmiş, dönüşte Müteferrika (Tercüman) İbrahim Ağa'ya, Türkiye'de matbaacılığın kurulmasını tavsiye etmiştir. Said Efendi ile İbrahim Ağa "Vesîletü't-Tıbâa" adıyla bir risale yazarak sadrazamdan izin istemişler, sadrazam şeyhülislâma havale etmiş, şeyhülislâm da yukarıdaki fetvâyı vermiştir.

MİRZA-ZÂDE ŞEYH MEHMED EFENDİ

(Mirzazâde Şeyh Mehmet Efendi)

D. ? — Ö. 1743

Osmanlı devrinin elli sekizinci şeyhülislâmıdır.

54. Şeyhülislâm Mirza Mustafa Efendi'nin oğludur. İstanbul'da doğdu. Doğum tarihi bilinmiyor. Öğrenimini babasının yanında yaparak yetişti. İcâzetini aldıktan sonra, Süleymaniye Medresesine müderris olarak atandı. Ayrıca 47. Şeyhülislâm Ebûsaid-zâde Feyzullah Efendi'ye damad olunca, çok çabuk yükselme imkânını buldu.

Izmir, Edirne ve İstanbul pâyelerini aldı. Bir süre sonra Anadolu Kazaskerliğine getirildi. 1713 (H. 1125) tarihinde Avusturya'ya sefer açılacağı zaman yapılan divanda hazır bulundu. Bu divanda Sadrazam Ali Paşa'nın fikirlerine karşı gelmesi sebebiyle Ali Paşa tarafından azledilerek Peravadi kasabasına kadı olarak gönderildi ise de kısa bir süre sonra Mirahor Ağa'nın delâletiyle affedildi.

İstanbul'a dönüşünde göreve alınarak Rumeli pâyesi verildi. Bir süre sonra da, Anadolu Sadrına atandı ve arkasından yine azledildi. Kısa bir süre geçtikten sonra ikinci kez Anadolu Sadrına (Kazaskerliğine) getirildi. 1716 (H. 1129) da Rumeli Kazaskerliğine yükseldi. Süresi dolunca azledildi. 1719 (H. 1132) da yeniden Rumeli Kazaskeri oldu. 1730'da çıkan Patrona Halil ayaklanması nedeniyle, Saray'da toplanan Meclis-i Ulemâ'da hazır bulundu. Şeyhülislâm Yenişehirli Abdullah Efendi azledilince, Sadrazam Dâmad İbrahim Paşa ile Rumeli Kazaskeri Seyyid Abdullah Efendi'nin ısrarları üzerine kendisini Sultan III. Ahmed 30.9.1730 (H. 1143) tarihinde şeyhülislâmlığa atadı. Fakat III. Ahmed 1 Ekim 1730'da Taht'tan indirilince yeni Padişah Sultan I. Mahmud zamanında da Meşîhat'ta kaldı.

Fakat yaşlılığı ve gözlerinden hastalığı, bu kutsal görevi uzun süre yapmasına engel olduğundan 7 ay 17 gün sonra 17.5.1731 (H. 1143) tarihinde Padişah Sultan I. Mahmud'dan affını isteyerek istifa etti. Üsküdar'da Sultan Tepesi denen tepedeki çiftliğinde dinlenmeye çekildi 1733 (H. 1146) de İstanbul'da öldü. Babasının mezarı yanına gömüldü.

78. Şeyhülislâm Mehmed Said Efendi, Şeyh Mehmed Efendi'nin oğludur.

Allah korkusundan başka hiçbir kuvvetten çekinmeden fetvâ verir ve üç günde bir Kur'ân-ı Kerîm'i hatmederdi.

Kaynaklarda eseri hakkında bilgiye rastlanmamıştır.

PAŞMAKÇI-ZÂDE ESSEYYİD ABDULLAH EFENDİ

(Paşmakçızâde Esseyyit Abdullah Efendi)

D. 1680 — Ö. 1732

Osmanlı devrinin elli dokuzuncu şeyhülislâmıdır.

50. Şeyhülislâm Paşmakçı-zâde Seyyid Ali Efendi'nin oğludur. 1680 (H. 1091) de İstanbul'da doğdu. Eğitim ve öğrenimini babasından aldı. Birçok medreselerde müderrislik yaptı. 33 yaşında iken Yenişehir Kadılığına getirildi. Bir süre sonra 1713 (H. 1124) de azledildi. Arkasından Mısır Kadılığına ve 1715 (H. 1127) de İstanbul Kadılığına atandı. Aynı yıl içinde azledildi ise de akabinde 1718 (H. 1130) de Nakibü'l-Eşraf oldu ve Sadrazam Dâmad İbrahim Paşa tarafından 1720 (H. 1132) de Anadolu Sadrında görevlendirildi.

Bir yıl sonra bu görevden de azledildi. Dâmad İbrahim Paşa'nın yeniden güvenini kazandığından 1725 (H. 1137) de Rumeli Kazaskerliğine getirildi. 1730 Patrona Halil ayaklanması sırasında, Şeyhülislâm Yenişehirli Abdullah Efendi'nin azledilmesi ve arkasından atanan Şeyhülislâm Mirza-zâde Şeyh Mehmed Efendi'nin istifası üzerine 17.5.1731 (H. 1143) de Meşîhat Makamı'na yükseldi.

Kibirli, kırıcı, sert sözleriyle herkesi inciten, Padişah Sultan I. Mahmud'a bile kafa tutan bir kişiliği olması nedeniyle, padişahın ve ulemânın sevgisini kaybetti.

Bilhassa İran ile yapılan barış andlaşması sırasında lüzumsuz itirazlarda bulunması, 24.2.1732 (H. 1144) tarihinde azline sebep oldu. Böylece 9 ay 8 gün sonra İfta Makamı'ndan ayrılan Şeyhülislâm Abdullah Efendi, Hac maksadıyla Mekke'ye gitti. Dönüşünde Şam'da kalmayı istedi ise de dileği kabûl edilmedi. Üç ay sonra yaptığı başvurma üzerine, Konya'da oturmasına izin verildi. 1732 (H. 1145) tarihinde Konya'da öldü.

Kaynaklarda eseri hakkında bilgilere rastlanmamıştır.

DÂMAD-ZÂDE EBU'L-HAYR AHMED EFENDİ

(Damatzâde Ebulhayr Ahmet Efendi)

D. 1665 — Ö. 1741
Osmanlı devrinin altmışıncı şeyhülislâmıdır.

Anadolu Kazaskerlerinden Çankırılı (Kengiri) Damad Mustafa Efendi'nin oğludur. Babası 42. Şeyhülislâm Minkârî-zâde Yahyâ Efendi'nin damadı olduğundan, Dâmad-zâde diye de anılır. 1665 (H. 1076) de İstanbul'da doğdu. Öğrenimini ve eğitimini gördükten sonra, birçok medreselerde müderrislik yaptı. Bir süre sonra kadılık mesleğini tercih ettiğinden önce Selânik ve sonra mazulen 1700 (H. 1112) de Bursa Kadılığına atandı. Bu görevde 6 yıl kaldıktan sonra, 1706 (H. 1118) da İstanbul Kadılığına getirildi ve arkasından azledildi. 1710 (H. 1122) da Anadolu Kazaskerliğinde görevlendirildi.

Dört yıllık Anadolu Kazaskerliği görevini takiben, 1714 (H. 1126) de Rumeli Kazaskerliğine atandı. 15 ay hizmet süresi geçince azledildi ise de 1717 (H. 1130) de yeniden göreve alınarak ikinci defa Rumeli Kazaskerliğine getirildi. Bir yıl sonra emekli edildi. Fakat 1723 (H. 1136) de üçüncü defa aynı göreve atandı. 17 ay kadar bu görevi yaptı. Şeyhülislâm Paşmakçı-zâde Abdullah Efendi azledilince 24.2.1732 (H. 1144) tarihinde Meşîhat Makamı'na yükseldi.

Yaşlılığı sebebiyle elleri titrediğinden Sultan I. Mahmud, fetvâları sonunda imza yerine yeni icadedilmiş olan mühür kullanmasına izin vermiştir. Bununla beraber 1334 tarihli Salnâmede imzasının bulunduğu fetvâ da vardır. Kâtip Çelebi'nin Cihannümâ'sı İbrahim Müteferrika tarafından Matbaa-i Âmire'de basılmadan önce kendisine gösterilmiş, Galilé'nin, Descartes'in, Aristo ve Kopernik'in sistemleri eleştirilerek kitaba ilâve edilmiş olmasına ve bu arada dine aykırı fakat pozitif bilimlere uygun görüşlere yer verilmesine rağmen, şeyhülislâm, bu eserin basılmasını teşvik etmiştir. Bu husus kendisinin bilimseverliğini belirtmektedir[1].

---

(1) A. Adnan Adıvar, Osmanlı Türklerinde İlim, 1970, s. 153.

Kendisi son zamanlarında ruhen ve bedenen hasta düştüğünden kırk gün kadar iş sahiplerini kabûl edemediği için 22.10.1733 (H. 1146) tarihinde azledildi. Önce Büyükdere'de Kefeli köyündeki yalısında, sonra Rumelihisar'da ve daha sonra da Sütlüce'deki evinde dinlenmeye çekildi. 1741 (H. 1154) de ölünce Eyüpsultan'da Nişancılar mahallesinde Nakşibendi Şeyhi Seyyid Mehmed Murad Efendi zâviyesindeki babasının mezarı yanına gömüldü.

Meşîhat süresi 1 yıl 7 ay 27 günü bulmaktadır.

Sütlüce'de çeşme yaptırmıştır.

71. Şeyhülislâm Dâmad-zâde Feyzullah Efendi, Ebu'l-Hayr Ahmed Efendi'nin oğludur. Kefeli köyünde bir hayrat ve Sütlüce iskelesi meydanında bir çeşme yaptırmıştır.

Kaynaklarda eseri hakkında bilgilere rastlanmamıştır.

EBÛ İSHAK İSMAİL EFENDİ-ZÂDE İSHAK EFENDİ

(Ebu İshak İsmail Efendizâde İshak Efendi)

D. 1679 — Ö. 1734
Osmanlı devrinin altmış birinci şeyhülislâmıdır.

54. Şeyhülislâm Ebû İshak İsmail Efendi'nin oğludur. 1679 (H. 1090) da İstanbul'da doğdu. Eğitimini babasından aldı. Zamanın bilginleri derecesinde geniş bir kültüre sahipti. 1669'da Şeyhülislâm Seyyid Hacı Feyzullah Efendi'nin huzurunda yapılan sınavda, bilginlerin dikkatini çektiğinden, müderrislik pâyesini aldı.

Kısa bir süre sonra 1716 (H. 1128) da İzmir ve Mekke pâyelerine erişti. Kadılık mesleğini seçtiğinden 1723'de İstanbul Kadılığına atandı. Bu sıralarda İbrahim Müteferrika'nın kurduğu matbaada musahhihlik yaptı. 1728 (H. 1141) de Anadolu Kazaskeri oldu. 1730 (H. 1143) da İstanbul'da çıkan Patrona Halil ayaklanmasından sonra görevinden ayrılarak sessiz bir hayat yaşamaya başladı ise de 1732 (H. 1145) de Şeyhülislâm Ebu'l-Hayr Ahmed Efendi'nin başkanlığında yapılan bir toplantıda fikirlerini açıkça ve ileri derecede kırıcı şekilde belirtmesi, arpalığı olan Kütahya'ya sürgün edilmesine sebep oldu. 1 yıl 10 gün süren sürgün hayatından sonra affedilerek İstanbul'a gelince 1733 (H. 1146) yılında Rumeli Kazaskerliği (Sadâret-i Rum) ne atandı.

Şeyhülislâm Ebu'l-Hayr Ahmed Efendi ile çekişmesi devam etti. Şeyhülislâm azledilince 22.10.1733 (H. 1146) tarihinde Meşîhat Makamı'na yükseltildi. Padişah Sultan I. Mahmud'un sevgisini kazandığından, kendisine, Bahçekapı'da bir saray bağışladı.

İshak Efendi şeyhülislâm iken 31.10.1734 (H. 1147) de İstanbul'da öldü. Meşîhat süresi 1 yıl 9 gündür. Sultan Selim Camii civarında Çarşamba Mahallesinde, babasının yaptırdığı camiin bahçesine gömüldü. Şeyhülislâm İshak Efendi 67. Şeyhülislâm Mehmed Es'ad Efendi'nin büyük kardeşidir.

Şeyhülislâm Paşmakçı-zâde'nin dâmadı olmuştur. Fazîletli ve kültürlü bir insandı. İftâ makamına yapılan başvurmalarda harç

almaz, hediye kabûl etmez, birçok işlemlerde kalem ücretlerini bizzat kendisi ödeyecek kadar cömert ve iyiliksever bir kişiydi. Arapça ve Farsça da bilirdi. Şiir de yazmıştır.

Bir gazelinden ünlü iki beyit aşağıya alınmıştır:

Halimi arz et sabâ dildâre,
Allah aşkına.
Sûziş-i dilden haber ver yâre
Allah aşkına.
Ey tâbib-i hâzk nabz âşinâ-yi
derd-i dil,
Hasta-i Hicrem, bana bir çare,
Allah aşkına.

Bu gazelin şu mısraı da atasözü haline gelmiştir:

"Keşf-i esrar eyleme ağyâre Allah aşkına."

Eserleri: Türkçe, Arapça ve Farsça yazılmış şiirlerini toplayan Divan'ı vardır.

"Terceme-i Şifa-i Şerîf el-Müsemmâ bi İstisfa adında Şifai Şerif tercümesi ile Terceme-i Bostânü'l-Ârifîn El-Müsemmâ bi Kasri'l-Metîn" isimli bir diğer tercümesi ve "Bisetnâme" isimli bir eseri vardır.

DÜRRÎ MEHMED EFENDİ

(Dürri Mehmet Efendi)

D. ? — Ö. 1736
Osmanlı devrinin altmış ikinci şeyhülislâmıdır.

İlyas Efendi'nin oğludur. 1334 tarihli Salnâmede, Devhatü'l-Meşâyih Maa Zeyl'de ve diğer kaynaklarda doğum tarihi ve yeri belirtilmemiştir. Türk Ansiklopedisi İstanbul'da, Türk Meşhurları Ansiklopedisi Ankara'da doğduğunu belirtmektedirler. İstanbul medreselerinde öğrenimini yaptıktan sonra Devriye Medresesine müderris ve Kazasker Abdülkadir Efendi'ye damat olmuş, fıkıh alanında çalışmaya başlamış, önce muhtelif illerde kadılık yapmış ve Halep Kadılığı ile kendisini tanıtmak imkânını bulmuştur. 1709'da Halep'ten nakil ile Kahire Kadılığına getirilmiş, 1717 (H. 1130) de Mekke, 1719 (H. 1132) da İstanbul Kadılığına atanmıştır.

Kadılar aynı zamanda, Belediye Başkanlığı görevini de yaptıklarından, İstanbul'da başgösteren, ekmek fiyatlarının yükselmesindeki sorumluluğu sebebiyle Sadrazam Damad İbrahim Paşa tarafından azledilmişse de bir süre sonra 1726 (H. 1130) da Anadolu Kazaskerliğine getirilmiş, hakkında şikâyetler başlayınca bir yıl sonra da yeniden azledilmiş ve Tatarpazarcığı arpalık tahsis edilerek görevden uzaklaştırılmıştır.

1730 (H. 1143) da Patrona Halil ayaklanması üzerine yeniden göreve alınarak Rumeli Kazaskerliğine getirilmiştir. Hakkında güven hisleri besleyen I. Sultan Mahmud tarafından, ölen Şeyhülislâm İshak Efendi'nin yerine 31.10.1734 (H. 1147) de Şeyhülislâmlık Makamı'na yükseltilmiştir.

1 yıl 5 ay 13 günlük görevden sonra felç geçiren Mehmed Efendi imza atamıyacak hale gelmiş olduğundan, Padişah Sultan I. Mahmud tarafından imza yerine mühür kullanmasına izin verilmişse de geçimsiz bir yaratılışta olmasının da etkisiyle bir süre sonra 13.4.1736 (H. 1148) da azledilmiş ve aynı yılda Üsküdar'daki yalısında felç hastalığından ölmüştür.

Mezarı Karacaahmet'tedir. Dürrî Mehmed Efendi[1], Osmanlı devrinde fıkıh alanında 200 yıl hüküm süren bir ailenin kurucusudur.

72. Şeyhülislâm Dürrî-zâde Mustafa Efendi oğlu, 85. Şeyhülislâm Mehmed Atâullah Efendi ile 87. Şeyhülislâm Mehmed Arif Efendi torunlarındandır. Oğlu Mustafa Efendi'nin küçük oğlu Mehmed Nûrullah Efendi ise Rumeli Kazaskeri iken 1779'da ölmüştür.

Dürrî-zâde ailesi XIX. Yüzyıl boyunca devletin ilmiye sınıfını ellerinde tutmuştur. Dürrî-zâde Mehmed Efendi'nin torunlarından Hidâyetullah Efendi 1808'de, İstanbul Kadısı Mehmed Âbid Efendi 1894'de, Anadolu Kazaskeri Mehmed Dürrî Efendi 1894'de, Anadolu Kazasferi Mehmed Şerif Efendi 1860'da Rumeli Kazaskerliğine getirilmişlerdir.

Bu ailenin verdiği son hukukçu 128. Şeyhülislâm Dürrî-zâde Abdullah Efendi'dir.

Kaynaklarda eseri hakkında bilgiye rastlanmamıştır.

(1) Şeyhülislâm Dürrî Mehmed Efendi'nin, İran Elçimiz Dürrî Mehmed (Ahmed) Efendi ile ilgisi tesbit edilememiştir. İsim benzerliği olduğu kanısındayız.

FEYZULLAH EFENDİ-ZÂDE ESSEYYİD ŞEYH MUSTAFA EFENDİ

(Feyzullah Efendizâde Esseyyit Şeyh Mustafa Efendi)

D. 1679 — Ö. 1745
Osmanlı devrinin altmış üçüncü şeyhülislâmıdır.

46. Şeyhülislâm Feyzullah Efendi'nin oğlu, 69. Şeyhülislâm Mustafa Efendi'nin büyük kardeşidir. 1679 (H. 1090) da İstanbul'da doğdu. Eğitimini ve öğrenimini babasından aldı. Ulemâ muhitinde babasının da etkisiyle çok çabuk tanındı. Müderrisliklerden sonra, 33 yaşında iken 1702 (H. 1113) de Mekke Kadılığına atandı.

Bu görevi takiben, kısa süre içerisinde, Anadolu ve arkasından Rumeli Kazaskerliğine yükseldi. Edirne olayında, Padişah IV. Mehmed'in Taht'tan indirilmesi ve babası Seyyid Mehmed Feyzullah Efendi'nin öldürülmesi sırasında Yedikule'ye hapsedildi. Hapis cezası bir süre sonra, sürgün cezasına çevrilerek önce Kıbrıs'a, sonra Bursa'ya sürüldü. 28 yıl kadar Bursa'da sürgün hayatı yaşadı. 1730 (H. 1143) yılında İstanbul'daki Yeniçerilerin ayaklanmasını bastıran Sultan I. Mahmud, affederek İstanbul'a gelmesine izin verdi.

1732 (H. 1145) de Rumeli Sadrına, birkaç yıl sonra da 13.4.1736 (H. 1148) da Fetvâ Makamı'na getirildi. Böylece şeyhülislâm olan Mustafa Efendi, 8 yıl 10 ay 21 günlük gayet dürüst ve fazîletle dolup geçen görevinden sonra, felç hastalığına tutularak 4.3.1745 (H. 1158)de İstanbul'da öldü. Mezarı Üsküdar'da, Mirza-zâde Mehmed Efendi'nin yanındadır.

Şeyhülislâm Mustafa Efendi, yardımsever, şair ve ince ruhlu bir kişidir. Nakşibendi tarikatına bağlıdır.

İstanbul'da Eyüpsultan civarında Nakşibendi dergâhiyle Saraçhanebaşı'nda bir çeşme yaptırmıştır.

Kaynaklarda eseri hakkında bilgi edinilememiştir.

PÎRÎ-ZÂDE MEHMED SÂHİB EFENDİ

(Pirizâde Mehmet Sahip Efendi)

D. 1674 — Ö. 1748

Osmanlı devrinin altmış dördüncü şeyhülislâmıdır.

Büyük Yeniçeri dergâhı ağalarından (subaylarından) Pîrî Ağa'nın oğludur. 1674 (H. 1085) de İstanbul'da doğdu. 10 yaşında iken tecvid üzerine Kur'an okumayı öğrenmiş ve zamanın bilginlerinden Şeyh Süleyman, Tahir, İshak ve Ahmed Efendilerden dersler alarak kültürünü genişletmiştir. Şeyhülislâm Mirza-zâde'nin hizmetinde bulundu. Padişah II. Mustafa'nın Taht'a çıkışında Mehmed Sahib Efendi 1695 (H. 1106) de, Fetvâ Emîni Gelibolulu Mehmed Efendi'nin Kudüs Kadılığına gittiği sıralarda, mülâzemet (asistanlık) pâyesini aldı.

1717 yılında, Erbaîn pâyesini alarak Şeyhülislâm Feyzullah Efendi'nin tavsiyesiyle, Daltaban Mustafa Paşa ve Rami Paşa'ya intisap etti. Önce iptida hâric pâyesiyle Alican Medresesi'ne müderris oldu. Sonra birçok diğer medreselerde müderrislik yaptı. Bu arada Evkaf-ı Hümâyun Müfettişliğinde ve Süleymaniye'de Medrese Başkanlığında bulundu. Bir süre sonra 1722 (H. 1135) de Selânik ve arkasından Yenişehir İlçesi Kadılığına atandı ise de akabinde Sultan I. Mahmud'un imamlığını ve şehzâdelerin hocalığını da yaptı. Mehmed Sâhib Efendi az zamanda birçok arpalıklara nâil oldu. 1730 (H. 1142) da Bursa Kadılığına getirildi. Aynı yıl içinde Mekke pâyesini de almıştır. 1731 (H. 1143) de Sultan'ın birinci imamlığıyla beraber, İstanbul Kadılığı, 1734 (H. 1146) de Anadolu Sadrı, 1736 (H. 1149) da Rumeli pâyelerini aldı. 1737 (H. 1150) de bilfiil Rumeli Kazaskeri oldu. Son görevinden 1738 (H. 1151) de azledildiği zaman kendisine Tokat arpalığı bağışlanmışsa da 1743 (H. 1156) de tekrar Rumeli Kazaskerliğine atanmış ve 6.3.1745 (H. 1158) tarihinde Fetvâ Makamı'na yükselmiştir. Şeyhülislâm Mehmed Sâhib Efendi, yenilik hareketlerini ve yeni buluşları benimsemiş, Beyşehir Müftüsü Hacı Mahmud-zâde'nin icadettiği iki cisim arasındaki mesafenin yanlarına gidilmeden ölçülmesine yarayan aleti, Padişah Sultan I. Mahmud'a sunmuştur. Padişahın teşvikiyle

alet düzeltilmiş ve bir üçgenin bir kenarı ile iki açısı bilinirse öteki açıları ve kenarları da bulunabilecek şekilde kullanılacak hale getirilmiştir. Bu husus şeyhülislâmın pozitif bilimlere saygısı ve teşvik edici bir kişilikte bulunduğunu göstermektedir[1].

Sultan I. Mahmud zamanında 1 yıl 1 ay Meşîhat Makamı'nda kalan Mehmed Sâhib Efendi, yaşlılık ve hastalık nedeniyle 5.4.1746 (H. 1159) da görevinden azledilmiş ve Beşiktaş'taki yalısında dinlenmeye çekilmiştir.

Hac için Mekke'ye gitmiş, dönüşünde Gelibolu'da oturmasına izin verilmiş, bir süre sonra, 1748 (H. 1161) de Tekirdağ (Tekfur) da ikametine izin çıkmış, arkasından 4 ay sonra isteği üzerine Üsküdar'daki evinde oturması kabûl edilmiştir. 1748'de ölmüş ve babasının mezarı yanına gömülmüştür.

77. Şeyhülislâm Pîrî-zâde Osman Sâhib Efendi'nin babası, 119. Şeyhülislâm Mehmed Sâhib Molla'nın annesi yönünden dedesinin dedesidir. Ondan sonra gelen Pîrî-zâdelerin atasıdır.

Eseri: İbn-i Haldûn Mukaddimesi'nin tercümesi, Tâlikât ve Hâşiyeleri, Elsine-i Selâse (Arapça, Farsça, Osmanlıca) de şiirleri vardır. Nesir yazıları da mevcuttur.

(1) A. Adnan Adıvar, Osmanlı Türklerinde ilim, 1970, s. 163.

HAYÂTÎ-ZÂDE MEHMED EMİN EFENDİ

(Hayatizâde Mehmet Emin Efendi)

D. ? — Ö. 1748

Osmanlı devrinin altmış beşinci şeyhülislâmıdır.

Padişah Sultan III. Ahmed'in başhekimi Hayâtî-zâde Mustafa Fevzi Efendi'nin oğludur. İstanbul'da doğdu. Doğum tarihi bilinmiyor. İlk eğitim ve öğrenimini bitirdikten sonra medreselerde okumuş, müderrislik ruûsu'nu (diplomasını) alınca Yenişehir Kadılığına atanmıştır. Babasının etkisi sayesinde hızla yükselerek, 1734 (H. 1147) de Edirne Kadısı olmuş, 1736 (H. 1149) da kadılıktan başka ek görevle, Padişahın Hekimbaşılığına getirilmiştir.

Az bir süre sonra, İstanbul pâyesine erişerek 1739'da İstanbul Kadılığına atanmış, aynı yıl içerisinde Anadolu Kazaskerliğine yükselmiş ve kısa bir süre sonra 1739 (H. 1152) da Rumeli Kazaskeri olmuştur.

Padişah Sultan I. Mahmud tarafından 5.4.1746 (H. 1159) tarihinde, Şeyhülislâm Makamı'na getirilmiştir. Yaşlılığı nedeniyle, fetvâ verme görevini gereği gibi yapamadığı, zamanın ulemâsını incitecek tutumlarda bulunduğu ve son derece gösterişli bir hayat yaşamasiyle, halk ve ulemâ arasında, aleyhinde dedikodu çıkmasına sebebiyet verdiğinden 6 ay 20 gün Meşîhat Makamı'nda kalan Mehmed Emin Efendi, 25.10.1746 (H. 1159) da azledilerek Bursa'ya gönderildi. Fakat Padişah'tan, Mekke Kadılığını istemesi üzerine kendisine bu görev verildiğinden, 1748 (H. 1160) yılında İstanbul'dan ayrılmış, Şam iline vardığında hastalanmış, çok geçmeden orada ölmüştür. Hoş görüşlü, nazik bir kişi idi. Kendisinden başka, mesleği hekimlik olduğu halde şeyhülislâmlığa yükselen başka kimse yoktur. Ancak, aksine, Şeyhülislâm Mehmed Zeynî (Zeynü'l-Âbidin) Efendi'nin ulemâ sınıfında olduğu halde hekimlik yaptığı anlaşılmıştır.

Kaynaklarda eseri hakkında bilgi edinilememiştir.

AK-MAHMUD-ZÂDE MEHMED ZEYNÜ'L-ÂBİDİN İL HÜSEYNÎ (MEHMED ZEYNÎ) EFENDİ

(Ak-Mahmudzâde Mehmet Zeynel-Abidin İl Hüseyni (Mehmed Zeyni) Efendi)

D. 1667 — Ö. 1750
Osmanlı devrinin altmış altıncı şeyhülislâmıdır.

Kazasker Manisalı Ak-Mahmud Efendi'nin oğludur. 1667 (H. 1078) de İstanbul'da doğdu. Zeynü'l-Âbidin Efendi, eğitim ve öğrenimini tamamladıktan sonra, müderris oldu. Şeyhülislâm Ankaravî Mehmed Efendi zamanında "Hâric" rütbesini aldı. Kadılık mesleğini tercih edince önce Mısır Kadılığına atandı. Görevi oradan 1715 (H. 1127) yılında İstanbul Kadılığına nakledildi. Akabinde 1717 (H. 1130) yılında Nakibü'l-Eşraf oldu.

1721 (H. 1134) de Anadolu Kazaskerliğine getirildi. 1727 (H. 1140) yılında Rumeli Kazaskerliğine yükseldi ise de devam eden 19 yıl içinde 4 defa azledildi ve yeniden aynı göreve alındı. 25.10.1746 (H. 1159) da Şeyhülislâm Hayâti-zâde Mehmed Emin Efendi'nin yerine, Padişah Sultan I. Mahmud zamanında, Şeyhülislâmlığa atandı.

Yaşlılığı nedeniyle 1 yıl 8 ay 26 gün sonra 20.7.1748 (H. 1161) de görevinden azledildi, İstanbul'da Kanlıca'daki yalısında dinlenmekte iken 1750 (1164) senesinde öldü. Eyüpsultan'da babasının mezarı yanına gömüldü. Kendisi aynı zamanda tıp doktorluğu yapıyordu.

Fakirleri, dervişleri korur ve hayırsever bir kişi idi.

Kaynaklarda eseri hakkında kayda rastlanmamıştır.

EBÛ İSHAK İSMAİL EFENDİ-ZÂDE MEHMED ES'AD EFENDİ

(Ebu İshak İsmail Efendizâde Mehmet Esat Efendi)

D. 1684 — Ö. 1752

Osmanlı devrinin altmış yedinci şeyhülislâmıdır.

56. Şeyhülislâm Ebû İshak İsmail Efendi'nin oğludur. 1684 (H. 1096) de İstanbul'da doğdu. Mehmed Es'ad Efendi, gençliğinde babasından ve Mutavvelci Mehmed Efendi'den dersler aldı. 26 yaşında "Hâric" rütbesini elde ederek müderris oldu. Babasının şeyhülislâmlığı zamanında Sahn-ı Fetvâ emânetinde Selânik Mevlevîliğine molla olarak girdi. Kardeşi 61. Şeyhülislâm İshak Efendi'nin meşîhatında 'Mekke" derecesine ulaştı. Görevi Evkaf Müfettişliğine ve Fetvâ Eminliğine yükseldi.

Avusturya'ya karşı yapılan savaşta Ordu Kadılığına getirildi. 1737 (H. 1150) tarihinde Anadolu Kazaskerliğine ve 1744 (H. 1157) de Rumeli Sadrına yükseldi. 17 ay sonra son görevinden azledildi ise de kısa bir süre geçince 1746 (H. 1159) da tekrar bu göreve atandı. Ak-Mahmud-zâde Mehmed Zeynü'l-Âbidin Efendi'nin ayrılması üzerine 20.7.1748 (H. 1161) tarihinde "Şeyhülislâm" oldu.

1 yıl 22 gün süren meşîhatı zamanında, devlet işlerinin bozulması karşısında, özü ve sözü doğru bir kişi olan Şeyhülislâm Efendi, istenildiği gibi tutum içinde bulunamadığından 11.8.1749 (H. 1162) tarihinde azledildi. Hattâ İstanbul'da ve Saray'a yakın oturması dahi uygun görülmediğinden, önce Şam'a, sonra Mekke'ye sürgün gönderilmesi istenildi ise de oraya giderken affedilerek Gelibolu'ya dönmesine ve burada oturmasına izin verildi.

Gelibolu'da bir süre kaldıktan sonra, Padişah Sultan I. Mahmud'un sürgün cezasını affetmesi üzerine, İstanbul'a geldi. 1752 (H. 1166) de orada öldü. Babasının Sultan Selim Camii civarındaki mezarının yanına gömüldü. Şeyhülislâm Mehmed Es'ad Efendi, zamanın bilginlerinden olduğu gibi şair, inşâ (düz yazı) ve musikide geniş bir bilgi ve kabiliyet sahibiydi.

61. Şeyhülislâm Ebû İshak İsmail Efendi-zâde İshak Efendi'nin kardeşi, 83. Şeyhülislâm Mehmed Şerif Efendi'nin babası ve 96. Şeyhülislâm Mehmed Atâullah Efendi'nin dedesidir. Aynı zamanda Osmanlı devrinin ünlü şâirlerinden Fitnat Hanım'ın da babasıdır.

Fitnat Hanım'ın babası hakkında yazdığı şiirden bir beyit:

Bakmam o ebruvâne hat-ı Fitne-zâdsız
Şeh-beyt-i hüsne meyledemem müstezâdsız.

Eserleri: Lehcetü'l-Lûgat isminde bir lûgat kitabı vardır. 1801 yılında basılmıştır, 850 sayfadır. Tefsîr-i Sûre-i Yâsîn, Tefsîr-i Âyete'l-Kürsi, Tefsîr-i Âyeti'n-Nasr, Nâzirey-i Etvaku'z-Zehebî Li'z-Zemahşerî, Atvaku'z-Zeheb Abdülmü'min, Bülbülnâme isimli eserler, Behçet isminde lehçe'nin muhtasarı bir lûgat, Atrabü'l-Âsari fî Tezkiret-i Urefa-i Edvar isimli Osmanlı musiki üstadlarının biyografilerini kapsayan eseri[1] ile çiçekçilik sanatına dair Gülzâr-ı İbrahim isimli bir araştırması olduğu anlaşılmakta, Hemziye ve Lâmiye isminde iki kasîdesi bulunmaktadır.

Ayrıca Zübdetü'l-Lehçe isimli 2 ciltlik bir sözlüğü daha vardır. Yukarıdaki eserlerden "Bülbülnâme" III. Ahmed adına yazılmış kasîdedir. Nâzire ile başlayan ünlü eseri Zemahşerî'nin bir eserine nâzire ve Atrabü'z'le başlayan ikinci eser, Abdülmü'min İsfahânî'nin stilinde bir etüddür.

Şiirlerinin toplandığı bir de "Divan"ı mevcuttur.

(1) Bu eserin 1893 (H. 1311) tarihinde çıkarılan Mektep isimli günlük risalede sadeleştirilerek bir kısmı yayınlanmıştır.

KARA-HALİL EFENDİ-ZÂDE MEHMED SAİD EFENDİ

(Karahalil Efendizâde Mehmet Sait Efendi)

D. ? — Ö. 1754

Osmanlı devrinin altmış sekizinci şeyhülislâmıdır.

İki defa Anadolu Kazaskeri olan Birgibi Kara Halil Efendi'nin oğludur. İstanbul'da doğdu. Doğum tarihi bilinmemektedir. Eğitim ve öğrenimini babasından ve onun bilim çevresinden aldı. Müderrislik rüûs'unu elde edince Yenişehir Mevlevîliğine atandı.

Padişah Sultan III. Ahmed devrinde 1728 (H. 1141) yılında Bursa Kadılığına, arkasından Mekke pâyesine erişti. 1735 (H. 1148) de İstanbul Kadılığına getirildi. Halkın ihtiyaçlarını yakından görmesi ve gereken tedbirleri alması sebebiyle, İstanbul Kadılığında 4 yıl görev yaptı. 1739 (H. 1152) da Anadolu Kazaskerliğine ve 1748 (H. 1161) tarihinde de Rumeli Kazaskerliğine yükseldi. Her iki görevde 16'şar ay kaldı.

Padişah Sultan I. Mahmud 11.8.1749 (H. 1162) tarihinde kendisini Meşîhat Makamı'na atadı. Fakat sert mizaçlı bir kişiliğe sahip oluşu sebebiyle diğer ulemâ ile geçinemediğinden 9 ay 22 günlük görevden sonra 2.6.1750 (H. 1163) tarihinde azledilerek, Bursa'ya sürgün gönderildi. Orada eser yazmaya başladı. Şeyhülislâm Mehmed Said Efendi, 1754 (H. 1168) tarihinde Bursa'da öldü. Emirsultan Türbesi bitişiğindeki mezarlığa gömüldü.

Eseri: Aynî Târihi'nin bir kısmını tercüme etmiştir.

FEYZULLAH EFENDİ-ZÂDE ESSEYYİD MURTAZA EFENDİ

(Feyzullah Efendizâde Esseyyit Murtaza Efendi)

D. 1694 — Ö. 1757
Osmanlı devrinin altmış dokuzuncu şeyhülislâmıdır.

46. Şeyhülislâm Esseyyid Feyzullah Efendi'nin oğlu ve 63. Şeyhülislâm Feyzullah-zâde Mustafa Efendi'nin kardeşidir. 1694 (H. 1106) de İstanbul'da doğdu. İlk eğitim ve öğrenimini babasından ve çevresinden aldıktan sonra 22 yaşında Yenişehirli Müftü Abdullah Efendi'den özel ders alarak 1725 (H. 1138) de müderris oldu. Babasının Edirne Olayında (1703) küçük yaşta olması nedeniyle felâketten kurtuldu.

Birçok medreselerde müderrislik yaptıktan sonra Galata mahrecinde iken azledildi. Bir süre sonra 1741 (H. 1154) de İstanbul Kadılığına getirildi. 1747 (H. 1160) de Anadolu Kazaskerliğine atandı. Süresi dolunca bu görevden azledildi. İnzivaya çekildi. Şeyhülislâm Mehmed Said Efendi'nin azledilerek sürgüne gönderilmesi üzerine, Sultan I. Mahmud zamanında 2.6.1750 (H. 1163) tarihinde Şeyhülislâmlığa yükseldi.

Zamanın koşullarına uygun hareket etmesi sebebiyle 4 yıl 7 ay 12 gün Meşîhat Makamı'nda kalabildi. Fakat vücutça hasta olması yüzünden 12.1.1755 (H. 1168) tarihinde azledildi. Yalısında dinlenmeye başladı. Bu azil tarihi Sultan III. Osman'ın Taht'a geçişinden bir ay sonraya rastlar. Hastalığı ve dermansızlığı sebebiyle padişahın cülûs törenine bile iştirâk edememiştir.

1757'de İstanbul'da ölünce, Eyüpsultan'daki annesinin mezarının yanına gömüldü. Şeyhülislâm Murtaza Efendi, namuslu, insaflı, kanaatkâr, ibâdetine düşkün bir kişiliğe sahipti. Kendisine tahsis edilen arpalığı kabûl etmemiştir.

Kaynaklarda eseri hakkında kayda rastlanmamıştır.

VESSAF ABDULLAH EFENDİ

(Vessaf Abdullah Efendi)

D. 1662 — Ö. 1761
Osmanlı devrinin yetmişinci şeyhülislâmıdır.

Akhisarlı Şeyh Mecdüttin soyundan Mehmed Efendi'nin oğludur. 1662 (H. 1073) yılında Akhisar'da doğdu. Çocukluğunda ve gençliğinde doğduğu yerdeki bilginlerden ders alarak eğitim ve öğrenimini yaptıktan sonra, İstanbul'a geldi. Ünlü hoca Kara Halil Efendi'nin derslerine devam etti. Onun verdiği mülâzemetle ilmiye mesleğine girdi.

1669 (H. 1111) da sınavla medrese rüûs'unu aldı. Hocası Kara Halil Efendi'ye damat olduktan sonra 1724 (H. 1137) de Selânik mansıbına erişti. 1727 (H. 1140) de Mısır Kadılığına gönderildi. 1733 (H. 1146) den itibaren üç kez ardarda Fetvâ Emîni oldu. 1734'de Mekke pâyesini aldı. 1735 (H. 1148) de İran'da Şah Tahmasb'ı tahtından indiren Nâdir Şah, Abdülbâki isimli elçinin başkanlığında İstanbul'a bir heyet göndererek, İran hacılarının gidip gelirken tecavüzden korunmaları, Caferî mezhebinin 5. mezhep olarak kabûlü ve Kâbe'nin dört köşesinden birine asılması, iki devlet arasındaki dostluğun kuvvetlendirilmesi için tarafların birbirine elçi göndermeleri, taraflar arasında ellerindeki esirlerin satın alınmasının önlenmesi ve serbestçe vatanlarına dönmelerine izin verilmesi hususlarının müzakeresini teklif etti.

Padişah Sultan I. Mahmud teklifi olumlu karşıladığından, teşkil edilen heyete Vessaf Efendi, Fetvâ Emîni olarak dâhil oldu. İranlıların Hacc'a gidecekleri yollar tesbit edildi. Esirlerin serbestisi ve elçi göndermek durumu kabûl edildi ise de Caferî mezhebi konusunu, Osmanlı Padişahı kabûl etmediğinden İran elçisi, Şah'ın huzuruna bir heyet gönderilmesini teklif etti. İran heyetine denk bir heyet halinde gönderilen Kara Mehmed Paşa-zâde Vezir Kara Mustafa Paşa elçiliğindeki heyette, Fetvâ Emîni Vessaf Abdullah Efendi de Anadolu pâyesiyle bulundu. İran'da da Caferî mezhebi konusunda anlaşmaya varılamadı. İran'a heyetle giden Vessaf Abdullah Efendi, dönüşte 1741 (H. 1154) de Anadolu Kazaskerliğine atandı.

Fakat çok sürmeden 1742 (H. 1155) de azledildi. Dört yıl azil hayatı yaşadıktan sonra 1746 (H. 1159) da Rumeli Sadaretine ve 1748 (H. 1162) de Rumeli Kazaskerliğine, arkasından 12.1.1755 (H. 1168) tarihinde Esseyyid Murtaza Efendi'den boşalan Meşîhat Makamı'na, Padişah Sultan III. Osman tarafından atandı. 4 ay 27 gün kadar şeyhülislâmlık yapan Vessaf Abdullah Efendi 8.6.1755 (H. 1168) tarihinde ihtiyarlık nedeniyle azledildi. Zamanın icabı Bursa'ya sürgün gönderildi ise de sonradan affedildiğinden hayatının son günlerini İstanbul'a gelerek Emirgân'daki yalısında geçirdi. 1761 (H. 1174) tarihinde İstanbul'da öldü.

Şeyhülislâm Vessaf Abdullah Efendi 82. Şeyhülislâm Mehmed Es'ad Efendi'nin babasıdır. Şiir yazmakta ve sûre okumakta usta idi. Fen terimlerine dair yazdığı risale ünlüdür. Tâlik şeklindeki yazıları birer sanat eseridir. Yazdığı şiirlerde Abdî ve Vessaf unvanlarını kullanmıştır.

En ünlü bir beyti şudur:

"Âhır yine hâk olur bu tenler,
Bilmem neye kibr eder, edenler."

Eserleri: "Hayât-i Behçet-âbâd" isimli 1500 beyitlik ahlâk manzumesi, "Zemzeme" adlı kelâm bilimine dair eseri, "İrşad-ı Ezkiyâ" adlı manzum tercümesi, "Ünvânü'ş-Şeref" adlı Arap kasidesine yazdığı naziresi vardır. Fetvâları "Fetâvây-i Vessaf" isimli eserinde toplanmıştır.

DÂMAD-ZÂDE FEYZULLAH EFENDİ

(Damatzâde Feyzullah Efendi)

D. 1699 — Ö. 1761

Osmanlı devrinin yetmiş birinci şeyhülislâmıdır.

60. Şeyhülislâm Dâmad-zâde Ebu'l-Hayr Ahmed Efendi'nin oğludur. 1669 (H. 1111) da Bursa'da doğdu. Babasının mevki ve etkisi sayesinde çok çabuk yükselmiştir. Müderrislik rüûs'unu aldıktan sonra, birçok medreselerde müderrislik etmiş ve bilâhare kadılık mesleğine geçmekle, önce Galata Kadılığına ve bir süre sonra, 31 yaşında iken 1730 (H. 1143) yılında Bursa Kadılığına getirilmiştir. İstanbul pâyesini de alınca, 1740 (H. 1152) da Anadolu Kazaskerliğine ve 1749 (H. 1163) tarihinde de Rumeli Kazaskerliğine atanmıştır. Bu arada iki yıl kadar azil hayatı yaşadıktan sonra, 1754 (H. 1167) de yeniden Rumeli Sadrına getirilmiş ve Vessaf Efendi'nin azli üzerine 8.6.1755 (H. 1168) tarihinde, Sultan III. Osman zamanında Meşîhat Makamı'na atanmıştır. Fetvâ verme görevini lâyıkiyle yapan, dirayetli ve fazîletli bir kişi olan Feyzullah Efendi'nin fetvâ süresi 1 yıl 1 ay 18 gün sürdükten sonra ne yazık ki, diğer birçok şeyhülislâm gibi görülen lüzum üzerine, (mukteza-i hal) ile 26.7.1756 (H. 1169) da azledilmiştir. 6 ay 23 gün kadar İncir Köyündeki evinde azil hayatı yaşayan Feyzullah Efendi, kendisinden sonra atanan Dürri-zâde Mustafa Efendi'nin azli üzerine 18.2.1757 (H. 1170) tarihinde ikinci kez Meşîhat Makamı'na getirildi. Bu defaki fetvâ yetkisi 11 ay 6 gün sürdükten sonra ulemânın, saray erkânının ve devlet ileri gelenlerinin çekememezlikleri ve aleyhindeki konuşmaları nedeniyle 26.1.1758 (H. 1171) tarihinde Sultan III. Mustafa tarafından azledildi. Azil süresince Sütlüce'deki evinde oturmasına izin verildi.

1761 yılında İstanbul'da Sütlüce'de öldü. Sütlüce deresinde yaptırdığı zâviyede gömülüdür. Bilgin ve musikişinas bir yaradılışta idi. Dâmad-zâde soyadı babasından gelmektedir.

Eseri: "İlm-i Ebdana" isimli bir eseri ile birçok besteleri vardır.

DÜRRİ-ZÂDE MUSTAFA EFENDİ

(Dürrizâde Mustafa Efendi)

D. 1702 — Ö. 1774
Osmanlı devrinin yetmiş ikinci şeyhülislâmıdır.

62. Şeyhülislâm Dürrî Mehmed Efendi'nin oğludur. 1702'de İstanbul'da doğdu. Çocukluğunu ve gençliğini babasından aldığı eğitim ve öğrenimle geçirdi. Hâric rüûs'unu aldıktan sonra, Altmışiki rütbesine yükselmiş, babası şeyhülislâm olunca, Galata Mevleviyetine, arkasından Edirne ve Mekke pâyelerine erişmiştir. Babasının ölümünden sonra 1739 (H. 1152) da İstanbul Kadılığına ve 1746 (H. 1159) da Anadolu Kazaskerliğine getirildi. Azledilerek bir süre açıkta kaldı. 1750 (H. 1164) yılında Rumeli Kazaskerliğine atandı.

Son görevinden azledildi ise de yeniden aynı göreve alındıktan sonra 26.7.1756 (H. 1169) tarihinde Şeyhülislâm Dâmad-zâde Feyzullah Efendi'nin azli üzerine, Şeyhülislâmlığa yükseldi. 6 ay 23 gün Fetvâ Makamı'nda kalan Mustafa Efendi 18.2.1757 (H. 1170) tarihinde azledildi ve Gelibolu'da oturmasına izin verildi. Padişah Sultan III. Mustafa zamanında, Şeyhülislâm Tirevî Ebûbekir Efendi-zâde Ahmed Efendi'nin azli üzerine 29.4.1762 (H. 1175) tarihinde ikinci defa Şeyhülislâmlığa atandı. Bu defa Meşîhat Makamı'nı 4 yıl 11 ay 24 gün yöneten Mustafa Efendi 23.4.1767 (H. 1180) tarihinde azledildi. Fakat 7 yıl kadar azil hayatı yaşadıktan sonra Padişah Sultan I. Abdülhamid zamanında 27.2.1774 (H. 1187) tarihinde yeniden ve üçüncü defa Meşîhat Makamı'na getirildi. Fakat bu defa yaşlılığı sebebiyle gerekli faaliyeti gösteremeyen Şeyhülislâm Efendi 7 ay 2 gün sonra 29.9.1774 (H. 1188) tarihinde azledildi. Aynı yıl İstanbul'da ölünce, Edirnekapı dolaylarında, Lâlizâde Çeşmesi arkasında cadde kenarındaki mezarına gömüldü.

Üç meşîhat süresi toplamı 6 yıl 1 ay 17 günü bulmaktadır. 85. Şeyhülislâm Mehmed Atâullah Efendi ile 87. Şeyhülislâm Mehmed Arif Efendi'nin babası ve 128. Şeyhülislâm Dürri-zâde Abdullah Efendi'nin, ki Atatürk ve Millî Mücadeleciler aleyhine fetvâ vermiştir, dedesinin dedesidir.

Mustafa Efendi çok dindar, nezaketli, adaleti sever, himaye, rüşvet ve iltimastan hoşlanmayan bir kişiliğe sahipti. Akşam namazından sonra yatsıya kadar seccade üzerinde oturur, Allah'a dua ederdi.

Eseri: "Dürre-i Beyzâ" isminde fıkıh'a dair bir eseri vardır. Bu eserin bir yazma nüshası Esat Efendi Kütüphanesinde bulunmaktadır.

MEHMED SALİH EFENDİ

(Mehmet Salih Efendi)

D. ? — Ö. 1761

Osmanlı devrinin yetmiş üçüncü şeyhülislâmıdır.

Şeyh Hüsamettin Uşakî Efendi soyundandır. Galata ve Mısır Kadılıklarından mazûl Kırımlı Abdullah Efendi-zâde Yahyâ Efendi'nin oğludur. Doğum yeri ve tarihi kesin olarak bilinmemektedir. İlk eğitimini ve öğrenimini, Kırım Yenişehir'inde aldıktan sonra İstanbul'a gelmiş, 57. Şeyhülslâm Yenişehirli Abdullah Efendi tarafından yetiştirilmiş ve bilâhare onun damadı olmuştur. Padişah Sultan II. Mustafa'nın Baş İmamlığını yapmıştır.

Şeyhülislâma damad olunca, memuriyetlerinde çabucak yükselmek olanağını elde etmiş, önce Harameyn Müfettişliğinde, sonra sırasiyle Halep, Şam ve Medine Kadılıklarında bulunmuştur. 1746 (H. 1159) yılında İstanbul Kadılığına atanmış, 1749 (H. 1163) da Anadolu Kazaskerliğine yükselmişse de yeniden İstanbul Kadılığında görevlendirilmiştir.

Yine aynı yıl içinde, 1753 (H. 1167) de, Anadolu Kazaskerliğine ikinci kez atanmış, fakat 1757 (H. 1170) de yeniden İstanbul Kadılığına getirilmiştir. 26.1.1758 (H. 1171) tarihinde Dâmad-zâde Feyzullah Efendi'nin ikinci meşîhatından azledildiği gün, Şeyhülislâmlığa yükselmiştir.

Meşîhat Makamı'nda 1 yıl 5 ay 5 gün kalan Mehmed Salih Efendi, 30.6.1759 (H. 1172) tarihinde, Padişah Sultan III. Mustafa tarafından azledilerek görevinden uzaklaştırılmış ve Kanlıca'daki yalısında oturmasına izin verilmiştir.

1761'de İstanbul'da ölen Şeyhülislâm Mehmed Salih Efendi, İstanbul'da Raziye Kadın Damadı Kazasker Mehmed Efendi Medresesi mezarlığına gömülmüştür. Nüktedan bir kişi idi.

Kaynaklarda eseri hakkında kayda rastlanmamıştır.

ÇELEBİ-ZÂDE İSMAİL ÂSIM EFENDİ

(Çelebizâde İsmail Asım Efendi)

D. ? — Ö. 1760

Osmanlı devrinin yetmiş dördüncü şeyhülislâmıdır.

Reisü'l-Küttâb (Dışişleri Bakanı) Küçük Çelebi Mehmed Efendi'nin oğludur. İstanbul'da doğdu. Doğum tarihi bilinmemektedir. İlk eğitim ve öğreniminden sonra, Şeyhülislâm Ebe-zâde Abdullah Efendi'den 1708 (H. 1120) de medrese rüûs'unu almıştır. 56. Şeyhülislâm Ebû İshak Kara İsmail Naim Efendi'ye damat olduktan sonra, Yenişehir Fener Kadılığına atandı. Mevkilerinde hızla yükselerek 1739 (H, 1152) da Bursa, 1744 (H. 1157) de Medine ve 1748 (H. 1161) de İstanbul Kadılıklarında bulundu. 1757 (H. 1170) de Anadolu Kazaskerliğine getirildi. Bir süre sonra azledildi. Mazûl bulunduğu sırada 30.6.1759 (H. 1172) da Sadrazam Koca Ragıp Paşa'nın teşvikiyle, Padişah Sultan III. Mustafa tarafından Şeyhülislâmlığa atandı.

7 ay 16 gün süre içinde lâyıkiyle görev yaptı. Görevde iken, 16.2.1760 (H. 1173) tarihinde İstanbul'da öldü.

İstanbul'da Yüksekkaldırım'da Molla Gürânî Mahallesindeki medresesinde gömülüdür. Ölümüne tarih düşürülen Şeyhülislâm İsmail Âsım Efendi, şiir yazmakta ve okumakta da usta idi.

Şiirlerinden iki beyit:

Hep hüsn ü aşka dair imiş güft-gûy-i halk
Dillerde dâstân imiş esrâr sandığım.

Düm-i tiğ-i Siyeh-Tâb-ı nigâhın kılma zehr-âlûd
O kudretten mukahhal çeşme zâlim sürmeler çekme.

99. Şeyhülislâm Mehmed Zeynü'l-Âbidin Efendi bunun torunudur. Osmanlı devrinin ünlü bilgin ve vak'anüvistlerindendir.

Eseri: Râşid Tarihine Zeyl isimli tarihî eseri mevcuttur.

HACI VELİYYÜDDİN EFENDİ

(Hacı Veliyüddin Efendi)

D. ? — Ö. 1768

Osmanlı devrinin yetmiş beşinci şeyhülislâmıdır.

Silivrikapı'nın yayla semtinde mukim Solakbaşı-zâde Hacı Mustafa Ağa'nın oğludur. İstanbul'da doğdu. Doğum tarihi bilinmemektedir. Önce babasının medresesinde öğrenimini yaparak hâric pâyesine ulaştı. Sonra Harameyn Müfettişliğine getirildi. Sırasiyle, Halep, Galata, Mısır ve Medine Kadılıklarında görev yaptı. Arkasından İstanbul pâyesine erişti.

1755 (H. 1169) tarihinde Anadolu Kazaskerliğine ve 1757 (H. 1171) de Rumeli Kazaskerliğine yükseldikten 6 ay sonra azledilerek Manisa'ya sürgün gönderildi. Bir yıl kadar sürgün hayatı yaşadı. Affedilince, İstanbul'a döndü ve 17.2.1760 (H. 1173) tarihinde Çelebi-zâde İsmail Âsım Efendi'den boşalan Meşîhat Makamı'na getirildi.

Şeyhülislâm olarak atandığı gün, hasta bulunduğundan özür dilemişse de Padişah III. Mustafa, iyileşinceye kadar konağında kalmasına izin vermiş, "Ferve-i Beyzâ" evine gönderilmiştir. Bu olaya meşîhat tarihinde bir daha rastlanmamıştır. Veliyüddin Efendi, asabi yaradılışı, hiddet ve şiddet dolu tutumu nedeniyle, 1 yıl 6 ay 18 gün süren görevini takiben 6.9.1761 (H. 1175) tarihinde, Padişah III. Mustafa tarafından azledildi. Hemen Bursa'ya sürgün gönderildi ise de bir süre sonra affedilerek İstanbul'a çağırıldı. Ve 23.4.1767 (H. 1180) tarihinde Dürri-zâde Mustafa Efendi'nin yerine ikinci kez Şeyhülislâmlığa atandı.

Görevi başında iken, yaşlılık nedeniyle 25.10.1768 (H. 1182) de ölünce Otakçılar yakınında Murad Efendi zâviyesine gömüldü. İstanbul'da Çırpıcı Çayırı yakınında bir çeşme yaptırdığından at yarışları yapılan bu yere Veli Efendi Çayırı ismi verilmiştir. Kazasker Mehmed Emin Efendi'nin babasıdır. Calî hattin büyük ustalarından olan Veli Efendi'nin ta'lik şeklinde de değerli yazıları vardır. Kitap toplamakta hevesi olduğundan, Bayezid Camii içinde değerli el yazması kitaplarla dolu bir kütüphane meydana getirmiştir. Bu kütüphaneye "Veliyyüddin Efendi Kütüphanesi" ismi verilmiştir. Oğlu Kazasker Mehmed Efendi'nin bağışlarıyla kütüphane daha da zenginleşmiştir.

İki meşîhat süresi toplamı 3 yıl 20 günü bulmaktadır.

Kaynaklarda çeşitli yazı örneklerinden başka eseri olduğuna dair bilgi edinilememiştir.

EBÛBEKİR EFENDİ-ZÂDE AHMED EFENDİ

(Ebubekir Efendizâde Ahmet Efendi)

D. 1685 — Ö. 1769
Osmanlı devrinin yetmiş altıncı şeyhülislâmıdır.

Tireli Ebûbekir Efendi'nin oğludur. 1685 (H. 1097) tarihinde Tire'de doğdu. İlk eğitimini memleketinde yaptıktan sonra, İstanbul'a gelerek bilgisini genişletti. 53. Şeyhülislâm İmam-ı Şehriyârî Mahmud Efendi'ye damad olunca hâric rütbesine erişti.

1729 (H. 1142) da Galata, 1735 (H. 1148) de Mısır, 1740 (H. 1153) da Mekke ve 1744 (H. 1157) de İstanbul Kadılıklarında görevler yaptı. 1750 (H. 1164) de Anadolu ve 1755 (H. 1169) de Rumeli Kazaskerliklerinde bulunduktan sonra azledilmiş ve yeniden Rumeli Kazaskerliğine getirilmiştir. Padişah Sultan III. Mustafa tarafından Hacı Veliyyüddin Efendi yerine 6.9.1761 (H. 1175) tarihinde Şeyhülislâmlığa atandı.

7 ay 23 gün süre ile meşîhat görevini yapan Ahmed Efendi 29.4.1762 (H. 1175) tarihinde azledildi. Azlinin nedeni olarak betaet ve rehâvet (çalışmama, tenbellik, ihmallik) inden bahsedilmektedir. İstanbul'da yalısında dinlenirken 1767 (H. 1181) de öldü. Bahâî Efendi mezarlığında, babasının mezarı yanına gömüldü.

Kaynaklarda eseri hakkında bilgiye rastlanmamıştır.

PÎRÎ-ZÂDE OSMAN SÂHİB EFENDİ

(Pirizâde Osman Sahip Efendi)

D. 1710 — Ö. 1770
Osmanlı devrinin yetmiş yedinci şeyhülislâmıdır.

64. Şeyhülislâm Pîrî-zâde Mehmed Sâhib Efendi'nin oğludur. 1710 yılında İstanbul'da doğdu. İlk eğitimini ve öğrenimini babasının yanında yaptıktan sonra 1729 (H. 1142) da medreseye girdi. 1738 (H. 1151) de mevleviyet ve 1744 (H. 1157) de Mekke pâyesini aldı. Babasının şeyhülislâmlığı sırasında, 1745 (H. 1158) tarihinde İstanbul Kadılığına ve arkasından, 1751 (H. 1165) de Anadolu, 1755 (H. 1169) de Rumeli Sadrına yükseldi. Kısa süren bu görevden sonra 1756 (H. 1170) yılında azledilerek Bursa'da oturmasına izin verildi. 1771 yılında ikinci ve azlini takiben üçüncü kez yeniden Rumeli Kazaskerliğine getirildi.

Şeyhülislâm Veliyyüddin Efendi'nin ölümü üzerine, Padişah Sultan III. Mustafa, 25.10.1768 (H. 1182) tarihinde, Fetvâ Makamı'na atadı. Padişah III. Mustafa zamanında, Türk - Rus savaşları devam ederken, memleketin içine düştüğü felâketler karşısında, olağanüstü teessüre kapıldığından, bunun verdiği ıstırapla 2.3.1770 (H. 1183) tarihinde öldü.

Kutsal görev süresi 1 yıl 4 ay 7 gün sonra böylece sona ermiş oldu. 119. Şeyhülislâm Mehmed Sâhib Efendi, Osman Sâhib Molla Efendi'nin kızı yönünden torunlarındandır. Ölümüne tarih düşürülmüştür.

Pîrî-zâde ailesi uzun süre ulemâ arasında değerli kişiler yetiştirmiştir. Aksaray'da, Muradpaşa Camii yakınında Kara Davud Paşa mezarı yanında gömülüdür. Kendisi edib ve şâirdi. Şiirlerinde "Sâhib" takma ismini (mahlâs) kullanırdı.

Kaynaklarda eseri hakkında bilgiye rastlanmamıştır.

MİRZA-ZÂDE MEHMED SAİD EFENDİ

(Mirzazâde Mehmet Sait Efendi)

D. 1710 — Ö. 1774

Osmanlı devrinin yetmiş sekizinci şeyhülislâmıdır.

52. Şeyhülislâm Mirza Mustafa Efendi'nin torunu ve 58. Şeyhülislâm Mirza-zâde Şeyh Mehmed Efendi'nin oğludur. 1710 (H. 1122) yılında İstanbul'da doğdu. 11 yaşında okumağa başladı. Eğitim ve öğrenimini babasından ve babasının çevresinden aldı. Babasının meşîhatı zamanında arka arkaya yükselerek "Hâmise-i Süleymaniye" unvanına erişti. Babası azledildiği sıralarda, beş yıl süre ile aynı rütbede bırakıldı. 1732 (H. 1145) de İzmir, 1743 (H. 1156) de Bursa Kadılığına atandı. Mekke pâyesine erişti. 1748 (H. 1161) de İstanbul Kadısı oldu.

1757 (H. 1171) de Anadolu, 1759 (H. 1173) da Rumeli Sadrına (Kazaskerliğine) yükseldi. Bir ara azledildi. Fakat arkasından 1761 (H. 1175) tarihinde Nakibü'l-Eşraf olarak göreve alındı. İki yıl sonra yeniden Rumeli Kazaskerliğine getirildi. Bir yıl sonra da 1767 (H. 1181) de Rumeli Kazaskerliğinden ve Nakibü'l-Eşraflıktan istifa ederek çekildi ise de yeniden 1767 (H. 1181) de Nakibü'l-Eşraflığa ve üçüncü kez Rumeli Kazaskerliğine atandı. 2.3.1770 (H. 1183) tarihinde Pîrî-zâde Osman Sâhib Efendi'nin ölümü üzerine Padişah Sultan III. Mustafa tarafından, Meşîhat Makamı'na yükseltildi.

Şeyhülislâm Mehmed Said Efendi, nazik yaradılışlı, işine ehil, adaleti sever ve doğruluktan ayrılmaz bir kişiliğe sahipti. Fakat yaşlılığı sebebiyle ziyaretlere gitmez, padişahın veya şeyhülislâmın bulunması gereken toplantılara, muayede merasimlerine gitmemek için af dilerdi. Bu yüzden 3 yıl 5 ay 19 günlük şeyhülislâmlık süresi sonunda 20.8.1773 (H. 1187) tarihinde istifa etti. İstifa nedeni yaşlılık ve hastalıktır. 1774 yılında Üsküdar'da evinde dinlenirken öldü. Karacaahmet Mezarlığında babasının yanında gömülüdür. Zamanında bozulmuş olan ilmiye mesleğinde birtakım ıslâhat teşebbüslerine girişmişse de, gerek ceza ve gerekse mükâfatta ölçüsüz tutumu dolayısiyle istediği amaca ulaşamadı.

Kaynaklarda eseri hakkında bilgiye rastlanmamıştır.

ŞERİF-ZÂDE ESSEYYİD MUHAMMED ŞERİF EFENDİ

(Şerifzâde Esseyyit Mehmet Şerif Efendi)

D. 1703 — Ö. 1779

Osmanlı devrinin yetmiş dokuzuncu şeyhülislâmıdır.

Ulemâ (bilginler) dan Yenişehirli Şerif Efendi'nin oğlu ve 43. Şeyhülislâm Çatalcalı Ali Efendi'nin kızından torunudur. 1703 (H. 1115) yılında İstanbul'da doğdu. İlk eğitim ve öğrenimini babasından ve yakınlarından aldıktan sonra 18 yaşında 1720 (H. 1133) de müderris oldu. 1746 (H. 1159) da kadılık mesleğine geçtiğinde, Amet ilçesine (Diyarbakır) atandı. Arkasından Bursa ve Mekke pâyelerine ulaştı. 1756 (H. 1170) da İstanbul Kadılığına atandı. 1766 (H. 1180) da Anadolu, 1769 (H. 1183) da Rumeli Sadrına yükseldi. Bir süre sonra Nakibü'l-Eşraflığa getirildi.

20.8.1773 (H. 1187) de Şeyhülislâm Mehmed Said Efendi'nin istifası üzerine, Padişah III. Mustafa kendisini Şeyhülislâmlığa atadı. 6 ay 8 günlük görevden sonra 27.2.1774 (H. 1188) de Sultan I. Abdülhamid tarafından azledildi. Ömrünün son altı yılını, evinde dinlenmekle geçirdikten sonra 1779 (H. 1193) da İstanbul'da öldü. Eyüpsultan'da Şekerpare Türbesi yakınlarında Çivi-zâde mezarlığına gömüldü.

Kendisi güzel yazı yazmakta, bilhassa ta'lik yazı stilinde usta derecede bir sanatkârdı.

Eseri: Fetâvây-i Şerif-zâde isimli eserinde fetvâları toplanmıştır.

İVAZ MEHMED PAŞA-ZÂDE İBRAHİM BEYEFENDİ

(İvaz Mehmet Paşazâde İbrahim Beyefendi)

D. 1719 — Ö. 1797

Osmanlı devrinin sekseninci şeyhülislâmıdır.

Belgrad fatihi Arnavut Sadrazam İvaz Mehmed Paşa'nın oğlu ve Sadrazam İvaz-zâde Halil Paşa'nın kardeşidir. 1719 (H. 1132) yılında, İstanbul'da doğdu. Eğitim ve öğrenimini babasının çevresinde gördü. Birçok medreselerde müderrislik yaptıktan sonra kadılığa intisap etti. 1740 (H. 1153) tarihinde Yenişehir Fener'ine, 1749 (H. 1163) da Bursa, 1751 (H. 1165) de Medine Kadılığına atandı. Bir süre sonra azledilerek evinde dinlenmekle vakit geçirirken, İstanbul Kadılığında görevlendirildi. Fakat bu görevinden 18 ay sonra çekildi.

Yine bir süre sonra 1759 (H. 1173) da Anadolu pâyesiyle ikinci kez İstanbul Kadılığına atandı. 1761 (H. 1175) de Anadolu Kazaskerliğine yükseldi. Beş yıllık bu görevini takiben 1766 (H. 1180) da Rumeli Kazaskeri oldu. Bu arada yine azledildi ise de yeniden 1771 (H. 1185) de Rumeli Kazaskerliğine getirildi. 29.9.1774 (H. 1188) tarihinde Dürri-zâde Mustafa Efendi'nin meşîhattan ayrılması üzerine, Padişah I. Sultan Abdülhamid tarafından Meşîhat Makamı'na yükseltildi. Meşîhatı sırasında babasının yakınlarından birine, Dolmabahçe'de Kırım temsilcileri şerefine verilen bir ziyafet sırasında, Sadrazam İzzet Mehmed Paşa'dan bir mukataa vakıf istemesi üzerine, Sadrazamın "Otuz kese zammı ile talibi var" şeklinde cevap vermiş olması, şeyhülislâmı çileden çıkardı ve çadırdan yalınayak dışarı fırladı.

Bu olay padişaha kadar ulaştırıldı. Bu nedenle 9 ay 29 gün meşîhatından sonra 28.7.1775 tarihinde, Sadrazam İzzet Mehmed Paşa ile birlikte, şeyhülislâm da azledildi. Mazûllüğü süresince, Beykoz'daki yalısında dinlendi. Tutumu ve karakteri hakkında, iyi izlenimler edinmiş olan Padişah Sultan I. Abdülhamid kendisini 31.3.1785 (H. 1199) tarihinde ikinci kez "Şeyhülislâmlığa" atadı.

Fakat 2 ay 22 gün süren bu ikinci meşîhatında, mizaç ve karakteri padişahın tutumuna uygun gelmediğinden 22.6.1785 tarihin-

de yeniden azledildi. Fakat azilden sonra, devlet büyükleri hakkında ileri geri konuşması nedeniyle İstanbul'dan uzaklaştırılmasına gidildi. Arpalığı olan Ankara'ya sürgün gönderildi. Sonra sürgün yeri Bursa'ya çevrildi. Padişah Sultan III. Selim'in 7 Nisan 1789'da Taht'a geçmesi üzerine affedildiğinden İstanbul'a gelerek, yalısında oturmasına izin verildi.

Her iki meşîhat süresi toplamı 1 yıl 21 günü bulmaktadır. Hayatının sonlarını evinde dinlenmekle geçirirken 1797 (H. 1212) de öldü ve Sultan Bayezid Camii mezarlığına gömüldü.

Kendisine paşa oğlu olduğu için Bey, ilmiye sınıfından bulunduğu için de Efendi şeklinde hitabedilmiştir. Beyefendi ifadesinin bugünkü anlamı ile ilişkisi yoktur.

Hodbin, huysuz, benlikçi, herkesin aleyhine ağzına geleni söyleyen karaktere sahip tuhaf bir kişiliği vardı.

Kaynaklarda eseri hakkında bilgiye rastlanmamıştır.

SALİH EFENDİ-ZÂDE (CAM GÖZ) MEHMED EMİN EFENDİ

(Salih Efendizâde (Camgöz) Mehmet Emin Efendi)

D. 1705 — Ö. 1777

Osmanlı devrinin seksen birinci şeyhülislâmıdır.

Padişah Sultan II. Mustafa'nın baş imamı, 73. Şeyhülislâm Topkapılı Salih Efendi'nin oğludur. Edirne'de 1705 (H. 1117) yılında doğdu. Öğrenim ve eğitimini küçük yaşta tamamladıktan sonra 15 yaşında, 1719 yılında, müderrisliğe yükseldi. Uzun süre hocalık yapan Mehmed Emin Efendi 1747 (H. 1160) de Selânik Mollalığında, 1752 (H. 1166) de Şam, 1757 (H. 1171) de Medine ve 1760 (H. 1174) da İstanbul Kadılığında görevler yaptı. 1767 (H. 1181) de Anadolu pâyesine erişen Mehmed Emin Efendi, 1770 (H. 1184) de Anadolu Sadrına getirildi.

Dört yıl sonra 1774 (H. 1188) de Rumeli Kazaskerliğine yükseldi. Şeyhülislâm İvaz-zâde İbrahim Beyefendi'nin azli üzerine 28.7.1775 (H. 1189) de Şeyhülislâmlık Makamı'na atandı.

Fakat fazla yaşlı olması, meşîhat işlerini iyice yürütmesine engel olduğundan 1 yıl 4 ay 4 gün sonra, 1.12.1776 (H. 1190) da azledilerek Bursa'ya sürgün gönderildi.

Yaşlanma nedeniyle kendi adamlarına ve uşaklarına söz geçiremediği söylenir. Sürgün olarak bir yıl yaşadıktan sonra, 1777 (H. 1191) de Bursa'da öldü. Mezarı Emirsultan mezarlığındadır.

Şeyhülislâm Mehmed Emin Efendi gözlük kullandığından "Cam Göz" takma ismiyle de anılır. Adaleti sever, cömert, Şeyh Murad Efendi Tekkesindeki zikredenlere ve Ahmedpaşa Camii hademelerine, medrese odaları (hücreleri) na kendi şahsî gelirlerinin üçte birini tahsis etmiş ve bu yaptığı zamla iyi bir isim bırakmış şeyhülislâmlarımızdan biridir. Güzel yemek merakıyla ünlüdür. Hattâ bir defa padişaha da hazırlattığı yemekten göndermiş ve taltif edilmiştir.

95. Şeyhülislâm Ahmed Es'ad Efendi bu şeyhülislâmın kardeşidir.

Kaynaklarda eseri hakkında bilgiye rastlanmamıştır.

VESSAF-ZÂDE MEHMED ES'AD EFENDİ

(Vassafzâde Mehmet Esat Efendi)

D. 1707 — Ö. 1778

Osmanlı devrinin seksen ikinci şeyhülislâmıdır.

70. Şeyhülislâm Vessaf Abdullah Efendi'nin oğludur. 1707 (H. 1119) da İstanbul'da doğdu. Eğitimini ve öğrenimini yaptıktan sonra 24 yaşında müderris oldu. 1750 (H. 1164) de Galata Mollalığına getirildi. Babasıyla Bursa'da kısa bir süre sürgün hayatı yaşadı. Babasını çekemiyenler, görevlerinde yükselmesine engel oldular. Mekke pâyesini aldıktan sonra 11 yıl sürece İstanbul pâyesinde kaldı. Bu gecikmeler, ümidini yıkmadı. 1768 (H. 1182) de Anadolu Kazaskerliğine ve dört yıl sonra da 1772 (H. 1186) de Rumeli Kazaskerliğine getirildi. Şeyhülislâm Mehmed Emin Efendi'nin azlinden sonra 1.12.1776 (H. 1190) da Padişah Sultan I. Abdülhamid kendisini Şeyhülislâmlığa atadı. Meşîhat görevi 1 yıl 6 ay 20 gün kadar sürdü. 20.7.1778 (H. 1192) tarihinde azledilince, Emirgân (Mirgün)'daki yalısına çekildi. Azil nedeni olarak ihtiyarlığı ve hastalığından dolayı işleri gereği gibi yönetememiş olması gösterilmektedir. Dinlenirken 1778 (H. 1192) de İstanbul'da öldü. Eyüpsultan mezarlığında babasının yanında gömüldü.

Şeyhülislâm Mehmed Es'ad Efendi'ye bir ziyafet sırasında yaptığı nükteden dolayı halk arasında Hindi Molla takma ismi de verilmiştir[1]. Kendisi, inşâ ve şiir yazmakta seçkin bir kişi idi. Sofi (Sufî) tarikatına bağlı bulunuyordu.

Kaynaklarda eseri hakkında bilgiye rastlanmamıştır.

---

(1) Salih-zâde Mehmed Emin Efendi meşîhatı sırasında Es'ad Efendi'yi iftar için ziyafete çağırmış. Sofrada hindi dolması varmış. Es'ad Efendi hasta, zayıf bir adammış. Kış mevsimi imiş. Hindi de zayıfmış. Emin Efendi; "Acaip şey, bu sene hindiler seslenemedi" diyerek hindiyi sofradan kaldırtmış. Es'ad Efendi ise; "Onun vakti var, vakti gelince sesleri çıkar" demiş. 20 gün sonra Es'ad Efendi, Emin Efendi yerine şeyhülislâm olmuştur.

İSHAK EFENDİ-ZÂDE MEHMED ŞERİF EFENDİ

(İshak Efendizâde Mehmet Şerif Efendi)

D. 1717 — Ö. 1789

Osmanlı devrinin seksen üçüncü şeyhülislâmıdır.

67. Şeyhülislâm Mehmed Es'ad Efendi'nin oğlu ve 56. Şeyhülislâm Ebû İshak İsmail Efendi'nin torunudur. İstanbul'da 1717 (H. 1130) yılında doğdu. Öğrenim ve eğitimini babasından ve çevresinden aldıktan sonra 21 yaşında müderris oldu.

Babasının etkisinden yararlanarak, 1753 (H. 1167) yılında Diyarbakır, 1764 (H. 1178) yılında Bursa Kadılığına getirildikten sonra Mekke pâyesine ulaştı. 1766 (H. 1180) da İstanbul Kadılığına atandı. Beş yıllık görevi takiben 1771 (H. 1185) de Anadolu Kazaskeri oldu. 1775 (H. 1189) yılında Rumeli Kazaskerliğine getirildi.

Şeyhülislâm Vessaf-zâde Mehmed Es'ad Efendi'nin azli üzerine 20.7.1778 (H. 1192) de Sultan I. Abdülhamid zamanında Şeyhülislâmlık Makamı'na yükseldi. Fakat 4 yıl 1 ay 23 gün süren meşîhat görevinden 12.9.1782 (H. 1196) tarihinde istifa ile ayrıldı. İstifa nedeni Meşîhat Makamı'nda uzun süre kalmış olmasıdır.

Padişah III. Sultan Selim'in Taht'a çıkması üzerine 19.8.1789 (H. 1203) da ikinci defa Meşîhat Makamı'na getirildi. Fakat yaşının ilerlemiş olması, görevini gereği gibi yapmasına engel olduğundan ve bilgisiyle hafızası zayıflamış bulunmasından ötürü, 1 ay 29 gün süren meşîhat görevinden 17.10.1789 (H. 1203) da azledildi. Başkaca azil nedeni olarak Sultan III. Selim'in yenilik hareketlerini yapabilmek için, sağlam ve cerbezeli bir şeyhülislâma ihtiyaç duymasından bahsedilmektedir. Birkaç ay sonra İstanbul'da öldü.

Babası Şeyhülislâm Mehmed Es'ad Efendi olduğundan "Es'adzâde" soyadı ile de anılır. Bu soydan 9 şeyhülislâm gelmiştir. Şeyhülislâm Mehmed Efendi, Türkçe, Farsça ve Arapça dillerine vâkıftı. Şiir de yazardı. Divan'ı basılmamıştır.

96. Şeyhülislâm Mehmed Atâullah Efendi'nin babası, ünlü şair Fitnat Hanım'ın kardeşidir.

Eseri: "Fusûlü'l-Arâ fî Şânü'l-Mülûk ve'l-Vüzerâ" isimli bir risalesi ve bir Divan'ı vardır.

KARAHİSÂRÎ ESSEYYİD İBRAHİM EFENDİ

(Karahisarlı Seyyit İbrahim Efendi)

D. 1701 — Ö. 1783
Osmanlı devrinin seksen dördüncü şeyhülislâmıdır.

Ulemâdan Şebinkarahisar (Şarkî-Karahisar)'lı Kadı Osman Efendi'nin oğludur. Şebinkarahisar'da 1701 (H. 1113) yılında doğdu. İlk eğitimini ve öğrenimini doğduğu yerde yaptıktan sonra 1715 yılında İstanbul'a geldi. Amcası ve sonradan kayınbabası olan Rumeli Kazaskeri Zeynü'l-Âbidin Efendi'nin hizmetinde bulundu.

1717'de gerekli dersleri gördükten sonra mülâzım pâyesine erişti. Amcası Zeynü'l-Âbidin Efendi ile birlikte, hac için 1724 (H. 1137) yılında Mekke'ye gitti. Dönüşlerinde İbrahim Efendi, 1730'da müderris olarak atandı. Bir süre sonra kadılık mesleğini istediğinden, 1754 (H. 1168) de Selânik, 1760 (H. 1174) da Şam ve 1768 (H. 1182) de İstanbul Kadılığı görevlerinde bulundu. 1769 (H. 1183) yılında Nakibü'l-Eşraf'lığa getirildi ise de kendisine Anadolu pâyesi verilerek ikinci kez İstanbul Kadılığında görevlendirildi. 1770 (H. 1184) de Anadolu Kazaskeri, 1773 (H. 1187) de ikinci kez Nakibü'l-Eşraf ve arkasından iki defa Rumeli Kazaskerliğine getirilerek Bilginler Başkanı (Reisü'l-Ulemâ) oldu. 12.9.1782 (H. 1196) de Şeyhülislâm Mehmed Şerif Efendi'nin azli üzerine Padişah Sultan I. Abdülhamid kendisini Şeyhülislâmlık Makamı'na getirdi. Ve fakat yaşı 80'i geçmiş bulunması, kendisini güçsüz bıraktığından, hastalanarak 8 ay 7 günlük görevden sonra 19.5.1783 (H. 1197) de şeyhülislâm iken öldü. Sultan Selim civarında Beyceyiz Mahallesindeki mezarına gömüldü.

Kaynaklarda eseri hakkında bilgiye rastlanmamıştır.

DÜRRİ-ZÂDE ESSEYYİD ATÂULLAH EFENDİ

(Dürrizâde Seyyit Mehmet Atâullah Efendi)

D. 1729 — Ö. 1785
Osmanlı devrinin seksen beşinci şeyhülislâmıdır.

62. Şeyhülislâm Dürri Mehmed Efendi'nin torunu, 72. Şeyhülislâm Dürri Mustafa Efendi'nin oğlu, 87. Şeyhülislâm Mehmed Arif Efendi'nin büyük kardeşi, 98. Şeyhülislâm Abdullah Efendi'nin amcasıdır. 1729 (H. 1142) da İstanbul'da doğdu. Mehmed Atâullah Efendi diğer şeyhülislâm çocukları gibi, babasının etkisinden olağanüstü şekilde yararlanabildi. Bu nedenle 6 yaşında iken 1735 (H. 1148) de müderris oldu[1].

1758 (H. 1172) de Selânik Mollalığına atandı. 1764 (H. 1178) de Mekke pâyesine ulaştı. 1769 (H. 1183) da İstanbul Kadılığına ve 1774 (H. 1188) de de Anadolu Kazaskerliğine getirildi. 1778 (H. 1192) de Rumeli Kazaskeri oldu ise de kısa bir süre sonra azledildi ve arkasından 1783 (H. 1197) de yeniden göreve atandı. Çok geçmeden Bilginler Başkanlığı (Reisü'l-Ulemâ) na getirildi.

Şeyhülislâm Karahisârî İbrahim Efendi'nin ölümü üzerine, 19.5.1783 (H. 1197) tarihinde Padişah Sultan I. Abdülhamid tarafından Şeyhülislâmlık Makamı'na atandı. 1 yıl 10 ay 12 günlük görev yaptı. Sadrazam Halil Hamid Paşa'nın birçok devlet müesseselerini ıslah etmesi gibi faydaları yanında fazla mal edinme hırsına kapılması ve etrafında nefret yaratması nedeniyle Sultan I. Abdülhamid, sadrazamı ve onunla hemfikir olan Şeyhülislâm Atâullah Efendi'yi de 31.3.1785 (H. 1199) da azletmek yoluna gitmiştir.

Hacc'a gitmek üzere Gelibolu'dan geçerken tutulduğu hastalıktan kurtulamayarak aynı yıl içinde Gelibolu'da öldü. Cenazesi İstanbul'a getirildi ve Yazıcı-zâde Mahmud Efendi'nin kabri yakınına gömüldü. Yumuşak mizaçlı, cömertliğiyle tanınan bir kişi idi. 97. Şeyhülislâm Mehmed Arif Efendi'nin büyük kardeşidir.
Kaynaklarda eseri hakkında bilgiye rastlanmamıştır.

---

(1) İlmiye mesleğinde şeyhülislâm çocukları için olağanüstü rütbeler, pâyeler ve terfiler tanındığından, 6 yaşında, 12 yaşında, 13 yaşında müderris olan şeyhülislâm çocuklarına meşîhat tarihinde çok rastlanmaktadır.

ARAP-ZÂDE AHMED ATÂULLAH EFENDİ

(Arapzâde Ahmet Atâullah Efendi)

D. 1719 — Ö. 1785

Osmanlı devrinin seksen altıncı şeyhülislâmıdır.

Padişah Sultan III. Ahmed'in imamı, Rumeli Kazaskeri Arapzâde Abdurrahman Bâhir Efendi'nin oğludur. Dedesi Abdülvehhab Efendi ve büyük dedesi Arap Abdurrahman Efendi'dir. "Arap-zâde" soyadı işte bundan gelmektedir.

1719 (H. 1132) da İstanbul'da doğdu. Eğitimini ve öğrenimini babasının çevresindeki bilginlerden aldı. Babasının etkisiyle 18 yaşında iken 1737 (H. 1150) de müderris oldu. 17 yıl kadar süre içinde Âhi Çelebi, Üsküdar, Güzelhisar, Gelibolu, Turnevi niyâbetlerinde bulundu. Arkasından 1756 (H. 1170) da Halep Mollalığına gönderildi.

Bir süre sonra Edirne pâyesini aldı. 1769 (H. 1183) da Şam, 1774 (H. 1188) de Mekke, 1779 (H. 1193) da İstanbul Kadılıklarında görevlendirildi. 1780 (H. 1195) de Anadolu Kazaskeri oldu. Ve hemen arkasından azledildi ise de beş gün sonra Rumeli pâyesine ulaştı. Birkaç gün sonra da Rumeli Kazaskerliğine yükseldi. Bir süre geçince Reisü'l-Ulemâ (Bilginler Başkanı) oldu.

22.6.1785 (H. 1199) tarihinde Şeyhülislâm İvaz-zâde İbrahim Efendi ikinci meşîhatından ayrılınca, Sultan I. Abdülhamid tarafından Şeyhülislâmlığa getirildi. Fakat yaşlılık etkisiyle, şeyhülislâm iken, iki aylık görevden sonra 22.8.1785 (H. 1199) de öldü. Mezarı, İstanbul'da, Sedefçiler Çarşısı içindedir. İnsaflı, mütevâzı, zamana uygun görüşleri olan bir kişiliğe sahipti.

97. Şeyhülislâm Mehmed Arif Efendi'nin babasıdır.

Kaynaklarda eseri hakkında bilgiye rastlanmamıştır.

DÜRRİ-ZÂDE ESSEYYİD MEHMED ARİF EFENDİ

(Dürrizâde Esseyyit Mehmet Arif Efendi)

D. ? — Ö. 1810

Osmanlı devrinin seksen yedinci şeyhülislâmıdır.

62. Şeyhülislâm Dürrî Mehmed Efendi'nin torunu, 72. Şeyhülislâm Dürri-zâde Mustafa Efendi'nin ikinci oğludur. İstanbul'da doğdu. Doğum tarihi bilinmemektedir. İlk eğitim ve öğrenimini babasının yanında ve onun çevresinde yaptıktan sonra, icâzet almış ve hâric rütbesine erişince 1774 (H. 1188) de Bursa, bir süre sonra da 1780 (H. 1194) tarihinde İstanbul Kadılıklarında görevlendirilmiştir. 1781 (H. 1196) de Nakibü'l-Eşraf ve birer yıl aralıkla da 1782 (H. 1197) de Anadolu ve arkasından 1783 (H. 1198) de Rumeli Kazaskerliğine getirildi. Akabinde 1784 (H. 1199) de bilginler başkanlığında (ulemâ reisliğinde) bulundu. Şeyhülislâm Arap-zâde Ahmed Atâullah Efendi'den boşalan Meşîhat Makamı'na I. Sultan Abdulhamid tarafından 23.8.1785 (H. 1199) tarihinde atandı. Fakat en yüksek makama hızla gelmesi gibi, 5 ay 19 günlük meşîhat süresinden sonra, 10.2.1786 (H. 1200) tarihinde de ansızın ve sebepsiz azledildi. Yalısında oturmaya zorunlu tutuldu.

Ahmed Arif Efendi bir süre sonra yeni bir Hatt-ı Hümayun'la azil hayatını, arpalığı olan Kütahya'da geçirmek üzere, İstanbul'dan çıkarıldı. Sürgün yerinde mevsimi gelince hac için Mekke'ye gitti. Kendisinin Taif'te oturması için irade çıkarıldı. Fakat arkasından sürgün cezası Kütahya'ya çevrilerek, Kütahya'da oturmasına izin verildi. Sultan III. Selim'in Taht'a çıkışında affedilerek İstanbul'a döndü. 12.7.1792 (H. 1206) tarihinde, Şeyhülislâm Mekkî Mehmed Efendi'nin yerine ikinci kez, Meşîhat Makamı'na getirildi. Bu defa görev süresi 6 yıl 1 ay 19 gün sürdü. İkinci meşîhatı sırasında rakiplerini birer birer, İstanbul dışına sürgün gönderdi. Hamidî-zâde Mustafa Efendi dahi önce Hacc'a gitmek üzere Manisa'da oturmak zorunluğunda bırakıldı. Sürgünde bulunan, eski dostları ve bilginleri de affettirerek İstanbul'a çağırttı.

Bu sıralarda Rumeli'de ortaya çıkan, Pasabanoğlu isyanı ve Mısır'ın Fransızlar tarafından işgali hususları, Sadrazam İzzet Meh-

med Paşa'nın ihmalinden ileri geldiği ve şeyhülislâmın da sadrazamla aynı inançta olduğu düşüncesinde bulunan Padişah Sultan III. Selim, hem sadrazamı hem de Şeyhülislâm Mehmed Arif Efendi'yi 30.8.1798 (H. 1213) de azletti.

Zira, Sadrazam İzzet Paşa uzun süre Mısır Valiliğinde bulunmuş ve Fransızların Mısır'ı işgal etmelerine kadar gerekli tedbirleri almamıştır.

Azledilmiş olarak bir süre Bursa'da oturan Mehmed Arif Efendi'nin İstanbul'a gelmesine ve yalısında oturmasına irade çıkınca, oraya gelen eski şeyhülislâm, 1810 (H. 1225) da İstanbul'da öldü. Üsküdar'daki Miskinler Mezarlığında babasının yanına gömüldü.

Her iki meşîhat süresi toplamı 6 yıl 7 ay 7 günü bulmaktadır. Ölümüne tarih düşürülmüştür.

Şeyhülislâm Mehmed Arif Efendi, kendi zamanına kadar kadıların yanında çalışan, stajyer durumundaki danişmentlerin görevlerinden her altı ayda iki kişinin çıkarılması âdet iken, 6 aylık sürenin 3 aya indirilmesi kuralını koydu. Bu durum danişmentlerin memnun kalmalarını sağladı.

85. Şeyhülislâm Mehmed Atâullah Efendi'nin küçük kardeşi ve 98. Şeyhülislâm Abdullah Efendi'nin babası, 128. Şeyhülislâm Abdullah Efendi'nin büyük dedesidir.

Eserleri: Netîcetü'l-Fetâvâ isimli eserinde fetvâları toplanmıştır.

MÜFTÜ-ZÂDE AHMED EFENDİ

(Müftüzâde Ahmet Efendi)

D. ? — Ö. 1791
Osmanlı devrinin seksen sekizinci şeyhülislâmıdır.

Gelibolu'da görevli bir müftünün oğludur. Bu nedenle kendisine Müftü-zâde sanı verilmiştir. Doğum yeri, tarihi ve babasının ismi bilinmemektedir. İlk eğitimini ve öğrenimini babasının yanında yaptıktan sonra 1767 (H. 1181) de Galata Mahrecine erişmiş ve sonra Edirne pâyesini almış, 1772 (H. 1186) de sefer sırasında Mekke pâyesiyle ordu kadısı olmuştur.

1781 (H. 1196) de İstanbul Kadılığına getirilmiş, arkasından 1784 (H. 1199) de Rumeli Sadrı pâyesiyle Anadolu Sadrına yükselmiş ve 6 ay sonra da Şeyhülislâm Dürri-zâde Mehmed Arif Efendi'den boşalan Meşîhat Makamı'na 10.2.1786 (H. 1200) tarihinde yükselmiştir. Şeyhülislâm olduğu zaman yaşlı bulunuyordu. Rusya ve Avusturya ile yapılan savaşlar sırasında, memleketin içinde bulunduğu karışıklık nedeniyle, fetvâ vermenin zorluğu, Ahmed Efendi'nin görevini gereği gibi yapmasına engel görüldüğünden, 1 yıl 9 ay 12 günlük hizmetten sonra, Padişah I. Sultan Abdülhamid tarafından 24.11.1787 (H. 1202) de dinlensin denerek azledildi.

Azilden sonra yalısına çekilerek, ibâdetle zamanını geçirirken, 91. Şeyhülislâm Hâmidî-zâde Mustafa Efendi'nin meşîhatı sırasında, arpalığı olan Ankara'ya sürgün gönderildi.

Bir süre sonra affedilerek, yeniden İstanbul'a geldi ve evinde dinlenirken 1791 (H. 1206) de öldü.

Şeyhülislâm Ahmed Efendi, herkesin hakkına saygı duyan, kibar, adalet sever bir kişi idi. Şiddetli ve sert görünür fakat mütevâzı ve merhametli tutumu ile kendini sevdirir ve saydırırdı. Hazırcevaptı. Dindardı.

Eserleri: Beyzavî'nin bâzı önemli ve anlaşılması zor konularını işleyen risaleleri vardır.

MEKKÎ MEHMED EFENDİ

(Mekki Mehmet Efendi)

D. 1714 — Ö. 1797
Osmanlı devrinin seksen dokuzuncu şeyhülislâmıdır.

Sarayın Kiler Hassa Ağalarından ve daha önceki Mekke Mollalarından Halil Efendi'nin oğludur. 1714. (H. 1126) de Mekke'de doğdu. Bu nedenle kendisine Mekkî sanı verilmiştir. Gençliğinde öğretim ve eğitimini tamamladıktan sonra, 1760 (H. 1174) da hâric rütbesiyle müderris oldu. Bir süre sonra kadılık görevini benimsediğinden, 1765 (H. 1179) de aldığı Selânik Mevleviyetini takiben 1771 (H. 1185) de Şam, 1776 (H. 1190) da Medine Kadılıklarında görevlendirildi. İstanbul'a dönüşünde, 1783 (H. 1198) de İstanbul Kadılığına getirildi.

Kısa bir süre sonra, Anadolu pâyesini ve arkasından Rumeli pâyesi rütbesini aldı. 1785 (H. 1200) de Anadolu Sadrına getirildi ve aynı yıl içinde Rumeli Sadrına (Kazaskerliğine) yükseldi. Şeyhülislâm Müftü-zâde Ahmed Efendi'den boşalan Şeyhülislâmlık Makamı'na 24.11.1787 (H. 1202) de atandı.

3 ay 10 gün meşîhatta kalan Mekkî Mehmed Efendi, Sadrazam Yusuf Paşa ile arasının açık olması nedeniyle 4.3.1788 (H. 1202) tarihinde azledildi. Azil hayatını İstanbul'da geçirirken kendisinden sonra yerine atananlar arasında, Şeyhülislâm Yahyâ Efendi'nin ayrılmasiyle boşalan Meşîhat Makamı'na, Sultan III. Selim zamanında 27.3.1791 (H. 1205) tarihinde ikinci defa yükseldi. Bu defaki görev süresi 1 yıl 3 ay 16 gün kadar sürdü. Zamanında önem kazanan rüûs sınavlarının ıslâhı, keza ordu durumunun ıslâhı gibi önemli ıslâhat işlerinin görülmesini öne alan Padişah Sultan III. Selim, ihtiyar, takatsiz ve kendini savunamayan bir şeyhülislâmla rahatça çalışabileceğini uygun görmediğinden 12.7.1792 tarihinde, Şeyhülislâm Mekkî Efendi'yi azletti[1].

---

(1) Süleyman Faik Efendi Mecmuasına göre, azil nedeni olarak, Meşveret meclisinde gizli ajan olan Tatarcık Abdullah Efendi sebep olmuştur. Azlinden sonra ziyaretine giden Faik Efendi'ye, Mekkî Mehmed Efendi; geceleyin siv-

Mazûl şeyhülislâm, hayatının son yıllarını Rumelihisar'daki yalısında geçirmekte iken, 1797 (H. 1212) yılında ölünce Fatih'te Bahâî Efendi türbesine gömüldü.

Mekkî Mehmed Efendi, alçakgönüllü, gurursuz, kanaatkâr, yumuşak ve uysal yaradılışlı bir kişiliğe sahipti. Şairdi. Azlinden sonra, yalısında rahat ve sakin bir hayat yaşadığı gibi, gelirinin bir kısmını fakirlere ve hayır işlerine ayırdı.

Bütün mallarını vakfetti, vakfının gelirinden Sultan Mehmed Camii'nde bir dersane, Rumelihisar'da Pertek Ali Camii'nde her sene okunacak mevlid için aşûre, pilâv ve zerde verilmesini vakfında belirtmiştir.

Kendisinden sonra gelenler arasında, 100. Şeyhülislâm Mekkîzâde Mustafa Âsım Efendi bunun oğludur.

Eserleri: Evâil-i Beyzavî'ye hâşiyesi, Kasîde-i Bür'e Türkçe mufassal şerh, Hamd ü Şükr'e dair bir risalesi, Allah'ın sıfatları hakkında bir Türkçe telifi ve fıkıh usûlünde şiir türünde bir Türkçe risale ve Tavzih'ten dört kısmı (mukaddimesi) üzerine bir risale, İstiâre-yi Teb'iye-i Temsiliye üzerine Türkçe risale, Hüsn-ü Sebik üzerine vaaz, tertipli ve süslü Divan'ı.

---

risinek ve tatarcıktan rahatım yoktur, diyerek hakkında vâki olan ihaneti belirtmek istemiştir.

Abdullah Efendi, Mekkî Efendi'nin azledilerek yerine Dürri-zâde Arif Efendi'nin Meşîhat'a gelmesine çalışmış, fakat Arif Efendi Meşîhat'a gelince Abdullah Efendi'nin nüfuz ve ikbâlini çekememiş, onu sürgün ettirmiştir. Böylece Abdullah Efendi'nin kendi aleyhine hareket ettiğini, Cevdet Paşa da Tarihinin 5. cildinde belirtmiştir (Devhatü'l-Meşâyik Maa Zeyl, s. 113).

ESSEYYİD MEHMED KÂMİL EFENDİ

(Esseyyit Mehmet Kâmil Efendi)

D. 1728 — Ö. 1800
Osmanlı devrinin doksanıncı şeyhülislâmıdır.

Rumeli Kazaskerlerinden Osman Efendi'nin oğlu ve 46. Şeyhülislâm Hâce-i Sultânî Feyzullah Efendi'nin kızı yönünden torunudur. 1728 (H. 1141) de İstanbul'da doğdu. Dedesinden ve babasından gelen ortam içinde ve zamanın bilginlerinden ders alarak yetişti. Gerekli sınavları verdikten sonra 1742 (H. 1155) de müderris oldu.

Bir süre sonra kadılık görevini benimsediğinden 1771 (H. 1185) de Galata Kadılığına getirildi. Arkasından Kudüs pâyesini aldı. 1777 (H. 1191) de Mısır Kadısı oldu. Bunu takiben Mekke, 1784 (H. 1199) de İstanbul pâyesini aldıktan bir yıl sonra da, Nakibü'l-Eşraf'lığa getirildi. Yine aynı yıl içinde Anadolu pâyesine yükseldi.

1786 (H. 1201) da Anadolu Kazaskerliğini, bir yıl geçince de Rumeli pâyesini elde etti. 1787 (H. 1202) de azledildi. Azil hayatını İstanbul'da geçirirken, Şeyhülislâm Mekkî Mehmed Efendi'nin azli üzerine 4.3.1788 (H. 1202) tarihinde Meşîhat Makamı'na yükseldi. Padişah III. Sultan Selim'in Taht'a çıkması üzerine 1 yıl 5 ay 16 günlük görevden sonra 19.8.1789'da azledilerek evinde oturmak zorunda kaldı.

Azil nedeni, Sultan III. Selim'in cülûsunda "saltanatın yenilenmesinden doğan tabiî olay" olarak gösterilmekte ise de padişahın tasarladığı yenilik hareketine uygun fikrî yapıda bulunmadığı düşüncesiyle azledildiği anlaşılmaktadır.

Kendisinden sonra gelenlerden Hâmidî-zâde Mustafa Efendi'nin meşîhatı sırasında ulemâdan birçoğunun İstanbul'dan dışarıya sürgün edildikleri sırada Mehmed Kâmil Efendi de arpalığı olan Keşan ilçesine gönderildi. Fakat Şeyhülislâm Mekkî Mehmed Efendi'nin ikinci meşîhatında sürgüne gönderilen ulemânın affedilmeleri üzerine Mehmed Kâmil Efendi İstanbul'a döndü. İstanbul'da, Üsküdar'daki Sırayalılar arasında bulunan yalısında ömrünün son günlerini ibâdetle geçirirken 1800 (H. 1215) de öldü.

Kaynaklarda eseri hakkında bilgiye rastlanmamıştır.

HÂMİDÎ-ZÂDE MUSTAFA EFENDİ

(Hamidizâde Mustafa Efendi)

D. 1731 — Ö. 1793

Osmanlı devrinin doksan birinci şeyhülislâmıdır.

Ulemâdan Mısır Kadısı Hâmidî Mehmed Efendi'nin oğludur. 1731 (H. 1144) de doğdu. Doğum yeri bilinmemektedir. Gerek babasının etkisi, gerekse üstün zekâsı sayesinde çocuk denecek yaşta yüksek öğrenimini 1754 (H. 1168) de tamamladı, gerekli sınavı vererek müderris oldu.

Nakşibendi tarikatına bağlılığı ve sofiliğe kuvvetli ilgisi bulunduğundan, padişah ve sarayın sevgisini kazanarak saray hocalığına atandı. Bu sıralarda sarayın ileri gelenlerine okuyarak ve muska yazarak itibar kazandı. Padişah Sultan I. Abdülhamid'in sevgisini de elde etmesini bildi. Böylece kısa bir sürede Anadolu pâyesine yükseldi.

Padişahın gezilerinde birlikte bulunur ve devletin siyasî sırlarını öğrenirdi. Padişah Sultan III. Selim'in Taht'a çıkması üzerine, saray ileri gelenleri Mustafa Efendi'yi övdüklerinden, III. Selim kendisini görevinde bıraktı. Ve Padişah'ın ıslâhat düşüncelerine uygun bir tutum içine girdiğinden, kendisine Rumeli pâyesi verildi.

Şeyhülislâm İshak-zâde Mehmed Şerif Efendi'nin ikinci meşîhatından ayrılması üzerine 17.10.1789 (H. 1204) tarihinde Şeyhülislâmlığa yükseldi. Kendisinin muska yazmak, hastalığın okumakla geçmesi gibi birtakım geri duygulara sahip olmasına rağmen, Padişah III. Selim'in giriştiği ıslâhat teşebbüslerine katılması her ne kadar zaman düşüncelerine uygun hareket ettiğinin belirtisi ise de ıslâhatın gerektirdiği yeni düzen kuruluşu üzerinde bilgisinin azlığı ve yetersizliği ve mizacının sertliği nedeniyle, ulemâ ve bilim adamlarından birçoğunu gücendirdi. Bu durum üzerine, kendisinin sevmediği yöneticileri ve bilginleri (ulemâyı) sürgüne gönderdi.

Fakat Padişah III. Selim işin içyüzüne vâkıf olunca bu nedenlerle 1 yıl 4 ay 27 günlük meşîhattan sonra 13.3.1791 (H. 1205) tarihinde Şeyhülislâm Mustafa Efendi'yi azletti. İncir Köyündeki (Paşabahçe'nin bir mahallesi) evinde oturmaya izin verildi ise de bir süre sonra orada kalması da uygun bulunmadığından, Manisa'ya sürgün gönderildi. Oradan Hacc'a giden Mustafa Efendi, dönüşünde 1793 (H. 1208) yılında Manisa'da öldü. Mezarı Manisa'dadır.

Kaynaklarda eseri hakkında bilgiye rastlanmamıştır.

ESSEYYİD YAHYÂ TEVFİK EFENDİ

(Esseyyit Yahya Tevfik Efendi)

D. 1715 — Ö. 1791

Osmanlı devrinin doksan ikinci şeyhülislâmıdır.

Müderris Eyyüp Efendi'nin oğludur. 1715 (H. 1127) de İstanbul'da doğdu. İlk öğrenim ve eğitimini, babasından ve muhitinden aldı. 1736 (H. 1149) da sınav vererek müderris oldu. Ders verme süresini bitirdikten sonra 1767 (H. 1181) tarihinde Selânik, 1773 (H. 1187) de Şam ve 1778 (H. 1192) de Mekke Kadılıkları yaptı. 1784 (H. 1199) de İstanbul pâyesini ve 1786 (H. 1201) da Anadolu ve aynı yıl içinde Rumeli pâyelerini elde etti. Bir yıl sonra 1787 (H. 1202) de Rumeli Sadrına yükseldi ise de azledildi. Ve fakat 1788 (H. 1203) de yeniden Rumeli Sadrına getirildi. Görev süresini bitirmeden Şeyhülislâm Hâmidî-zâde Mustafa Efendi'nin meşîhatı sırasında, diğer ulemâ ile birlikte azledildi.

Kısa bir süre sonra, yeniden padişahın sevgisini kazanarak 1789 (H. 1204) da Nakibü'l-Eşraf oldu. Şeyhülislâm Hâmidî-zâde Mustafa Efendi'nin azli üzerine 14.3.1791 (H. 1205) de Meşîhat Makamı'na getirildi. Böylece şeyhülislâmlık için büyük bir hırs taşıyan Yahyâ Tevfik Efendi emeline ulaştı.

Yakınlarına, "Velev ki bir gün olsun şeyhülislâm olmadan Allah canımı almasun" dediği söylenmiştir. Şeyhülislâm olunca kendisinden önceki şeyhülislâmların hata ve kusurlarını düzeltmeye yönelmediği gibi, irtikâba da tenezzül etmedi. Esasen uzun süre meşîhatta da kalamadı. 13 günlük meşîhat süresi sonunda 27.3.1791 (H. 1205) tarihinde İstanbul'da öldü. Ölümüne tarih düşürülmüştür. "Cah-i İfta'dan geçip Yahyâ Efendi gitti vah." mısraı bunun için söylenmiştir. Ölünce Küçük Karaman yakınında yaptırdığı medresede gömüldü.

Şeyhülislâm Yahyâ Tevfik Efendi matematiğe düşkündü. Kimya (şimi) bilimine de meraklı olduğundan ecza satın alır ve kimyasal deneyler yapardı. Servetini bu yolda harcamıştır. Soyca İranlı olduğu halde ve atalarının eski mezhebi olan Şiîliği gizlemek için kendisinin Buharalı olduğunu söylerdi. Sürûrî Efendi mizah tar-

zında şiîliğine dokunacak şekilde hakkında şiir yazmıştır[1]. Müderris olduğunda müderris defterine ismini, Buharalı Marangoz şeklinde yazdırmıştır. Kızılbaş ithamından kurtulamamıştır. Hâris bir kişi idi. İstanbul'da babasından kalan bir arsa üzerinde bir medrese yaptırmıştır.

Şam'a atanmasında şu kıt'ayı yazmıştır:

Suph ü vuslat olup eser nabur
Şeb-i hicreti cihanı tar etti.
Hevesi zülf ü yâr ile Tevfik,
Şam'ı cennet meşame dek gitti.

Şam dönüşü şeyhülislâma, Hidâye Şerhi ile birlikte şu kıt'ayı sundu:

Lûtf-i ihsan-ı kerem Seyyîd-i mun'im işidir.
Cürm ü taksir ü künh bende-i makam işidir.
Yok tevarik Halep, kim anı kılsın ithaf,
Kadı-i Şam hedayası dahi Şam işidir.

Eseri: Şair olduğundan "Elsine-i Selâse"de, yâni Arapça, Farsça, Osmanlıca dillerinde şiirleri vardır.

---

(1) "Çünkü var bunda o Çingane-i Kara Abdullah
Hey Efendi ne olur bir de Kızılbaş olsun."

REİS-ZÂDE MUSTAFA AŞİR EFENDİ

(Reiszâde Mustafa Aşir Efendi)

D. 1728 — Ö. 1804
Osmanlı devrinin doksan üçüncü şeyhülislâmıdır.

I. Mahmud zamanı Reisü'l-Küttab (Dışişleri Bakanı) larından Tavukçubaşı dâmadı Hacı Mustafa Efendi'nin oğludur. 1728 (H. 1141) de doğdu. Doğum yeri bilinmemektedir. Soyu Kastamonu'dandır. İlk, orta ve yüksek eğitimini ve öğrenimini babasının yanında ve ayrıca dirayetli hocalardan ders alarak yaptı. 15 yaşında iken rüûs aldı. Öğrenimini tamamladıktan sonra 1768 (H. 1182) de Yenişehir Fenâri'si, 1777 (H. 1191) de Bursa, 1780 (H. 1195) de Mekke Kadılığına atandı ve hacı oldu. 1785 (H. 1200) de İstanbul Kadılığı görevinde bulundu. Aynı yılda Anadolu pâyesini aldı ve keza Anadolu Sadrına yükseldi.

1788 (H. 1203) yılında Rumeli pâyesini ve 1789 (H. 1204) da Rumeli Sadrını elde etti. Şeyhülislâm Hâmidî-zâde Mustafa Efendi meşîhatı sırasında, bunun desisesiyle akranları gibi Kastamonu'ya sürüldü. Bir süre orada oturarak hayrat ve bağış (müberrat) işleriyle uğraştı.

Hâmidî-zâde Mustafa Efendi'nin Meşîhat'tan ayrılması üzerine, affedilerek İstanbul'a döndü. 1790 (H. 1205) yılında yeniden Rumeli Kazaskerliğine getirildi. Şeyhülislâm Dürri-zâde Mehmed Arif Efendi'nin ikinci meşîhatından ayrıldığı gün olan 30.8.1798 (H. 1213) tarihinde, şeyhülislâm oldu. 1 yıl 10 ay 12 gün süren meşîhat görevini, gereği gibi yaptı. 11.7.1800 (H. 1215) tarihinde Padişah Sultan III. Selim tarafından, hal'i gerektiği düşüncesiyle azledilince, Mustafa Aşir Efendi, yalısına çekildi. Azlinden dört yıl sonra 1804 (H. 1219) de İstanbul'da öldü. Bahçekapı yakınlarında yaptırdığı kitaplığın yanındaki mezarına gömüldü. Ölümüne tarih düşürülmüştür.

Mustafa Aşir Efendi, terbiyeli, kibar, hayırsever ve fazîletli bir kişiliğe sahipti. Türkçe, Arapça ve Farsça dillerinde yazılmış

küçük eserleri vardır. Topladığı kıymetli ve ender bulunan eserlerle Bahçekapı'da değerli bir kitaplık ve dârü'l-kurra vücuda getirmiştir. Çok güzel yazı yazardı. Kendisi hattattı. Kastamonu'da oturduğu sıralarda, Kadı Nasrullah Camii'nde her yıl Peygamber'in doğum gününe rastlayan tarihte mevlid okunmasını âdet haline getirmiş ve masrafını karşılayacak vakıf kurmuştur.

Kaynaklarda kendi yazdığı eserlerinin isim ve konuları hakkında bilgi edinilememiştir.

SUMMÂNÎ (SÂMÂNÎ)-ZÂDE ÖMER HULÛSİ EFENDİ

(Summani (Samani) zâde Ömer Hulusi Efendi)

D. 1727 — Ö. 1812
Osmanlı devrinin doksan dördüncü şeyhülislâmıdır.

İstanbul pâyesine kadar yükselmiş bilginlerden Hüseyin Efendi'nin oğludur. 1727 (H. 1140) de İstanbul'da doğdu. Eğitim ve öğrenimini babasından ve onun çevresindeki bilgin hocalardan aldı. 1748 (H. 1162) tarihinde 22 yaşında iken Şeyhülislâm İsmail Efendi-zâde Mehmed Es'ad Efendi'den rüûs elde etti. Müderrislik görevini bitirince, İzmir Mevleviyetine yükseldi ise de 1776 (H. 1190) da azledildi. İbâdetle meşgûl iken yeniden göreve alınarak 1782 (H. 1197) de Mısır, 1785 (H. 1200) de Mekke Kadılıklarına atandı. 1790 (H. 1205) da İstanbul pâyesine ulaştı. 1791 (H. 1206) de Anadolu pâyesine, 1794 (H. 1209) da Anadolu Sadrına ve takibeden üç yıl sonra da Rumeli Sadrına yükseldi. Şeyhülislâm Mustafa Aşir Efendi'nin azli üzerine 11.7.1800 (H. 1215) tarihinde, Şeyhülislâmlığa getirildi. 2 yıl 10 ay 11 gün süren fetvâ görevini takiben 21.5.1803 (H. 1218) de azledildi. Azline neden olarak, memuriyet verilmesinde şefaat ve iltimas kabûl etmemesi ve bu sebeple, ilmiye sınıfının kendisinden yüz çevirmesidir.

Yeniçerilerin ısrarları üzerine azledilen Şeyhülislâm Mehmed Atâullah Efendi'nin yerine, Sultan III. Selim tarafından 13.7.1807 (H. 1222) tarihinde yeniden Meşîhat'a getirildi.

İkinci kez Meşîhat'a getirilmesi, Kabakçı Mustafa ayaklanması sırasında Şeyhülislâm Topal Ata'nın, düşmanları tarafından kendisini teceddüd (yenilik) taraftarı göstererek azline sebep olmalarıdır.

Fakat bir gün süren bu meşîhatı sırasında, İstanbul'da ortaya çıkan Kabakçı Mustafa ayaklanmasıyla, Şeyhülislâm Ömer Hulûsi Efendi 14.7.1807 tarihinde istifa etti. Bu bir günlük meşîhattan ayrılması nedeni de, Sâmânî-zâde'nin atanmasından sonra, Topal Ata taraftarlarının yeniden harekete geçerek Topal Ata'yı teceddüd aleyhtarı ilân etmeleri ve yeniden meşîhata getirilmesini istemeleridir.

Bu olay üzerine, Ömer Hulûsi Efendi hemen istifa ettirilmiş ve yerine Topal Ata Şeyhülislâmlığa getirilmiştir.

İstanbul'daki karışıklıklar sırasında inzivaya çekildi. Padişah olan Sultan II. Mahmud 22.9.1810 (H. 1225) tarihinde yeniden Ömer Hulûsi Efendi'yi Şeyhülislâmlığa atadı. Bu üçüncü meşîhatı 1 yıl 8 ay 19 gün sürdü. Fakat yaşlılığı nedeniyle hiddet ve şiddet göstermesi, görevini gereği gibi yapmasına engel olduğundan 11.6.1812 tarihinde istifa ederek evine çekildi. Kendisini ibâdete verdi. İstifa ettiği yıl olan 1812 (H. 1227) tarihinde İstanbul'da ölünce, Otlakçı Yokuşundaki mezarına gömüldü.

Ömer Hulûsi Efendi, bilimsel yeteneği haiz, olgun ve tutumlu bir kişiliğe sahipti. Fatih Camii yakınında hücreler, Cuma namazı kılınmak üzere bir mescit ve bir kalenderhane yaptırmıştır. Nakşibendi tarikatı mensuplarına da yemek yemeleri için gelir ve bina (imarethane) vakfetmiştir.

III. Sultan Selim, IV. Mustafa ve II. Mahmud zamanlarında Şeyhülislâmlık yapmıştır. Üç meşîhat süresi toplamı 4 yıl 7 ay 1 günü bulmaktadır.

Kaynaklarda eseri hakkında bilgiye rastlanmamıştır.

SALİH-ZÂDE AHMED ES'AD EFENDİ

(Salihzâde Ahmet Esat Efendi)

D. 1737 — Ö. 1814
Osmanlı devrinin doksan beşinci şeyhülislâmıdır.

Padişah II. Sultan Mustafa'nın baş imamı 73. Şeyhülislâm Topkapulu Mehmet Salih Efendi'nin oğlu, 81. Şeyhülislâm Cam-göz Mehmed Emin Efendi'nin kardeşidir. 1737 (H. 1150) de İstanbul) da doğdu. Eğitim ve öğrenimini İstanbul'da tamamladıktan sonra müderrislik mesleğine girdi. Bir süre sonra mevleviyet rütbesini aldı ve mahrecten dört beldeye eriştikten sonra da sırasiyle, Mekke ve İstanbul Kadılıklarında bulundu. 1790 (H. 1205) da Anadolu Kazaskeri ve 1793 (H. 1208) de Rumeli Kazaskerliğine atandıktan kısa bir süre sonra azledildi. Beş yıllık azil hayatını müteakip, 1798 (H. 1213) tarihinde yeniden Rumeli Sadrına getirildi ise de bir süre sonra yine azledildi.

Sâmânî-zâde Ömer Hulûsi Efendi'nin meşîhattan ayrılması ile 21.5.1803 (H. 1218) tarihinde Fetvâ Makamı'na yükseldi. Padişah III. Sultan Selim'in ortaya çıkardığı ıslâhat teşebbüslerine şer'an büyük yardımcı oldu. "Nizam-ı Cedid" denilen yeni ordu ve askerî teşkilâtın kurulması için fetvâ verdi. Islâhata taraftar olması nedeniyle kendisini istemeyen Yeniçerilerin ısrarları üzerine, 3 yıl 5 ay 24 gün görevden sonra 14.11.1806 tarihinde Padişah III. Selim tarafından azledildi.

Padişah Sultan III. Selim'in Napolyon aleyhtarı ittifak sistemine girmesi ve Rumeli Âyanlarının isyanlarını bastırmak için kurduğu disiplinli Nizâm-ı Cedid ordusunu kuvvetlendirmek istemesi üzerine, Anadolu'da kuvvetli ve disiplinli ordu kurmuş olan Karaman Beylerbeyi Kadı Abdurrahman Paşa ordusuyla İstanbul'a gelmiş, padişahın isteği üzerine de İstanbul'da bir aydan fazla kalmış, manevralar yapmıştı. Bundan hoşlanmayan Sadrazam Hafız İsmail Paşa, Veliahd Şehzâde Mustafa ile gizlice anlaşmış, ulemânın da Nizâm-ı Cedid'e muhalif kaldığını bildiğinden onların desteğiyle, Rusçuk Âyanı Terseniklioğlu'na haber göndererek isyana teşvik et-

miştir. Terseniklioğlu, kendisiyle birlik olan kuvvetlerle Edirne'ye kadar gelmiş ve Kadı Abdurrahman Paşa'nın gönderdiği kuvveti imha etmiştir. Kadı Paşa 24.000 kişilik orduyla Silivri'ye hareket etmiş, ayaklananları bastırmışsa da ince ruhlu padişahın isteğiyle geri dönünce, Edirne'de ayaklanma büsbütün şiddetlenmiştir. Bu sırada Terseniklioğlu, Edirne'de öldürülmüş ve Alemdar Mustafa Ağa Rusçuk Âyanı olmuştur. Bu arada Rumeli âsileri hutbelerde III. Selim'in adını anmamışlardır. 14 Kasım 1806 tarihine doğru isyan bastırılmış, Sadrazam Hafız İsmail Paşa ve Şeyhülislâm Ahmed Es'ad Efendi de bu tarihte azledilmişlerdir. Bu ayaklanmaya "İkinci Edirne Olayı" denmektedir.

Padişah II. Mahmud'un 28 Temmuz 1808 tarihinde Taht'a çıkmasiyle Ahmed Es'ad Efendi için yeni ve ilgi çekici bir dönem başladı. Sultan II. Mahmud 15.8.1808 (H. 1223) tarihinde kendisini yeniden Şeyhülislâmlık Makamı'na getirdi. Aynı gün Sultan IV. Mustafa'nın katli için fetvâ verdi. Sabahın erken saatlerinde de Sadrazam Alemdar Mustafa Paşa, Yeniçerilere karşı savaşırken intihar ederek ölmüş bulunuyordu.

22.11.1808 tarihinde yeniden azledildi. Bu kez azledilmesinin nedeni de ikinci Edirne olayından sonra mürteci zorbaların kendisini "Nizâm-ı Cedid Şeyhülislâmı" diye dillerine dolamaları ve suikasda uğraması ihtimaliyle, ulemânın, hayatını kurtarmak için azlini istemiş olmalarıdır.

İkinci meşîhatı 3 ay 8 gün süren Ahmed Es'ad Efendi, devletin içinde bulunduğu karışıklık günlerinde evinde yalnız oturmakla ömrünü geçirdi. 1814 (H. 1230) tarihinde İstanbul'da öldü.

Her iki meşîhat süresi toplamı 3 yıl 9 ay 2 günü bulmaktadır. Ahmed Es'ad Efendi, bilgili, fazîletli, yenilik ve hürriyete taraftar bir kişiliğe sahip bulunuyordu.

Kaynaklarda eseri hakkında bilgiye rastlanmamıştır.

EBU İSHAK-ZÂDE (ŞERİF-ZÂDE) ESSEYYİD MEHMED ATÂULLAH EFENDİ

(Ebû İshakzâde (Şerifzâde) Esseyyit Mehmet Ataullah Efendi)

D. 1759 — Ö. 1811
Osmanlı devrinin doksan altıncı şeyhülislâmıdır.

83. Şeyhülislâm Es'ad Efendi-zâde Mehmed Şerif Efendi'nin oğlu, 67. Şeyhülislâm Mehmed Es'ad Efendi'nin torunu, 56. Şeyhülislâm Ebû İshak Kara İsmail Naim Efendi'nin torununun oğlu, 61. Şeyhülislâm İshak Efendi'nin ve ünlü şair Fitnat Hanım'ın yeğenidir.

1759 (H. 1173) da İstanbul'da doğdu. Eğitim ve öğrenimini çok küçük yaşta babasının yakınları olan hocalardan ve Tokatlı Mustafa Efendi'den aldıktan sonra 12 yaşında müderris oldu. Babası şeyhülislâmın etkisiyle az zamanda yükseldi. 14 yaşında iken 1773 (H. 1187) de Galata Mevleviyeti pâyesine erişti. 1782'de Kudüs Mollalığına, 1789 (H. 1204) da Edirne Mevleviyeti pâyesine, 1791 (H. 1206) de Mekke Mevleviyetine getirildikten sonra, 1793 (H. 1208) yılında İstanbul Kadılığı görevine ve ek görev olarak da Nakibü'l-Eşraf'lığa atandı. 1800 (H. 1215) yılında Rumeli Sadâreti pâyesini elde etti. 1804 (H. 1219) de Rumeli Kazaskerliğine yükseldi. Şeyhülislâm Salih-zâde Es'ad Efendi'nin ilk şeyhülislâmlığından azil tarihi olan 14.11.1806 (H. 1221) da şeyhülislâm oldu. Edirne'de ve İstanbul'da meydana gelen ikinci ayaklanmalarda ezcümle Kastamonulu Kabakçı Mustafa'nın 25 Mayıs 1807 tarihli ayaklanma olayında, Şeyhülislâm Atâullah Efendi'nin etkisi ve rolü görülmüştür.

Şeyhülislâm Mehmed Atâullah Efendi, ki Topal Ata ismiyle de anılır, ayaklanan Kabakçı Mustafa ve avanesiyle işbirliği yapmış ve İstanbul Muhafızı Köse Musa Paşa da kendisine yardımcı olmuştur. Karadenizli beş bin kadar Yeniçeri yamakları 25 Mayıs 1807'de isyan ederek Kabakçı Mustafa'yı başkan seçtiklerinde durumun ciddîliğini ve ağırlığını hisseden Şeyhülislâm Mehmed Atâullah Efendi, her şeye rağmen, Nizam-ı Cedid'in kurulmasına fetvâ vermiş ve Padişah III. Selim'i övmüştür. Bu fetvâ yüzünden, saraya yalnız gi-

demediğinden kendisini iki binden fazla askerin koruduğu ve onların muhafazasında saraya geldiği anlaşılmaktadır. III. Sultan Selim 29 Mayıs 1807 tarihinde hâl edilerek Taht'tan indirildi. 28 Temmuz 1808 tarihinde IV. Mustafa tarafından öldürtüldü. III. Sultan Selim'in Taht'tan indirilmesi için gerekli fetvâyı Sadaret Kaymakamı Vezir Köse Musa Paşa ile anlaşarak, Şeyhülislâm Atâullah Efendi verdi.

Sultan III. Selim'den sonra IV. Mustafa padişah oldu. Kendisinin Yeniçerilerle anlaşmasına rağmen, bir müderrisin, şeyhülislâmın Nizam-ı Cedid taraftarı olduğunu söylemesi üzerine, bu defa şeyhülislâmın da azli istenmiştir.

Padişah IV. Mustafa, Mehmed Atâullah Efendi'yi 7 ay 29 gün meşîhattan sonra 13.7.1807 (H. 1222) de azlederek, yerine Ömer Hulûsi Efendi'yi getirdi. Mehmed Atâullah Efendi taraftarı Yeniçeriler, saraya baskı yaparak Ömer Hulûsi Efendi'nin azlini ve yeniden Atâullah Eféndi'nin Meşîhat'a atanmasını istediler. Bunun üzerine 14.7.1807 tarihinde Mehmed Atâullah Efendi ikinci kez Meşîhat Makamı'na getirildi. Bu defaki görevi 1 yıl 7 gün kadar sürdü. 21.7.1808 tarihinde, Alemdar Mustafa Paşa'nın ordusuyla İstanbul'a girmesi üzerine, onun kuvvetine güvenen Padişah Sultan IV. Mustafa tarafından Şeyhülislâm Mehmed Atâullah Efendi azledildi. Azillik hayatını önce Bebek'teki yalısında oturarak, sonra Akçakızanlık kasabasındaki sürgün hayatiyle ve daha sonra da arpalığı olan Güzelhisar'daki evinde geçirdi. 1811 (H. 1226) de burada ölünce, Eski Cami yakınında bulunan mezarına gömüldü.

Ebû İshak İsmail Naim Efendi'nin torununun çocuğu olduğundan "Ebû İshak-zâde" ve Mehmed Şerif Efendi'nin oğlu olduğundan "Şerif-zâde" sanıyla anılmaktadır. İki meşîhat süresi toplamı 1 yıl 8 ay 7 günü bulmaktadır.

Eserleri: "Kütüb-ü İlmiye'ye Dair" eseri, hâşiyeleri, din bilimine ait risaleleri ve bir adet divançesi vardır.

ARAP-ZÂDE MEHMED ARİF EFENDİ

(Arapzâde Mehmet Arif Efendi)

D. 1738 — Ö. 1825

Osmanlı devrinin doksan yedinci şeyhülislâmıdır.

86. Şeyhülislâm Arap-zâde Mehmed Atâullah Efendi'nin oğludur. 1738 (H. 1151) yılında İstanbul'da doğdu. Mehmed Arif Efendi, eğitim ve öğrenimini babasından ve onun çevresindeki bilginlerden aldı. Genç yaşta mevleviyet, "Mahrec ve dört belde" pâyesine eriştikten sonra, Mekke Kadısı oldu. Bu vesile ile, hac ziyaretini de yapıp İstanbul'a dönünce 1793 (H. 1208) de İstanbul Kadılığına atandı. Görevi bir süre sonra 1795 (H. 1210) de Anadolu Sadrına ve arkasından 1800 (H. 1215) de Rumeli Sadrına yükseltildi. Bir ara azledildi ise de 1807 yılında yeniden Rumeli Sadrına getirildi.

Padişah III. Sultan Selim'in hükümdarlığının son yıllarında, İstanbul'da ortaya çıkan Kabakçı Mustafa ayaklanması, İstanbul'un ve bütün ülkenin huzurunu bozdu. Bu olay sırasında devlet yönetimi âdeta, Kastamonulu Kabakçı Mustafa, Sadaret Kaymakamı Vezir Musa Paşa ve Şeyhülislâm Topal Mehmed Atâullah Efendi'nin ellerine geçmiş gibi idi. Bunlarla birlikte Veliahd Şehzâde Mustafa da Yeniçerileri kışkırtıyorlardı.

Kısa bir süre sonra, Köse Musa Paşa ile şeyhülislâmın arası açıldı. Şeyhülislâm, Köse Musa Paşa'yı İstanbul'dan sürdürüp, yerine Tayyar Paşa'yı getirtti. Fakat Tayyar Paşa ile de arası açılan Topal Ata geleceğini tutumu ile tehlikeye sokarak, Tayyar Paşa'yı da azlettirdi. Padişah III. Selim'in Taht'tan indirilmesi için fetvâ verdi. Padişah IV. Mustafa Taht'a geçince, Tayyar Paşa kuvvetlerini o sırada Rusçuk'ta bulunan Alemdar Mustafa Paşa'nın ordusuyla birleştirdi.

İstanbul'dan Rusçuk'a gelen askerî birlikler Alemdar Mustafa Paşa'nın komutası altında İstanbul'a yürüdüler. 15.000 kişi olan askerî kuvvetler Çırpıcı Çayırında karargâh kurdular.

Sultan IV. Mustafa, Şeyhülislâm Topal Ata'yı azledip, yerine 21.7.1808 tarihinde Mehmed Arif Efendi'yi Şeyhülislâmlığa getirdi.

Alemdar Mustafa Paşa 15.000 kişilik kuvvetle Bâb-ı Âli'ye geldi. Din ve devlet işlerinin konuşulması için kazaskerler ile şeyhülislâmı çağırttı. Şeyhülislâmın padişaha gitmesini emretti. Ancak Mehmed Arif Efendi, Alemdar Mustafa Paşa'nın karşısında tereddütlü bir tutum içine girdi. Gecikmesinden kızan Alemdar Mustafa Paşa, şiddetle, "Arap oğlu musun nesin, kalk!" diyerek bağırdı. Sarayda bulunan padişahın huzuruna elçi olarak gönderildi. Bu gelişten saray halkı haberdar olunca orta kapıyı kapattılar. Alemdar Mustafa Paşa yalnız şeyhülislâmın alınması için ısrar etmiş, bunun üzerine kapı aralanmış, Mehmed Arif Efendi, bâzı tebligatı yapmak için içeri alınmıştır. Bu defa şeyhülislâm, padişaha durumu anlatmak üzere iken, padişah; "Bu fesatta Mustafa Paşa ile aynı fikirde misin? Önüne düşüp beni hâl eylemeye mi geldin? Şimdi kılıçla paramparça ederim." diyerek tehdit edince, özür dilemek istemiş, fakat padişah, "Çık git buradan" diyerek kovmuştur. Bu defa Alemdar; "Bre münâfık, içerde başka şekilde meramını değiştirdin ve sakladın, tez şimdi git ve anlat" diyerek saray avlusuna geri gönderdi. Bu sırada IV. Mustafa, III. Selim'in öldürülmesini emrettiğinden ve emir infaz edildiğinden Sultan Selim'in ölüsü saray avlusuna atıldı. Şeyhülislâm avluda serseri gibi dolaşmaya başladı.

III. Selim'i yeniden Taht'a çıkarmak isteyen Alemdar Mustafa Paşa, IV. Mustafa tarafından Sultan Selim'in öldürtüldüğünü anlayınca, bu defa padişahı, 28 Temmuz 1808'de Taht'tan indirip yerine Sultan II. Mahmud'u çıkardı. III. Selim'in öldürülmesi, şeyhülislâmın halk arasında uğursuz sayılmasına sebep oldu.

Sultan Mustafa'nın hal'i için gerekli fetvâyı Mehmed Arif Efendi verdi. II. Mahmud'un IV. Mustafa'yı öldürtmesiyle de şeyhülislâmın durumu düzelmiş oldu. Yeni padişah 15 Ağustos 1808 (H. 1223) de Taht'a çıkışının 18. günü Şeyhülislâm Mehmed Arif Efendi'yi azletti. Yerine ikinci defa Salih-zâde Ahmed Es'ad Efendi Meşîhat Makamı'na getirildi.

Mehmed Arif Efendi, evinde oturmak zorunda bırakıldı. 1825 (H. 1241) de İstanbul'da ölünce, Sedefçiler Çarşısındaki mezarına gömüldü.

Ta'lik yazı yazmakta üstad bulunan Mehmed Arif Efendi, her sene bir yeni Kur'ân-ı Kerîm yazar ve Mekke'de Hazret-i Peygamber'in Kabrine konmak üzere gönderirdi.

Kaynaklarda eseri hakkında bilgiye rastlanmamıştır.

DÜRRİ-ZÂDE ESSEYYİD ABDULLAH EFENDİ

(Dürrizâde Esseyyit Abdullah Efendi)

D. ? — Ö. 1822
Osmanlı devrinin doksan sekizinci şeyhülislâmıdır.

62. Şeyhülislâm Dürrî Mehmed Efendi'nin torunlarından, 72. Şeyhülislâm Dürri-zâde Mustafa Efendi'nin torunu, 85. Şeyhülislâm Dürri-zâde Mehmed Atâullah Efendi'nin yeğeni ve 87. Şeyhülislâm Dürri-zâde Mehmed Arif Efendi'nin oğludur. İstanbul'da doğdu. Doğum tarihi bilinmemektedir. Eğitim ve öğrenimini, babasından ve babasının çevresinden aldı. Küçük yaşta müderrislik görevine başladı. Arkasından İzmir Kadılığına gönderildi. Buradan Mekke pâyesine ulaştıktan sonra, 1793 (H. 1208) de İstanbul Kadılığına getirildi. 1805 (H. 1220) de Anadolu Sadrı'na yükseldi.

İki yıl sonra 1807 (H. 1222) de Nakibü'l-Eşraf oldu. Bu görev sırasında, İstanbul'daki Yeniçeriler ayaklandıklarından, bunları bastırmak için Rusçuk'tan gelen Alemdar Mustafa Paşa'nın, dinamit fıçılarını ateşleyerek intihar etmesi üzerine, Şeyhülislâm Salih-zâde Ahmed Es'ad Efendi azledilince, Dürri-zâde Abdullah Efendi, Sultan II. Mahmud tarafından 22.11.1808 (H. 1223) tarihinde Şeyhülislâmlık Makamı'na getirildi. Nizam-ı Cedid'e aleyhtardı. 1 yıl 10 ay kadar Fetvâ Makamı'nda kalan Abdullah Efendi, 22.9.1810 (H. 1225) tarihinde azledildi. Azil nedeni olarak, ayaklanan bâzı mürteci zorbalarını teşvik ettiği hususunda Sultan II. Mahmud'un şüphelenmesi gösterilmektedir. Kendisinden sonra gelen şeyhülislâmlardan Sâmânî-zâde Ömer Hulûsi Efendi'nin üçüncü meşîhatından 11.6.1812 (H. 1227) tarihinde azledilmesi üzerine, 12.6.1812'de ikinci kez şeyhülislâm oldu.

Bu defa 2 yıl 9 ay 10 gün görevde kalan Şeyhülislâm Abdullah Efendi, 22.3.1815 (H. 1230) tarihinde Sadrazam Ahmed Hurşid Paşa ile birlikte azledildi.

Bu kez azline sebep, bâzı ayaklanmalar karşısında, Ahmed Hurşid Paşa'nın zorbaları te'dip kararını tasvip etmemiş olmasıdır. Az-

lini takiben Üsküdar'da oturmasına izin verildi ise de kendisini çekemeyenlerin padişahı kışkırtmalariyle 1820 (H. 1236) de Manisa'ya sürgün gönderildi.

İki yıl kadar sürgün hayatı yaşayan Abdullah Efendi, sonra padişah olan Abdülmecid'in doğumu şerefine çıkartılan af üzerine sürgünden kurtulup 1822 (H. 1238) de İstanbul'a dönüşünü takiben birkaç gün sonra öldü. Üsküdar'da Karacaahmet kabristanında gömüldü.

Şeyhülislâm Abdullah Efendi gururlu, azametli bir kişiliğe sahip ve görevlerinde ciddî, merasime fazla ilgi gösterecek derecede düşkündü. Kendisi, soyundan gelen servetle çok zengin bulunuyordu.

Son Osmanlı şeyhülislâmlarından, Atatürk ve devrimciler aleyhine idam fetvâsı veren Dürri-zâde Abdullah Efendi, bu şeyhülislâmın torunlarındandır.

Kaynaklarda eseri hakkında bilgiye rastlanmamıştır.

ÇELEBİ-ZÂDE ESSEYYİD MEHMED ZEYNÜ'L-ÂBİDİN (ZEYNÎ) EFENDİ

(Çelebizâde Esseyyit Mehmet Zeynelabidin (Zeynî) Efendi)

D. 1749 — Ö. 1823
Osmanlı devrinin doksan dokuzuncu şeyhülislâmıdır.

Eski Halep Kadılarından ve saray hekimlerinden Sürre Emînizâde Mehmed Said Efendi'nin oğlu, Padişah III. Sultan Mustafa devrinde 74. Şeyhülislâm Çelebi-zâde İsmail Âsım Efendi'nin kızından torunudur. 1749 (H. 1163) da İstanbul'da doğdu. Eğitim ve öğrenimini babasının yanında yaptı. 24 yaşında re'sen müderrislik için rüûs aldı. Müderrislik süresini bitirince, Müderrisler Başkanı (Reisü'l-Müderrisîn) oldu.

1800 (H. 1215) de Üsküdar Mevleviyetine, 1806 (H. 1221) da Edirne, arkasından Mekke ve 1807 (H. 1222) de İstanbul pâyelerine erişti. Şeyhülislâm Dürri-zâde Abdullah Efendi'nin meşîhatı sırasında, Nakibü'l-Eşraflığa nekâbet ve nekâbetten azlinden bir yıl sonra da, 1813 (H. 1229) de Anadolu Sadrına yükseldi.

Dürri-zâde Abdullah Efendi'nin ikinci meşîhatından azli günü olan 22.3.1815 (H. 1230) tarihinde Meşîhat Makamı'na getirildi. 2 yıl 10 ay 6 gün Fetvâ Makamı'nda kaldıktan sonra 27.1.1818 (H. 1233) de azledildi.

Padişah Sultan Mahmud'un ıslâhat düşüncelerine uygun hareket etmesi ve hattâ ifrata varması, ilmiye zümresinin düşmanlığını çekmiş ve etkileriyle "Softalar vak'ası", "Vak'a-i mum" veya "Mum gazvesi" gibi isimlerle adlandırılan talebe-i ulûm galeyanı doğmuştu. Olayın aslı şudur: İstanbul'da mum buhranı başgöstermiş, bakkallar adam başına bir mum sattıkları sırada bir softa iki mum alamadığı için bir bakkalı dövmüş, softa ile arkadaşları şeyhülislâmın kararı ile hapsedilmiş ve arkasından sürgüne gönderilmişlerdir. Bunun üzerine ilmiye öğrencileri ayaklanmışlardır. Fakat sürgün edilen softalar bir süre sonra affedilmişlerse de bu olay şeyhülislâmın azline sebep olmuştur. Azlini takiben Bursa'ya sürgün gönde-

rildi. Fakat bir yıl sonra affedilerek İstanbul'a döndü ve 1823 (H. 1239) de Üsküdar'da öldü. Mezarı, Molla Gürânî Camii karşısında, büyük dedesi 74. Şeyhülislâm Çelebi-zâde Âsım Efendi'nin kabri yanındadır.

Şeyhülislâm Zeynülabidin Efendi, nüktedan, zarif, olağanüstü hazırcevap bir kişi idi. Zamanında, yüksek devlet memurlarının sık sık azledildiğini ima ederek; "Bu mumun fitili uzarsa, bizim fener de söner" şeklinde yaptığı nükte, yukarıda izah edilen "mum gazvesi" olayı sırasında padişaha ulaştırıldığından, kamuoyunu yatıştırmak için azil yoluna gidilmiştir. Yine bir gün şeyhülislâm bulunduğu sırada, Padişah Sultan II. Mahmud'un saltanat arabasında birlikte giderlerken, Padişah'ın; "Hoca Efendi, niçin sahilde bir yalı edinmediniz?" şeklinde sorusuna "Padişahım, sahile muhtaç değilim, zaten azledilir edilmez her tarafım deniz olur" şeklinde verdiği cevap hükümdarın çok hoşuna gitmiştir.

Hz. Muhammed soyundan geldiğinden "Esseyyid" sanıyla anılır.

Kaynaklarda eseri hakkında bilgiye rastlanmamıştır.

MEKKİ-ZÂDE MUSTAFA ÂSIM EFENDİ

(Mekkizâde Mustafa Asım Efendi)

D. 1773 — Ö. 1846
Osmanlı devrinin yüzüncü şeyhülislâmıdır.

89. Şeyhülislâm Mekkî Mehmed Efendi'nin oğludur. 1773 (H. 1187) de İstanbul'da doğdu. Öğrenim ve eğitimini babasından ve onun yakınlarından aldı. Babasının etkisi ve koruması sayesinde, 13 yaşında Hâric pâyesini haiz bilginler arasına girdi. 25 yaşında iken 1797 (H. 1212) de Galata Kadılığına getirildi. 1801 (H. 1216) de Mekke pâyesine ulaştı ve 1809 (H. 1224) da İstanbul Kadılığına atandı. Alemdar Mustafa Paşa'nın İstanbul'a gelişini, Padişah III. Selim'in öldürülmesini, İstanbul ve devlet düzeninin, Kabakçı Mustafa etrafındaki Yeniçerilerin ayaklanmasiyle, altüst olduğunu gördü. Sultan II. Mahmud'un padişah olmasından sonra, 1811 (H. 1226) de Anadolu Kazaskerliğine, 1813 (H. 1229) de Rumeli Kazaskerliğine atandı. Bir süre sonra azledildi. Kendi halinde yaşarken, Şeyhülislâm Çelebi-zâde Mehmed Zeynü'l-Âbidin (Zeynî) Efendi'nin Meşîhat'tan ayrılması üzerine 27.1.1818 (H. 1233) de Şeyhülislâmlık Makamı'na yükseldi. Şeyhülislâm olduğu zaman 44 yaşında bulunuyordu. 1 yıl 7 ay 7 gün görevden sonra 3.9.1819 (H. 1234) da azledildi. Azline sebep olarak, zamanın nişancısı ve Padişah Sultan Mahmud üzerinde büyük etkisi olan Kırımlı Mehmed Sait Haled Efendi'yle olan çekişmesi ve Haled Efendi'nin şeyhülislâm aleyhindeki çevirdiği entrika ve tezvir (yalan dolan sözler) dir.

Konağında ibadetle meşgulken, kendisinden sonra gelen şeyhülislâmlardan Sıtkı-zâde Ahmed Reşid Efendi'nin azli üzerine ikinci kez 25.9.1823 (H. 1239) tarihinde yeniden Şeyhülislâmlığa getirildi. Bu defa görev süresi 2 yıl 2 ay 1 gün sürdü. 26.11.1825 tarihinde yeniden azledildi. Bu defa azline sebep olarak Sultan Mahmud'un Yeniçeri ocağının kaldırılması sırasında, daha kuvvetli şeyhülislâm aramasıdır.

Azil süresini de kendi konağında ibadetle geçiren Şeyhülislâm Mustafa Âsım Efendi, Yâsinci-zâde Abdülvehhab Efendi'nin ikinci

kez meşîhattan azlini takiben 8.2.1833 (H. 1248) tarihinde yeniden şeyhülislâm oldu. Kendisini takdir eden Padişah II. Sultan Mahmud'un ölümü ve Sultan Abdülmecid'in Taht'a çıkışı sırasında, 13 yıl 9 ay 10 gün süren uzun fetvâ görevini büyük bir doğruluk ve görevseverlikle yaptı. Şeyhülislâm, 20.11.1846 (H. 1262) tarihinde Cuma gecesi evinin hamamında banyo yaparken nefes darlığından öldü. Fatih'te, Bahâî Efendi mezarlığında babasının mezarı yanına gömüldü.

Üç meşîhat süresi toplamı 17 yıl 6 ay 18 günü bulmaktadır. Çocuğu olmadığından, ölümü üzerine ve vasiyeti gereğince, 40.000 keseye yaklaşan serveti, Ayasofya Camii'nin tamirine harcandı.

Kaynaklarda eseri hakkında bilgiye rastlanmamıştır.

EL-HAC (ÇERKEZ) HALİL EFENDİ

(Hacı Halil Efendi)

D. ? — Ö. ?

Osmanlı devrinin yüz birinci şeyhülislâmıdır.

Padişah Sultan III. Mustafa'nın ilk kızı Hibetullah (Beytullah) Sultan'ın Çerkez hizmetçisi (dâyesi, dadısı, süt ninesi) nin küçük oğludur. Padişahın iradesiyle Kafkasya'dan getirtilip küçük yaşta saraya alındı. Aslen çerkezdir. Kafkasya'da doğdu. Doğum ve ölüm tarihi ile babasının ismi bilinmiyor. Eğitim ve öğrenimini sarayda tamamladı. Padişah III. Selim ile beraber büyüdü ve III. Selim'in Taht'a çıkmasyle Hazine Kethüdalığına atandı. 13 sene kadar bu görevde kaldı. Bir süre sonra, Galata Mevleviyetine atanmıştır.

İlmiye sınıfına kendi isteği ile girdi. Galata Mevleviyetinde 16 yıl görev yaptıktan sonra 1803 (H. 1218) de Mekke pâyesine yükseldi. Hacc'a gidip döndükten sonra da İstanbul pâyesine ve arkasından Anadolu Kazaskerliğine getirildi.

1808 (H. 1224) yılında, Rumeli pâyesine ve II. Sultan Mahmud'un 28 Temmuz 1808'de Taht'a çıkışını takiben, Rumeli Kazaskerliğine atandı. Bu görevinden bir süre sonra azledildi ise de 1818 (H. 1234) de yeniden Rumeli Kazaskerliğine getirildi. Fakat yine azledildi. Aradan 8 gün geçince 3.9.1819 (H. 1234) tarihinde Mekkîzâde Mustafa Âsım Efendi'nin azli üzerine, Meşîhat Makamı'na yükseldi.

1 yıl 6 ay 25 gün süren meşîhat görevi sırasında ortaya çıkan Mora ayaklanması, felâketine neden oldu. Namuslu ve doğruluğu seven ve bu meziyetleri herkesçe bilinen El-Hac (Hacı) Halil Efendi'nin hiç hoşlanmadığı, zamanın nişancısı ve Padişah Sultan Mahmud üzerinde büyük etkisi bulunan Kırımlı Mehmed Said Haled Efendi'nin aleyhinde çevirdiği entrika ve iftira üzerine, 28.3.1821 (H. 1236) de azledilerek, Bursa'ya sürgün gönderildi. Bir süre son-

ra azil yeri değiştirilerek kendisi Karahisar-ı Sâhib (Afyonkarahisar)'e gönderildi. Karıcı Hâce Ziba Hanım[1] ise Bursa'da bırakıldı. Karısının Bursa'da öldürülmesinden duyduğu elem ve ıstırabın etkisiyle, Afyonkarahisar'da ölen Şeyhülislâm Hacı Halil Efendi, Gedik Ahmed Paşa Camii yakınındaki mezarına gömüldü.

Eyüpsultan Camii'nde, imsaktan şafak vaktine kadar Kur'an okunmak, diğer hayırsever kimseler arasında karısı ve kendisinin de isimleri anılmak üzere ayırdığı nakit para ile bir vakıf tesis etmiştir.

Kaynaklarda eseri hakkında bilgiye rastlanmamıştır.

---

(1) Hâce Ziba Hanım, önce Hoca Abdullah Ağa'nın müstefrişesi (odalığı) iken, Abdullah Ağa'nın ölümü üzerine, Sultan III. Selim, onu Hazine Kethüdası olan Halil Efendi'ye odalık olarak vermiştir. Ancak Ziba Hanım çok geçmeden Halil Efendi ile nikâhlanır. Haled Efendi, Halil Efendi'ye kancayı takınca, Ziba Hanım, Haled Efendi aleyhine uluorta konuşur. Bir gün Beylerbeyi havuzu mesiresinde Ziba Hanım Haled Efendi'nin karısı Lebibe Hanım'la karşılaşırlar. Ziba Hanım câriyeleriyle birlikte Lebibe Hanım'ın üzerine atılır ve küfürler savurur. Bu olay üzerine Haled Efendi, Padişah Sultan II. Mahmud üzerine etki yaparak şeyhülislâmı azlettirir. Şeyhülislâm karısı ile birlikte Bursa'ya sürgün gönderilir. Ancak, Bursa İstanbul'a yakın olduğundan, Ziba Hanım'ın söyledikleri, Haled Efendi'nin kulağına ulaştırılır. Bu kez, yine Haled Efendi'nin hile ve desisesiyle, Halil Efendi Karahisar'a sürülür ve Ziba Hanım Bursa'da bırakılır. Ancak Haled Efendi'nin kini henüz dinmediğinden Ziba Hanım'ı öldürtmek için kurnazlık düşünür. Halil Efendi'nin İstanbul'da Eskiadalar yakınındaki konağının ahırına ağzı dikilmiş siyah bir kuzu gömdürür. Ziba Hanım'ı bu işi yapan ve sihirbazlığı olan bir kadın gibi göstererek, sözde tesadüfen buldurduğu bu kuzu ölüsünü bir küfeye koyarak saraya gönderir. Padişah sihirbazlığına kızarak eski şeyhülislâmın karısı Ziba Hanım'ın öldürülmesine irade çıkarır. Bursa'ya gönderilen cellâtlar, "Efendi hazretleri sizi yanına istemiş, İstanbul'a gitmek için ferman çıktı" diyerek Ziba Hanım'ı bir arabaya alırlar ve şehir dışında boğarlar. Üstünü başını soyup çırılçıplak çalılıklar içine bırakırlar.
Karısının bu âkıbetini duyan El-Hac Halil Efendi, Karahisar'da nüzül getirerek kısa bir süre sonra öldü. (Milliyet Gazetesi, 10.5.1970 tarihli ilâvesinde Ratip Tahir Burak'ın yazısından).

YÂSİNCİ-ZÂDE ESSEYYİD ABDÜLVEHHAB EFENDİ

(Yâsincizâde Seyyit Abdülvahap Efendi)

D. 1758 — Ö. 1833

Osmanlı devrinin yüz ikinci şeyhülislâmıdır.

Padişah II. Sultan Selim zamanı bilginlerinden, Sinop'ta medfun Seyyid Bilâl Hazretleri soyundan Osman Efendi'nin oğludur. 1758 (H. 1172) de İstanbul'da doğdu. Büyük babası, Sinoplu Seyyit Mustafa Efendi Ayasofya Camii'nde Yâsin sûresi okuduğundan Yâsinci-zâde veya Yâsin Han sanı ile anılır. İlk eğitim ve öğrenimini babasının yanında yaptıktan sonra Enderun'a girdi. III. Sultan Selim'in hizmetinde bulundu. Zamanın bilginlerinden Gelenbevî İsmail Efendi'den dersler aldı. Enderun'dan ayrıldıktan sonra rüûs alarak 1785 (H. 1200) de ulemâ arasına karıştı.

Bayezid Camii'nde ve Yeni Cami'de verdiği derslerle ün kazandı. Müderrislikten Selânik Kadılığına atandı. 1810 (H. 1225) da Dörtbelde pâyesine erişti. Yine 1810 (H. 1225) da elçi (sefir) olarak İran'a gönderildi. Görevini lâyıkiyle yaptığından, Padişah Sultan II. Mahmud'un sevgisini kazandı. Kendisine önce Mekke, sonra İstanbul pâyeleri verildi. 1815 (H. 1231) de Anadolu Sadrına, 1817 (H. 1233) de Nekabet'e, 1819 (H. 1235) da Rumeli Sadrına getirildi. Görevlerinde süratle yükselen Abdülvehhab Efendi devlet düzeninde doğan bunalım ve Yeniçeri ayaklanmalariyle sarsılan otoritenin bozulma sebeplerini araştırmak için yapılan Meclis-i Meşveret toplantılarında ileri sürdüğü düşünceleriyle ilgi çekmesini bildi. Zamanın sadrazamı Ali Paşa ve Şeyhülislâm Çerkez Halil Efendi, çare olarak fikir serdedememişler, Abdülvehhab Efendi alınması gereken tedbirleri belirtmiş, şeyhülislâm azledilmiş ve boşalan Meşîhat Makamı'na 28.3.1821 (H. 1236) tarihinde, Abdülvehhab Efendi getirilmiştir. Sadrazam Gelibolu'ya, Halil Efendi de Karahisar-ı Sâhib (Afyonkarahisar)'e sürgün edildiler. 1 yıl 7 ay 13 gün süren yüksek görevi takiben 10.11.1822 tarihinde azledilince İzmit'te oturmağa mecbur tutuldu. Bu ilk meşîhat görevinden azli ve sürgün edilmesinin nedeni, Sultan II. Mahmud üzerinde büyük etkisi bulu-

nan zamanın nişancısı ve en kuvvetli simalarından Kırımlı Mehmed Said Haled Efendi'nin aleyhindeki tezviratı (yalan dolan sözler) dır. Bir süre sonra affedilerek İstanbul'a geldi ve ömrünü ibadetle geçirmeğe başladı.

Şeyhülislâm Kadı-zâde Mehmed Tahir Efendi'den boşalan Meşîhat Makamı'na 6.5.1828 (H. 1243) tarihinde yeniden atandı. Âdil, nazik ve şer'î hükümleri uygulamakta kusur etmeyen Abdülvehhab Efendi, yaşlılık nedeniyle görevini yapamayacak hale gelince 8.11.1833 tarihinde, 4 yıl 9 ay 3 günlük ikinci meşîhat görevinden azledildi. Meşîhatları sırasında, Padişah II. Sultan Mahmud'un sevgisini ve diğer ulemânın saygılarını kazandı. 1833 (H. 1249) yılı Ramazan ayında Kadir gecesinde ibadet yaparken öldü. Cenaze töreninde, Padişah Sultan II. Mahmud bile bulundu. Böylece namuslu ve bilgin şeyhülislâmın değeri bir kat daha yükseldi. Topkapı dışındaki babasının mezarının yanında gömüldü. En büyük kusuru 1828 yılında Mora'yı terketmek zorunda kaldığımız zaman, "Mora'nın din bakımından terki gerektiğine" dair fetvâ vermesidir[1].

Peygamber Hz. Muhammed'in torunu Hz. Hasan soyundan olduğundan isminin başına Esseyyid veya Seyyid kelimesi eklenmiştir. Halen Yargıtay 3. Hukuk Dairesi üye yardımcısı Dr. Nezih Elpe, Yâsincizâde Abdülvehhab Efendi'nin torunlarındandır. İki meşîhat süresi toplamı 6 yıl 4 ay 16 gündür.

Eserleri: Hulâsatü'l-Burhan fî İtâati's-Sultan isminde sultanlar hakkındaki hadîsleri şerheden (H. 1247) basılı bir eseri ile bâzı risaleleri ve İlm-i Kelâm ile Hadîs Usûlünde bâzı eserleri bulunmaktadır.

(1) Mahmut Esat Bozkurt, "Atatürk İhtilâli" isimli eserinin 341. sayfasında, "Tarih-i Cevdet"in Netâyicü'l-Vukuta'ından naklen bu fetvâyı veren şeyhülislâmın ismini "Dürrizâde Abdülvehab" olarak bildirmekte ise de doğrusu Yâsinci-zâde Abdülvahap olacaktır. Zira, Mora 1828 yılında terkedildi ve o zamanın şeyhülislâmı da Yâsinci-zâde Abdülvahap Efendi idi. Ayrıca, Dürrizâde Abdülvahap Efendi diye anılan bir şeyhülislâm yoktur. 1822 yılında ölen Dürrizâde Abdullah Efendi vardır ki Mora'nın kaybından önce meşîhata gelmiştir.

SIDDIKÎ-ZÂDE AHMED REŞİD EFENDİ

(Sıddıkzâde Ahmet Reşit Efendi)

D. 1757 — Ö. 1834

Osmanlı devrinin yüz üçüncü şeyhülislâmıdır.

Padişah Sultan I. Abdülhamid zamanında kazasker olan eski ordu kadısı Mehmed Sıtkı Efendi'nin oğludur. 1757 (H. 1171) de İstanbul'da doğdu. Eğitim ve öğrenimini babasından aldıktan sonra, sınavlarını vererek ilmiye mesleğine geçti. Müderrislikten başlayarak sırasiyle, İzmir Kadılığı ve 1806 (H. 1221) da ordu kadılığında görevlendirildi. Dörtbelde, Mekke ve İstanbul pâyelerine ulaştı. 1815 (H. 1231) de Anadolu Kazaskerliğine atandı. Anadolu Kazaskerliğinde görev süresini bitirince Rumeli Sadrına yükseldi. Kısa bir süre azil hayatı yaşadıktan sonra 1820 (H. 1236) de yeniden Rumeli Sadrına getirildi. Şeyhülislâm Yâsinci-zâde Abdülvehhab Efendi'nin ilk meşîhatından azil tarihi olan 10.11.1822 (H. 1238) de Şeyhülislâmlık Makamı'na yükseldi. 10 ay 15 gün süren meşîhatı sırasında ulemâyı daima korudu. Kendisinden önce sürgün edilmiş bulunanları affettirerek İstanbul'a çağırttı. Siyasî görüşleriyle Padişah Sultan II. Mahmud'u, adalet ve şefkat dağıtımı ile de halkı memnun etti. Bununla beraber kendi çocuklarının, nüvvab (kadılar) dan rüşvet aldıkları şayiası ortaya çıktığından, 25.9.1823 tarihinde azledildi.

Rumelihisar'daki yalısında dinlenmeye başladı. 1834 (H. 1250) yılında yaşlılık nedeniyle öldü. Eğrikapı yakınında, Tokludede kabri yanındaki mezarına gömüldü. Fıkıh biliminde geniş bilgilere sahipti.

Kaynaklarda eseri hakkında bilgiye rastlanmamıştır.

KADI-ZÂDE MUHAMMED TAHİR EFENDİ

(Kadızâde Mehmet Tahir Efendi)

D. 1747 — Ö. 1838

Osmanlı devrinin yüz dördüncü şeyhülislâmıdır.

Kadılardan Tokatlı Ömer Efendi'nin oğludur. 1747 (H. 1160) tarihinde Tokat'ta doğdu. İlk eğitim ve öğrenimini babasının yanında yaptıktan sonra, İstanbul'a geldi. Zamanın ünlü bilginlerinden dersler alarak bilgisini genişletti. Gerekli sınavları geçirerek rüûs'unu aldı. 1781 (H. 1196) de müderris oldu. Anadolu'nun ve Rumeli'nin birçok illerinde kadılık görevi yaptıktan sonra, Rumeli Sadrında ve Osmanpaşa-zâde İzzet Bey'in şerîatçılık memurluğunda bulundu. Oradan Mahrec Mevleviyetini elde edince, Yenişehir Fenar Kadılığına getirildi.

Bir süre sonra azledildi ise de yeniden göreve alınınca, önce Mekke pâyesini elde etti. 1817 (H. 1233) de İstanbul Kadılığına atandı. 1824 (H. 1240) de Anadolu Sadrına yükseldi. Şeyhülislâm Mekkî-zâde Mustafa Âsım Efendi'nin ikinci meşîhatından azil tarihi olan 26.11.1825 (H. 1241) de Şeyhülislâmlık Makamı'na yükseldi. Zamanında padişah olan II. Sultan Mahmud'un yenilik teşebbüslerine katılmakla, Türk tarihi için en büyük hizmeti yapmış oldu. Şeyhülislâm, padişahın isteği üzerine artık huzur bozan Yeniçeri Ocağının kaldırılması gerektiğine dair fetvâyı verince Sultan II. Mahmud kendisine bir elmas yüzük hediye etti. Yine padişahın Nizam-ı Cedid askerlerine miğfer giydirmek kararının gerçekleşmesi için Şeyhülislâm Mehmet Tahir Efendi Saray'a çağırıldı. Padişah, şeyhülislâmı yüzü güneşe gelecek şekilde oturttu. Şeyhülislâmın eliyle güneşe karşı gölgelik yapmak için çalışmasını gören Padişah Sultan Mahmud; "Efendi hazretleri, görüyorum ki güneşe dayanamadınız, ya benim askerlerim, leventlerim güneş altında kâfirlere karşı nasıl savaşır?" diye konuşunca, şeyhülislâm; "Kavuk yerine miğfer giyilebilir" şeklinde fetvâyı verdi.

Padişah Sultan II. Mahmud, şeyhülislâmın da yardımıyla Yeniçeri Ocağının kaldırılmasına karar verince Yeniçeriler bir gece,

Bâb-ı Âli'yi basarak yağmaya başladılar. Sadrazam Benderli Selim Paşa yalısında bulunuyor ve Yeniçeri Ağası da gizlenmeye çalışıyordu. Etmeydanında toplanan ve ayaklanan Yeniçerilerin üzerine, Ağa Hüseyin Paşa ile İzzet Paşa, ayrı ayrı kollardan yürümeye başladılar. Artık iyice şımaran ve devlet için hiçbir yararı görülmeyen Yeniçerilere karşı, halk, din ve bilim adamları da, Nizam-ı Cedid askerleriyle birlikte eyleme geçtiler. Yeniçeriler kışlası, toplardan atılan yağlı paçavralarla ateşe verildi. Bu arada yakalanan 1000 kadar Yeniçeri de idam edildi. Böylece Osmanlı tarihinde, başlangıçta şan ve şereflerle dolu zaferler kazandığı halde, son zamanlarda devlet ve millet için felâket ve musibet kaynağı haline gelen Yeniçeri Ocağı ortadan kaldırılmış oldu.

1826 tarihinde doğan bu büyük olaydan sonra artık ihtiyarlamış bulunan Şeyhülislâm Mehmed Tahir Efendi, 2 yıl 5 ay 10 günlük hizmeti takiben 6.5.1828 tarihinde görevden çekildi. Ve evinde kendisini ibadete verdi.

Mehmed Tahir Efendi, adaletten ayrılmayan, devrimci ve lâik düşüncelere sahip bir kişi idi. 1838 (H. 1254) yılında ölünce, Eyüpsultan'da, Bostan iskelesi yakınındaki mezarına gömüldü.

Altı Mermer dolaylarında, Kadriye Dergâhı'nı yaptırmış ve fakir şeyhlere yardım için kâfi miktarda para vakfetmiştir.

Eserleri: Şerh-i Kelimetü't-Tevhid (Kelime-i Tevhid Şerhi), Mecmâu'l-Fetâvâ (Fetvâ Mecmuası), Nûriyye (On iki tarikat üzerinde bir etüd), Tefsîr-i Sûre-i İhlâs (İhlâs Sûresi Tefsîri) isimli eserleri ve tâlâk (boşanma) hakkında risalesi vardır.

AHMED ARİF HİKMET BEYEFENDİ

(Ahmet Arif Hikmet Beyefendi)

D. 1786 — Ö. 1859
Osmanlı devrinin yüz beşinci şeyhülislâmıdır.

Malatyalı İbrahim Paşa'nın torununun oğlu, Padişah I. Abdülhamid zamanı Mısır Beylerbeyi Vezir Raif İsmail Paşa'nın torunu, III. Selim zamanı kazaskerlerinden İbrahim İsmet Bey'in oğludur. 1786 (H. 1201) da İstanbul'da doğdu. Eğitim ve öğrenimini tamamladıktan ve gerekli sınavları geçirdikten sonra 1813'de Hacc'a gitti. 1815 (H. 1231) de ve 30 yaşında iken Kudüs Kadılığına atandı. 1820 (H. 1236) de Mısır ve Kahire Kadılıklarına atanarak Mevleviyet pâyesini aldı. 1831 (H. 1246) de İstanbul pâyesine erişti. Arkasından aynı yıl içinde İstanbul Kadılığına getirildi. 1832 (H. 1247) de Nekabet görevine ve 1833 (H. 1248) de Anadolu pâyesiyle Anadolu Kazaskerliğine yükseldi. 1835 (H. 1250) de nekabetten ve sadâretten ayrıldıktan sonra, zamanını evinde dinlenmekle geçirirken 1838 (H. 1254) de Rumeli pâyesiyle Rumeli Kazaskerliğine getirildi. Arkasından "Meclis-i Vâlâ-yi Ahkâm-i Adliye" üyeliğine atandı.

Bir süre sonra 1840 (H. 1256) da Rumeli Müfettişliğine ve oradan da Dâr-ı Şûrây-ı Askerî (Askerî Şûrâ) Müftülüğüne yükseldi. 21.11.1846 (H. 1262) tarihinde, Şeyhülislâm Mekkî-zâde Mustafa Efendi'nin üçüncü meşîhatını takiben şeyhülislâm oldu. 7 yıl 41 gün kadar meşîhat görevini yaptıktan sonra 21.3.1854 tarihinde, yaşlılık nedeniyle azledildi. Kendisini evinde ibadete vererek yeniden Hacc'a gitmeğe hazırlanırken, 1859 (H. 1275) da âniden öldü. Üsküdar'da Nuhkuyusu yakınındaki mezarına gömüldü.

Kendisi asîl, bilgili ve olgun bir kişiliğe sahipti. En seçkin bilginlerdendir. Sultan Abdülmecid, şeyhülislâm olarak atadığı zaman, sadrazama yazdığı Hatt-ı Hümayun'da özelliklerini şöyle belirtmiştir: "İnsanlıktaki fazîleti ve iyi hasletleri, hulâsa insanlığındaki olgunluğunu herkesin bildiği, Ahmed Arif Hikmet Beyefendi." 18.7.1851'de Türk dilinin geliştirilmesi için kurulan Encümen-i Dâniş'e üye olmuştur.

Yalnız Osmanlı ülkesinde değil, İran ve Hindistan'da da ün salmıştı. Biyografya ve bibliyografyaya merak sarmış, bu konularda önemli bilgiler toplamıştır.

Babasına ve kendisine "Beyefendi" denmesi dedesinin paşa oluşundandır. Soyca paşa ve bey ailesinden gelen şeyhülislâmlar beyefendi hitabiyle anılmaktadırlar. Medine'de 5000 - 7000 ciltlik kütüphane vakfetmiştir. Arap dil ve edebiyatına vâkıf olan Arif Hikmet Beyefendi, Farsçayı da öğrenmiştir. Türkçe, Farsça ve Arapça dillerinde şiirleri vardır.

Şeyhülislâm olduğu zaman, şu beyiti yazmıştır:

Hikmetinden Ârifâ olmaz sual
Şeyhülislâm eyledi Yezdân beni.

Eserleri: Şiirlerini topladığı Divan'ı, 1866'da litografya ile basılmıştır. Divanında 997 Arapça, 621 Farsça ve 2032 Türkçe beyit vardır. Bu eserde naatlar, mesnevîler, bir müseddes ile Şeyh Nakşibend hakkında iki methiye, ayrıca gazeller, kıt'alar, beyitler ve tarihler bulunmaktadır.

"Keşfü'z-Zünûn'a Zeyl" isimli eseri Kâtip Çelebi'nin ünlü eserini tamamlayıcı niteliktedir.

"Tezkire-i Şu'arâ", "Mecmuatü't-Terâcim" isimli tamamlanmamış iki eseri 1134 kişinin biyografisini incelemektedir, ki bu eserin aslı Millet Kütüphanesindedir. Eserleri çeşitli zamanlarda yaşayan şair ve bilginlerin kısa biyografilerini kapsarlar. "Keşfü'z-Zünûn'a Zeyl"i bitirememiştir. "Hulâsatü'l-Makâlât fî Mecâlisi-i Mükâlemât" adlı bir de tarihsel etüdü vardır. "Tezkire-i Ârif Hikmet" isimli eseri tamamlanmamıştır. Aslının İsmail Paşa Kütüphanesinde bulunduğu İbnü'l-Emin Mahmut Kemâl İnal'ın "Son Asır Türk Şairleri" isimli eserinde yazılıdır.

"Fetâvây-i Ahkâm-ı Mer'iyye fi'l-Arazi'l-Emîriyye" isimli araziye ait fetvâlarını toplayan bir eseri daha vardır.

MEŞREB-ZÂDE MEHMED ARİF EFENDİ

(Meşrebzâde Mehmet Arif Efendi)

D. 1791 — Ö. 1858
Osmanlı devrinin yüz altıncı şeyhülislâmıdır.

Kazasker Meşreb Ali Efendi'nin kızı ile Trabzonlu Vezirlik Müfettişi, Müderris Şatır-zâde Emin Efendi'nin oğludur. 1791 (H. 1206) yılında İstanbul'da doğdu. Eğitim ve öğrenimini ünlü bilginlerden Çankırılı Abdullah ve Büyük Emin Efendiler'den dersler alarak yaptı. İcâzetini alınca, Şeyhülislâm Mehmed Zeynü'l-Âbidin Efendi'nin başkanlığında yapılan sınava girerek 1816 (H. 1232) yılında müderris oldu. Hâric rütbesini aldı.

1816 (H. 1232) da Şeyhülislâm Sıddıkî-zâde Ahmed Reşid Efendi'nin kızı ile evlenerek hizmetine girdi. 1820 (H. 1236) de Şeyhülislâm Yardımcılığı ile, Muhallefat Kassamlığına atandı ve onu takiben Evkaf Müfettişliğine getirildi. 1829 (H. 1245) da nüfus sayımı göreviyle Rumeli'deki illerimizden Dobric'e ve Rademir'e gönderildi. Bu görevleri sırasında ve ilmiye mesleğinde büyük bir kabiliyet gösterdiğinden 1835 (H. 1251) de Galata Kazası (İlçesi) Mevleviyetine atandı. Câmiü'l-İcareteyn'in kaynaklarına dair yaptığı etüd, Padişah II. Sultan Mahmud'a sunulunca, hükümdar kendisini 1836 (H. 1252) da Mekke pâyesine yükseltti. Memuriyet süresini doldurduktan sonra üç ay kadar Mahkeme-i Askeriyye Kassamlığı yapmıştır.

Fıkıh bilimindeki üstün bilgileri sayesinde, 1837 (H. 1253) de Fetvâ Eminliğine getirildi. 1838 (H. 1254) de İstanbul pâyesi rütbesine ulaştı. Bir yıl sonra geçici görevle Kudüs'te ortaya çıkan Kamama Kilisesi meselesini tetkik için oraya gönderildi. Dönüşünde kendisine 1840 (H. 1256) da Anadolu pâyesi verildi.

Fetvâ Emanetinden bu sırada ayrılarak müfettişlik göreviyle Anadolu'ya gönderildi. İstanbul'a dönüşünde yeniden 1843 (H. 1259) de Fetvâ Eminliğine atandı. Aynı yıl içinde Âsım Efendi'nin isteği üzerine Bursalı Dede Efendi'nin Siyasetnâme isimli eserini

Türkçeye çevirmiştir. Bundan sonra 1845 (H. 1262) tarihinde "Meclis-i Valây-i Ahkâm-ı Adliyye" üyeliğine getirildi. 1846 (H. 1263) da Anadolu Sadrına, 1851 (H. 1268) de Rumeli pâyesiyle, Rumeli Sadrına yükseldi. Bu sıralarda Şeyhülislâm Arif Hikmet Beyefendi'nin isteğiyle emvâl-i eytam, yani yetim mallarının korunması için, bir müdürlük kurdu. Rumeli Sadrından ayrıldıktan sonra, Şeyhülislâm Ahmed Arif Hikmet Beyefendi'nin azli üzerine 21.3.1854 (H. 1270) tarihinde şeyhülislâm oldu. 4 yıl 9 ay 7 gün süren görevinde, kadıların sosyal ve malî durumunu düzeltmeye çalıştı. Kadı yetiştirmek için Süleymaniye'de Muallimhane-i Nüvvab yani Mekteb-i Kuzat (Kadı Mektebi, Hukuk Okulu) kurdu. Okul 5 sınıflı idi. Fıkıh bilimi ve sak (usûl) ile ferâiz derslerinin okutulmasını kabûl ettirdi. 27.12.1858 tarihinde, şeyhülislâm iken İstanbul'da öldü. Edirnekapısı dışında, Mustafa Paşa dergâhı içinde gömüldü.

Mehmed Arif Efendi'nin, adalet işlerinin doğru işlemesi ve adalet dairelerinin ıslâhı için gösterdiği gayret, övmeğe değer.

Kurduğu okullar sonraları, adalet örgütümüzün önemli birer kaynağı haline gelmiştir. İsmi şerefle anılacak fazîletli ve liyâkatli bir kişiliği vardı.

Sadrazam (Başbakan) Ahmed Hamdi Paşa'nın kayınbabasıdır. Çok açık fikirli ve Tanzimat'ın getirdiği yenilikleri idrâk etmiş, ülkeyi Avrupa seviyesine çıkarmak için çalışmış bir vatanseverdi. "Silk-i Kazâ" diye anılan kadılık (hâkimlik) mesleğinde sınav usulünü koymuştur.

Anası tarafından dedesi olan Kazasker Meşreb Ali Efendi'nin soyadını benimsediğinden "Meşreb-zâde" sanıyla anılmıştır.

Eserleri: Dede Efendi'nin ünlü "Siyasetnâme" isimli eserini tercüme etmiştir. Bu eser basılıdır. Fetvâları, "Tenkîhu Caâmiu'l-İcâreteyn" isimli eserinde toplanmıştır. Ayrıca "Câmiu'l-İcâreteyn" isimli ünlü esere tâlikat yazmıştır.

SEYYİD MEHMED SA'DÜDDİN EFENDİ

(Seyyit Mehmet Sadettin Efendi)

D. 1798 — Ö. 1866
Osmanlı devrinin yüz yedinci şeyhülislâmıdır.

Müderris Abdülhamid Efendi'nin oğludur. 1798 (H. 1213) de İstanbul'da doğdu. Eğitim ve öğrenimini bitirdikten sonra, kadılık mesleğine girdi. Bu görevi sırasında çeşitli yerlerde kusursuz denecek şekilde, şer'î hükümlerin tatbikine çalıştı. Aydın ilinde kadı olarak bulunduğu sırada, Karaosmanoğulları yüzünden bir süre Kütahya'ya sürgün gönderildi. Sonra affedilerek Manisa Kadılığına atandı.

1839 (H. 1255) tarihinde Tanzimat-ı Hayriye ilân edilince, Aydın Muhassıllığına gönderildi. Bu sırada Aydın Valisi Çengeloğlu Tahir Paşa ile aralarında çıkan bir çekişme nedeniyle İstanbul'da Meclis-i Vâlâ'da yargı altına alındı ise de suçsuz olduğu anlaşıldığından, beraet etti. Bu duruma sebebiyet veren Tahir Paşa da görevinden azledildi. Mehmed Sa'düddin Efendi yeniden Aydın'daki işine gönderildi.

Eyâlet teşkilâtında yapılan değişiklikte defterdarlık idaresinin kurulması lüzumu ortaya çıktığından, İstanbul'a çağrılarak, Maliye Bakanlığı kâtipliği görevi ile birlikte, Ziraat Meclisi üyeliğine getirildi. 1845 (H. 1262) yılı başında eski memuriyetleri üzerinde bırakılarak Mahrec pâyesiyle Çürüksu sahilinde bulunan hudut tesbiti ve bâzı müşkül meselelerin halli için gönderilmişse de oradan Trabzon'a Evkaf Müfettişliğine alındı. 1845 (H. 1262) de Mekke pâyesine erişti. Sekiz yıl müfettişlikten sonra rütbesi İstanbul pâyesine yükseltilerek, Maliye Muhasebe Meclisi üyeliğine atandı. Arkasından 1857 (H. 1274) yılında Anadolu Sadrı pâyesine erişti. 1858 (H. 1274) de Meclis-i Vâlâ üyeliğine atandı.

Şeyhülislâm Meşreb-zâde Mehmed Ârif Efendi'nin ölümü üzerine 27.12.1858 (H. 1275) tarihinde Meşîhat Makamı'na yükseldi.

4 yıl 10 ay 27 gün fetvâ görevini yaptıktan sonra 23.11.1863'de Padişah Sultan Aziz tarafından azledildi.

Azline sebep olarak, ilmi, fazîleti ve doğruluğu ile toksözlü oluşunun Bâb-ı Âli'de hoşa gitmemesi ve Fuad Paşa'nın, bu nedenlerle Sultan Aziz'den azlini istemesi gösterilmektedir. Azlinden sonra yalısında oturmuştur.

1866 (H. 1283) da İstanbul'da öldü. Fatih Camii'nde namazı kılındı. Üsküdar'da Karacaahmet mezarlığına gömüldü. Kendisi, Hazret-i Muhammed ve Şeyhülislâm Hoca Sa'düddin Efendi'nin soyundandır. Görev süresince, doğruluktan ve adaletten ayrılmamıştır. Hayırlı birçok eserler bırakmıştır. Sofular Mahallesinde (İstanbul Aksaray'da) Şeyh Ömer Camii'nin minberi bu şeyhülislâm tarafından yaptırılmıştır.

Kaynaklarda eseri hakkında bilgiye rastlanmamıştır.

ATIF-ZÂDE ÖMER HÜSAMÜDDİN EFENDİ

(Atıfzâde Ömer Hüsamettin Efendi)

D. 1799 — Ö. 1871

Osmanlı devrinin yüz sekizinci şeyhülislâmıdır.

Reisü'l-Küttâb (Dışişleri Bakanı) Atıf-zâde Mehmed Celâleddin Efendi'nin torunu ve Padişah Sultan III. Selim zamanı ulemâsından Mevlâna Cemâl Efendi'nin oğludur. 1799 (H. 1214) da İstanbul'da doğdu. Eğitim ve öğrenimini babasının ve zamanın bilginlerinin yanında yaparak, 15 yaşında rüûs elde etti. Akabinde müderrislik yapmaya başladı. Bu görevde iken Mahrec Mevleviyeti rütbesini aldı. İki kez İzmit'te kadılık yaptı. 1847 (H. 1264) de Selânik Kadılığına getirildi. Usûl gereği olan, Dörtbelde (Bilâd-ı Erbaa) pâyesini almadan, Mekke pâyesine yükseldi. Arkasından Evkaf-ı Hümayun Müfettişliği Yardımcılığına ve 1848 (H. 1265) yılında da Edirne'de kurulan Eyâlet Büyük Meclisi üyeliğinde görevlendirildi. 18.7.1851'de kurulan ve Türk dil ve biliminin gelişmesi için akademik çalışmalar yapması gayesini güden Encümen-i Dâniş'e üye oldu. 1853 (H. 1266) de İstanbul pâyesini aldıktan sonra, Bursa Eyâleti Büyük Meclisi üyeliğine ve oradan da İstanbul'a getirilerek Encümen-i Dâniş ve Millî Eğitim Şûrâsı (Meclis-i Maarif) üyeliğine atandı.

1855 (H. 1272) de Anadolu Sadrı'na ve Millî Eğitim Şûrâsı Başkanlığına, daha sonra da Bâb-ı Fetvâ'da Şer'î Hâkimler Seçim Meclisi Başkanlığına, 1859 (H. 1276) da ise Anadolu Sadrı'na ve 1861 (H. 1278) de de Rumeli Sadrı'na yükseldi. Şeyhülislâm Mehmed Sa'düddin Efendi'nin azliyle boşalan Meşîhat Makamı'na 23.11.1863 (H. 1280) tarihinde atandı.

2 yıl 8 ay 16 günlük görevinden 9.8.1866 (H. 1283) tarihinde azledilince evinde dinlenmeğe çekildi.

Rumeli Kazaskeri iken Ahmed Cevdet Paşa'yı çocukluğunda korumuş ve yetiştirmiştir.

Kütüphanesiyle ünlü Defterdar Atıf Efendi'nin oğlu Reisü'l-Küttab Ömer Vahid Efendi-zâde Mehmed Cemâleddin Efendi'nin torunlarından olduğundan "Atıf-zâde" sanıyla anılır. Hasbel-îcab (görülen lüzum üzerine) azlolunduğundan bahsedilmektedir. Azlini takiben "Mecâlis-i Âliyye'ye me'mur" yani Nezaretsiz Nâzır, Bakanlıksız Bakan veya Sandalyesiz Bakan (bugünkü Devlet Bakanı gibi) olmuştur.

1871 (H. 1288) tarihinde İstanbul'da ölünce soydaşlarına ait mezarların yakınına gömüldü.

Kaynaklarda eseri hakkında bilgiye rastlanmamıştır.

EL-HAC MEHMED REFİK EFENDİ

(Hacı Mehmet Refik Efendi)

D. 1813 — Ö. 1872
Osmanlı devrinin yüz dokuzuncu şeyhülislâmıdır.

Bosnalı Hacı Abdullah Efendi'nin torunu ve Ali Efendi'nin oğludur. 1813 (H. 1229) de Bosna ili Çelebipazarı kasabasında doğdu. İlk öğrenimini yaparken babası öldüğünden yetim kalmış ve Bosna sarayına memur olarak girmiştir. Böylece hem eğitimini yaptı ve hem de şer'î mahkemede çalışarak para kazanma imkânını buldu.

Zekâ ve kabiliyetini takdir eden Bosna Kadısı Ispartalı Hüseyin Efendi, 1833 (H. 1249) de onu yanına alarak İstanbul'a getirdi, kendisine damat yaptı. Eğitim ve öğrenimini tamamlaması için ünlü bilginlerden dersler aldırdı. Bu arada Müzellef Ahmed Efendi ve Aksakallı Gürcü Mehmed Sakip Efendi'den ferâiz bilgisini edindi.

1837 (H. 1253) de kayınbabasının Şam Kadılığına atanması üzerine, onunla birlikte Şam'a gitti. Orada, Muhiddin-i Arabî'nin türbesini ziyaret ve eserlerini etüd etti. Hattâ birkaç defa rüyasında Şeyh Muhiddin-i Arabî'yi gördüğü söylenir. Yine Şam'da gömülü olan Şeyh Ziyâeddin Halid'in seçkin halîfelerinden Şeyh Abdü'l-Fettah Akral'dan inâbet alarak 1838 (H. 1254) yılında Nakşibendi tarikatına girdi. Fakat aynı yılda kayınbabasının Şam'da ölümü üzerine İstanbul'a dönerek fıkıh okumaya ve zamanın değerli eserlerini incelemeye başladı.

Bilgisini artırmak için, önce, Evkaf İdaresi Teftiş Kalemine memur oldu ise de, 1840 (H. 1256) da Yüksek Fetvâhâne'de görevlendirildi. 1841 (H. 1257) de Eyüb İlçesi Şer'iye Mahkemesi Niyâbetine (Vekilliğine), 1844 (H. 1260) de Varna Mahkemesi Niyâbetine gönderildi. 1845 (H. 1261) de müddetini tamamlayarak İstanbul'a dönüşünde Yüksek Fetvâhâne'nin müsveddin silki (yazı işleri) ne girdi. O sırada Fetvâ Emîni Meşreb-zâde Mehmed Arif Efendi'nin görevinden ayrılması üzerine Fetvâ Eminliğine Mehmed Refik Efen-

di atandı. Sonradan şeyhülislâm olan Mekkî-zâde Mehmed Âsım Efendi zamanında adayların bilgisini ölçmek için açılmış olan sınavda, Mehmed Refik Efendi kendisini iyice tanıttığından ve ilgi topladığından Fetvâ Emânetine atandı. Refik Efendi'nin henüz genç yaşta Fetvâ Emîni olması arkadaşları arasında dedikodu yarattı.

Şeyhülislâm Mekkî-zâde Mustafa Âsım Efendi'nin ölümünden sonra Meşîhat'a gelen Şeyhülislâm Arif Hikmet Beyefendi dahi Mehmed Refik Efendi'nin bilgisine hayran oldu ve memuriyetini onayladı. 1847 (H. 1264) de İzmir pâyesiyle Bosna ilçesinde; 1848 (H. 1265) de Beş Belde'den Edirne'de; oradan 1849 (H. 1266) da atandığı Mekke'de ve 1853 (H. 1270) de de İstanbul pâyesiyle İstanbul'da kadılık görevleri yaptı.

Mehmed Refik Efendi, 1855 (H. 1272) de Evkaf Müfettişliğine atandı ise de 1857 (H. 1274) de yeniden Fetvâ Eminliği görevine getirildi. Aynı yılın Ramazan ayında Anadolu Kazaskerliğine yükseldi. 1859 (H. 1276) da Kâbe'nin tamiri için görevle gittiği Mekke'de Meşîhat Kapusunda toplanan bilginler meclisinden, Kâbe kapusuna "Salât-ı fî Mescid..." ile başlayan hadîsin yazılmasını istemiş olması ve bu teklifin Padişah Sultan Abdülmecid tarafından kabûl edilmesi, değerini bir kat daha artırdı.

1865 (H. 1282) de Şer'iye Hâkimleri Seçim Meclisi Başkanlığı (Meclis-i İntihâb-ı Hükkâm Riyâseti) görevi ile birlikte Meclis-i Vâlây-i Ahkâm-ı Adliyye üyeliğine getirildi. Aynı yıl Hacc'a giderek hacı olduğundan, El-Hac (Hacı) sanını aldı.

Şeyhülislâm Atıf-zâde Ömer Hüsamüddin Efendi'nin meşîhattan ayrılmasıyla boşalan Şeyhülislâmlık Makamı'na 9.8.1866 (H. 1283) tarihinde atandı. 1 yıl 9 ay 9 gün görevden sonra 30.4.1868 (H. 1285) tarihinde meşîhattan azledilerek Şeyhülislâm Atıf-zâde Ömer Hüsamüddin Efendi gibi, Mecâlis-i Âliyye'ye (Özel Vekiller Meclisine) memur oldu[1].

Bu memuriyeti sırasında ateşli hummaya yakalanarak 1872 (H. 1288) de İstanbul'da öldü. Şeyhülislâm Mehmed Refik Efendi'nin mezarı sur dışında Mustafa Paşa Dergâhındaki, Şeyhülislâm Meşreb-zâde Mehmed Arif Efendi'nin mezarı yanına kazılıp hazırlandı-

(1) "Mecâlis-i Âliyye'ye me'mur olmak"; bakanlıksız bakan, sandalyesiz bakan olmak anlamına gelir.

ğı halde Padişah Sultan Abdülaziz'in emri ile Fatih Türbesi yakınına gömüldü. Bilgisinden mecelle hazırlanırken yararlanılmıştır.

El-Hac Mehmed Refik Efendi, temiz ruhlu, namus ve haysiyetine düşkün, fıkıh biliminde engin bilgilere sahip bir kişi idi. Az konuşurdu. Vekiller Meclisinde kanaatı sorulunca sessizliğe dalarmış. Yusuf Kâmil Paşa da, "Efendi Hazretleri vahye müterakkıb" diyerek şaka yaparmış.

Cenazesinin gömülmesi sırasında zamanın bakanları, vezirleri, fıkıh bilginleri hazır bulunmuşlardır. Ahmed Cevdet Paşa, şeyhülislâm toprağa verilirken, "Fıkıh hazinesini buraya defnediyoruz" diyerek bir konuşma yapmıştır.

59 yaşında iken ölen Mehmed Refik Efendi, Murassa Osmanî ve Birinci Mecidî nişanlarını almıştır.

Doğduğu Çelebipazarı ilçesinde bir cami ile bir ilkokul (sübyan mektebi) yaptırmıştır.

Mezar taşında, "Gitti Refik Efendi dergâh-ı lâ-yezâle 1288" ibaresi yazılıdır.

Eserleri: Fetvâlarını toplayan büyük bir cilt eseri Fetâvâ-yi Feyziyye ismiyle 1849 (H. 1266) da Matbaa-i Âmire'de basılmıştır.

HÂCE-İ SULTÂNÎ AKŞEHRÎ HASAN FEHMİ EFENDİ

(Akşehirli Hasan Fehmi Efendi)

D. 1795 — Ö. 1880

Osmanlı devrinin yüz onuncu şeyhülislâmıdır.

Ilgınlı Osman Efendi'nin oğludur. 1795 (H. 1210) yılında Akşehir (Ilgın)'de doğdu. Küçük yaşta okumaya hevesli olduğundan, doğduğu yeri terkederek Konya'ya gitti. Her türlü sefalet ve fakirliğe göğüs gererek, devam ettiği okulun derslerini tamamladı. Zamanının ulemâsından olan Hasan Fehmi Efendi, Konya'da icâzet almış ise de okumaya karşı olan sevgisi nedeniyle İstanbul'a gitti. Konya'da tanıştığı arkadaşı, sonradan kendisiyle birlikte ünlü bir kişi olacak Âyâtü't-Tercеme El-Hac Kara Halil Efendi de, Amasya'dan gelmiş kendini okumaya vermişti. Bu iki fakir öğrenci beraber İstanbul'a gittiler. Bilgin Vidinli Mustafa Efendi'nin derslerine devam ettiler. Girdikleri rüûs sınavında, Hasan Fehmi Efendi birinci oldu.

Ayasofya Camii'nde verdiği derslerle ünü yayılmaya başladı. 1846 (H. 1263) da önce Hâric rütbesiyle Fethü'l-Gâzi Medresesi müderrisliğine atandı ise de oradan, Mûsile-i Sahn'a yükseldi. Eğittiği birçok öğrenciye icâzet verdi.

1858 (H. 1275) de ders vekilliğine getirildi. 25.6.1861 (H. 1277) de Padişah Sultan Abdü'l-Aziz'in Taht'a çıkması üzerine, Padişah Hocası (öğretmen) oldu. Böylece ün ve itibarı bir kat daha yükseldi. 1862 (H. 1279) de Mekke pâyesine ve 7 ay sonra da İstanbul pâyesine ulaştı. 1863 (H. 1280) de Padişah'ın Mısır seyahatında yanında bulundu. 1867 (H. 1284) de Anadolu Kazaskerliğine ve bir süre sonra da Rumeli Kazaskerliğine atandı. Şeyhülislâm Hacı Mehmed Refik Efendi'nin şeyhülislâmlıktan ayrılmasiyle 30.4.1868 (H. 1285) tarihinde de Meşîhat Makamı'na yükseldi. Padişah hocalığı ile şeyhülislâm sanını birlikte üzerinde taşıdığından Câmiü'r-Riyâseteyn unvanı kendisine verildi.

Sadrazam Ali Paşa'nın ölümü ve Mahmud Nedim Nedim Paşa'nın iktidara gelmesi arasında 3 yıl 4 ay 17 gün süren şeyhülislâmlık görevinden 17.9.1871 (H. 1288) de azledildi. Yerine Mahmud Nedim Paşa'nın himaye ettiği Mir Ahmed Muhtar Beyefendi şeyhülislâm oldu. Fakat şeyhülislâmlardan Hafız Hasan Hayrullah Efendi'nin 19.7.1874 (H. 1291) tarihinde meşîhattan ayrılması üzerine yeniden ve ikinci kez Meşîhat Makamı'na getirildi.

Sadrazam Şirvânî-zâde Mehmed Rüştü Paşa zamanında, Hafız Hasan Hayrullah Efendi'nin ilk meşîhatından ayrılması üzerine 19.7.1874 tarihinde İftâ Makamı'na ikinci kez yükselen Hasan Fehmi Efendi'nin, 1 yıl 9 ay 29 gün süren ikinci meşîhatının 8 ay 16 günü, Mahmud Nedim Paşa'nın sadrazamlığına rastlar.

10 Mayıs 1876 (H. 1293) tarihinde meydana gelen "Talebe-i Ulûm" ayaklanması üzerine, 11 Mayıs 1876'da Sultan Abdü'l-Aziz, Mahmud Nedim Paşa ile birlikte şeyhülislâmı da azletmiş ve Hasan Fehmi Efendi, Medîne'ye sürgün gönderilmiştir[1]. Her iki meşîhat süresi toplamı 5 yıl 2 ay 10 günü bulmaktadır. Hasan Fehmi Efendi, Arap ve Acem dillerine tamamen vâkıf ve fıkıh bilgisi engin bir kişi idi. Matematiğe de hevesi olduğu anlaşılmaktadır.

(1) Sadrazam Mahmud Nedim Paşa, Serasker Hüseyin Avni Paşa'yı Bursa Valiliği göreviyle İstanbul'dan uzaklaştırmış, Mithat Paşa da bu olay üzerine Adalet Bakanlığından istifa ederek Çırpıcı Çayırındaki ünlü köşküne çekilmiştir. Mahmud Nedim Paşa'nın, devlet borç tahvilleri değer ve faizlerinin yarıya indirilmesi hakkındaki kararı, Bosna - Hesnek ve Bulgaristan'da çıkan ayaklanmalar, halk nazarında hükûmetin etkisini azaltmış, bundan yararlanmak isteyen Mithad Paşa, Ziya Paşa, Agâh Efendi, ulemâdan Şirvânî-zâde Ahmed Hulûsi Efendi ve Veliahd Murad Efendi (Sultan V. Murad) işbirliği yaparak, söylendiğine göre, Veliahd Murad Efendi'nin sarrafı Hristaki'nin para yardımı ve Hâkim Kapolyon ile Yenikapı Mevlevihânesi Şeyhi Osman Efendi'nin de etkisiyle bin kadar ilmiye talebesi (öğrencisi) ayaklanmışlar, nümayişe başlamışlar, aralarına halk da karışmıştır.

Kalabalık, Meşîhat Dairesi'ne, Bâb-ı Âli'ye, Bâb-ı Seraskerî'ye, hattâ padişahın oturduğu Yıldız Sarayı'na kadar giderek, "Şeyhülislâm Hasan Fehmi Efendi'yi istemeyiz, Mahmud Nedim Paşa'yı istemeyiz" şeklinde üç gün süre ile sokaklarda bağırmışlardır.

Sultan Abdü'l-Aziz bu nümayişe fazlasiyle önem vermiş, 11 Mayıs 1876'da Mahmud Nedim Paşa ile şeyhülislâmı azletmiştir.

Mahmud Nedim Paşa, Bâb-ı Âli'den yaya olarak kaçmış, yalısına giderek hayatını kurtarmış; Şeyhülislâm Hasan Fehmi Efendi de olayı takiben Medîne'ye sürgün gönderilmiştir (İ. Hâmi Danişmend, Osmanlı Tarihi Kronolojisi, c. 4, s. 253).

Fetvâlarında imzasını "Ketebetü'l-Fakir Hâce-i Hazret-i Şehriyârî Hasan Fehmi el-Hüseynî" şeklinde atardı.

Hasan Fehmi Efendi'nin siyasal durum icabı Rusya'ya yakınlık duyması nedeniyle, "Bir gözüm Ali Haydar (oğlu) bir gözüm İgnatiyef" şeklinde konuştuğu rivayet edilmektedir[2].

Mısır seyahatında, Câmiü'l-Ezher'in ünlü bilginlerinden Şeyh Saka ile yaptığı sohbette, Şeyh'in kendisine hayran kaldığı bilinmektedir. Murassa Osmânî, Birinci Mecidî nişanlarını almıştır.

Hasan Fehmi Efendi, 1880 yılında Medine'de ölmüş ve orada Cennetü'l-Bakiy'de gömülmüştür.

Eserleri: Riyâz-i Hakaniyye, Levâmi-i Efkâr, Ahkâm-ı Mer'iyye (şiir halinde mantık kitabı), Aziziyye ve Şerh-i Yusufiyye (mantığın kıyala bahsi, şiir halinde), Şerh-u Alâ Salât-i Feyziye li'ş-Şeyhü'l-Ekber, Risâle fî Keyfiyet-i Îmân-i Fir'avni, Şerh-i Akâid ile Kadı Siyelküti Üzerine Tâlikat isimli eseri (Siyelküti'nin eserine notlardan ibarettir, şiir tarzında 12 fen kolundan bahseder, tamamlanmamıştır), Resâil-i İmtihaniyye ismiyle beş adet imtihan risalesi vardır. Bu risalelerde bilimin hemen her dalı işlenmiştir. Bunların beşi basılmıştır. Evâmi-i Eş'ar, Arabiyü'l-İbâre divançesi isimli eserlerinde Arapça, Türkçe ve Farsça manzum yazılar ve şiirleri vardır. Divançesi Osmanlı müzesindedir. Yusufiyye, Yemliha-zâde Kâmil Efendi tarafından şerholunmuştur.

(2) Torunlarından Sayın Hâkim Dr. Nezih Elpe ile yapılan mülâkat sırasında öğrenilmiştir. İgnatiyef, Rusya Büyükelçisidir.

MİR AHMED MUHTAR BEYEFENDİ (MOLLA BEY)

(Mir Ahmet Muhtar Beyefendi) (Molla Bey)

D. 1807 — Ö. 1882
Osmanlı devrinin yüz on birinci şeyhülislâmıdır.

Eski sadrazamlardan, kölelikten gelme, Gürcü Koca Yusuf Paşa'nın torunu ve Mekke pâyeli ulemâdan Mahmud Bey'in oğludur. 1807 (H. 1222) de İstanbul'da doğdu. Ünlü bilgnilerden, Şerhî Hafız Ahmed Efendi'den icâzet aldı ve Evliyâ Hoca ile Arap Hoca'dan tefsir, hadîs ve hikmet dersleri okudu. Yine Hıdır Ağa-zâde Said Bey'den Acemce lisanını öğrendi. 1826 (H. 1242) da Divan-ı Hümayun kalemine memur olarak girdi. 1830 (H. 1246) da rüûs aldı. Görevinde yavaş yavaş yükselmeye başladı. 1845 (H. 1261) yılından 1855 (H. 1272) yılına kadar, "Takvim-i Vekâyi" gazetesi musahhihliğini yaptı. 1855 (H. 1272) de Selânik Mollası oldu. 1856 (H. 1273) da Mekke, 1861 (H. 1278) de İstanbul pâyelerine erişti. Aynı yıl, İstanbul Kadılığına atandı. 1863 (H. 1280) de Anadolu Kazaskerliği görevini aldı. 1869 (H. 1286) da "Meclis-i Tetkikat-ı Şer'iye" üyeliğine getirildi.

Sadrazam Gürcü Mahmud Nedim Paşa, kölelik ve gürcülük gayretiyle, aslen köle ve Gürcü olan Koca Yusuf Paşa'nın torunu Ahmed Muhtar Beyefendi'yi, Sultan Abdü'l-Aziz'e tavsiye etmiş ve Şeyhülislâm Akşehrî Hasan Fehmi Efendi'nin ilk meşîhatından ayrılması üzerine, meclis üyeliğinden istifa ettikten sonra, 17.9.1871 (H. 1288) de Şeyhülislâmlık Makamı'na yükseltilmiştir.

Mahmud Nedim Paşa'nın sadaretten ayrılmasiyle Padişah Sultan Aziz tarafından kendisi de azledildiğinden, 1 yıl 1 ay 18 gün süren görevi 5.11.1872 tarihinde son buldu. Bununla beraber Sultan Abdülhamid, kendisini, 18.4.1878 tarihinde ikinci defa Meşîhat Makamı'na getirdi. Fakat 7 ay 16 günlük görevi sonunda 4.12.1878 tarihinde yeniden azledildi. İki meşîhat süresi toplamı 1 yıl 9 ay 4 günü bulmaktadır.

Paşa torunu olduğu için Beyefendi diye anılmaktadır. Hoşsohbet bir insan olduğu söylenir. 1882 (H. 1300) yılında İstanbul'da ölünce, Üsküdar'da Celvetî Dergâhında İbn-i Şeyh Yusuf Nizameddin'in mezarı yakınına gömüldü. Murassa Osmanî ve Birinci Mecîdî nişanlarını **almıştır.**

Eserleri: Tuhfetü'l-Muhtar, Tefsîr-i Celâleyn Hâşiyesi (Cemel'in özetidir), Şerh-u Kasîde-i Banet Suad, Şerh-u Risale-i Şeyh Raslan Dimeşki, Mine't-Tasavvuf isimli basılmış eserleri vardır.

TURŞUCU-ZÂDE EL-HAC AHMED MUHTAR EFENDİ

(Turşucuzâde Hacı Ahmet Muhtar Efendi)

D. 1822 — Ö. 1875
Osmanlı devrinin yüz on ikinci şeyhülislâmıdır.

Safranbolulu Bahâüddin Efendi'nin torununun oğlu, Hacı Muhtar Efendi'nin torunu ve Turşucular Kethüdası (Kâhyası) İbrahim Ağa'nın oğludur. Babası Ayasofya'da turşuculuk yapmış ve sonra kâhyalığa yükselmiş olduğundan Turşucu-zâde diye anılmaktadır.

1822 (H. 1238) de İstanbul'da doğdu. İlk eğitimini ve öğrenimini yaptıktan sonra, Filibeli Halil Fevzi Efendi'den dersler görerek icâzetini aldı. Açılan rüûs sınavını da kazanarak müderris oldu. 1849 (H. 1266) da İbtida Hâric rütbesiyle, Selâse-i Lûtfi Paşa Medresesine müderris olarak atandı. Kendisini görevine vererek zamanının bilim adamları arasında anılmaya başladı.

1864 (H. 1281) de İstanbul Mahkemesi Başnâibi ve bir süre sonra da Mahfel Şerîatçısı oldu. O sıralarda yeni kurulan Mülkiye Mektebi (Siyasal Bilgiler Fakültesi) nde fıkıh müderrisliğine atanarak bir yıl kadar dersler verdi.

1865 (H. 1282) de Mahrec Mevleviyeti ve Dâr-ı Şûrâ-i Askerî Müftülüğüne ve ek görev olarak da Şer'iye Hâkimleri Seçim Meclisi üyeliğine atandı. 1866 (H. 1283) da Mekke pâyesine erişti. 1867 (H. 1284) de Galata Kadılığına ve arkasından aynı yıl içinde İstanbul pâyesine yükseldi. Bu sıralarda veliaht bulunan Yusuf İzzettin Efendi'ye üç yıl süre ile dersler verdi. 1868 (H. 1285) yılında Divan-ı Ahkâm-ı Adliye üyeliğine getirildi ise re 1871'de ikinci kez Dâr-ı Şûrâ-i Askerî Müftülüğüne atandı. 6.11.1872 tarihinde, Şeyhülislâm Ahmed Muhtar Efendi'den boşalan Meşîhat Makamı'na yükseldi. 1 yıl 7 ay 5 gün meşîhat görevinde kaldı. 11.6.1874 tarihinde Padişah Sultan Aziz tarafından azledildi.

Şeyhülislâm Ahmed Muhtar Efendi, dindar, adaleti sever ve doğruluğu ile sevilen bir kişiydi. Murassa Osmanî, Murassa Mecidî nişanlarını almıştır. Vükelâ Meclisinde belirttiği fikirleriyle takdir

ve sevgi kazanmıştır. Zamanında mahkeme teşkilâtında yaptığı tensikat, önemli bir reform sayılabilir.

Kendisiniu, kazasker olmadan, İstanbul pâyesinden Meşîhat Makamı'na geçmesi ulemâ arasında dedikodu yaratmışsa da zekâ ve bilimsel olgunluğu ve doğruluğuyla kendisini sevdirmiş ve saygı kazanmıştır.

Meşîhat kayığı ile değil de İdare-i Mahsusa vapurlariyle halk arasında İstanbul'un bir yakasından diğerine geçmesi, fazîleti, doğruluğu, hakseverliği ve haksız tavsiyeleri reddetmesi, saray mensuplarını aleyhine çevirmiş, onların Padişah'a etkileriyle şeyhülislâmlıktan azledilmiş, yerine Baş İmam Hasan Hayrullah Efendi getirilmiştir.

Azlinin diğer bir sebebi de Valide Sultan'ın bir dâva için gönderdiği kahvecibaşısını kovmuş olması gösterilmektedir.

Ayasofya Camii'nde bulunan medrese, bu şeyhülislâmın meşîhatı zamanında yapılmıştır.

Şeyhülislâm Ahmed Muhtar Efendi, Kızıltoprak'taki köşkünde dinlenirken 1875 (H. 1292) de âniden ölmüş ve Karacaahmed'de babasının mezarı yanına gömülmüştür.

Kaynaklarda eseri olduğuna dair bilgiye rastlanmamıştır.

İMÂM-I SULTÂNÎ HAFIZ HASAN HAYRULLAH EFENDİ

(İmam-ı Sultanî Hafız Hasan Hayrullah Efendi)

D. 1834 — Ö. 1898
Osmanlı devrinin yüz on üçüncü şeyhülislâmıdır.

Kasımpaşalı Osman Efendi isminde birinin torunu ve Tersane yoklamacılarından Hamdullah Efendi'nin oğludur. 1834 (H. 1250) yılında İstanbul'da doğdu. Çocukluğunda Bahçekapı civarında Arpacılar Camii imam ve hatibi Hacı Hafız Ahmed Efendi'den dersler aldı. İlk eğitimini ve öğrenimini bitirdikten sonra, Bayezid Camii dersiamlarından Eğinli Mehmed Kasım Efendi'den yüksek öğrenim gördü ve ilk hocası Hacı Hafız Ahmed Efendi'ye damad oldu.

Sesinin güzel olması ve hafız bulunması nedeniyle herkesin ilgisini çekti. Güzel Kur'an okuyuşu padişaha duyurulduğundan, huzura çağırılarak sınava çekildi ve Padişah Sultan Mecid'in ikinci imamlığına atandı. 13 yıl padişah imamlığını yaptıktan sonra, İstanbul Hümayun rüûs'unu elde etti. Bu sırada da Eğinli Mehmed Kasım Efendi'nin derslerine devam etti.

1855 (H. 1272) de Mahrec ve 1858 (H. 1275) de Mekke pâyelerine ulaştı. Padişah Sultan Abdü'l-Aziz'in 25 Haziran 1861 tarihinde Taht'a çıkışını takibeden üçüncü günde Sultanahmed Camii'nde yapılan selâmlıkta birinci hutbeyi, birinci imam Afyonî-zâde Hacı Ahmed Şükrü Efendi okumuş ise de onun bir hafta sonra azledilmesiyle yerine Hasan Hayrullah Efendi, birinci imamlığa getirilmiştir.

1862 (H. 1278) de Padişah Sultan Aziz'in Bursa gezisinde yanında bulundu. Bursa'daki Büyük Cami'de yapılan selâmlık töreninde, Hasan Hayrullah Efendi, minberde okuduğu Osman Oğulları hakkındaki hutbe sayesinde, Anadolu Kazaskerliği pâyesine erişti. Sultan Abdü'l-Aziz'in yaptığı 1863 (H. 1280) yılındaki Mısır ve 1866 (H. 1283) daki Avrupa gezilerinde imam olarak hizmetinde bulundu.

1868 (H. 1284) de Anadolu Kazaskerliği görevine getirilince sultan imamlığından ayrıldı. 1870 (H. 1287) de Rumeli pâyesine

yükseldi. 1871 (H. 1288) de Tersane Müftülüğüne getirildi ise de aynı yıl ikinci kez padişah imamlığı görevine alındı. 1 ay 8 gün sonra 11.6.1874 (H. 1291) de Şeyhülislâm Turşucu-zâde El-Hac Ahmed Muhtar Efendi'nin Meşîhat'tan ayrılması üzerine, Hasan Hayrullah Efendi şeyhülislâmlığa yükseldi. Kendisini takdir eden padişah ayrıca 2500 lira armağan verdi. Bununla beraber Meşîhat'a geçmesi Serasker Hüseyin Avni Paşa'nın etkisiyle olduğundan, Sultan Aziz'in; "Bizim imamı şeyhülislâm yaptım, biraz da vükelâ kahrını çeksün" dediği söylenmektedir[1].

1 ay 8 günlük görevden sonra 19.7.1874 (H. 1291) tarihinde azledildi ise de kendisinden sonra şeyhülislâm olan Hasan Fehmi Efendi'nin ikinci meşîhatından sonra 12.5.1876 (H. 1293) tarihinde Sadrazam Mehmed Rüşdü Paşa sadaretinde yeniden şeyhülislâm oldu. Padişah Sultan Abdü'l-Aziz'in hal'ine dair 30 Mayıs 1876'da verdiği fetvâ[2] bu ikinci meşîhatı sırasına rastlar. Serasker Hüseyin Avni Paşa'nın Sultan Abdü'l-Aziz'i hal için gerekli tedbirleri almasına, Mithad ve Sadrazam Mütercim Rüşdü Paşa'ların, padişahın hal'ine karar vermelerine rağmen, Şeyhülislâm Hayrullah Efendi'nin, vak'anüvis Lûtfi Efendi'ye; "Benim hal gecesine kadar malûmatım yok idi" şeklinde beyanda bulunduğu, Lûtfi Efendi'nin, Yıldız Mahkemesine verdiği risaleden anlaşılmaktadır.

Bununla beraber, Mithat ve Rüştü Paşa'lar, hâtıralarında şeyhülislâmla daha önceden hal gününü gizli olarak tesbit ettiklerini açıklamışlardır[3].

Saray Başkâtibi Ali Fuat Bey hâtıralarında, Mekke Şerifi Abdülmuttalib Efendi'nin, Bâb-ı Seraskerî'de "Halîfe mecnun yahut

---

(1) İ. Hâmi Danişmend, Osmanlı Tarihi Kronolojisi, c. 4, s. 554-555.

(2) Sultan Aziz'in hal'ine dair fetvâyı, bir rivayete göre Fetvâ Emîni Kara Halil Efendi'ye, ki sonradan şeyhülislâm olmuştur, diğer bir rivayete göre de Meclis-i Maarif âzası (üyesi) Bağdatlı Fasih Efendi'ye yazdırdığı ve kendisinin imzaladığı, fetvâ yazacak kadar bilgi sahibi olmadığı anlaşılmaktadır. Fetvâ şudur:
"Emîrü'l-Mü'minîn olan zeyd muhteli'ş-şuur ve umur-u siyasiyeden bîhaber olup, emvâl-i mîriyeyi mülk ve milletin takat ve tahammül edemiyeceği bir mertebe masarif-i nefsaniyesine sarf ve umur-u dîniye ve dünyeviyeyi ihlâl ve teşviş ve mülk-ü milleti tahrib edip bekayi mülk ve millet hakkında muzır olsa hal'i lâzım olur mu? El-cevab: Olur.
Ketebetü'l-fakir: Hasan Hayrullah"
(Ahmet Bedevî Kuran, Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele, s. 85).

(3) İbnü'l-Emin Mahmut Kemal İnal, Son Sadrazamlar, 528 ve diğer sayfalar.

küfre müteallik bir şey olmadıkça, nasıl hal olunur?" dediğini ve Şeyhülislâm Hayrullah Efendi'nin de; "İhlâl-i akıl şöyle dursun, ben iki defa Sultan Abdü'l-Aziz'in lisanından küfre müteallik söz işittim." dediğini belirtmektedir.

"Asâkir-i Millîye (Millî Askerler)" ismiyle kurulmasına teşebbüs edilen ordu tasarısı fikri ve gerçekleştirilmesi, Şeyhülislâm Hayrullah Efendi ve Meşîhat Dairesinde geliştirilmişse de sonradan padişah olan Sultan Abdülhamid kendi aleyhine hareket edileceği vehmiyle bu askerî teşekkülü ortadan kaldırmıştır.

Sultan Aziz'den sonra Taht'a geçen, fakat şuurunun bozulması üzerine ancak üç ay kadar Taht'ta kalan Padişah Sultan V. Murad'ın 31.8.1876 (H. 1293) da Taht'tan indirilmesi için gerekli fetvâyı da Hasan Hayrullah Efendi verdi. Son meşîhatı 1 yıl 2 ay 16 gün süren Hasan Hayrullah Efendi, Padişah II. Abdülhamid tarafından 26.7.1877 (H. 1293) tarihinde azledildi.

1878 (H. 1296) de Şeyhü'l-Harem'lik görevi ile Medîne'ye gönderildi. Fakat geri gelmeden 1879'da Taif'te oturmaya zorunlu tutuldu, Padişah Sultan Abdülhamid'in fermaniyle, gerek Sultan Abdü'l-Aziz'in ve gerekse Sultan V. Murad'ın Taht'tan indirilmeleri için fetvâ vermesi bahane edilerek, Mithat Paşa ve arkadaşları ile birlikte Taif zindanına atıldı. 1898 (H. 1316) de zindanda öldü.

Kendisi Murassa Sultanî ve Murassa Mecidî nişanlarını taşıyordu. Mithat Paşa zindanda iken, "Tabsıra-i İbret, Mir'at-i Hakikat" isimli hâtıralarını ve diğer notlarını, Şeyhülislâm Hasan Hayrullah Efendi'ye emanet etmiş ve eski şeyhülislâm da paşa'nın eserlerini sonradan mirasçılarına teslim etmiştir.

"Hayrullah Efendi" ismini, Sultan II. Abdülhamid hâtıralarında "Şerru'llah Efendi" şeklinde söylemiştir.

Eğitimi basit, fakat tecvid ve okumada üstad denecek kadar güzel sesli olan Hayrullah Efendi'nin sarayda padişahı eğlendirmek için taklit ve maskaralıklar yapmış olmasından dolayı kendisine "Müfsid İmam" sanı verilmiştir.

Sultan Aziz ve Sultan Murad'ın hal'leri için fetvâ vermesi nedeniyle de nankörlükle suçlanmıştır. Bâzı tarihçiler kendisini "Erkân-ı Erbaa", "Erkân-ı Müttefika" denilen ve Sultan Aziz'i hal'eden, Mithat Paşa, Rüştü Paşa, Hüseyin Avni Paşa, Hayrullah Efendi dörtlüsü içinde saymışlardır[1].

Kaynaklarda eseri olduğuna dair kayda rastlanmamıştır.

(1) İ. Hami Danişmend, Osmanlı Tarihi Kronolojisi, c. 4, s. 554-555.

EL-HAC KARA HALİL EFENDİ

(Hacı Kara Halil Efendi)

D. 1804 — Ö. 1880

Osmanlı devrinin yüz on dördüncü şeyhülislâmıdır.

Çorum ili Mecitözü ilçesi Varay bucağının Kürt köyünden Mustafa Efendi'nin oğludur. 1804 (H. 1219) de Mecitözü ilçesinde doğdu. Okul çağına erişince Amasya'da eğitim ve öğrenimini yaptıktan sonra orta ve yüksek öğrenim için Konya'ya geldi. Konya'da daha sonra şeyhülislâm olan Hasan Fehmi Efendi ile aynı medresede okumaya başladı. Orada icâzet aldıktan sonra da her iki arkadaş yüksek öğrenim için Dârü'l-Hilâfet'e yani İstanbul'a geldiler. Arkadaşı Hasan Fehmi Efendi ile birlikte, Vidinli Hoca Mustafa Efendi'den dersler aldılar.

Her iki fakir öğrencinin eğitim ve öğrenime karşı sevgileri o kadar fazla idi ki tatil zamanlarını dahi boş geçirmiyorlardı. Kara Halil Efendi, 1835 (H. 1251) de rüûs sınavını kazanınca müderris oldu. Birkaç öğrenci yetiştirerek onlara icâzet aldı. 1839 (H. 1255) da İptidai Hâric rütbesine erişerek Sırrı-zâde Mescidinde, Vahit Bey'in müderrisliğini aldı. Bu arada, Fetvâhâneye devam ederek müsevvit oldu. 1861 (H. 1278) de İstanbul Kadılığı Kapu Naipliğine getirildi. 1862'de Fetvâ Emaneti Baş Müsevvitliğine yükseldi. 1864 (H. 1281) de Mahrec Mevâlisi oldu. 1865 (H. 1282) de Askerî Kassamlık görevine atandı.

Aynı yıl Ramazan ayında Yenişehir Mevleviyeti görevine getirildi. 1866 (H. 1283) da Filibeli Halil Efendi'nin ders vekilliğine getirilmesi üzerine boşalan Fetvâ Eminliğine atandı ve aynı zamanda Edirne Mevleviyeti rütbesiyle taltif olundu. 1867 (H. 1284) de Mekke pâyesine ve 1868 (H. 1285) yılında da İstanbul pâyesine ulaştı. Aynı yıl sonunda Evkaf Müfettişliği görevi verildi. 1869 (H. 1286) da işinden ayrılarak Hacc'a gitti.

Dönüşünden sonra 1870 (H. 1287) de Şer'iye Tetkikler Meclisi ve kısa bir süre sonra da Mecelle Cemiyeti üyeliğine getirildi. Bu arada cemiyet başkanı Ahmed Cevdet Paşa ile uzun süre birlikte

çalıştı. Ahmed Cevdet Paşa, bilgisinden çok yararlandı. 1871 (H. 1288) de ikinci defa Fetvâ Eminliğine atandı. Arkasından Şer'î Hâkimler Seçim Meclisi üyeliğine getirildi. Bu görevi aşağıdaki görevleri yanında ve ek olarak şeyhülislâm oluncaya kadar yedi yıl devam etmiştir. 1873 (H. 1290) de Anadolu Kazaskeri pâyesi verildi. 1877 (H. 1294) de açılan Birinci Meclis-i Mebusan'a Âyan olarak girdi. Aynı yıl içinde Hasan Hayrullah Efendi'nin ayrılması üzerine, Padişah Sultan II. Abdülhamid tarafından 26.7.1877 (H. 1294) de Meşîhat Makamı'na yükseltildi. Meşîhat'a gelişi üzerine Kazasker Mehmed Şem'î Efendi, şu beyti yazmıştır:

Cevherle yazdı Şem'i Mah'ı Receb de tarih
Müjde Halil Efendi Mesnedi terrazi üfta (1294).

8 ay 23 gün kadar şeyhülislâm olan El-Hac (Hacı) Kara Halil Efendi, 18.4.1878 (H. 1295) de azledildi. Azline neden olarak Sultan Hamid'in kendisine pek itimat edememesi ve Fetvâ Emîni iken, Sultan Aziz'in hal'i için gerekli fetvâyı hazırlaması gösterilmektedir. Âyan üyeliği görevi devam ederken 1880 (H. 1298) de İstanbul'da öldü.

Fatih Camii bahçesindeki eski şeyhülislâmlardan El-Hac Mehmed Refik Efendi ve Ömer Hilmi Efendi'nin mezarları yakınında ve Ahmed Cevdet Paşa mezarının baş tarafındaki kabrine gömüldü.

Murassa Mecidî, Birinci Osmanî nişanlarını almıştır. Kara Halil Efendi fıkıhta üstad olarak anılan bir kişi idi. Ahmed Cevdet Paşa'ya da hocalık etmiş, birçok öğrenci yetiştirmiştir. Ahmed Cevdet Paşa'nın kızı Fatma Âliye Hanım "Ahmed Cevdet Paşa ve Zamanı" isimli eserinde, babasının Kara Halil Efendi'yi, evlerine gelişinde, herkese yapmadığı şekilde karşıladığını, iftara geleceği zamanlarda ev halkının telâşını, herkesin, "Paşa'nın hocası gelecekmiş" diye konuştuğunu, yazmaktadır.

Fatih Camii'ndeki derslerinden de bahseden Âliye Hanım, Kara Halil Efendi'nin vâziye okutmağa başlamasiyle bulunanların şiddetli mübahase (konuşma, münakaşa) ye giriştiklerini, bu arada Ahmed Efendi isimli bir kişinin çok ileri gittiğini, Kara Halil Efendi'nin böyle seçkin br gruba ders vermekle ününün arttığını söylemektedir. Kara Halil Efendi, derse çıkmazdan önce bir ara Şeyhülislâm Hasan Fehmi Efendi'nin derse çıktığını, soru ve cevaplar üzerine üç dersten sonra dersi terkettiğini de kaydeder.

Kara Halil Efendi, Fetvâhâneye devam ederken, fıkıh bilimini de iyice öğrenmişti. Ancak fıkıhta ve derslerinde gösterdiği büyüklüğü siyaset sahasında gösteremedi. Rivayete göre Fetvâ Emîni iken Padişah Sultan Abdü'l-Aziz'in hal'ine dair fetvâ müsveddesini cebinde taşımıştır. Kara Halil Efendi, Meclis-i Mebusan'ın açılmasına lüzum olmadığını bilâhare savunmuş ve şeyhülislâm iken de Sadrazam (Başvekil) Ahmed Vefik Paşa ile birlikte Meclis-i Mebusan'ın feshi için yazılan 10 Sefer 1295 (M. 1879) tarihli mazbataya imza atmaktan çekinmemiştir.

Eserleri: Din ve şerîat üzerine yazılmış edebî târizleri (taşlama, dokunma) ve telif yazıları vardır.

URYÂNÎ-ZÂDE AHMED ES'AD EFENDİ

(Uryanizâde Ahmet Esat Efendi)

("Asırlar Boyunca İstanbul" isimli eserden alınmıştır)
Ahmed Es'ad Efendi

D. 1813 — Ö. 1889

Osmanlı devrinin yüz on beşinci şeyhülislâmıdır.

Sultan II. Mahmud zamanı kadılarından Mehmed Said Efendi'nin oğludur. 1813 yılında İstanbul'da doğdu. Kilisli Şeyh Osmânü'l-Uryânî soyundan bulunduğu için Uryânî-zâde diye anılmaktadır. Fetvâ Emîni Kilisli Mehmed Reşid Efendi de bu aileden gelmiştir. Gençliğinde Hoca Abdullah Efendi'den, sudûrdan (vezirlerden) Eminbey-zâde Abdülkadir Bey'den ve Ahıskalı dersiam Hoca İsmail Efendi'den edebiyat, akliye, şer'iye dersleri okudu. Hattâ hattat olan Eminbey-zâde Abdülkadir Bey'den güzel yazı dersleri de aldı. 1830 (H. 1246) da girdiği sınavda başarı kazanarak rüûs elde edince, Fetvâhânede müsevvitliğe (müsveddeciliğe, kâtipliğe) girdi. Babasının 1835 (H. 1251) de Şiraz, arkasından sırasiyle Halep ve Kastamonu ile Manastır ve 1845 (H. 1262) de görev yaptığı Şam Kadılıkları sırasında, beraberinde ve naipliğinde bulundu. 1847 (H. 1264) yılında babasının Şam'da ölümü üzerine, İstanbul'a döndü. Bilgisini daha da genişletme imkânını buldu. 1853 (H. 1270) de Eyüp ilçesine, 1854 (H. 1271) de Üsküdar ilçesine ve arkasından tekrar Eyüp ilçesine kadılık göreviyle gönderildi. 1856 (H. 1273) da Bilâd-i Hamse pâyesiyle Edirne Mollası ve 1858 (H. 1275) de Medîne-i Münevvere Kadısı oldu. 1860 (H. 1277) da Harem-i Şerîf tamirat müdürlüğüne atandı. Bu sırada Harem-i Şerîf'in on seneden beri tamir işleriyle uğraşan Tamirat Emîni Ömer Cemâleddin Efendi'nin ölümü üzerine Padişah Sultan Abdülmecit, tamirat işlerinin bu ka-

dar uzun süre aksamasında gönderilen görevlilerin lâyıkıyla çalışmadıklarını, ulemâdan bir kişinin görevlendirilmesini, bunun için de Medîne Kadısı olan ve halen Mekke'de bulunan Uryânî-zâde Ahmed Es'ad Efendi'ye havale edeceğini belirtmiş, Sadrazam Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın ve Şeyhülislâm Sa'dü'd-din Efendi'nin uygun bulmaları üzerine atanan Ahmed Es'ad Efendi, tamir ve tezyinat (süsleme) işlerine olağanüstü itina göstermiştir. Harem-i Şerîf'e gönderilmek için hazırlanan kıymetli kumaşlar, levhalar, âvizeler ve kitâbeler vardı. Bu süs eşyaları arasında yazılan bir levha, padişahın dikkatini çekti. Bu levhada "Şâh-ı Şâhân-ı Cihan Abdü'l-Mecid" yazılıydı.

Bu yazı karşısında, Padişah; "Ben kimim ki; Sultânü'l-Enbiyâ Efendimiz Hazretleri'nin, taht-gâh-i risâlet-penâhîlerinde, böylece evsaf ile yâd olunayım" diyerek, hemen aynı vezin ve kafiyede "Çâker-i Fahr-i Resûl Abdü'l-Mecid" mısraının yazılmasını emretti.

Ahmed Es'ad Efendi, tamirat işini lâyık olduğu gibi bitirdikten sonra, 1861 (H. 1278) de İstanbul pâyesine ulaştı. 1863 (H. 1279) de İstanbul'a dönünce, Şer'î Tetkikler Meclisi üyeliğine, 1864'de Kassam-ı Askerî, 1865'de Sadrın Müsteşarı, 1867'de İstanbul Kadılığı görevlerine atandı. Bu memuriyetlerin hepsinde, Tetkikat-i Şer'iye Meclisi üyeliği üzerinde kalmıştır. İstanbul Kadılığı süresini doldurunca, Bursa Hükkâm (Hâkimler) Müfettişliğine gönderildi. 1871 (H. 1287) de Anadolu Kazaskerliği pâyesini aldı. Aynı yıl içinde İstanbul'a çağırılarak Meclis-i İntihab-ı Hükkâmü'ş-Şer'î (Şer'î Hâkimler Seçim Meclisi) Başkanlığına getirildi. Ve ek görev olarak da, Meclis-i Tetkikat-ı Şer'iye (Şer'î Tetkikler Meclisi) Başkan Vekilliği verildi.

1875 (H. 1292) de Rumeli Kazaskerliği pâyesine ulaştı. 1876 (H. 1293) da bütün bu görevlerinden ve başkanlıklardan istifa ederek inzivaya çekildi ise de hemen Âyan Meclisi üyeliğine seçildi.

Şeyhülislâm Ahmed Muhtar Beyefendi'nin ikinci meşîhatından ayrılması üzerine, 4.12.1878 tarihinde Padişah Sultan II. Abdülhamid tarafından Şeyhülislâmlık Makamı'na getirildi. Şeyhülislâm olarak 10 yıl 1 ay 14 gün görev yaptıktan sonra, 17.1.1889'da öldü. Eyüpsultan yakınında Ebussüûd Efendi'nin mezarı karşısındaki türbesine gömüldü. Murassa İmtiyaz, Murassa Osmânî, Murassa Mecidî nişanlarını almış, halim selim, canayakın, güler yüzlü bir kişi idi. Oğlu Halil Efendi, molla olmuştur.

Ahmed Es'ad Beyefendi, Sadrazam Hayreddin Paşa hükûmetinde şeyhülislâm bulunurken, hükûmetin hazırladığı Mes'uliyet-i Vükelâ Kanunu (Bakanlar Kurulu Sorumluluğu Kanunu) tasarısı, Padişah Sultan II. Abdülhamid tarafından tetkik edildikten sonra, olduğu gibi kabul edilmemişti. Padişah, bu tasarıyı istediği gibi tadil eyleyerek, Mabeyn-i Hümayun'da kurulacak, ulemâdan müteşekkil bir özel mecliste de tetkikini ve şer'î yönden de tadil ve ıslah edilerek bir suretinin kendisine verilmesini ve diğerinin Bâb-ı Âlî'ye gönderilmesini, Başkâtip Rıza Bey'e emretmişti. Eğer ilerde yeniden ihtiyaç görülürse bu metnin genişletileceğini belirtmişti. Tashihler yapıldıktan sonra meydana çıkan metin, Bakanlar Kurulunda görüşülürken Şeyhülislâm Ahmed Es'ad Efendi, padişahın kendisine olan sevgisinin azaldığını ve makamında kalamıyacağını anladığından, bu defa sadrazam aleyhinde harekete geçmeyi düşündü. Daha önceleri, Padişah'a; "Efendimiz, Barbaros Hayreddin gibi bir zat buldunuz, devlete bundan büyük hizmet olmaz" diyerek, sadrazamı övdüğü halde, Bakanlar Kurulunda Hayreddin Paşa'ya karşı kaşlarını çatarak; "Sen ne bilirsin, kendini hakikaten büyük adam mı zannettin? Senin sözün kaleme gelmez, sen hukuk-ı saltanata tecavüz ediyorsun!" diyerek konuşmaya başlamış; sadrazam, nefsini ve kişiliğini savunmak için; "Efendi, bu Ali Efendi Fetvâsı değildir. Umur-i siyasiyedendir. Senin aklın ermez. Ali Efendi Fetvâsı da olsa sana sormaya tenezzül etmem." şeklinde cevap vermiştir. Bunun üzerine münakaşa büyümüş, şeyhülislâm, kendisinden geçercesine kanepeye yığılmıştır. Durumu öğrenen Sultan Abdülhamid kendi doktorlarını göndererek şeyhülislâmı tedavi ettirmiş, fakat o sırada babasının öldüğünü sanarak ağlayan oğlu Halit Molla'ya, Şeyhülislâm'ın gözünü açarak; "Molla, Molla! İşte şimdi mevkimizde tutulduk!" dediğini Ali Fuat Bey nakletmiştir[1]. Sadrazam Hayreddin Paşa, Bakanlar Kurulunu terketmiş, padişah gece sarayda kalmasını bildirmişse de dinlememiş ve yalısına gitmiştir.

Bu olayın ertesi günü, "Sadâret" unvanı "Başvekâlet" ismine çevrilerek Hayreddin Paşa azledilmiş ve Arifî Paşa başvekil (başbakan) liğe getirilmiştir. Padişaha yakınlığı ve dalkavukluğu sayesinde uzun süre "Meşîhat"ta kalabilmiş, Mithad Paşa ve arkadaşları için 27 Haziran 1881 tarihinde kurulan Yıldız Mahkemesinin idam kararlarını "infazı gerektiği" şeklinde onaylayarak, isteği üzerine, Sultan Abdülhamid'e vermiştir[2].

(1) İbnü'l-Emin Mahmud Kemâl, Son Sadrazamlar, s. 910-911.
(2) Mithat Paşa ve Yıldız Mahkemesi, 1967, s. 327.

Ahmed Vefik Paşa'nın ikinci sadaretinde, kendisinin vükelâ (bakanlar) toplantısına girmesi menedilince, Sultan Abdülhamid Sadrazam Ahmed Vefik Paşa'yı, 2 Aralık 1882'de, iki günlük sadaretten sonra azletmiştir.

Kaynaklarda eseri hakkında kayda rastlanmamıştır.

BODRUMÎ EL-HAC ÖMER LÛTFİ EFENDİ

(Bodrumlu Hacı Ömer Lûtfi Efendi)

D. 1817 — Ö. 1896
Osmanlı devrinin yüz on altıncı şeyhülislâmıdır.

Bodrumlu Hacı Ömer Efendi'nin torunu ve Hacı Mehmed Efendi'nin oğludur. Menteşe (Muğla) ilinin Bodrum ilçesi Çırales bucağı Sandıma köyünde 1817 (H. 1233) yılında doğdu. İlk eğitim ve öğrenimini doğduğu yerde yaptıktan sonra, İstanbul'a gelerek ünlü bilgin Akşehrî Ömer Efendi'nin derslerine devam etti. İcâzetini aldıktan sonra, 1849 (H. 1266) da girdiği sınavı kazanarak İptida-i Hâric rütbesiyle Fethü'l-Gâzi Medresesinde müderris oldu. Müderrislik süresini tamamlayınca, Padişah Sultan Abdü'l-Aziz'in Taht'a çıkmasını takiben Veliaht Yusuf İzzeddin Efendi'nin hocalığına getirildi. 1865 (H. 1282) de Tophane Müftülüğüne atandı.

1868 (H. 1285) de Bilâd-i Hamse Mevleviyetine ulaştı. Aynı yıl içinde Dârü's-Şûrây-i Askerî Müftülüğüne atandı ve ek görev olarak da Şer'î Hâkimler Seçim Meclisi (Meclis-i İntihâb-ı Hükkâmü's-Şer'î) üyeliğine getirildi. Bu sıralarda, Harameyn pâyesini aldı. 1869 ıH. 1286) da İstanbul pâyesiyle sınav meclisi kur'a üyeliğinde görevlendirildi. 1871 (H. 1288) de bu görevlerin hepsini bıraktı. Üzerinde yalnız Meclis-i Tetkikat-ı Şer'iye üyeliği kaldı. 1873 (H. 1290) yılında Üsküdar Bidâyet Mahkemesi Başkanlığına getirildi. Ve 1875 (H. 1292) de İstanbul Kadısı oldu. Bu son görevini takiben Anadolu Kazaskeri pâyesine yükseldi.

18.1.1889 (H. 1306) da Uryânî-zâde Ahmed Es'ad Efendi'den boşalan Meşîhat Makamı'na yükseldi. 2 yıl 7 ay 18 günlük görevi takiben 3.9.1891 (H. 1309) de Sadrazam Kâmil Paşa hükûmetiyle birlikte azledildi. Azle sebep olarak, bir vatandaş tarafından sadarete sunulan, Maksudiye Hanındaki haklarının korunmasına dair dilekçenin, Evkaf Bakanlığı ve Meşîhat'a havale edilmesidir. Bu dilekçedeki "Maksudiye"den maksadın Sultan Murad olduğunu, "Han"dan padişahlara ait unvanın kastedildiğini bir jurnalle öğrenen kuşkulu ve vehimli Padişah Sultan Abdülhamid'in, tevatür yo-

luyla meşîhattan kendisinin hal'ine fetvâ istendiği ve gayenin Sultan V. Murad'ı Taht'a çıkarmak olduğu yolunda düşüncelere saplanmış bulunması gösterilmektedir[1].

Ömer Lûtfi Efendi 1896 (H. 1314) yılında İstanbul'da öldü. Çamlıca'da yaptırdığı camiin mezarlığına gömüldü. Kendisi, Murassa Osmânî, Murassa Mecidî nişanlariyle altın ve gümüş madalyalar aldı.

Çamlıca'da bir cami ve bir de okul yaptırmıştır.

Eserleri: Arapça yazılmış, fakat basılmamış "Emsile Şerhi" ve Şerh-i Akâid Hâşiyesi ve Menkuvat isminde basılmış değerli bir eseri ile zamanının önemli bâzı kitapları üzerindeki arabî takrizleri (notları) vardır.

(1) İbnü'l-Emin Mahmut Kemâl İnal, Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar, s. 1273-1365.

HALİD EFENDİ-ZÂDE MEHMED CEMÂLÜDDİN EFENDİ

(Halit Efendizâde Mehmet Cemalettin Efendi)

Mehmed Cemâlüddin Efendi
(Sayın Semiha Omay'dan alınmıştır)

D. 1848 — Ö. 1917

Osmanlı devrinin yüz on yedinci şeyhülislâmıdır.

Sudur (Vezirler) dan Kazasker Şeyh Ahmed Halid Efendi'nin oğlu ve Sultan II. Mahmud zamanının Kazaskeri Vezir Yusuf Efendi-zâde Şeyh Yusuf Efendi'nin kızından torunudur.

Rumgelenbevî İsmail Efendi'nin kızı, büyükannesidir. Peygamberimiz Hz. Muhammed'e kadar inen Kavakibiye soyundan Vezir Abdülbâki Efendi'nin oğlu Mehmed Said Efendi'nin kızı da annesidir. 1848 (H. 1264) yılı Mart ayında İstanbul'da doğdu. İlk eğitim ve öğrenimini mahalle okulunda yaptıktan sonra, babasından ve özel hocalardan ders alarak bilgisini genişletti. On yaşında iken 1858 (H. 1275) yılında Rüûs-ı Hümâyun defterine adı kaydedilerek aylık 125 kuruş maaş bağlandı. 1866 (H. 1283) da Kanavî Mehmed Efendi Dershânesinden İptida-i Hâric rütbesi alınca İstanbul müderrisliğine atandı. 1871 yılında Hareket Hâric rütbesine erişti. Aynı yıl 24 yaşında olduğu halde Meşîhat Dairesi Kâtipliğine getirildi. İki ay sonra da mektupçu yardımcılığına, arkasından İptida-i Dâhil rütbesine ulaştı ve 1872 (H. 1289) de Hareket Dâhil rütbesini aldı. Yine aynı yıl içinde, Adliye Nezareti (Adalet Bakanlığı) Birinci Ceza Mahkemesi yazı işleri yardımcılığına, üç yıl sonra da aynı mahkeme kalem müdürlüğüne getirildi. 1876'da İstanbul Ceza Mahkemesi Şube Mümeyyizliğine ve arkasından Temyiz Mahkemesi (Yargıtay) Mümeyyizliğine, 1877'de Meşîhat Dairesi Mektupçuluğuna atandı. Rütbesi aynı zamanda Musile-i Süleymaniye pâyesine çıktı. 1877 yılında Sahn-ı Seman'a erişti.

Yargıtay 5. Hukuk Dairesi Mümeyyizliğinde de çalıştı. Mahrec rütbesini aldıktan sonra, 1878 (H. 1296) de Bilâd-ı Hamse Mevleviyeti ve Harameyn pâyesini elde etti. 1884 (H. 1302) de İstanbul Kadılığı, 1888 (H. 1306) de Anadolu, 1890 (H. 1308) da Rumeli Kazaskerliği görevlerini aldı ve Meşîhat Mektupçuluğu görevini yaparken Şeyhülislâm Bodrumlu Hacı Ömer Lûtfi Efendi'den boşalan Meşîhat Makamı'na 4.9.1891 (H. 1309) de "Mizac ve meşreb-i zamaneye tamamiyle vukuf peyda etmiş olduğu" gerekçesiyle Sultan Abdülhamid tarafından atandı. On yedi yıl beş ay on iki gün İfta Makamı'nı yönelterek Sultan Abdülhamid'in isteğine uygun fetvâlar verdi.

Padişah Sultan Abdülhamid, her hafta Cuma selâmlığına, Şeyhülislâm Cemâlüddin Efendi ve Serasker Rıza Paşa ile birlikte çıkar ve her çıkışta onlara biner altın ihsanda bulunurdu. İkinci Meşrutiyetin ilânı ile 31 Mart olayı üzerine istifa etmek istemişse de Sultan Hamid, "Benimle beraber ayrılacaksın" diyerek engel olmuştur[1]. Said Paşa'nın on üç gün süren yedinci kabinesinde de şeyhülislâm kalmış ve kabine ile birlikte 4 Ağustos 1908'de istifa etmiştir[2].

Bu ilk meşîhatı, Ahmed Cevdet Paşa; beşinci, altıncı ve yedinci Said Paşa, ikinci Kâmil Paşa, Halil Rifad Paşa ile Avlonyalı Ferid Paşa'nın sadaretleri zamanına rastlar.

5 Ağustos 1908 (H. 1326) tarihinde kurulan üçüncü Kâmil Paşa kabinesine de şeyhülislâm olarak girmiş, hükûmetin 14 Şubat 1909 tarihinde istifasıyla ikinci meşîhatından ayrılmış, Hüseyin Hilmi Paşa kabinesinde yerine, tavsiyesi üzerine, Ziyaüddin Efendi getirilmiştir. Sultan Abdülhamid kendisine büyük ve değerli ihsanlarda bulunmuştur[3].

(1) Cemâleddin Efendi'nin Hâtıratı, s. 10. "Dâvet-i Hümayun üzerine Saray-ı Hümayun'a giderek Sultan Abdülhamid Han Hazretleri'ne salonun kapısında mülâki oldum. Bu âcizi görünce; "Aman Şeyhülislâm Efendi, böyle günde beni nasıl yalnız bırakıyorsunuz? İstifanızı kat'iyen kabûl etmem, arizanızı şak ve imha eyledim." diyerek takbil (öpme) ile izhar-ı teveccüh buyurdular (Asaf Tugay, İbret, Abdülhamid'e Verilen Jurnaller ve Jurnalciler, Okat Yayınevi, s. 267).

(2) İkinci Meşrutiyetten sonra şeyhülislâmlar da kabine ile beraber atanmaya başladığından, bu şeyhülislâmın son meşîhatıyla kendisinden sonra gelenlerin meşîhat süreleri hükûmetlerin devamına bağlı kalmaktadır.

(3) Eyüp Müftü Yardımcısı Sayın Rahmi Günay anılarını anlatırken bize şunları söylemiştir: "Sultan Abdülhamid 31 Mart olayını takiben istifa etmek isteyen Cemâlüddin Efendi'ye, "Benimle beraber ayrılacaksın" demiş ve engel olmuştur. Bir gün Şeyhülislâm'ın oğlu Muhtar Bey'in evinde iftar yemeğinde otururken iri taneli bir tesbih dikkatimi çekti. Bu tesbihin kıy-

Bu tarihten sonra, İttihat ve Terakki Partisi önderleriyle anlaşamayan Cemâlüddin Efendi kenarda kalmış, ancak Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın kurduğu kabineye 22 Temmuz 1912 (H. 1330) tarihinde üçüncü kez şeyhülislâm olarak girmiş, 3 ay 8 günlük meşîhat görevinden 29 Ekim 1912 (H. 1330) de hükûmetin çekilmesiyle birlikte ayrılmışsa da aynı tarihte işbaşına gelen Kâmil Paşa'nın dördüncü ve sonuncu kabinesinde de dördüncü kez şeyhülislâm olmuş, ancak 23 Ocak 1913 (H. 1331) de Bâb-ı Âli baskını ile iktidara gelen İttihat ve Terakki Kabinesi, hizmetine son vermiş ve yurt dışına çıkması kendisine ihtar edilmiştir.

Şeyhülislâm Cemâlüddin Efendi, ilkinde 16 yıl 11 ay, ikincisinde 6 ay 10 gün, üçüncüsünde 3 ay 8 gün ve dördüncüsünde 2 ay 25 gün olmak üzere toptan 17 yıl 11 ay 13 gün süreyle Meşîhat Makamı'nda kalmıştır. Zembilli Ali Efendi'den sonra en uzun meşîhat süresi bu şeyhülislâma aittir.

---

metli taşlardan yapıldığını ve tanelerin üzerinde Allah'ın 99 isminin besmele ile yazılı olduğunu anladım. Babama bu tesbihten bahsedince; 'O tesbih Hint mihrâcelerinden birisi tarafından Sultan Hamid'e hediye edilmişti. Belki de Sultan Hamid bu tesbihi kendisinin hal'ine dair fetvâ vermesin diye Cemâlüddin Efendi'ye hediye etmiş ve ondan oğlu Muhtar Bey'e kalmıştır' dedi."

Sayın Rahmi Günay'ın büyük dedesi Abdullah Efendi Eyüp Başimamı ve Ayasofya Kürsüsü Şeyhi imiş. Padişah Sultan II. Mahmud cami arkasındaki ilkokula gelir, Abdullah Efendi ile sohbet eder ve karşılıklı çubuk içerlermiş. Bir gün Sultan Mahmud, "Hocam, sizden çok faydalandım, fakat size bir faidem dokunmadı, benden ne istersiniz?" diye sormuş. Abdullah Efendi de; "Bana, Hazret-i Hâlid'in ayak dibinde kabir yaptır. Kıyâmet gününde yapışıp şefaat talep edeyim." cevabını vermiş, Sultan Mahmud onun istediğini yaptırmış.

Abdullah Efendi'nin oğlu Molla Emin Efendi de Kırâet biliminde yedi tulâ sahip bir bilgin ve baş imam imiş. İstanbul Tarihi isimli eseri neşretmiş. Emin Efendi'nin oğlu Âkif Efendi yine Eyüp Camii'nde baş imamlık ve Ayasofya Kürsüsünde şeyhlik yapmış. 1898 yılında Türkiye'yi ziyarete gelen Alman İmparatoru Vilhelm'i Eyüp Camii'nde türbeye sokmamıştır. Âkif Efendi'nin oğlu Sakip Efendi ise yine Eyüp Camii başimamlığı yapmış ve 1948 yılında ölmüştür. Sayın Rahmi Günay işte bu Sakip Efendi'nin oğludur. Kendisi bir süre babasına yardımcılık yapmış ise de sonradan Fatih Kütüphanesinde Müdür Muavini olmuştur. Halen Eyüp İlçesi Müftü Yardımcılığı görevini yapmaktadır.

Şeyhülislâmın oğlu Muhtar Bey'in ismi, Ahmet Muhtar olarak Asaf Tugay'ın İbret isimli kitabında Sultan Hamit jurnalcilerinin arasında geçmektedir (Asaf Tugay, a.g.e., s. 299).

Fetvâlarında Halid Efendi-zâde lâkabını kullanmıştır. Şeyhülislâm Mehmed Cemâlüddin Efendi, İstanbul'u terkedince Mısır'a gitti ve orada Remle kasabasına yerleşti. Kendisini savunmak gayesiyle siyasî hâtıralarını yazdıktan sonra 1917 (Rumî 1335 Nisan) yılında aynı kasabada öldü. Cenaze namazı İskenderiye'de kılındı. Cenazesi İstanbul'a getirilerek Fatih'te Otlukçu Yokuşunda aile mezarlığına gömüldü. Cenaze töreninde bakanlar, milletvekilleri, senatörler (âyan üyeleri) ve İslâm ulemâsı hazır bulundu. Murassa İftihar, Murassa İmtiyaz, Murassa Osmânî, Murassa Mecidî nişanlariyle, altın liyâkat madalyası almıştır.

Oğlu Muhtar Bey, Şûrây-i Devlet (Danıştay) Başkanı olmuştur[4]. Operatör Cemil Paşa damadıdır.

Eseri: Hâtırat-ı Siyâsiye, 1918 (R. 1336) yılında İstanbul'da basılmıştır.

(4) Asaf Tugay a.g.e. s. 299.

nuyorlardı. Fetvâ Emîni Hacı Nuri Efendi'ye, fetvânın yazılması teklif edildi. Fetvâ Emîni; "Fetvâ îtası bana ait değil, şeyhülislâma aittir. Fetvâ Emîni yalnız müsveddesini yazar, şeyhülislâm imza eder. Ben Fetvâ Emanetinden istifa etmiştim. İstifayı sizin Kanun-u Esasiniz de kabûl ediyor." demiş, hazır olanlardan Küçük Hamdi Efendi'nin; "Bir ferd-i müslim size, Fetvâ Emîni sıfatıyla değil memleketin ulemay-ı meşhuresinden bir zat sıfatıyla müracaat edip de bunun caiz olup olmadığını sorarsa, şer'an cevap vermeğe mecbursunuz." demesi üzerine, Hacı Nuri Efendi; "Sen akıllı bir adama benziyorsun. Hal'de şeâmet vardır. Bunu yapmayın, Rusya muharebesi esnasında Sultan Abdü'l-Aziz'in hal'inden sonra, ben, muhacirin-i İslâmiye çocuklarını omuzlarımda taşıdım. Omuzlarım çürüdü. Feragat teklif eden belki nefsini azleder." demiştir.

Mustafa Asım Efendi ise; "O halde fetvâ, feragat teklifi veya hal suretiyle iki şık üzerinde yazılırsa, ne dersiniz?" deyince; "Bu olur" diye mukabele etmiştir. Bunun üzerine fetvâ müsveddesi Hamdi Efendi tarafından hazırlanmış ve şeyhülislâma verilmiştir[2].

Şeyhülislâm Mehmed Ziyaüddin Efendi, fetvâyı imzalamak için Meclis'e gitmek istememiş, Talât Paşa, imzalaması için zorlayınca, "Hastayım, idrarımı tutamıyorum" diye özür dilemişse de para etmemiş, Talât Paşa; "Bu iş bu hale gelmişken seni zorla götüreceğiz, altını kirletsen de, donuna işesen de götüreceğiz."[3] diyerek Meclis'e götürmüş ve şeyhülislâma fetvâyı imzalattırmıştır[4].

Mustafa Asım Efendi'nin kızı Bn. Sıdıka İnce'den nakledildiğine göre, Mustafa Asım Efendi'nin, şeyhülislâmın kulağına eğilerek;

(2) Ali Fuat Türkgeldi, Görüp İşittiklerim, II. Bası, T. T. Kurumu 1951, s. 37.
(3) Elif Naci, Tarihten Yârenlik, Cumhuriyet gazetesi, 16.11.1969.
(4) Fetvâ sureti: "İmâm-ı Müslimîn olan Zeyd, bâzı mesâil-i mühimme-i şer'iyeyi kütüb-i şer'iyeden tayy ve ihraç ve kütüb-i mezbureyi men' ve hark ve ihrak ve beytülmâlde tebzir ve israfla müsevviğ-i şer'î hilâfında tasarruf ve bilâsebeb-i şer'î katl ve habs ve tağrib-i reâya ve sair gûne mezalimi itiyat eyledikten sonra salâha rücû etmek üzere ahd ve kasem etmişken yemininden hânis olarak ahval ve umur-ı müslimîni bilkülliye muhtell kılacak, fitne-i azîme ihdasında israr ve mukatele îka etmekle mânâ-i müslimîn zeyd-i mezburun tegallübünü izâle ettiklerinde bilâd-ı İslâmiyenin cevanib-i kesiresinden mezbur-u mahlu' tanıdıklarına dair ahbar-i mütevâliye vürud edip mezburun bekasından zarar muhakkak ve zevâlinde salâh melhuz almağın zeyd-i mezbure imamet ve saltanattan feragat teklif etmek veya hal' etmek suretlerinden hangisi erbab-ı hâl ve akd ve evliyâ-yı umur tarafından ercah görülürse icrası vâcip olur mu? El-cevap: Olur."

"İmzalamazsan Sultan Abdülhamid'i öldürecekler." dediği, imzalamada bu ikazın da tesiri olduğu anlaşılmaktadır[5].

Padişah Sultan Abdülhamid'in hal'i veya feragati hakkında Meclis-i Millî'nin karar vereceği düşüncesiyle fetvâ, Meclis'e getirilmiş. İttihat ve Terakki Partisine bağlı milletvekilleri, "Hal'i" diye bağırmışlar; Meclis Başkanı Küçük Said Paşa, kürsüde ayağa kalkarak; "Efendiler okunan fetvây-i şerif ve millet tarafından gösterilen arzu-i umumî mucibince, Sultan Abdülhamid Han-ı Sani'nin hilâfet ve saltanattan hal'ine karar veriyor musunuz?" deyince, eller kaldırılmış, fakat birkaç kişi tereddüt gösterdikleri için, muhalif kalanların ayağa kalkması istenmiş, bu defa mevcut 240 mebus ve 34 âyan üyesinden hiçbiri ayağa kalkmadığından hal' kararı oybirliğiyle alınmıştır[6].

5 Mayıs 1909 Çarşamba günü Ziyaüddin Efendi, 21 günlük ikinci meşîhatından da istifa etmiş ve Âyan üyeliğine getirilmiştir. İki meşîhat süresi toplamı 2 ay 18 günü bulmaktadır. Hayatının sonuna kadar Âyan üyeliğinde kalmış, 1917 (H. 1333) tarihinde İstanbul'da ölmüş ve Eyüpsultan'da Küçük Hüseyin Efendi haziresinde gömülmüştür. Ölmeden yazdığı vasiyetnâmesinde Eyüpsultan'da defnini istemiştir. Mezarı 1950 yılında torunu Yekta Fırat tarafından yaptırılmıştır.

Ziyaüddin Efendi'nin bir kızı olmuştur. Torunları kızından gelmedir. Kızına piyano dersi aldıracak kadar münevver bir kişi idi.

Kaynaklarda eseri hakkında bilgiye rastlanmamıştır.

---

(5) Bn. Semiha Omay'la mülâkattan.
Teessüfe şâyandır ki "Türkiye Tarihi" yazarı T. Yılmaz Öztuna, eserinin 12. cildinin 197. sayfasında, Sultan Abdülhamit aleyhine hazırlanan fetvâyı imzalaması nedeniyle Ziyaettin Efendi'ye yobaz damgasını basmıştır. Bu itham padişahı övmek gayretinin sonucudur. Yazarın bahsettiği Fetvâ Emîni Hacı Nuri Efendi, fetvâyı imzalamakla değil, yazmakla görevli idi. Önemli fetvâların şeyhülislâm tarafından imzalandığı bir gerçektir.

(6) Meclis-i Millî, Hareket Ordusunun İstanbul'a gelişini takiben Ayastafanos (şimdiki Yeşilköy) da geçici olarak toplanmış ise de isyanın yatıştırılmasından sonra eski binasına yani Sultanahmet'teki binaya taşınmış ve Sultan Abdülhamid'in hal'ine bu binada karar verilmiştir. Daha önceleri Hukuk Okulu, Maliye ve Adalet Bakanlığı hizmetinde kullanılan meclis binası sonradan Adliye Sarayı olmuş ve 3-4 Ekim 1933 tarihine rastlayan Pazar gecesi saat 20 sularında çıkan yangında ortadan kalkmıştır.

PÎRÎ-ZÂDE MEHMED SÂHİB MOLLA BEYEFENDİ

(Pirizâde Mehmet Sahip Molla Beyefendi)

D. 1838 — Ö. 1910

Osmanlı devrinin yüz on dokuzuncu şeyhülislâmıdır.

Sudurdan (Vezirlerden) İbrahim İsmet Bey'in oğludur. Dedesi Kazasker (Vezir) Yahyâ Bey, dedesinin babası, yine vezirlerden İbrahim Bey, onun babası da Sadrazam Sarı Mehmed Paşa'dır. Kazasker (Vezir) Yahyâ Bey, Mukaddeme-i İbn-i Haldûn mütercimi 64. Şeyhülislâm Mehmed Sâhib Efendi'nin oğlu, 77. Şeyhülislâm Osman Sâhib Efendi'nin kızı yönünden torunu, Fazlı Pîrî-zâde'nin de oğludur. Şu duruma göre, Mehmed Sâhib Molla şeyhülislâm torunlarından bulunduğundan, Pîrî-zâde sanı dedesi Yahyâ Bey'in babasının lâkabından gelmektedir. Mehmed Sâhib Molla, 1838 (H. 1254) de İstanbul'da doğdu. İlk eğitim ve öğrenimini tamamladıktan sonra bir yönden hattatlığa özendi, diğer yönden de yüksek öğrenim yapmağa başladı. 1853 (H. 1270) yılında ünlü Hattat Abdullah Zühdü Efendi'den ketebelik aldı. Ayrıca tâlik yazıda İmad-i Sâni olan Mâbeyn-i Hümayun ve Mekteb-i Nüvvab (Kadı Okulu) hat hocası Mehmed Bahir Efendi'den güzel çizgi tâlik (hatt-ı nefisi talikî) öğrendi. Geniş bilgilerini ünlü bilginlerden Abdullah Şâkir Efendi'den aldı. Uzun süre fıkıh ve fıkıh usûlü üzerinde çalıştı. Mevlevî tarikatına girerek, ünlü Şeyh Nazif Efendi'den rümuz-u hakîkat bilgisi edindi. Yenikapı Mevlevîhânesi şeyhi Osman Efendi ile sohbet etti. 1844 (H. 1260) yılında İstanbul rüûs'unu aldı.

Anadolu Kazaskerliği teskereciliğinde bulunduktan sonra, 1858 (H. 1275) yılında Yüksek Meşîhat Dairesi Mektubî Yardımcılığına, 1861 (H. 1278) yılında da mektupçuluğa atandı. 1863 (H. 1280) de şeyhülislâm değişikliği sebebiyle istifa ederek mektupçuluktan ayrıldı. Bir süre sonra Eyüp Kadılığı görevine atandı. 1864 (H. 1281) de İzmir Mevleviyetine, 1865 (H. 1282) de Evkaf Vezareti (Vakıflar Bakanlığı)'nde kurulan mahkeme teftiş üyeliğine, yine aynı yıl içinde Divan-ı Muhasebat (Sayıştay) Muhakemat Dairesi genel işler kısmı üyeliğinde görevlendirildi.

1866 (H. 1283) yılında Mekke pâyesine ulaştı. 1867 (H. 1284) de Divan-ı Muhakemat-ı Maliye üyeliğine, 1868 (H. 1285) de Şûrâ-yi Devlet (Danıştay) üyeliğine atandı. 1871 (H. 1288) de Trabzon Müfettiş Hükkâmlığına gönderilmesi düşünüldü ise de Trabzon'a gitmediğinden, Edirne ilindeki aynı göreve atanmıştır. Aynı yıl içinde görevin kaldırılması üzerine Divan-ı Temyiz (Yargıtay) Başkanlığı göreviyle birlikte il Niyâbet-i Şer'iyesine atandı. Bir süre bu görevi yaptıktan sonra istifa etti. 1873 (H. 1290) de Meclis-i İntihab Hükkâmü'l-Şer'î (Şer'î Hâkimler Seçim Meclisi) üyeliğine getirildi. Aynı yıl içinde İstanbul pâyesine yükseldi. 1876 (H. 1293) da Asâkir-i Muayene Teçhiz Cemiyeti (Askerî Kontrol ve Donatım Derneği) üyeliğine atandı. Hemen arkasından Şûrâ-yi Devlet (Danıştay) üyeliğine yükseldi. Bu sıralarda fahrî olarak Bosna ve Hersek halkı için yardım ve göçmen yerleştirilmesi görevinde çalışmakla beraber, 1873'den 1878'e kadar hazine ile diğer daireler arasındaki hesapların görülmesi ve Nizâmat-ı Esasiye Komisyonu üyeliği ile Ziraat Odası üyeliğinde bulundu. 1883 (H. 1301) de Anadolu Kazaskerliği pâyesine yükseldi. Kazaskerlikte bulunduğu sıralarda, Sultan Abdülhamid indinde şüpheli bir kişi haline gelen Sâhib Molla Bey'in evi bir jurnal üzerine, padişahın buyruğuna dayanarak Çerkez Mehmed Bey tarafından arattırıldı. Jurnalde, İttihat ve Terakki Cemiyeti mensuplarının, yalısında misafireten kaldıkları ihbar ediliyordu. Delil olmamasına rağmen Padişah, Sâhib Molla'nın rütbesinin indirilmesini ve Halep'e sürgün gönderilmesini hükûmetten istedi ise de Sadrazam Mehmed Ferid Paşa, Saray'a giderek sürgün halinde doğabilecek kötü neticelerden bahsetti ve padişaha iradesini geri aldırttı. Aynı yıl içinde Muhakemat Dairesi Başkanlığına getirildi. 1885 (H. 1303) de soruşturma için gönderildiği Halep'ten 5 ay sonra döndü. 1896 (H. 1314) da Şûrâ-yi Devlet (Danıştay) ve Temyiz Mahkemesi (Yargıtay) Başkanlıklarına atandı. Meşrutiyetin başında, yani 1908 (H. 1326) yılında yapılan tensikatta, Şûrâ-yi Devlet (Danıştay) İkinci Başkanlığına ve daha sonra aynı yıl içinde, Âyan Meclisi üyeliğine getirildi. Şeyhülislâm Mehmed Ziyâüddin Efendi'nin, 5.5.1909 (H. 1327) tarihinde ikinci defa meşîhattan ayrılması üzerine, Hüseyin Hilmi Paşa'nın ikinci kabinesinde Şeyhülislâmlık Makamı'na getirildi. 8 ay 9 gün Meşîhat Makamı'nda kalan Mehmed Sâhib Efendi, 12.1.1910 tarihinde istifa ederek ayrıldı. Siyasî düşüncelerini, İfta Makamı'nda iken bir beyanname ile yayınladı. Şeyhülislâm iken, Âyan üyeliğinden istifa etmek istedi ise de Sultan Reşad'ın bir iradesiyle engel olundu.

Kendisine Murassa Mecidî, Birinci Osmânî nişanları verildi. Âyan üyesiyken, 1910 (H. 1328) yılında İstanbul'da öldü. Üsküdar'da atası 64. Şeyhülislâm Pîrî-zâde Mehmed Sâhib Efendi'nin yanına gömüldü.

Mehmed Sâhib Molla, paşa soyundan geldiği için, kendisine Beyefendi denmiştir. Cömert, dindar, gururlu ve fakat şer'î hukuka bağlı bir kişiliğe sahipti. Önceleri çok zengin olan Şeyhülislâm Beyefendi, Sadrazam Şirvânî-zâde Rüştü Paşa azledilerek Halep'e sürgün gönderildiği zaman, Bursa'da Yenişehir'deki çiftliğini rehin edip 10.000 altın borç vermiştir. Fakat Rüştü Paşa'nın ölümünden sonra mirasçıları bu borcu ödeyemediklerinden, senedi yırtarak alacağını bağışlamıştır. Ancak, kendisi de bu borcu alacaklısına iade edememiş olduğu için çiftliği satılmış ve hayatının sonuna kadar yokluk içinde yaşamıştır. Hareket Ordusunun Sultanahmet'te kurduğu Meclis'te, Padişah Sultan Abdülhamid'in hal'i oya konarken kendisi el kaldırmamış, fakat Başkan, muhalif olanların ayağa kalkmasını ikaz ettiği zaman, bu defa ayağa kalkmamış, böylece hal kararı oybirliğiyle alınmıştı. Toplantıda 240 meb'us (milletvekili) ve 34 Âyan üyesi (senatör) hazır bulunmuştur. Yine Padişah Sultan Abdülhamid'in, hal'inden sonra Harbiye Nâzırı Salih Paşa tarafından 31 Mart olaylarından dolayı, yargılanması için Divan-ı Âli'de hazırlanan mazbata, Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa'ya, Bakanlar Kurulunda okunması için elden sunulmuş ve okununca, Sâhib Molla Beyefendi, yargılama isteğine şiddetle karşı koymuştur. Adliye Nâzırının da muhalif kalması üzerine, muhakemesi için karar verilmemiş ve Salih Paşa'ya mazbata iade edilerek üzücü bir olay önlenmiştir.

Mebusan Meclisinin Çırağan Sarayı'nda açılmasına dair alınan karar, Bakanlar Kurulunda konuşulduğu zaman, Şeyhülislâm Sâhib Molla, sarayın yanabileceğini belirterek itiraz etmiş fakat sözünü dinletememiştir. Saray tamir ve tadil edilmiş ve 14 Kasım 1909 tarihinde meclis binası açıldıktan kısa bir süre sonra, 19 Ocak 1910 Çarşamba günü yanmıştır.

Hüseyin Hilmi Paşa'nın sadaretinde (başbakanlığında), sadaret alayı içinde bulunan Sâhib Molla Beyefendi, o güne kadar ilmiye mensuplarının alay elbisesi içinde sarıklarına taktıkları tel ve taylasan'ı sarığından çıkardığı gibi diğerlerine de taktırmadı. Kendisinden sonra şeyhülislâm olan Hüseyin Hüsnü Efendi de tel ve tay-

lasanı takmamışsa da daha sonra gelen Şeyhülislâm Musa Kâzım Efendi eski âdete dönmüştür.

Oğlu İbrahim Bey, Said Halim Paşa kabinesinde Adalet Bakanı olmuştur.

Eseri: Mecmua-i Eş'ar[1] isimli bir eseri vardır.

(1) Mahmut Kemâl İnal, Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar, s. 164.

ÇELEBİ-ZÂDE HÜSEYİN HÜSNÜ EFENDİ (Çelebizâde Hüseyin Hüsnü Efendi)

Çelebizâde Hüseyin Hüsnü Efendi (Fotoğraf, "Şeyhülislâm Erzurumî Çelebizâde Hüseyin Hüsnü Efendi'nin Hâl Tercümesi" isimli oğlu Prof. Dr. Sarım Hüsnü Çelebioğlu tarafından hazırlanmış risaleden ve "Asırlar Boyunca İstanbul" isimli eserden alınmıştır.)

D. 1849 — Ö. 1911

Osmanlı devrinin yüz yirminci şeyhülislâmıdır.

Babası ulemâdan İbrahim Rüştü Efendi, dedesi Erzurumî Çelebi-zâde Mehmed Hamdi Efendi'dir. Çelebi-zâdelik sanı, dedesinin babası Erzurumî Çelebi Mehmed Efendi'den gelmektedir. Meşhur Türk Hukukçuları[1] isimli eserde, soyunun, Diyarbakırlı olduğu belirtilmekte ise de Çelebi-zâde Hüseyin Hüsnü Efendi'nin oğlu, Prof. Hüsnü Çelebioğlu'nun, babasının hayatına dair yazdığı risalede[2], Erzurumlu olduğu belirtilmektedir. Hüseyin Hüsnü Efendi'nin ilk soyu Hazret-i Peygamber'in Türkistan taraflarında elçisi olan bir kişi imiş. Anadolu'ya gelişleri, Yıldırım Bayezid zamanına rastlar. Anadolu'da, Diyarbakır'a gelen atası Halîlullah Molla Çelebi, 6 ay kadar orada kalmış ve sonradan Erzurum'a göçerek yerleşmiştir.

1849 (H. 1265) da İstanbul'da, Cerrahpaşa'nın Hobyar mahallesinde, 58 sayılı konakta doğdu. Mekteb-i Sübyan (ilkokul) eğitimini mahallesinde yaptı. 7 yaşına kadar, Arapça ve Acemceyi öğrendi ve Fransızca dili üzerinde de geniş bilgiler edindi ve icâzet aldı. Davutpaşa Rüşdiyesinde okurken, babası İbrahim Rüştü Efendi'nin Gelibolu Naipliğine atanması üzerine, babasiyle beraber Gelibolu'ya

(1) Hasan Basri Erk, Meşhur Türk Hukukçuları, s. 333.

(2) Prof. Dr. Sarım Hüsnü Çelebioğlu, Şeyhülislâm Erzurumî Çelebi-zâde Hüseyin Hüsnü Efendi'nin Hâl Tercümesi, 1958, s. 7.

gitti. Rüştiye'den sonra Camii Atik Medresesinde, Gelibolulu müderris Osman Efendi'den dersler aldı.

Bir yıl sonra, İstanbul'a dönünce, Dârü'l-Maarif yazı hocası ünlü Hattat Mehmed Hulûsi Efendi ile damadı, güzel yazılar öğretmeni, Mehmed Şevki Efendi'den dersler edindi. Ayrıca Ahıska (Akseki) lı Gürcü Mehmed Efendi'nin de derslerine devam etti. Ferâiz bilgisini, ferâiz öğretmeni Ahıska (Akseki) lı Arac Mehmed Sabit Efendi'den edindi. 1863 (H. 1280) yılında, mülâzemetle, İstanbul Bab Mahkemesine girdi.

1873 (H. 1290) de Hasılat-i Şer'iye'den hisse alarak mahkemenin Vak'a-i Şer'iye kâtip yardımcılığına atandı.

1876 (H. 1293) da Sadreyn Müsteşar Yardımcılığına getirildi. Aynı yıl içinde İptida Hâric rüûs'u elde etti. 1878 (H. 1295) de Hareket Hâric ve 1879 (H. 1297) da Musula-i Sahn, 1880 (H. 1298) de Hareket Almışlı derecelerine ulaştı. 1881 (H. 1299) de Vergi Emaneti mülga idare meclisi üyeliğine getirildi. 1882 (H. 1300) de Musula-i Süleymaniye ve 1883 (H. 1301) de Bursa Mevleviyeti görevine atandı. 1884 (H. 1302) de Vergi Dairesi İdare Meclisi üyeliği üzerinde kalarak, Bağdat, Basra ve Musul illeri Arazi ve Emlâk Müfettişliğinde görevlendirildi. Bir yıl sonra İstanbul'a döndü. 1886 (H. 1304) da Defter-i Hâkânî Senedat İdaresi Umur-u Şer'iye memuriyeti kendisine verildi. 1887 (H. 1305) de bu görevin kaldırılması üzerine açıkta kaldığından, açık maaş aldı.

Aynı yıl, Meclis-i Eytam üyeliğine ve bir süre sonra Evkaf-ı Hümayun Beytülmâl Kassamlığına ve demiryolları genişletme işi sebebiyle sokaklara rastlayan, musakkafat ve müstegalât-i vakfiyenin mukataaya bağlanması için kurulan komisyonun fahrî başkanlığına ve 1888 (H. 1306) de Vakıflar Teftiş Mahkemesi Müsteşarlığına, kısa bir süre sonra da bu görevine ek olarak, Evkaf-ı Seniyye-i Melûkâne memuriyetine atandı. 1889 (H. 1307) da Haremeyn pâyesine erişti.

Aynı yıl içinde, Mekteb-i Hukuk (Hukuk Fakültesi)'ta Evkaf öğretmenliğine, 1890 (H. 1309) da Kitâb-ü Diyât[3] ve Cinâyat (Ci-

(3) Kitâbü'd-Diyât (Ölüm halinde katledilen kişinin ailesine, katleden veya ailesi tarafından ödenen kan bahası, diyet, tazminat hukukunu inceleyen kitap).

ÇELEBİ-ZÂDE HÜSEYİN HÜSNÜ EFENDİ (Çelebizâde Hüseyin Hüsnü Efendi)

Çelebizâde Hüseyin Hüsnü Efendi (Fotoğraf, "Şeyhülislâm Erzurumî Çelebizâde Hüseyin Hüsnü Efendi'nin Hâl Tercümesi" isimli oğlu Prof. Dr. Sarım Hüsnü Çelebioğlu tarafından hazırlanmış risaleden ve "Asırlar Boyunca İstanbul" isimli eserden alınmıştır.)

D. 1849 — Ö. 1911

Osmanlı devrinin yüz yirminci şeyhülislâmıdır.

Babası ulemâdan İbrahim Rüştü Efendi, dedesi Erzurumî Çelebi-zâde Mehmed Hamdi Efendi'dir. Çelebi-zâdelik sanı, dedesinin babası Erzurumî Çelebi Mehmed Efendi'den gelmektedir. Meşhur Türk Hukukçuları[1] isimli eserde, soyunun, Diyarbakırlı olduğu belirtilmekte ise de Çelebi-zâde Hüseyin Hüsnü Efendi'nin oğlu, Prof. Hüsnü Çelebioğlu'nun, babasının hayatına dair yazdığı risalede[2], Erzurumlu olduğu belirtilmektedir. Hüseyin Hüsnü Efendi'nin ilk soyu Hazret-i Peygamber'in Türkistan taraflarında elçisi olan bir kişi imiş. Anadolu'ya gelişleri, Yıldırım Bayezid zamanına rastlar. Anadolu'da, Diyarbakır'a gelen atası Halîlullah Molla Çelebi, 6 ay kadar orada kalmış ve sonradan Erzurum'a göçerek yerleşmiştir.

1849 (H. 1265) da İstanbul'da, Cerrahpaşa'nın Hobyar mahallesinde, 58 sayılı konakta doğdu. Mekteb-i Sübyan (ilkokul) eğitimini mahallesinde yaptı. 7 yaşına kadar, Arapça ve Acemceyi öğrendi ve Fransızca dili üzerinde de geniş bilgiler edindi ve icâzet aldı. Davutpaşa Rüşdiyesinde okurken, babası İbrahim Rüştü Efendi'nin Gelibolu Naipliğine atanması üzerine, babasiyle beraber Gelibolu'ya

---

(1) Hasan Basri Erk, Meşhur Türk Hukukçuları, s. 333.

(2) Prof. Dr. Sarım Hüsnü Çelebioğlu, Şeyhülislâm Erzurumî Çelebi-zâde Hüseyin Hüsnü Efendi'nin Hâl Tercümesi, 1958, s. 7.

gitti. Rüştiye'den sonra Camii Atik Medresesinde, Gelibolulu müderris Osman Efendi'den dersler aldı.

Bir yıl sonra, İstanbul'a dönünce, Dârü'l-Maarif yazı hocası ünlü Hattat Mehmed Hulûsi Efendi ile damadı, güzel yazılar öğretmeni, Mehmed Şevki Efendi'den dersler edindi. Ayrıca Ahıska (Akseki) lı Gürcü Mehmed Efendi'nin de derslerine devam etti. Ferâiz bilgisini, ferâiz öğretmeni Ahıska (Akseki) lı Arac Mehmed Sabit Efendi'den edindi. 1863 (H. 1280) yılında, mülâzemetle, İstanbul Bab Mahkemesine girdi.

1873 (H. 1290) de Hasılat-i Şer'iye'den hisse alarak mahkemenin Vak'a-i Şer'iye kâtip yardımcılığına atandı.

1876 (H. 1293) da Sadreyn Müsteşar Yardımcılığına getirildi. Aynı yıl içinde İptida Hâric rüûs'u elde etti. 1878 (H. 1295) de Hareket Hâric ve 1879 (H. 1297) da Musula-i Sahn, 1880 (H. 1298) de Hareket Almışlı derecelerine ulaştı. 1881 (H. 1299) de Vergi Emaneti mülga idare meclisi üyeliğine getirildi. 1882 (H. 1300) de Musula-i Süleymaniye ve 1883 (H. 1301) de Bursa Mevleviyeti görevine atandı. 1884 (H. 1302) de Vergi Dairesi İdare Meclisi üyeliği üzerinde kalarak, Bağdat, Basra ve Musul illeri Arazi ve Emlâk Müfettişliğinde görevlendirildi. Bir yıl sonra İstanbul'a döndü. 1886 (H. 1304) da Defter-i Hâkânî Senedat İdaresi Umur-u Şer'iye memuriyeti kendisine verildi. 1887 (H. 1305) de bu görevin kaldırılması üzerine açıkta kaldığından, açık maaş aldı.

Aynı yıl, Meclis-i Eytam üyeliğine ve bir süre sonra Evkaf-ı Hümayun Beytülmâl Kassamlığına ve demiryolları genişletme işi sebebiyle sokaklara rastlayan, musakkafat ve müstegalât-i vakfiyenin mukataaya bağlanması için kurulan komisyonun fahrî başkanlığına ve 1888 (H. 1306) de Vakıflar Teftiş Mahkemesi Müsteşarlığına, kısa bir süre sonra da bu görevine ek olarak, Evkaf-ı Seniyye-i Melûkâne memuriyetine atandı. 1889 (H. 1307) da Harameyn pâyesine erişti.

Aynı yıl içinde, Mekteb-i Hukuk (Hukuk Fakültesi)'ta Evkaf öğretmenliğine, 1890 (H. 1309) da Kitâb-ü Diyât[3] ve Cinâyat (Ci-

(3) Kitâbü'd-Diyât (Ölüm halinde katledilen kişinin ailesine, katleden veya ailesi tarafından ödenen kan bahası, diyet, tazminat hukukunu inceleyen kitap).

nayetler) ve Kitâbü'l-Kâdı ile'l-Kâdı[4] ve Kitâbü's-Şehâde Ale's-Şehâde[5] öğretmenliğine ve 1893 (H. 1311) de yukarıdaki görevleriyle birlikte, Mekteb-i Mülkiye (Siyasal Bilgiler Fakültesi) Ahkâm-ı Evkaf öğretmenliğine atandı. 1897 (H. 1315) de yarım maaş almak suretiyle Mahkeme-i Teftiş Evkaf Müsteşarlığı üzerinde kalarak, Hey'et-i İslâhiye (Islâh Kurulu) üyeliği ile Yemen'e gönderildi ve beş yıl kadar orada kaldı. 1902 (H. 1320) yılında son görevi kaldırıldığından, İstanbul'a dönüp, asıl görevi olan Mahkeme-i Teftiş-i Evkaf Müsteşarlığına devam etti. 1904 (H. 1322) de Anadolu Kazaskerliği pâyesine yükseldi. Aynı yıl içinde Yemen Kıt'asında ıslâhat yapılması için gerekli inceleme ve yazışmayı sağlamak üzere kurulan komisyona, Padişah Sultan II. Abdülhamid'in iradesiyle üye oldu. 1905 (H. 1323) de Evkaf-ı Hümayun Müfettişliğine atandı. Meşrutiyetin ilânından sonra yapılan tensikatta görevi, Mahkeme-i Evkaf-ı Hümayun Kadılığına çevrildi. Şeyhülislâm Pîrî-zâde Mehmed Sâhib Molla Beyefendi'nin meşîhattan ayrılması üzerine 12.1.1910 tarihinde Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa kabinesinde şeyhülislâm oldu. 6 ay bir gün süren görevinden, 12.7.1910 tarihinde istifa ederek ayrıldı. Bu sırada kendisine açık maaşı verildi. Daha önce meşîhat'a gelen Şeyhülislâm Sâhib Molla Beyefendi gibi, kendisi de ilmiye mensuplarının alay elbiselerinden olan sarığına cehalete delil addedilen tel ve taylasan takmamıştır.

Bir yıl kadar sonra, 1912 (H. 1331) de, İstanbul'da ölünce Cerrahpaşa Camii bahçesinde, babasının mezarı yanına gömüldü. Halen kendisinin ve babasının mezarı belli değildir. Birinci Mecidî, Birinci Osmânî nişanlarını almıştır.

Eserleri: El-Ahsâf fî Ahkâmü'l-Evkaf ve Arazi Kanunnamesi Şerhi (Hukuk Fakültesi için ders kitapları), Mi'yârü'l-Adâle isimli kitap üzerine takrir adıyla şerh, Kitâbü'd-Diyât isimli eseri, Kitâbü'l-Kâde ile'l-Kâde ve Kitâbü'ş-Şehâde ale's-Şehâde isimli risaleleri vardır.

---

(4) Veyahut: "Kitâbü'l-Kâde İle'l-Kâde (Kadılara dair yargı kitabı, hâkim için usûl kitabı)".

(5) Kitâbü's-Şehâde ale's-Şehâde (Şahid (tanık)'in şahitliğine dair kitap).

MUSA KÂZIM EFENDİ
(Musa Kâzım Efendi)

Musa Kâzım Efendi
("Asırlar Boyunca İstanbul"
isimli eserden alınmıştır)

D. 1858 — Ö. 1920
Osmanlı devrinin yüz yirmi birinci şeyhülislâmıdır.

Erzurumlu İbrahim Efendi'nin oğludur. Erzurum'un Tortum ilçesinde, 1858 (H. 1275) de doğdu. İlk öğrenimini memleketinde yaptıktan sonra, Nakşibendî Şeyhi Mehmed Efendi'ye mülâki olmuş ve daha sonra, Balıkesir'de yerleşen ağabeyinin yanına gelerek eğitimine devam etmiş, şerh-i akâid'e kadar, oranın bilginlerinden Selâhattin Ale's-Suurî ve Lûtfi Efendiler'den dersler almıştır. Bir süre sonra da İstanbul'a giderek, önce Kazasker Eşref Efendi'nin derslerine devam etmiş ve ayrıca Hoca Şakir Efendi'nin şerh-i akâid'e dair dersleri üzerinde sıfat konusundan başlayarak, öğrenimini devam ettirmiştir. 1888 H. 1306) de ulûm-i âliyeden icâzet almıştır. Aynı yıl içinde açılan rüûs sınavında başarı göstererek müderris oldu ve Fatih Camii'nde dersler vermeğe başladı.

Nüsuh rütbesini alınca icâzet vermeğe başladı. Ünlü edebiyatçılardan Muallim Naci'ye, fıkıh usûlünden mir'at dersi ve Ahmed Mithad Efendi'ye de tefsir dersi verdi. Musa Kâzım Efendi, tefsirde, Sûre-i En'am'a kadar takrir verdikten sonra Ahmed Mithad Efendi'ye takrirlerini yazdırarak ve onun yardımcı olacağını düşünerek, öz türkçe bir tefsîr-i şerîf hazırlamak istemiş ve başlamışsa da bu eser bâzı engellerden ötürü tamamlanamamıştır, 1895 H. 1313) yılında İstanbul rüûs'una kavuştu. 1900 (H. 1318) de İstanbul Hukuk Okulunda Mecelle müderrisliğine atandı. 1908'e kadar aynı görevi

Musa Kâzım Efendi, yukarıda belirtilen süre içindeki iki meşîhatından sonra, 8.5.1916 (H. 1334) tarihinde Sadrazam Said Halim Paşa'nın kabinesinde, üçüncü kez Şeyhülislâm olmuş ve 3,2.1917 (H. 1335) de istifa etmiştir. Bu üçüncü meşîhatı 8 ay 26 gün sürmüştür. Talât Paşa'nın 4.2.1917 tarihinde kurduğu kabineye Hayri Efendi'nin teklifi kabûl etmemesi üzerine yine şeyhülislâm olmuş, ayrıca Evkaf Nezareti Vekilliğini de yapmıştır.

Talât Paşa, Brest-Ltovsk andlaşması için yurt dışına çıktığında, Bakanlar Kuruluna Musa Kâzım Efendi başkanlık etmiştir. Bu dördüncü meşîhatı da 1 yıl 8 ay 2 gün sürmüştür. Son her iki sadra-

dünyada hoşlanmadığım ahvalden ise de haiz olduğum makamın ulviyeti itibariyle, bana vukubulan taarruzlara karşı sükûtu ihtiyar eylemek maslahata muvafık olamayacağından, bu bapta mecburiyet hâsıl oldu.

Bu âciz, tahminen on iki yaşımda olduğum halde, tarikat-ı âliye-i ilmiyeye sâlik oldu. Allah'ın inayetiyle o zamandan bu âne kadar bütün ahval ve ef'alimi o meslek-i âlinin muktaziyatına tevfik etmeğe gücüm yettiği kadar çalıştım.

Uzun senelerden beri dış temizliğe itinada berdevam olduğum gibi, sâliki bulunduğum Nakşibendî tarikatinin bu abd-i âcize bahşetmiş olduğu mânevî feyizler sayesinde hâsıl eylediğim kalb temizliği ve ruh sâfiyetini, beşer kederlerinden muhafazaya dikkat eylemekteyim. Allah'ın inâyetiyle gerekli ilimleri hakkiyle tahsil ve bu bilgileri camii şeriflerle, yüksek ve orta mekteplerde talim ettiğim gibi tefsir ve tasavvuf ilimleriyle çok uğraşarak bu sayede Kur'ân-ı Kerîm'in on cüzüne ait olan ve henüz basılmamış bulunan takriben üç bin sahifelik bir tefsîr-i şerîf de vücuda getirdim. Dînî gerçeklere ait bir hayli tasavvufî eserler tedris ve tercümesine de muvaffak olarak, bu sebeple leü'l-hamd ve'l-minne nice dînî inceliklere ve Kur'ân'ın esrarına kesb-i vukufla, İslâmiyetin üstünde veya ona eşit hiçbir meslek, hiçbir mezheb bulunmak ihtimali olmadığına, şühut derecesinde vicdanî kanaat hâsıl ettim. Bununla bihakkın iftihar etmekteyim. Allah'ın lûtfu ile edindiğim şu dînî hakîkatler ve Muhammed-i feyizler sayesindedir ki, birçok senelerden beri İslâmiyetin ulviyetini bütün cihana karşı bihakkın isbata çalıştım.

Binâenaleyh: İslâm Dîni'ne muhalif olup bana isnat olunan bir mezhep veya mesleği kemâl-i şiddetle reddeder ve memleketin selâmeti ve diyânetin sıyâneti namına bu gibi tesvilâta aslâ ehemmiyet vermemelerini ve o gibi bâtılları bütün kalbleriyle, lisanlariyle red eylemelerini bütün İslâm ahâliye tavsiye eyler ve bu beyanatnâmeyi neşirden maksat, mevkii muhafaza olmayıp, hem bütün halkı dûçar oldukları yanlış düşünceden, hem de gerek bu âcizlerin yerine gelecek zâta ve gerek sair mevki-i iktidarda bulunacak devlet büyüklerine isnat olunacak bu gibi merdut ve menfur sözlere aslâ kulak asılmamasının kat'î surette lüzumunu, çünkü selâmet-i din ve dünyanın ancak bu noktada bulunduğunu hâlisâne ihtar eylerim..." (Yakın Tarihimiz, sayı 3, 15 Mart 1962, s. 94).

zam'ın hükûmetlerinde 2 yıl 5 ay 7 gün şeyhülislâmlık yaptıktan sonra 8.10.1918 tarihinde İttihat ve Terakki Partisinin hükûmetten çekilmesiyle meşîhattan ayrılmıştır. Dört meşîhat süresi toplamı 5 yıl 1 ay 4 günü bulmaktadır. Birinci Dünya Savaşı sonunda yapılan Mondros Ateşkes Andlaşması (Mütarekesi) döneminde, İttihat ve Terakki önderlerinin, Damad Ferid Paşa Hükûmeti tarafından tevkifleri yoluna gidildiğinden Musa Kâzım Efendi de Said Halim Paşa ve diğer arkadaşları ile birlikte, Bekirağa Bölüğüne hapsedilmiş fakat hastalığı nedeniyle, o sırada İngiliz ve Fransızlar tarafından atlmış yedi kişinin Malta'ya sürülmesine rağmen, kendisi Edirne'ye gönderilmiştir. Bekirağa Bölüğü denilen Divan-ı Harp (Askerî Mahkeme)'de verilmiş olan 14 Şevval 1337 (M. 1919) tarihli kararda, Musa Kâzım Efendi 15 yıl kürek cezasına mahkûm edilmiş, fakat bu ceza aynı kararla geçici olarak sürgün cezasına çevrilmiştir. 10 Ocak 1920 tarihinde, sürgün bulunduğu Edirne'de ölmüş, Muradiye Camii bahçesinde mihrab önüne gömülmüştür[2]. Mezar taşı iyi işlenmemiş ufak bir taştan ibarettir. Mezar taşı kitâbesinde; "İngilizler tarafından mezlumen Edirne'ye sürülen ve burada vefat eden Şeyhülislâm Musa Kâzım Efendi'nin kabridir. Ruhuna Fatiha. 10 Kânunusani 1920." yazısı vardır.

Musa Kâzım Efendi, Meşîhat Makamı'nda bulunduğu sıralarda, teşkilâtta bâzı reformlar yapmağa çalışmıştır. Kendisi şeyhülislâm olmadan önce, diğer şeyhülislâmlar gibi Anadolu ve Rumeli Kazaskerliği pâyelerini ihraz etmemiştir. Murassa Mecidî nişanı ve altın liyâkat madalyası almıştır.

Eserleri:

1 — Safvetü'l-Beyan fî Tefsîr-i Kur'ân (yalnız bir cildi yayınlanmıştır).

2 — Sûre-i İhlâs.

3 — Mehmed Cemâleddin Nuri Efendi'nin 1543'de yazdığı "Vahdet-i Vücud'a dair" risalesinin Türkçe tercümesi.

4 — Şeyh Bedreddin Simavî'nin "Varidat" isimli eserinin tercümesi.

---

(2) Meşîhat-ı İslâmiye Ders Vekâleti Meclis-i Mesâlih-i Talebe Baş Kâtibi rahmetli Esat Serezli'nin notlarından alınan bu bilgiler, Sayın Semiha Omay tarafından bize lûtfen verilmiştir.

5 — Abdü'l-Hâkâyık (Mekteb-i Sultâni'de verdiği derslerden bir risale).

6 — İslâm'da Cihad.

7 — Külliyât-ı Şeyhülislâm Musa Kâzım (Muhtelif makaleler).

8 — Ahlâs-ı Şerîf Tefsîri.

9 — Hüccetü'l-İslâm.

10 — İmâm-ı Gazâlî'nin Tuhafetu Felsefesi.

11 — İbn-i Rüşd'ün "Cevibe"sinin tercümesi.

Ve daha birçok seçkin eserler ve makaleler yazmıştır.

ABDURRAHMAN NESİB EFENDİ

(Abdurrahman Nesip Efendi)

D. 1842 — Ö. 1913

Osmanlı devrinin yüz yirmi ikinci şeyhülislâmıdır.

Üsküp kadılarından Halil Fevzi Efendi'nin oğlu, Tırhala Kadısı Ahmed Sadık Efendi'nin torunudur. Büyük dedesi nüvvabdan (kadılardan) olduğu halde sonradan vezir olan, Kurt Ahmed Paşa-zâde İbrahim Paşa'nın divan kâtiplerinden, Arif Mustafa Efendi ve onun babası da ulemâdan Hoca İsmail Efendi'dir. İsmail Efendi'nin babası ise, Avlonya ilçesi Kolis köyünden Kadri Ağa'dır.

1842 (H. 1258) de Üsküp'de dünyaya geldi. Babası Üsküp Naibi idi. Öleceği zaman, "Eğer Allah evlâdımı erkek ihsan ederse, Üsküdar'daki Hüdai Dergâhının postnişanı (tekke şeyhi) ve benim şeyhim olan Abdurrahman Nesib ismiyle anılmasını" tavsiye ve vasiyet etmişti. Çocuk erkek doğunca, babasının isteği gibi Abdurrahman Nesip ismi verildi.

İlk eğitim ve öğrenimini Lebhüve'de Yanyalı Şeyh Ömer'den ve bilimsel araştırmalara başlangıcını da müderris Kavalalı Rüstem ve Yanyalı Abdüllâtif Efendiler'den okudu. Daha sonra Erkerî kasabasına giderek medreseye devam etti. Kadı Lebhüveli Süleyman Efendi'den hüsn-ü hatt (güzel yazı) yazmasını öğrendi. Lebhüveli Şeyh Mehmed Resmî Efendi'den inâbet (tarikata giriş) izni aldı. Oradan İşkodra'ya gitti. Rüştiye okulunu (orta ve lise okulu) bitirerek, diplomasını aldı.

1863 (H. 1280) de İstanbul'a geldi, ulemâdan ve Fatih dersiamlarından Mustafa Şevket Efendi'nin ilk öğrencileri arasında, öğrenimini tamamladı. Bir süre Muallimhâne-i Nüvvab (Hâkim Öğretmen Okulu)'a giderek maaşsız öğrenci oldu ve İlâmat Tashihçisi yardımcılığında çalıştı. Buradan da üçüncü sınıf diploması aldı.

1868 (H. 1285) yılı başında, Rumeli Sadareti dairesinde maaşsız tutanak kâtipliği yaptı. Aynı yıl içinde, Edirne rüûs'unu elde etti ve Şer'iye Naipliğine atandı. Süresi dolunca 1870 (H. 1287) de

ABDURRAHMAN NESİB EFENDİ

(Abdurrahman Nesip Efendi)

D. 1842 — Ö. 1913

Osmanlı devrinin yüz yirmi ikinci şeyhülislâmıdır.

Üsküp kadılarından Halil Fevzi Efendi'nin oğlu, Tırhala Kadısı Ahmed Sadık Efendi'nin torunudur. Büyük dedesi nüvvabdan (kadılardan) olduğu halde sonradan vezir olan, Kurt Ahmed Paşa-zâde İbrahim Paşa'nın divan kâtiplerinden, Arif Mustafa Efendi ve onun babası da ulemâdan Hoca İsmail Efendi'dir. İsmail Efendi'nin babası ise, Avlonya ilçesi Kolis köyünden Kadri Ağa'dır.

1842 (H. 1258) de Üsküp'de dünyaya geldi. Babası Üsküp Naibi idi. Öleceği zaman, "Eğer Allah evlâdımı erkek ihsan ederse, Üsküdar'daki Hüdai Dergâhının postnişanı (tekke şeyhi) ve benim şeyhim olan Abdurrahman Nesib ismiyle anılmasını" tavsiye ve vasiyet etmişti. Çocuk erkek doğunca, babasının isteği gibi Abdurrahman Nesip ismi verildi.

İlk eğitim ve öğrenimini Lebhüve'de Yanyalı Şeyh Ömer'den ve bilimsel araştırmalara başlangıcını da müderris Kavalalı Rüstem ve Yanyalı Abdüllâtif Efendiler'den okudu. Daha sonra Erkerî kasabasına giderek medreseye devam etti. Kadı Lebhüveli Süleyman Efendi'den hüsn-ü hatt (güzel yazı) yazmasını öğrendi. Lebhüveli Şeyh Mehmed Resmî Efendi'den inâbet (tarikata giriş) izni aldı. Oradan İşkodra'ya gitti. Rüştiye okulunu (orta ve lise okulu) bitirerek, diplomasını aldı.

1863 (H. 1280) de İstanbul'a geldi, ulemâdan ve Fatih dersiamlarından Mustafa Şevket Efendi'nin ilk öğrencileri arasında, öğrenimini tamamladı. Bir süre Muallimhâne-i Nüvvab (Hâkim Öğretmen Okulu)'a giderek maaşsız öğrenci oldu ve İlâmat Tashihçisi yardımcılığında çalıştı. Buradan da üçüncü sınıf diploması aldı.

1868 (H. 1285) yılı başında, Rumeli Sadareti dairesinde maaşsız tutanak kâtipliği yaptı. Aynı yıl içinde, Edirne rüûs'unu elde etti ve Şer'iye Naipliğine atandı. Süresi dolunca 1870 (H. 1287) de

Bosna ili Merkez Naipliğinde görevlendirildi ise de kısa bir süre sonra, Travnik Niyâbet-i Şer'iyesi'nde görevlendirildi.

1872 (H. 1289) de müderrislik göreviyle Hareket-Hâric rütbesine ulaştı. Arkasından Rodos Niyâbet-i Şer'iyesine atandı. Bu arada 7 ay kadar Rodos Temyiz Meclisi Başkanlığı görevini de yaptı. Rodos'un il merkezi olması üzerine 8 ay kadar süre ile Temyiz Divanı Başkanlığında çalıştı. Görev sürelerinin dolmasiyle niyâbetten ayrılarak, 1878 (H. 1295) de İstanbul'a dönünce Hareket Altmışlı rütbesine ve aynı yıl içinde, Musule-i Süleymaniye rütbesine terfi ederek, Yanya Temyiz Meclisi Hukuk Kısmı Başkanlığına atandı. Bu sırada adlî teşkilâtta değişiklik yapıldığından, memuriyet unvanı, Bidâyet Mahkemesi Başkanlığına çevrildi. 1881 (H. 1299) de İzmir pâyesine, 1886 (H. 1304) da Edirne pâyesiyle Mahkeme Başkanlığına yükseldi. Bir yıl kadar görevden sonra, İstanbul'a döndü. 1888 (H. 1306) de Diyarbakır Merkez Şer'î Naipliği'ne atandı. 1892 (H. 1310) de Erzurum Şer'î Naipliği'ne gönderildi. Bir yıl sonra da azledildiğinden İstanbul'a döndü. 1894 (H. 1312) de Bilâd-ı Hamse'den, Bursa pâyesini aldı. Yine aynı yıl içinde görevi Yanya İli Merkez Naipliğine değiştirildi. 1896 (H. 1314) yılında, Edirne İli Merkez Mukuk Başkanlığına gönderildi. 1897 (H. 1315) de Harameyn Muhteremeyn pâyesine yükseldi. 1899 (H. 1317) da Selânik ili naipliğine atandı. İki yıllık görev süresi 6 ay daha uzatıldı. Ancak 1901 (H. 1319) de İstanbul'a döndü. 1902 (H. 1320) de Suriye naipliğine gönderildi. 1905 (H. 1323) de Halep ili naipliğine atandı. Halep'te dört aylık görevli iken Rumeli müfettişliğinden yapılan istek üzerine Meclis-i İntihab-ı Hükkâmü'l-Şer'î (Şer'î Hâkimler Seçim Meclisi) kararıyla Halep'ten alınarak, yeniden Selânik ili naipliğine gönderildi.

Aynı yıl içinde, İstanbul pâyesi rütbesine ulaştı. Bir aralık vali vekilliği yaptıktan sonra, 1909 (H. 1327) da İstanbul Temyiz Üyeliği'ne atandı. Ve fakat arkasından, Mısır Kadılığına gönderildi. Yaşı 60'ı tamamladığından Hâkimler Seçim Meclisince yaş haddinden istisna edilerek, Mısır Kadılığında bırakıldı.

31.12.1911 tarihinde, 72 yaşında olduğu halde, Şeyhülislâm Musa Kâzım Efendi'nin birinci meşîhatından ayrılması üzerine, 9. Said Paşa Hükûmetinde şeyhülislâm oldu. 6 ay 16 günlük ifta görevinden sonra, Said Paşa kabinesi ile birlikte 16.7.1912 tarihinde istifa ederek meşîhattan ayrıldı. 1913 (H. 1332) yılında, Bakırköy'deki kona-

ğında etüd yaparken ve ibâdetle meşgulken öldü. Bakırköy Mezarlığında annesinin yanına gömüldü.

İkinci Mecidî, Üçüncü Osmânî nişanlarını almıştı. Kendisi 60 yıla yakın memuriyeti süresince, doğruluğu, alçakgönüllülüğü ve ehliyeti ile örnek olacak şekilde memurluk yapmış ve unutulmaz bir isim bırakmıştır. Şam, Halep ve Mısır illerindeki görevleri sırasında, o beldelerin şairleri tarafından hakkında yazılan kasîdeler bir cilt teşkil etmiştir.

Şam'daki 36 aydan fazla süren memuriyeti sonunda, ayrılırken, mahallin ileri gelenleri ve soylu aileleri Halep'e nakline üzülmüşler, istasyonda toplanarak veda ve ayrılığa hâtıra olmak üzere, elmas ve sair kıymetli taşlarla işlenmiş, bir tarafında Tuğra-yı Garra ve diğer tarafında Ali Emîrî Efendi'nin yazdığı iki beyitlik şiirle işlenmiş gümüş bir mahfaza içinde mecelle kitabı armağan etmişlerdir.

Kendisi, aynı zamanda, eski hukuka saygılı, tasavvufa âşina, Muhiddin-i Arabî'nin eserlerine düşkün bir kişi idi.

Eserleri:

1 — Muhiddin-i Arabî'nin Füsûsü'l-Hikem'inden Türkçeye çevirdiği 62 adet Hikem'i (Hikmet ve felsefe ile ilgili sözler) yayınlanmıştır.

2 — Müntehabad, Tercüman-ı Hakîkat gazetesinde yayınlanmıştır.

3 — Salal hakkında, Füsûs'dan çevrilmiş tasavvufa ait el yazısı bir etüdü vardır.

MEHMED ES'AD EFENDİ

(Mehmet Esat Efendi)

D. 1846 — Ö. 1918

Osmanlı devrinin yüz yirmi üçüncü şeyhülislâmıdır.

Saray ders hocası Ahıskalı Numan Efendi'nin oğludur. 1846 (H. 1263) yılında İstanbul'da Şehzadebaşı Camii yakınında Emir Nureddin Mahallesinde doğdu. Doğduğu mahallin sübyan (ilk) okulunda ilk öğrenimini yaptıktan sonra, hafız oldu. Arkasından, eski fetvâ eminlerinden Mehmed Nuri Efendi'nin Süleymaniye Camii'ndeki derslerine devam etti. 1863 (H. 1280) yılında, İptida-Hâric pâyesiyle İstanbul Müderrisliğine atandı. 1868 (H. 1285) de Hareket-Hâric, 1870 (H. 1287) de İptida-Dâhil ve 1871 (H. 1288) de Haret-Dâhil derecelerine ulaştı. 1874 (H. 1291) yılında Süleymaniye Camii'nde ders vermeğe başladı. Rüûs-u Hümayun alarak, Musile-i Sahn derecesine yükseldi.

1876 (H. 1293) da mülâzemeten (stajyer olarak) Yüksek Fetvâhâneye girdi. 1877'de Sahn-ı Seman, 1878 (H. 1296) de İptidai Altmış'la Musule-i Süleymaniye derecelerini aldı. Ve aynı yıl içinde, İlâmat-ı Şer'iye Mümeyyizliği (üyeliği) ikinci yardımcılığına getirildi. Aynı zamanda, padişah huzurunda, huzur dersleri vermeğe başladı. Bu görevi on bir yıl devam etti. 1880 (H. 1298) de Hamise-i Süleymaniye derecesine yükseldi.

1883 (H. 1301) de İlâmat-ı Şer'iye Mümeyyizliği birinci yardımcısı oldu. 1890 (H. 1308) da öğrencilerine icâzet verme yetkisini edindi. Aynı yıl içinde, Mahrec Mevleviyetine yükselerek İlâmat-ı Şer'iye Mümeyyizliği ve Trabzon Mevleviyeti görevlerine atandı. 1891 (H. 1309) de ek görev olarak, Meclis-i İntihab-ı Hükkâmü'l-Şer'î (Şer'î Hâkimler Seçim Meclisi) üyeliği verildi. Bu ek görevi 17 yıldan fazla bir süre yerine getirdi. 1892 (H. 1310) de Bilâd-ı Hamse pâyesine ve 1895 (H. 1313) de Harameyn Muhteremeyn rütbesi ile İstanbul pâyesine erişti. Yine aynı yıl içinde Defter-i Hakan-ı Şer'î memuriyeti görevine atandı. Beş ay sonra, Fetvâhâne-i Âli İlâmat-ı Şer'iye ikinci mümeyyizliğine getirildi. 1897 (H. 1315)

yılında Anadolu Kazaskeri pâyesini aldı. 1908 (H. 1326) de Meşrutiyet ilânında aynı görevde bulunuyordu. Meşrutiyeti takiben, Meclis-i Tetkikat-ı Şer'iye (Şer'î Tetkikler Meclisi) Başkanlığına atandı. 1912 (H. 1331) de bu görevi kaldırıldığından, Fetvâ Emîni oldu. Emeklilik yaşı dolmuş bulunmasına rağmen, Bakanlar Kurulunda yaş tahdidinden istisna edilmesi kararlaştırıldı.

24.1.1913 (H. 1331) tarihinde Mahmud Şevket Paşa kabinesinde, Meşîhat Makamı'na yükseldi. Mahmud Şevket Paşa'nın 11 Haziran 1913 tarihinde öldürülmesi üzerine hükûmetle beraber görevinden ayrıldı. İlk meşîhatı 4 ay 18 gün sürdü.

12 Haziran 1913 tarihinde Said Halim Paşa Hükûmetinin kuruluşunda ikinci kez şeyhülislâm olarak kabineye girdi. 15.3.1914 tarihinde 9 ay 3 günlük görev yaptıktan sonra, hükûmetten önce istifa ederek, meşîhattan ayrıldı. Kendisinden sonra kabine de çekildi.

Her iki meşîhat süresi toplamı 1 yıl 1 ay 21 günü bulmaktadır.

Böylece I. Cihan Harbinin başlangıcında, şeyhülislâmlıktan ayrılmış bulunuyordu. Mazûliyet maaşı almakta ve evinde dinlenmekte iken 1918 yılında İstanbul'da öldü.

Kaynaklarda eseri hakkında bilgiye rastlanmamıştır.

MUSTAFA HAYRİ EFENDİ

(Mustafa Hayri Efendi)

Mustafa Hayri Efendi
(Avusturyalı ressam Wilhelm Krauss tarafından 1916'da Erenköy'deki köşkünde yapılmış olan bu fotoğrafın aslı tablo, Viyana Müzesindedir. Fotoğraf Sayın Suat Hayri Ürgüplü tarafından verilmiştir.)

D. 1867 — Ö. 1921
Osmanlı devrinin yüz yirmi dördüncü şeyhülislâmıdır.

Trablusgarp ili eski Evkaf Müdürü Abdullah Avni Efendi'nin oğludur. 1867 (H. 1283) de Ürgüp'te doğdu. Dedesi II. Sultan Mahmud zamanı Ürgüp ulemâsından Kadı İbrahim Efendi'dir. Dedesinin babası, Nakibü'l-Eşraf Abdullah Efendi ve büyük babaları da ulemâdan Abdurrahman ve Hasan Efendiler'dir. Eski Vakıf defterlerinde atalarının Karamanoğlu İbrahim Bey'in, Ürgüp'teki Cami-i Kebîr vakfı mütevellileri oldukları anlaşılmaktadır. Babası Avni Efendi, mütevellilik görevini yapmaktan çekinmiş, kendisi de mütevelliliği amcası oğluna terketmiştir.

Mustafa Hayri Efendi, ilk eğitim ve öğrenimini, amcası Hacı Münip Efendi'nin yanında yapmış, Molla Câmi'ye kadar okumuş, güzel yazı dersini de Ürgüplü Hoca Mahmud Efendi'den almıştır. Büyük kardeşi Sivas İli Adalet Müfettişi Hakkı Bey'in yanına giderek, ünlü Şeyh Mor Ali Baba'dan Farsça ve Alîm Efendi'den Arapça öğrenmiştir. 1882 (H. 1300) yılında İstanbul'a gelen Hayri Efendi, Fatih'te Bahri Sefit yönünde Başkurşunlu Medresesine devam etmiştir. 1884 (H. 1302) tarihinde, babasiyle birlikte, Ürgüp'e dönmüş ve oradan Kayseri'ye giderek, Yağmuroğlu Medresesinde, Karakimseli Efendi'nin Mantık, Meani, Beyan ve Bedi' derslerini okumuş ve Hacı Torun Efendi'nin damadı Emin Efendi ile birlikte Hamurculu Osman Efendi'den de rüuziyat dersleri almıştır.

Bu iki yıllık öğrenim süresinin tatil zamanlarında, Ürgüp'te dayısı Müftü Ahmed Tahir Efendi ile amcası Hacı Münip Efendi'den,

âdap ve tefsir öğrenmiştir. 1886 (H. 1304) yılında İstanbul'a dönmüş, eski hocası Abdullah Rüştü Efendi'nin derslerine yeniden katılmıştır.

1895 (H. 1312) yılında, icâzetnâme almış ve hukuk okulunu pekiyi derece ile bitirerek, diplomasını elde etmiştir. 1896 (H. 1313) da İptida-Hâric rütbesiyle Bursa rüûs'una erişmiş ve 1897 (H. 1315) yılında İptida-Dâhil rütbesine yükselmiştir. Bu arada 1898'de Maraş sancağı Bidâyet Mahkemesi Savcı Yardımcılığına, 1899 (H. 1317) da Trablusşam sancağı Mahkemesi Savcı Yardımcılığında görevlendirilmiş, 1901 (H. 1319) de Lâzikiye sancağı Bidâyet Mahkemesi Ceza Dairesi Başkanlığına atanmış, 1902 (H. 1320) de Suriye ili Merkez Bidâyet Mahkemesi Savcılığına, 1904 (H. 1322) de Manastır ili Merkez Bidâyet Mahkemesi Savcılığına getirilmiştir. Aynı yıl Hareket Dâhil rütbesine yükselmiştir. 1906 yılına kadar, Manastır'daki görevinde kalan Mustafa Hayri Efendi, buradan Selânik ili Merkez Bidâyet Mahkemesi Ceza Dairesi Başkanlığına nakledilmiş, orada İttihat ve Terakki Cemiyetine girmiş, meşrutiyetin ilânından sonra, adaylığını koyduğu Niğde sancağından Milletvekili seçilmiş ve İstanbul'a gelmiştir. Milletvekili bulunduğu sırada İstanbul Darülfünun (Üniversite) hukuk şubesi Mecelle hocalığına atanmıştır. 31 Mart olayını takiben, Sadrazam Tevfik Paşa'nın kurduğu kabinede Adalet Bakanlığı görevini almış, fakat 1909 yılında istifa ederek ayrılmıştır. 31 Mart olayından sonra, saray evrakını tetkik için kurulan komisyonda bulunmuştur. Meclis-i Meb'usan'ın üçüncü toplantı yılı sonunda, yeniden Milletvekili seçilen Hayri Efendi Meb'usan Meclisinde, Birinci Başkan Yardımcılığı makamına yükselmiştir. 1909 yılında Medresetü'l-Kuzat'da, Tanzim-i İlâmat-ı Cezaiye öğretmenliğine atanmıştır. İbrahim Hakkı Paşa'nın 12 Ocak 1910'da kurduğu kabinede Evkaf Bakanlığına getirilmiş ve Üniversite Mecelle öğretmenliğinden istifa etmiştir. Padişah Sultan Mehmed Reşad'la, İçişleri Bakanı Menteşe Milletvekili Halil Bey'in, Avrupa gezisi sırasında, İçişleri Bakan Vekilliği yapmıştır.

Hicaz ilindeki sağlık işlerinin düzeltilmesi ile bulaşıcı hastalıklardan korunma ve hastaların tedavisi için gerekli teşkilâtı kurmaya memur edilerek, Sağlık Meclisi Üyeliğine atanmış ve hizmetinden ötürü Birinci Mecidî nişanı almıştır.

Said Paşa'nın 31.12.1911'de kurulan kabinesinde, Şûrâ-yı Devlet (Danıştay) Başkanlığına atanmıştır. Danıştay Başkanlığından bir süre sonra 13 Aralık 1912'de istifa etmiş ve aynı yıl içinde, Millî

Eğitim Bakanı Emrullah Efendi'ye, fahrî olarak, Kırkkilise (Kırklareli)'den dönüşüne kadar, vekillik etmiştir.

Said Paşa Hükûmetinin istifası üzerine, başkanlıktan çekilmiştir. Aynı yıl içinde, Medresetü'l-Kuzat ceza hukuku öğretmenliğine atanmıştır. Mahmud Şevket Paşa kabinesinde yeniden Evkaf Bakanlığı görevine gelmiştir. Bu arada Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye Heyet-i Umumiyesi (Darüşşafaka) başkanlığına seçilmiş ve hizmetinden ötürü Birinci Osmanî nişanı almıştır. Bu süre içinde Tevcih-i Cihat tüzüğünü hazırlamıştır. Şeyhülislâm Mehmed Es'ad Efendi'den boşalan Meşîhat Makamı'na, 16.3.1914 tarihinde atanmış, aynı zamanda, Evkaf Bakanlığını da birlikte yürütmüştür. Bu hizmetleri sırasında dinî bilgilerin öğretilmesi için gerekli modern metodlara dayanarak eğitim yapılmasına gayret göstermiş ve dinî bilgiler arasında pozitif bilimlerin de geniş şekilde ve programlı olarak öğretilmesini sağlamış olan Dârü'l-Hilâfeti'l-Âliye medreselerini kurmuştur. 2 yıl 1 ay 21 günlük görevi sırasında I. Dünya Savaşı başlarken, ünlü Cihat Fetvâsını verdi[1]. 6.5.1916 tarihinde, Şeyhülislâm Mus-

---

(1) Ünlü Cihad fetvâsı; 1334 Salnâme'sinden alınmıştır.

Fetvâhâne

Minhu't-tevfîk

Bu mes'elenin beyanında Eimme-i Hanefiyyeden cevap bu veçhiledir ki:

İslâmiyet aleyhine Tehacüm-i a'da vâki ve memâlik-i İslâmiyenin gasb ve gâreti ve nufûs-i İslâmiyenin seby ve esir edilmeleri mutehakkak olunca Padişah-ı İslâm Hazretleri nefîr-i âm suretiyle cihâdı emr ettikte, "İnfirû hifâfen ve sıkâlen ve câhidû biemvâliküm ve enfüsiküm" âyet-i celîlesi hükm-i münîfince kâffe-i müslimîn üzerine cihad farz olup genç ve ihtiyar piyâde ve süvari olarak bilcümle aktardaki müslimînin mâlen ve bedenen cihâda müsaraat eylemeleri farz-ı âyın olur mu? Ne buyrula?

El-cevap: Allâh-ü Teâlâ âlem olur.

Ketebehu' el-fakîr ileyhi Ta'âlâ
Hayri bin Avnî el-Ürgübî Ufiye anhu

Bu suretle elyevm Makâm-ı Hilâfet-i İslâmiye ve memâlik-i mahrûsa-i şâhâneye sefâin-i harbiye ve asâkir-i berriyesiyle hucûm etmek suretiyle Hilâfet-i İslâmiyeye hudut neuzübillâhi taâlâ nûr-ı âlî-i islâmiyetin itfâ ve imhâsına saî bulundukları mütehakkak olan Rusya ve İngiltere ve Fransa ile anlara muîn ve zâhir olan hükûmetlerin taht-ı idarelerinde bulunan

tafa Hayri Efendi, İttihat ve Terakki Partisi önderlerinin lüzumsuz masrafları ve ihtişamlı yaşayışları karşısında, istifa etmiştir.

Talât Paşa, I. Dünya Savaşı sonuna doğru iktidardan çekilince, Padişah Sultan Mehmed Vahdettin'e Hayri, Rauf ve Cavit Beyler'in kabineye alınması suretiyle, Hükûmetin Tevfik Paşa tarafından kurulmasını teklif etmişse de Tevfik Paşa'nın kabûl etmemesi üzerine, sadrazamlık görevine, Ahmed İzzet Paşa çağırılmış ve Hayri Efendi, 14 Ekim 1918 tarihinde kurulan İzzet Paşa kabinesine, kendisine yapılan ricalar üzerine, Adalet Bakanı olarak girmiştir.

---

kâffe-i müslimînin dahi mezkûr hükûmetlerin aleyhine îlân-ı cihad ederek bilfiil gazâya musaraat eylemeleri farz olur mu? Ne buyrula?

El-cevap: Allâh-ü Teâlâ âlem olur.

Ketebehu' el-fakîr ileyhi Ta'âlâ
Hayri bin Avnî el-Ürgübî Ufiye anhu

Bu suretle maksûdun husûlü cemî-i müslimînin cihâda musaraat etmelerine mütevakkıf iken bâzıları neuzübillâhi taâlâ tehallüf etseler tehallüfleri mâsiyet-i azîme olup gazâb-ı ilâhîye ve bu mâsiyet-i şenîanın cezasına müstehak olurlar mı? Ne buyrula?

El-cevap: Allâh-ü Teâlâ âlem olur.

Ketebehu' el-fakîr ileyhi Ta'âlâ
Hayri bin Avnî el-Ürgübî Ufiye anhu

Bu suretle hükûmet-i islâmiye ile muharebe eden hükûmat-ı mezbûre ahâli-i islâmiyesinin kendilerini katl ve hattâ cemî-i âilelerini mahv ile ikrah ve icbar edilmiş olsalar bile hükûmet-i islâmiye asâkiriyle muharebe etmeleri şer'an harâm-ı kat'î ile haram olup katil olmalariyle nâr-ı cahîme müstehak olurlar mı? Ne buyrula?

El-cevap: Allâh-ü Teâlâ âlem olur.

Ketebehu' el-fakîr ileyhi Ta'âlâ
Hayri bin Avnî el-Ürgübî Ufiye anhu

Bu suretle harb-i hazırda İngiltere ve Fransa ve Rusya ve Sırbiye ve Karadağ hükûmetleriyle zâhir iken taht-ı idarelerinde olan müslümanların hükûmet-i seniyye-i islâmiyeye muîn bulunan Almanya ve Avusturya aleyhine harb etmeleri Hilâfet-i İslâmiyenin mazarratını mucib olacağından ism-i azîm olmakla azâb-ı elîme müstehak olurlar mı? Ne buyrula?

El-cevap: Allâh-ü Teâlâ âlem olur.

Ketebehu' el-fakîr ileyhi Ta'âlâ
Hayri bin Avnî el-Ürgübî Ufiye anhu

Mondros Ateşkes Andlaşması (Mütarekesi), Hayri Efendi'nin bulunduğu Ahmed İzzet Paşa Hükûmeti tarafından, 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanmıştır. I. Dünya Savaşının sonlarında, İttihat ve Terakki Partisi ileri gelenlerinden Talât, Enver, Cemal Paşa'lar ve diğerlerinin İstanbul'dan kaçışlarını takiben, Padişah Sultan Vahdettin, Ahmed İzzet Paşa Kabinesindeki İttihatçılardan Hayri Efendi ile Cavid ve Fethi Beyler'in ayrılmalarını 19 Kasım 1918'de istemiş, esasen her zaman istifa etmeğe hazır olan Hayri Efendi ile Cavid Bey hemen istifa ederek ayrılmışlardır.

Hayri Efendi'nin, İzzet Paşa Kabinesinden istifası ve kabinenin de çekilmesinden sonra, 4 Mart 1919'da iktidara gelen Damad Ferid Paşa Hükûmeti zamanında, I. Dünya Savaşına girmemize sebebiyet verdiği iddiasiyle, İttihat ve Terakki Partisi mensupları olan Musa Kâzım Efendi, Said Halim Paşa, Fethi Bey ve arkadaşları arasında, Hayri Efendi de tutuklanarak Bekir Ağa Bölüğüne hapsedilmiş ve Nemrut Mustafa Paşa Divan-ı Harbi denilen mahkemeye sevkedilmişlerdir.

İşte bu sırada İngilizler ve Fransızlar tarafından, hapishanede tutuklu bulunna 67 kişi, Malta'ya sürgün edilmişler, Hayri Efendi de oraya gitmiştir. Esasen Bekirağa bölüğünde iken Sayın Suat Hayri Ürgüplü'nün anlattığına göre[2]; Said Halim Paşa, Fethi Bey ve diğerleri, bir koğuşta Hayri Efendi'nin yönettiği bir toplantı yapmışlardır. Bu toplantıda, Hayri Efendi, Divan-ı Harbe gönderilmenin, hukuk kurallarına ve anayasaya uymadığını, özel bir mahkeme kurulması ve orada muhakeme edilmeleri gerektiğini ve Nemrut Mustafa Paşa Divan-ı Harbine gitmemeyi ve savunma yapmamayı savunmuş, Fethi Bey ise hukukçu olmadığını, bununla beraber mahkemeye giderek, haklarının savunulmasını ileri sürmüşse de, neticede herkes düşüncesinde serbest kalmış ve Hayri Beyefendi mahkeme huzuruna çıkmadan yazılı bir savunma göndermiştir.

Sonuç olarak da Divan-ı Harp, Hayri Efendi aleyhinde, herhangi bir karar vermemiştir. Malta'ya sürgün gönderilen Hayri Efendi, Malta'da bulunduğu sıralarda, 10.000 kişi kadar müslüman âleminin ileri gelenleri tarafından lehine nümayiş ve müracaatlar yapılmış ve İslâm büyüğünün sürgünde bulunması kınanmış, serbest bırakılması istenmiştir.

(2) 4.6.1970 tarihinde kendisiyle yaptığımız konuşma.

O zamanın şartları içinde, İslâm ülkelerine hâkim durumda bulunan İngilizler, esasen biraz da zindanın getirdiği üzüntü ve sağlık şartlarından yoksun bulunmanın doğurduğu etkilerle rahatsızlanmış bulunan Hayri Efendi'yi hasta oluşunu bahane ederek, Roma'ya muayene için göndermişler, böylece diğer arkadaşlarından önce serbest bırakmışlardır. Malta'dan ayrılarak, Roma'ya gelen Hayri Efendi, orada Celâlettin Arif ve Atatürk'le temasta bulunan Hüseyin Ragıp (Baydur) Beyler'le buluşmuş ve tedavi edilmiştir. Bu arada Papa'nın kendisiyle konuşmak istediği bildirilmiş, Hayri Efendi, Hıristiyan âleminin başı ile, Müslüman âleminin başı olarak konuşma yapılmasını ve Osmanlı İmparatorluğunun harbe girme sebeplerinin iradesi dışında olduğunu, diğer devletlerin buna sebebiyet verdiklerini Papa'nın ilân etmesi şartı ile kabul edeceğini bildirmişse de Papa'nın böyle bir şartla konuşulamıyacağını belirtmesi üzerine, buluşma olmamıştır. Yine Roma'da iken o sıralarda, Berlin'de bulunan Talât Paşa, kendisini Almanya'ya çağırarak, beraber çalışma teklif etmişse de kendilerinin artık zamanı geçmiş ve görevini yapmış insanlar olduğunu beyan ederek Talât Paşa'nın teklifini de reddetmiştir.

Hayri Efendi, Roma'dan, Hüseyin Ragıp Baydur'la birlikte, İtalyan gemisi ile Antalya'ya gelince o sırada Anadolu'da bulunan Şeyh Sunusî'nin otomobiline alınmış ve Konya Ereğlisi yoluyla, Ürgüp'e gidip orada yaşamayı düşünmekte iken, Afyon'a gelince akrabası olan Rafet (Bele) Paşa kendisini karşılamış, Mustafa Kemâl Paşa'dan aldığı talimata göre, Ereğli yolu ile Ürgüp'e değil, Eskişehir yolu ile Ankara'ya gidileceğini bildirmiştir. Eskişehir'e gelince, Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa (İnönü) kendisini karşılamış, birlikte trenle Ankara'ya gelmişlerdir. Ankara'da, Diyanet İşleri Başkanı Rifat Bey'in evinde misafir kalmıştır. Atatürk'le buluşan Hayri Beyefendi'ye, Atatürk kendisiyle birlikte çalışması ve Ardahan Meb'usu olarak Meclis'e girmesini teklif etmiş; fakat, Hayri Efendi, itizar beyan ederek kendisinden sonra diğer İttihat ve Terakki mensuplarının da gelebileceklerini, bu sebeple huzurunun bozulacağını, çalışmalarının aksayacağını, İttihat ve Terakki mensuplarının emrine giremiyeceğini beyanla özür dilemiştir. Ürgüp'e gitmek istediği sıralarda, İzzet Paşa ve arkadaşlarının Ankara'da bırakılması niyetini Atatürk belirtince, Atatürk'e, İzzet Paşa ve arkadaşlarının İstanbul'da bulunmalarının, Millî Mücadelenin lehine olacağını ve Atatürk için çalışmaya söz verdiklerini ileri sürerek, gitmelerine müsaade etmesini, Ürgüp'e gidince kendisinin ka-

zanması için dua edeceğini belirtmiş, Kırşehir Mebusu Müfit Hoca'nın paytonu ile Ankara'dan ayrılmış ve Avanos'tan Ürgüp'e gelmiş, orada 7 Temmuz 1921 (H. 1340 yılı Kurban Bayramı arifesi) günü ölmüştür.

Mustafa Hayri Efendi, Ürgüp'te Büyük Cami'de gömülüdür.

Mustafa Hayri Efendi'nin memuriyet hayatı çabuk yükselmelerle geçmiştir. Bunun nedeni Hukuk Okulunu pekiyi derece ile ve birinci olarak bitirmesine rağmen, saraya bağlı bir öğrencinin birinci olarak gösterilmesi ve Hayri Efendi'nin ikinciliğe düşürülmesidir. Hayri Efendi'nin, bu duruma alınarak avukat olmak istediğini duyan Adalet Bakanı Abdurrahman Paşa'nın, kendisini çağırarak, üzülmemesini, hakkını yediklerini, nereyi isterse, İstanbul hariç, atanacağını, kendisini unutmayacağını, takibedeceğini ve sık sık terfi ettireceğini bildirmesi ve gerçekten sözünde durarak kısa sürelerle yükselme imkânını yaratmasıdır.

Yazarlar kendisini ulemâdan olduğu için "Efendi", idarî görevlerde bulunduğu için de "Bey" kelimeleriyle anarlar. Biz şeyhülislâmlık gibi ilmiye sınıfına ait sıfatiyle hayatını incelediğimizden "Mustafa Hayri Efendi" ismiyle anmış bulunmaktayız.

Evkaf Nazırı bulunduğu sıralarda İstanbul'daki vakıf hanlarını ve İslâm Eserleri Müzesini yaptırmıştır. Medreseleri ıslah etmek için çok emek harcamıştır.

Oğullarından Suat Hayri Ürgüplü, Gümrük ve Tekel Bakanlığı, Elçilik, Senato Başkanlığı ve Başbakanlık yapmış ünlü devlet adamlarımızdandır.

Kaynaklarda eseri hakkında bilgiye rastlanmamıştır.

DAĞISTANLI ÖMER HULÛSİ EFENDİ

(Dağıstanlı Ömer Hulûsi Efendi)

D. 1857 — Ö. ?

Osmanlı devrinin yüz yirmi beşinci şeyhülislâmıdır.

1857 (H. 1274) de Dağıstan'da doğdu. Dağıstan ulemâsından Mehmet Ali Efendi'nin oğludur. İlk eğitimini yaparak dinî ve Arapça bilgilerini Dağıstan'da aldıktan sonra, İstanbul'a geldi. Fatih Camii dersiamlarından, Meclis-i Âyan üyesi Manastırlı İsmail Hakkı Efendi'den fıkıh dersleri gördü. İcâzetini de bu bilginden aldığı gibi, ayrıca, Bursa'da Dârü'l-Muallimîn (Öğretmen Okulu)'den 1887 yılında pekiyi derece ile diploma elde etti. Arkasından, Mekteb-i Nüvvab (Kadı Okulu)'a devama başladı. 1891'de bu okulun 3. sınıfını tezkere alarak bıraktı. Türkçe, Arapça konuşup yazmaya ve Farsça dilinden anlamaya başladı. Kirmastı ilçesi Rüşdiye (Orta - Lise Okulu) öğretmen vekilliğine atandı. Bir yıl sonra öğretmenlikten ayrılıp Kadı Okuluna devam ederek mezun oldu. Niyabet tezkeresini alınca, 1894 (H. 1311) de Gümüşhane Livası Şer'î Hâkimliğine atandı. Süresini tamamlayınca 1895 (H. 1313) de oradan ayrılarak Genç Livası Şer'î Hâkimliğine gönderildi.

1897 - 1898 (H. 1315) de bütün memurların maaşları azaltılırken, Ömer Hulûsi Efendi'nin maaşı da 2500 kuruştan 2250 kuruşa indirildi. 1900 yılında Kerkük Livası Şer'î Naipliğine (Hâkimliğine) maaşı artırılarak gönderildi. 1901'de Basra Vilâyeti Merkez Şer'î Kadılığına (Hâkimliğine) atandı. 1904 (H. 1322) de Siirt Livası Kadılığına gönderilmişse de istifa etmiş ve 1906 yılında yeniden göreve alınarak Musul Vilâyeti Şer'î Naipliğine memur edilmiştir. Buradan da 1907'de istifa ederek ayrılmış, fakat arkasından Meclis-i Tetkikat-ı Şer'iye üyeliğine, daha sonra 1910'da Mahkeme-i Evkaf Kadılığına ve 4 Eylül 1912'de Meclis-i Tetkikat-ı Şer'iye Başkanlığına getirilmiştir.

Memuriyetinden ayrı olarak 1902 (H. 1320) de İzmir, 1907 (H. 1325) de Edirne pâyelerini almış ve 1899 (H. 1317) da 4. Mecidî nişanı, 1902 (H. 1320) de Nikel Hicaz madalyası ile taltif olunmuştur.

17 Ocak 1912'de padişahın iradesiyle İstanbul pâyesine ulaşmış ve 20 Mart 1914'de Anadolu Kazaskeri olmuştur. Kadılık (naiplik, hâkimlik) ta geçen on seneden fazla hizmeti gözönünde tutularak Kanun-u Esasi'nin 81. maddesine göre kendisine berat verilmiştir.

2 Nisan 1917 (H. 1333) de Mahkeme-i Temyiz (Yargıtay) Şer'iye Dairesi Başkanlığına atanmış, 14 Ekim 1918'de ayrılmıştır. 1919 (H. 1335) yılında 1. rütbeden Mecidî nişanı almıştır.

Kazasker pâyesiyle görevli olduğu Yargıtay Şer'iye Dairesi Başkanlığından, Talât Paşa'dan sonra sadrazam olan Ahmed İzzet Paşa kabinesinde, 14 Ekim 1918 (H. 1337) de Meşîhat Makamı'na yükselmiş, fakat 25 günlük ifta görevinden sonra 8 Kasım 1918 (H. 1336, R. 21 Kasım 1334) de kabinenin istifasiyle meşîhattan ayrılmıştır. Kendisinden sonra üç gün gecikmeyle 11 Kasım 1918'de Haydari-zâde İbrahim Efendi Meşîhat'a gelmiştir.

Şeyhülislâmlıktan ayrıldıktan sonra mazûliyet maaşı alan Ömer Hulûsi Efendi, 8 Mart 1920 (H. 1338) tarihinde kurulan Salih Hulûsi Paşa kabinesine Evkaf Bakanı olarak girmiş, fakat bu kabinenin 2 Nisan 1920'de çekilmesiyle bakanlığı da sona ermiştir.

Salih Hulûsi Paşa Kabinesi, 16 Mart 1920'de İngilizlerin İstanbul'u işgali ve İzmir'in Yunanlılar tarafından işgaline karşı ortaya çıkan millî hareketin takbihini istemeleri üzerine, istifa etmiştir.

Şu duruma göre Salih Paşa gibi Ömer Hulûsi Efendi de kabine içinde millî harekete karşı zor kullanmak taraflısı olmamıştır.

Ölüm tarihi belli değildir. Fatih'te Gülbahar Hatun (Fatih'in karısı, II. Bayezid'in annesi) türbesi yanında gömülüdür[1].

Kaynaklarda eseri hakkında bilgiye rastlanmamıştır.

(1) Bu son bilgiler, Sayın Semiha Omay tarafından Meşîhat-ı İslâmiye Ders Vekâleti, Meclis-i Mesâlih-i Talebe Başkâtibi Esat Sezerli'nin notlarından derlenerek, temin edilmiştir.
Ancak, Fatih'te Gülbahar Hatun türbesinde, Sayın İstanbul Emniyet Müdürlüğü Polis Radyosu Şefi Emekli Başkomiser Ali Ülgen'le yaptığımız araştırmada her ne kadar 4 Nisan 1913 (27 Rebîülâhir 1933 — R. 22 Mart 1329) tarihinde ölmüş Hulûsi Efendi isimli bir kişinin kabrine rastlanmışsa da yukarıda bahsi geçen Şeyhülislâm'ın görev tarihi nazara alınırsa mezarı bulunanın şeyhülislâm olmadığı anlaşılır. Ömer Hulûsi Efendi'nin, ölüm tarihi ile Saltanat'ın kaldırılmasından sonra ne iş yaptığını ne Diyanet İşleri Başkanlığındaki şahsî dosyasından, ne de İstanbul Müftülüğünden öğrenebilmek mümkün olmamıştır. Nüfus kaydı da bulunamamıştır. İnşallah yakınlarından birisi bize sonucunu bildirirse minnettar kalırız.

HAYDARÎ-ZÂDE İBRAHİM EFENDİ

(Haydarizâde İbrahim Efendi)

D. 1863 — Ö. 1933

Osmanlı devrinin yüz yirmi altıncı şeyhülislâmıdır.

Ulemâdan Haydarî-zâde Asım Efendi'nin oğludur. 1863 (H. 1280) de bugünkü Irak'ta Musul yakınında Erbil şehrinde doğdu.

Erbil Sibyan Okulu ile medresesinde ilk eğitimini yaptı. Özel öğretmenlerden sarf, nahiv, mantık, meani, beyan, âdap, akâit, uruz, tefsir ve hadis dersleri okuduktan sonra Adalet Bakanlığında kurulan sınavda pekiyi derece ile 1893 (H. 1311) de diploma aldı. Böylece kadılık (hâkimlik) yapma yetkisini edinmiş oldu. 17 Eylül 1887'de Zalu ve 29 Ocak 1890'da Cizre Hâkimliğinde görev yaptı. 1894'de Cide sancağında Bidâyet Mahkemesi Başkanlığına getirildi. 16 Ocak 1899'da Musul Bidâyet Mahkemesi Savcılığında ve 8 Mart 1900'de Meclis-i Maarif Nâzırlığında görevler yaptı. 1900 (H. 1318) de İzmir pâyesine kavuştu. 1902 (H. 1320) de Harameyn-Muhteremeyn pâyesiyle taltif edildi ve 3. rütbeden Mecidî nişanı verildi. 8 Ağustos 1904'de Dârü'l-Hayr-ı Âli Müdürlüğüne atandı. Ve kendisine 1906 (H. 1324) da İstanbul pâyesi verildi. Ayrıca ikinci rütbeden Mecidî nişanı ile de taltif olundu. 23 Ağustos 1908'de Diyarbakır Merkez Naipliği (Kadılığı, Hâkimliği) ne atandı. İki yıl sonra 27 Haziran 1910 (H. 1326) da Defter-i Hâkânî Şer'î memurluğuna getirildi.

17 Eylül 1911 (H. 1327) de Kadastro Okulu hukuk kısmı Mecelle öğretmenliğiyle görevlendirildi. 1 Ekim 1916 (H. 1332) da bu görevinden ayrıldı ve Dârü'l-Hikmeti'l-İslâmiye âzâlığına (üyeliğine) atandı.

Dârü'l-Hikmeti'l-İslâmiye üyesi iken Sadrazam Ahmed Tevfik Paşa'nın 11 Kasım 1918 (H. 1337) de kurduğu ikinci kabinesine şeyhülislâm olarak girdi. 12 Ocak 1919 tarihinde Ahmed Tevfik Paşa Hükûmetinin istifası üzerine, 2 ay 1 gün süren birinci meşîhatı sona erdi. Yine Ahmed Tevfik Paşa'nın hemen akabinde kurduğu üçüncü kabineye 13 Ocak 1919 (H. 1337) da şeyhülislâm olarak girdi ise de aynı kabinenin 3 Mart 1919 (H. 1337) da istifasiyle, İbrahim Efendi 1 ay 21 gün süren ikinci meşîhatından da ayrılmış oldu.

Bu ikinci meşîhatını takiben, İbrahim Efendi yerine Mustafa Sabri Efendi, kurulan Damad Ferid Paşa kabinesinde üçüncü kez şeyhülislâmlığa getirildi. Arkasından Ali Rıza Paşa tarafından 2 Ekim 1919 (H. 1337) tarihinde kurulan kabineye, İbrahim Efendi, yine, şeyhülislâm olarak girdi. Bu defaki üçüncü meşîhatı, kabinenin 3 Mart 1920 (H. 1338) de istifasiyle yani 5 ay 3 gün sonra son buldu.

Salih Hulûsi Paşa'nın 8 Mart 1920 (H. 1338) de kurduğu kabineye İbrahim Efendi, dördüncü kez şeyhülislâm olarak katıldı ise de 24 günlük icraattan sonra 2 Nisan 1920 (H. 1338) tarihinde, hükûmetin istifasiyle, şeyhülislâmlığı da sona erdi.

Dört meşîhat süresi toplamı 9 ay 20 günü bulmaktadır. Son görevinde bulunduğu sıralarda, İstanbul'daki işgal kuvvetleri tarafından, İzmir'in işgalinin mazur gösterilmesi bütün millî kuvvetlerin (kuvay-ı millîye) dağıtılması esasına dayanan bir beyannamenin hükûmetçe yayınlanması istendiğinden hükûmetle birlikte, Şeyhülislâm İbrahim Efendi de istifa etmiştir.

Haydarî-zâde ileri görüşlü bir kişi idi. Bir gün Sultan Vahdeddin, kendisine durumu sorunca; "Vahdet-i vücud gibi vahdet-i cünud olmuş, buradaki askerle Anadolu'daki asker birleşmişler. Eski sadrazamlar, padişah uğruna kendilerini feda ederlerdi. Efendimiz! Sadrazam uğruna, nefs-i şâhânenizi feda ediyorsunuz." cevabını vererek, Sultan'ın, Damad Ferid Paşa'ya olan tutkunluğunu iğneliyerek belirtmiştir[1].

Saltanatın kaldırılmasından sonra Irak'a giden Şeyhülislâm Haydarî-zâde İbrahim Efendi, Bağdat'ta 1933 (H. 1349) de ölmüş ve orada gömülmüştür[2].

Oğlu Davut Bey, Irak'ta Maarif Nâzırlığı (Millî Eğitim Bakanlığı) yapmıştır.

Kaynaklarda eseri olduğuna dair bilgiye rastlanmamıştır.

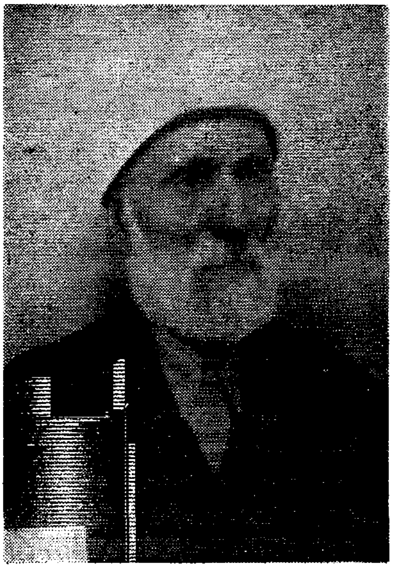
---

(1) Mahmud Kemâl İnal, Son Sadrazamlar, c. XIII, s. 2071.

(2) Esat Serezli'nin notlarından (temin eden Sayın Semiha Omay). Şeyhülislâm İbrahim Efendi'nin Türkiye'den ayrıldıktan sonra ne gibi görevlerde bulunduğu Irak Kültür Ataşeliğinden sorulmuş, 26.12.1970 tarihli cevaplarında, "Tahminen Vakıflar Divan Başkanlığında bulunduğu" bildirilmiş, fakat 9.1.1971 tarihli diğer bir yazıyla verilen bilgide, "Vakıflarda herhangi bir görev almadığı" Vakıflar Divan Başkanlığının yazısına atfen bize duyurulmuştur. 26.12.1970 tarihli yazıda, şeyhülislâm sülâlesinden Nasıh El-Hayderî ile Dr. Salem El-Hayderî'ye yazılarak ek bilgi istendiği bildirilmişse de adı geçen kişilerden bugüne kadar herhangi bir cevap alınamamıştır. Irak Kültür Ataşeliğine teşekkür sunmayı borç biliriz.

TOKATLI
MUSTAFA SABRİ EFENDİ

(Tokatlı Mustafa Sabri Efendi)

Mustafa Sabri Efendi
(Sayın Semiha Omay'dan alınmıştır)

D. 1869 — Ö. 1954

Osmanlı devrinin yüz yirmi yedinci şeyhülislâmıdır.

Ulemâdan Ahmed Efendi'nin oğludur. 1869 (H. 1286) da Tokat'ta doğdu. İlk eğitim ve öğrenimini memleketinde yaptıktan sonra Kayseri'ye geldi. Hoca Emin Efendi'den dersler alarak bilgisini genişletti. Sarf, nahiv, mantık, meâni, bedii kalem, fıkıh, fıkıh usûlü, tefsir, hadis, vaz'ı münazara, bros, kırâet (okuma) konularını Kayseri'de öğrendi. Oradan İstanbul'a gelerek huzur dersleri mukarrirlerinden (Padişah huzurunda bir konuyu etraflıca anlatan) Ahmed Asım Efendi'den ders ve icâzet aldı. Hocasının büyük kızı Ulviye Hanım'la evlendi.

1890 (H. 1307) da açılan rüûs sınavını kazanan Mustafa Sabri Efendi, 22 yaşında iken müderris olarak Fatih Camii'nde dersler vermeğe başladı. 50'den fazla öğrenciye icâzet verdi. 1896 (H. 1314) da Beşiktaş Asariye Camii imamlığı sınavla kendisine verildi. 1897 (H. 1315) de huzur dersleri muhatabı oldu. Dördüncü rütbeden Osmânî ve Mecidî nişanlarını aldı. Bu görevi 1913 (H. 1332) yılına kadar devam etti.

16 Ocak 1900 (H. 1318) de Kitâbe-i Şehriyârî silkine dâhil olarak, Sultan II. Abdülhamid'in kitapçılığına getirildi. 1904'de tekrar müderrisliğe atandı. Bir adet altın liyâkat madalyası ve 4. rütbeden Osmânî nişanı ile taltif olundu. 1 Ocak 1908 (H. 1324) de

Tokat Mebusu seçilerek, II. Meşrutiyet başlarında, Meclis-i Mebusan'a girdi. Aynı zamanda Fatih Camii müderrisi görevini de yapıyordu. 12 Ağustos 1908'de Cemiyet-i İttihadiye-i İslâmiye ismi altında dine dayanan siyasî bir dernek de kurdu. Bir süre sonra Albay Sadık Bey'in kurduğu Hürriyet ve İtilâf Partisine geçerek, İttihat ve Terakki Partisine karşı şiddetli hücumları ile ün yaptı. Cemiyet-i İlmiye tarafından yayınlanan "Beyânü'l-Hak" dergisi başyazarı oldu. İttihat ve Terakki Partisi iktidarı ele alınca, Mustafa Sabri Efendi'nin yakalanmasına çalışılmış, bu emelle bir gece evi aranmıştır.

Mustafa Sabri Efendi, o tarihlerde, Fatih'te Çarşamba caddesinde bir evde oturuyordu. Evinin yanında Hacı Ahmed Efendi isminde birinin marangoz imalâthanesi vardı. Evin yandaki bir penceresi imalâthanenin çatısı üstüne bakıyordu. Gece geç vakitlerde ev güvenlik kuvvetleri tarafından sarılınca, Mustafa Sabri Efendi'nin büyük kızı Sabiha Hanım, endişe içinde durumu babasına bildirmiş ve onu kaçırtmak için pencereden marangoz imalâthanesinin çatısı üstüne inmesine yardım etmiştir. Çatıya inen Mustafa Sabri Efendi, çatı kapağını açarak, geceleyin orada yatan marangoz çırağına seslenmiş, çırak kendisine omuz vererek aşağı inmesini sağlamıştır. Geceyi imalâthanede geçirdikten sonra, Hacı Ahmed Efendi'nin delâletiyle kıyafet değiştirerek Fener'de bir Rum'un evinde gizlenmiş ve oradan bir Romanya vapuruna binerek Köstence'ye kaçmıştır. Bir süre sonra ailesini de Köstence'ye aldırtan Mustafa Sabri Efendi, İttihat ve Terakki Partisi'nin iktidardan ayrılmasına kadar Romanya'da kalmıştır.

Bu nedenle yıllarca faal hayattan çekilen Mustafa Sabri Efenid, İstanbul'a dönünce 18 Kasım 1918 (H. 1334) de Dârü'l-Hikmet-i İslâmiye üyesi olmuş ve 25 Aralık 1918'de Medrese-i Süleymaniye Hadîs-i Şerîf Müderrisliği'ne getirilmiştir. İttihat ve Terakki Partisinin dağılması üzerine iktidara geçen Hürriyet ve İtilâf Partisinde Ocak 1919'da Tokat Mebusu olmuş ve merkez üyeliği görevi almıştır. Sadrazam Damad Ferid Paşa'nın ilk kabinesine 4 Mart 1919 (H. 1337) tarihinde şeyhülislâm olarak girmiştir. Damad Ferid Paşa'nın Paris Konferansına gidişinde Sadrazam Vekili olmuştur. 15-16 Mayıs 1919'da hükûmetle birlikte istifa ederek Meşîhat Makamı'ndan ayrılmış,, böylece ilk meşîhatı 2 ay 13 gün sürmüştür. Damad Ferid Paşa'nın ikinci kabinesinde, 19 Mayıs 1919 (H. 1337) da, yeniden şeyhülislâm olmuş ve 20 Temmuz 1919'da istifa ettiğin-

den ikinci meşîhatı da 2 ay 2 gün sürmüştür. Fakat Damad Ferid Paşa'nın 21 Temmuz 1919 tarihindeki üçüncü kabinesine yine şeyhülislâm olarak girmişse de 30 Eylül 1919'da istifa ederek ayrılmıştır. Bu üçüncü meşîhatı 2 ay 11 gün devam etmiştir[1].

31 Temmuz 1920'de kurulan 5. Damad Ferid Paşa kabinesine yine şeyhülislâm olarak alınmış, ayrıca Şûrâ-i Devlet Reisi (Danıştay Başkanı) de olmuş, fakat bu kez diğer bakanlarla anlaşamadığından[2], 25 Eylûl 1920'de kabinedeki görevinden istifa etmiş, böylece son defa 1 ay 25 gün şeyhülislâmlık yapmıştır.

Sevr Barış Andlaşması, 10 Ağustos 1920'de, Mustafa Sabri Efendi, şeyhülislâm iken imzalanmıştır[3]. Sevr Andlaşmasının imzalandığı günün gecesi ailesiyle oturduğu meşîhat binasında karısı

(1) 12 Eylûl 1919'da Sultan Vahdettin ve Damad Ferid Paşa Hükûmeti ile İngiltere arasında yapılan gizli bir andlaşmada, Osmanlı Devleti, İngiltere mandası altına girmeyi, Hilâfetin rûhânî ve mânevî kudretini İngiliz menfaatı yararına kullanmayı kabûl ve taahhüt etmiştir. Bu hükûmette Şeyhülislâm olarak Mustafa Sabri Efendi de bulunmuştur (Reşad Ekrem, Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülâsyonlar, 1934, s. 261).

(2) Mahmud Kemâl İnal, Son Sadrazamlar, c. XIII, s. 2071.
Dr. Rıza Nur, (Hayat ve Hâtıratım, c. III, s. 907) de Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi'nin, Ali Kemâl ve arkadaşları ile bir toplantı yaparak, orada, İzmir'e Türk ordusunun girdiği günü takiben, Padişah'tan sadâret mührünü isteyip bu defa kendisinin savaşa başlayacağını, Mahmut Muhtar Paşa'nın da Harbiye Nâzırlığını istediğini belirtmekte, Ahmed Tevfik Paşa'nın yukarıda adı geçen eserde Mahmut Kemâl İnal'a söylediklerini böylece doğrulamaktadır.
Yahya Kemâl Beyatlı, Siyasî ve Edebî Portreler, 1968, s. 91'de, Ali Kemâl'in Sevr Andlaşmasını tatbik ettirmek için yeni bir kabine kurulmasını istediğini ve bu maksatla Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi, Refik Halid ve Zeynelabidin Hoca ile anlaşarak Ferid Paşa'yı düşürmeye çalıştıklarını, Rıza Tevfik'i de aralarına almakla hata yaptıklarını, Rıza Tevfik'in Saray'a giderek, Mustafa Sabri Efendi'nin sadrâzamlığında yeni bir kabine hazırlandığını haber verdiğini bildirmekte, Damad Ferid Paşa'nın durumu öğrenince, tedbir aldığını ve bu şahısların kabineden uzaklaştırıldığını belirtmektedir.
Ali Fuat Türkgeldi, Görüp İşittiklerim, 1951, s. 243'de aynı olayı doğrulamaktadır.

(3) Sevr Andlaşması, 22 Temmuz 1920'de Saltanat Şûrâsı'nda görüşülürken eski şeyhülislâm olarak Mustafa Sabri Efendi de Şûrâ'da hazır bulundurulmuştur. O günkü Şeyhülislâm Dürri-zâde Abdullah Beyefendi ile Mustafa Sabri Efendi andlaşmanın kabûlü yolunda imza atmışlar, Şûrâ'da sadece Topçu Ferikî Rıza Paşa karşı (muhalefet) yolda beyanda bulunmuş ve zapta çekimser kaldığı şeklinde şerh vermiştir.

Ulviye Hanım'ın ağlayarak, "Sen Allah'dan korkmadın mı, Peygamber'den utanmadın mı? İzmir'in Yunanlılara verilmesine nasıl razı oldun? İstifa edeydin, imza etmeyeydin!" diye çıkıştığı, Mustafa Sabri Efendi'nin ise karısına cevap vermediği ailesi arasında bilinmektedir[4].

Sayın Semiha Omay hâtıralarını şöyle anlatmaktadır:

"Ben o zaman yedi-sekiz yaşında bir çocuk idim. Sevr Barış Andlaşmasının imzalandığı gün Ulviye Hanım'ın da yakın akrabası olan bir çocuğun sünnet düğünü yapılıyordu. Hiç unutmam oturduğumuz evin karşısındaki bakkal dükkânında bayrak yarıya kadar indirilmiş, herkes mâtem içinde idi. Bilhassa babam Halil Fevzi Bey çok üzgün idi. O gün babam elimden tutarak beni sokak kapısının önüne çıkardı. Bakkal dükkânında yarıya kadar indirilmiş bayrağı gösterereek hem ağlıyor, hem de bana, "Kızım beni iyi dinle, bu bayrağın yarıya indirilmesi mâtem alâmetidir. Bugün milletimiz için en acı bir gündür. Sen çocuksun, anlayamıyorsun, büyüdüğün zaman benim bu sözlerimi hatırla! Çok acı günler yaşıyoruz.", bizim evin karşı tarafına düşen düğün evini gösterərek, "Bu deliler de düğün yapıyorlar" diye söylüyor, mütemadiyen ağlıyordu. Babam çok yakışıklı, mert bir adamdı. Ben onun hiçbir zaman ağladığını görmemiştim. O kadar üzgündüm ki sanki o parlak yaz güneşi bana kararmış gibi geliyordu. Olayları kavramaya, acı hakikatleri küçük yaşıma rağmen idrâk etmeğe çalışıyordum. Babamın ağlaması bana çok dokunuyordu. Babam bana birşeyler anlatıyor, cebinden mendilini çıkarıp gözlerini siliyordu. Ve bana, "Sen bu düğüne gidersen sakın yeni elbiselerini giyme!" diye tenbih etti. Ben de arkamdaki basma entarimi çıkarmadım. Bana kimse yeni elbiselerimi giydiremedi. Zaten babamın sözünden hiç çıkmazdım, kendisini çok severdim. Aradan yıllar geçti. Sünnet düğünü en acı, yaslı günümüze rastlayan bu akraba çocuğuna, sünnet olduğu günün, Sevr Andlaşmasının imzalandığı gün olduğunu söylediğim zaman o da çok üzüldü.

Çocukluğumun ve gençliğimin geçtiği Atatürk devri, ileriye attığım her adım, geleceğe güvenle baktığım her günüm, mes'ut ve mutlu yıllarımın en kıymetli hâtırasıdır."[4]

(4) Mustafa Sabri Efendi'nin karısının amcası kızı Hatice Hanım ve Hatice Hanım'ın kızı Sayın Semiha Omay'la Bursa'da Çelik Palas Otelinde yaptığımız mülâkatta öğrenilmiştir.

Dört meşîhat süresi toplamı 8 ay 21 gün tutmaktadır. Sadrazam Ahmed Tevfik Paşa'nın beyanına göre; bir gün sohbet sırasında Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi, Padişah Sultan Vahdeddin'e, Damad Ferid Paşa'nın devlet işlerindeki bilgisiz ve fena tutumundan şikâyet ederek onun yerine kendisinin getirilmesini ve işleri yoluna koymağa çalışacağını söylemiştir. Yine Mustafa Sabri Efendi, İzmir'in Türk orduları tarafından kurtarılıp, İstanbul'a girişleri sırasında, Ali Kemâl'le anlaşarak sadrazamlık isteyip müslüman ve ermenilerden ibaret bir ordu kurarak Türk ordusuna karşı gelmek isteğinde bulunmuş ise de gayesini gerçekleştirememiştir[2].

Millî Mücadele zafere ulaşınca, Mustafa Sabri Efendi de Lozan Andlaşması ile kabûl edilen yüzellilikler listesine[5] alındığından yurt dışına çıkmıştır. İstanbul'dan ayrıldıktan sonra bir süre Yunanistan'da Gümülcine'de bir köyde, ki kayınbabasının memleketidir, oğlu, iki kızı ve damatlariyle beraber ikamet etmiş ve orada "Yarın" isimli bir gazete yayınlamıştır. Bilâhare Hicaz Şerîfi Hüseyin'in çağrısı üzerine Mekke'ye gitmiş, Hac mevsiminden önce Kâbe'yi altın ve gümüş takonya giyerek, Şerif Hüseyin ile birlikte, yıkamıştır[4].

Fakat kısa bir süre sonra Mekke'de Şerif Hüseyin aleyhine çalışmaya başlamış, Sultan Vahdeddin adına okunmak üzere hutbe hazırlamış, ancak okumasına fırsat verilmeden Mekke'den koğulmuştur. Oradan Mısır'a gelmiş ve Kahire'ye yerleşmiştir. Önceleri çok malî sıkıntı çekmişse de sonradan Câmiü'l-Ezher'de müderrislik görevi verilmiş, ölünceye kadar müderris kalmış ve malî sıkıntısı giderilmiştir[4].

1938 yılında yüzelliliklerin affı üzerine Türkiye'ye dönmemiştir. Atatürk için, "O beni affetti ama ben onu affetmem" şeklinde konuştuğu rivayet edilmektedir[4]. 12 Mart 1954 (H. 7 Recep 1337) tarihinde Kahire'de ölmüştür. Oğlu İbrahim Sabri, halen, Libya'da Bingazi şehrinde, Şeria Fakültesi profesörüdür.

---

(5) Bakanlar Kurulunun 1.6.1340 tarihli kararında adları geçen 150 kişi arasında Mustafa Sabri Efendi 9. sırada ve oğlu İbrahim Sabri 113. sırada yer almışlardır. 150 kişilik liste Lozan Andlaşmasında mevcut değildir. Andlaşmada sadece genel aftan yararlanamayacak 150 kişilik kontenjan Cumhuriyet hükûmetine tanınmıştır. Cumhuriyet hükûmeti 1.6.1340 (M. 1924) tarihinde listeyi ilân etmiştir. Listede Mustafa Sabri Efendi'den başka şeyhülislâm ismi yoktur (Hayat Tarih Mecmuası, yıl 1, cilt 1, sayı 1, 1 Şubat 1969 tarihli mecmuada liste yeniden yayınlanmıştır).

Eserlerinde inkılâp düşmanlığı belirgin halde gözükmekte, İslâmî kural ve inançların sarsılmaması için düşüncelerini açıklamaktadır. Bununla beraber Mustafa Sabri Efendi, İslâm hukukunun son bilginlerindendir. Değerli eserleri olmakla beraber, aşağıda Arapça eserlerinde 5. sırada kayıtlı olanında, Atatürk aleyhine bâzı düşünceler ileri sürmüş, bu nedenle bu kitabının Türkiye'ye girmesi yasaklanmıştır.

Türkçe eserleri şunlardır:

1 — En-nekir alâ Münkirin Ni'meti Mineddîn ve'l-Hilâfeti ve'l-

2 — Yeni İslâm Müctehidlerinin Kıymet-i İlmiyesi, I. cilt, İstanbul'da basılmıştır.

3 — Dînî Müceddidler, 1 cilt, İstanbul'da Evkaf-ı İslâmiye Matbaasında basılmıştır. Sebil Yayınevi 1969 yılında yeniden bu kitabı yayınlamıştır.

4 — İslâm'da İmâmet-i Kübrâ: Yunanistan'da "Yarın" ismiyle yayınlanan gazetede tefrika edilmiş; fakat yarım kalmıştır.

5 — Savın Risâlesi: Süleyman Nazif'e cevaben kaleme alınmış ve "Yarın" gazetesinde tefrika suretiyle yayınlanmıştır.

6 — Yarın dergisindeki yazıları.

Arapça eserleri şunlardır:

1 — En-nekir alâ Münkirin Ni'meti Mineddîn ve'l-Hilâfeti ve'l-Ümmeti: 1 cilt, Beyrut'ta basılmıştır.

2 — Mes'elet-ü Tercümetü'l-Kur'ân: 1 cilt, Kahire'de basılmıştır.

3 — Müvkifü'l-Beşer: Tahte Sultâni'l-Kader: 1 cilt, Kahire'de basılmıştır.

4 — El-kavlü'l-Fasıl: 1 cilt, Kahire'de basılmıştır.

5 — Mevkufu'l-Aklı ve'l-İlmi ve'l-Alîm min Rabbi'l-Âlemîn ve Âbâdihi'l-Mürselîn: 4 cilt, Kahire'de basılmıştır.

6 — Kavli fi'l-Mer'eti: 1 cilt, Kahire'de basılmıştır[6].

---

(6) Ord. Prof. Ebu'l-Ülâ Mardin, Huzur Dersleri, c. II-III, s. 352. Mustafa Sabri, Dînî Müceddidler, Sebil Yayınevi, 1969, s. 12.

DÜRRİ-ZÂDE ABDULLAH BEYEFENDİ

(Dürrizâde Abdullah Beyefendi)

D. 1867 — Ö. 1923

Osmanlı devrinin yüz yirmi sekizinci şeyhülislâmıdır.

Soyu 62. Şeyhülislâm Dürrî Mehmed Efendi'ye dayanmaktadır. Sudurdan (vezirlerden) Rumeli Kazaskeri Dürrî-zâde Mehmed Dürrî Efendi'nin oğludur. 1867 (H. 1284) de İstanbul'da doğdu. İlk bilgilerini ve Kur'ân-ı Kerîm okumasını babasından öğrenmiş, Fatih Migun ve Sultan Selim okulunda (rüştiye) bilimsel ve fennî görüşler edindikten sonra pekiyi derece ile rüûs (diploma) almıştır. Arap edebiyatı ve Farsçayı özel öğretmenlerden öğrenmiş, Arapça ve şer'î hukuk bilgilerini, Fatih Camii dersiamlarından Eğinli İbrahim Hakkı Efendi'den edinerek icâzetnâme almıştır. 1882 (H. 1300) yılında İptida Hâric rütbesine erişerek İstanbul Müderrisi olmuş ve 1 Mayıs 1886 (H. 1302) da Fetvâ Dairesi Kalem Kâtipliğine atanmıştır.

İstanbul müderrisliğinden, 1888 (H. 1306) de Hareket Hâric, 1889 (H. 1307) da İptida Hâric, 1891 (H. 1309) de Musila-i Sahn, 1892 (H. 1310) de İptida Altmışlı, yine aynı yıl içinde Musıla-i Süleymaniye ve arkasından Hâmise-i Süleymaniye'ye yükselmiş, 1895 (H. 1313) de Bilâd-ı Hamse ve 1897 (H. 1315) yılında Harameyn Muhteremeyn pâyesine erişmiş, 1900 (H. 1318) tarihinde İstanbul pâyesine, akabinde 1902 (H. 1320) de Anadolu pâyesine ulaşmıştır. 16 Nisan 1902 (H. 1317) de Meclis-i Tetkikat-ı Şer'iye (Şer'î Tetkikler Meclisi) üyeliğini almış ve 8 Eylül 1910 (H. 1325) da Anadolu Kazaskerliğine atanmıştır. 4 Eylül 1912 (H. 1327) de görevinden istifa ile ayrılmış, 1919 (H. 1334) yılında Defter-i Hakanî Şer'î memurluğuna ve 1 Şubat 1920'de Şeyhülislâmlık Müsteşarlığına getirilmiştir.

Abdullah Beyefendi, İttihat ve Terakki Partisinin hâkim bulunduğu sırada, yâni 4 Eylül 1912'den 1919 yılına kadar, devlet hizmeti dışında bırakılmıştır. Damad Ferid Paşa'nın 4. Kabinesinde 5 Nisan 1920'de şeyhülislâm olmuş ve 3 ay 25 günlük meşîhattan

sonra kabinenin 30 Temmuz 1920'de istifasiyle meşîhattan ayrılmıştır.

Sadrazam Damad Ferid Paşa, Arnavut asıllıdır. Hükûmeti zamanında, itilâf devletleri komiserleri, Padişah Sultan Vahdeddin'in huzuruna çıkarak, Anadolu'da başlayan millî mücadelenin bastırılması ve söndürülmesi ile İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinin mâzur gösterilmesi için gerekli tedbirin alınmasını istemişlerdir. Aynı istek, daha önceki Salih Paşa Hükûmeti zamanında da yapılmışsa da o zaman reddedilmiş ve hükûmet istifa etmiş bulunuyordu.

Sadrazam Damad Ferid Paşa "Kuvve-i İnzibatiye" ismiyle hilâfet ordusu teşkil etmiş ve Anadolu'ya sevketmiştir. Hükûmet, bu askerî eylemlere paralel olarak dînî yönden de Şeyhülislâm Abdullah Efendi'den destek bulmuş, Millî Mücadeleye atılan kumandan ve idarecileri, ezcümle Atatürk ve arkadaşlarını, vatan hainleri addeden, onların idamlarını öngören ünlü fetvâyı Abdullah Beyefendi'den alarak Anadolu'ya ve diğer bütün İslâm ülkelerine dağılmıştır[1].

(1) İdam fetvâsı:

Sebebi nizab-ı âlem olan Halîfe-i İslâm edama'llâhü teâlâ ilâ yevmilkıyâme hazretleri'nin taht-ı velâyetinde bulunan bilâd-i islâmiyede bâzı eşhas-ı şerîre ittifak ve ittihat ve kendilerine rüesâ intihap ederek tebeai sadıkai şâhâneyi hiyel ve tezvirat ile iğfâl ve idlâle ve bilâ emr-i âli ahaliden asker cem'ine kıyam edip zâhirde askerî iaşe ve techiz bahanesiyle ve hakikatte cem'i mal sevdasiyle hilâf-ı şer-i şerîf ve mugayiri emr-i münîf birtakım garamat ve vergiler tarh ve tevzi ve envaı tazyik ve işkence, nâsın emvâl ve eşyasını gasb-u garet ve bu veçhile ibâdullâha zulmü itiyat ve tecrime cesaret ve memâlik-i mahrusenin bâzı kura ve bilâdına hücum ile tahrip ve hâk ile yeksan ve tebeai sadıkadan nice nüfus-u masumeyi katil ve itlâf ve dimai mahkuneyi sefk ve iraka ettikleri ve cânib-i emîri'l-mü'minînden mansup bâzı memurin-i ilmiye ve askeriye ve mülkiyeyi hotbehot azil ve kendi hempalarını nasp ve merkez-i hilâfet ile memâlik-i mahrusenin muvasalât ve münakalât ve muhaberatını kat' ve taraf-ı devletten sâdır olan evamirin icrasını men, merkezi diğer memâlikten tecrit ile şevket-i hilâfeti kesr ve tevhin kastederek makâm-ı muallâ-yı imamete ihanet etmekle itâat-i imamdan hurûc ve devlet-i âliyenin nizam ve intizamını ve bilâdın asayişini ihlâl için neşri eracif ve işaai ekâzip ile nasi fitneye saik ve saii bifesat oldukları zâhir ve mütehakkık olan rüesa-yı mezburun ile âvan ve etbaı bağîler olup dağılmaları hakkında sâdır olan emr-i âlîden sonra hâlâ inat ve fesatlarında ısrar ederler ise mezburların hıyânetlerinden tathiri bilât ve şer ve mazarratlarından tahlisi ibat olup (Fekatilû elletî tebgî hattâ tefie ilâ emrillâh) nass-ı kerîmi mucibince katl-ü kıtâlleri meşrû ve farz olur mu? Beyan buyrula.

El-cevap: Allâh-ü Teâlâ âlem olur.

Fakat bu fetvâ, mahallî bâzı ayaklanma olaylarına sebebiyet vermişse de Atatürk ve arkadaşları ona karşı, Ankara Müftüsü Rifat Efendi'den karşı fetvâlar almışlar ve etkisini azaltmışlardır.

Bu suretle memâlik-i mahruse-i şâhânede harp ve darbe kudretleri bulunan müslümanlar imâm-ı âdil halîfemiz Sultan Mehmed Vahdeddin Han Hazretlerinin etrafında toplanıp mukatele için vâki olan dâvet emrine icâbet ve bugati mezburun ile mukatele etmeleri vâcip olur mu? Beyan buyrula.

El-cevap: Allâh-ü Teâlâ âlem olur.

Bu suretle halîfe-i müşârünileyh hazretleri tarafından bugati mezburun ile mukatele için tâyin olunan askerler mukateleden imtina ve firar eyleseler mürtekib-i kebîre ve âsim olup dünyada tâzir-i şedîde ve ukbâda azâb-ı elîme müstehak olurlar mı? Beyan buyrula.

El-cevap: Allâh-ü Teâlâ âlem olur.

Bu suretle halîfenin asâkirinden olup da bugati katledenler gazi ve bugat tarafından katlolunanlar şehit ve müsap olurlar mı? Beyan buyrula.

El-cevap: Allâh-ü Teâlâ âlem olur.

Bu suretle bugat ile muharebe hakkında sâdır olan emr-i sultânî'ye itâat etmeyen müslümanlar âsım ve tâzir-i şer'îye müstehak olurlar mı? Beyan buyrula.

El-cevap: Allâh-ü Teâlâ âlem olur.

Ketebehülfakir Dürrizâde
Esseyyit Abdullah ufiye anhüma

(Reşat Ekrem, Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülâsyonlar, s. 270).

Türkçe tercümesi:

Âlemin nizamına sebep olan İslâm Halîfesi (Allah kıyamete kadar daim etsin) Hazretlerinin velâyeti (hükmü) altında bulunan Müslüman memleketlerinde, bâzı şerir kimseler, aralarında, anlaşıp birleşerek ve kendilerine reisler seçerek Padişahın sâdık tebaasını hile ve tezvirlerle aldatıp yoldan çıkarmağa ve yüksek yerden emir almadan asker toplamağa kalkışıp, zâhirde askeri beslemek ve teçhiz etmek bahanesiyle, hakikatte ise mal toplamak sevdasiyle, şerîata ve Halîfenin emrine aykırı olarak birtakım resimler ve vergiler alıp ve türlü tazyik ve işkencelerle halkın mal ve eşyasını zabt ve yağma ve bu veçhile, Allah'ın kullarına zulüm işlemeyi ve onları suçlandırmayı âdet edindikleri ve Osmanlı ülkesinin bâzı köy ve kasabalarına hücum ile bunları yakıp toprakla bir ettikleri ve sâdık tebaadan, nice masum kimseleri öldürüp kanlarını akıttıkları ve Mü'minlerin Emîri tarafından gönderilmiş ilmî, mülkî ve askerî memurları kendi başlarına azil ve yerlerine kendilerine ayak uyduran kimseleri tâyin eyledikleri ve Hilâfet Merkezi ile diğer Osmanlı memleketlerinin ulaştırma vasıtalarını ve muharebelerini kesip, devlet tarafından verilmiş olan emirlerin yerine getirilmesine mâni oldukları ve merkezi, memleketin diğer kısımlarından ayırarak Hilâfetin şevket ve kuvvetini kırmağa kast ve İma-

Tevfik Paşa baş delege olarak Sevr Andlaşmasını imza için Paris'e giderken, Şeyhülislâm Abdullah Beyefendi devletin hak ve menfaatlarını iyi korumasını temenni etmiştir. Ancak Tevfik Paşa'nın bu andlaşmayı milletin şeref ve istiklâlini kaldırdığı düşüncesiyle imzalamadan dönmesini beğenmiş olmasına rağmen aynı andlaşmayı, Damad Ferid Paşa'nın imzalamasını olumlu karşılamıştır.

22 Temmuz 1920'de Yıldız Sarayında padişahın da hazır bulunduğu Saltanat Şûrası toplantısında Sevr Andlaşmasını imzalayarak

---

metin yüksek makamına (Hilâfet) ihanet eylemek suretiyle İmam'ın emrinden çıkıp, devletimizin nizam ve intizamını ve memleketlerin asayişini bozmak için, türlü yalanları ortaya atarak ve insanları fitneye düşürerek fesat işledikleri meydana çıkan bu reislerle onlara yardım eden ve uymuş olanlar, birtakım "âsi"ler olup, dağılmaları için verilen emirden sonra hâlâ inat ve fesatlarında ısrar ederlerse, bunların kötülüklerinden memleketleri temizlemek ve şer zararlarından Tanrı kullarını kurtarmak vâcip olup, âyet-i kerîme gereğince tek başlarına ve hep birden öldürülmeleri meşru ve farz olur mu? Bildirile...

Cevap: Allah daha iyi bilir ki olur...

Bu suretle Padişahımızın memleketlerinde savaşmağa kudretleri bulunan müslümanlar, âdil imam olan Halifemiz Sultan Mehmed Vahdeddin Han Hazretlerinin etrafında toplanıp vuruşmak için yaptığı dâveti kabûl etmek ve verdiği emre uyarak, bu âsilerle vuruşmak vâcip olur mu? Bildirile...

Cevap: Allah daha iyi bilir ki olur...

Bu suretle, Halîfe Hazretleri tarafından bu âsi ve bagilerle vuruşmak için tâyin olunan askerler, bu vuruşmayı kabûl etmiyerek kaçmış olsalar, büyük günah işlemiş olup, dünyada cezaya ve âhirette azaba müstehak olurlar mı? Bildirile...

Cevap: Allah daha iyi bilir ki olurlar...

Bu suretle, Halifenin askerlerinden olup, bu bagileri öldürenler gazi ve bagiler tarafından öldürülenler şehid olup sevaba ererler mi? Bildirile...

Cevap: Allah daha iyi bilir ki olurlar...

Bu suretle, bagilerle savaşılması hakkındaki Sultan'ın emrine itaat etmeyen müslümanlar, günah işlemiş sayılır ve şeriatın tâzirine uğramağa müstehak olurlar mı? Bildirile...

Cevap: Allah daha iyi bilir ki olurlar...

Yazan Fakir
Dürrizâde Seyyid Abdullah
(Allah affetsin)

(Selâhattin Güngör, Atatürk'e Kafa Tutanlar, 2. Kitap, s. 32).

kabûl etmiştir. Toplantıda bulunan eski Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi de olumlu oy kullanmıştır. Yalnız topçu feriki Rıza Paşa çekimser kalmıştı[1].

Abdullah Beyefendi, Damad Ferid Paşa ve hükûmetinin aldığı her tedbiri iyi karşılamış olmasına, dinî yönden halk üzerine baskıda bulunmasına rağmen millî mücadele tutununca ve başarıya ulaşınca, Anadolu ile Saray'ın ilişkisi tamamen kesilmiştir. İstanbul Hükûmetinin artık hiçbir fonksiyonu kalmadığı anlaşıldığında, Damad Ferid Paşa Kabinesi istifa etmiş, Abdullah Beyefendi'nin meşîhat süresi de böylece sona ermiştir.

Ne yazık ki gaflet içinde bulunan Padişah Sultan Mehmed Vahdeddin, yeniden, Damad Ferid Paşa'yı hükûmeti kurmaya memur etmiş, fakat Sadrazam bu defa Abdullah Beyefendi'yi yeni kabinesine şeyhülislâm olarak almamış, eski Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi'yi tercih etmiştir.

Anadolu'da başlayan millî mücadele zaferle sonuçlanınca, Abdullah Beyefendi yurt dışına kaçmış, Hicaz'a Şerif Hüseyin'in yanına gitmiş ve 1923 (H. 1339) de orada ölmüştür.

Abdullah Beyefendi'nin sağ olan kızları, babalarından ötürü emekli maaşı almak için Diyanet İşleri Başkanlığına müracaatta bulunmuşlardır.

Babası vezir olduğu için "Beyefendi" diye anılmaktadır.

Kaynaklarda eseri hakkında bilgiye rastlanmamıştır.

---

(1) Bkz. Sayfa 256, Dipnot 3.

MEHMED NURİ MEDENÎ EFENDİ

(Mehmet Nuri Medeni Efendi)

D. 1859 — Ö. 1927

Osmanlı devrinin yüz yirmi dokuzuncu şeyhülislâmıdır.

Rumeli Kazaskeri, Meclis-i Tetkikat-ı Şer'iye ve Meclis-i İntihap Hükkâm-ı Şer'î Başkanı, aynı zamanda Saray Müneccimbaşısı Tarsusî-zâde Hacı Kâmil Efendi'nin oğludur. Annesi Hatice Hanım'dır. Babası Medine'de görevli iken annesi kendisine hamile kaldığından doğumunda Mehmed Nuri Medenî ismi verilmiştir. 1859 (H. 1276) da İstanbul'da doğdu. Bilim başlangıcı bilgilerini sübyan okulunda, sarf, nahiv, ures, ferâiz, mantık, fıkıh, usûl-i fıkıh, tefsir ve hadîs-i şerîf ile fen bilgilerini özel öğretmenlerden aldığı derslerle elde etti. Nüvvab mektebi (kadı okulu) ni de bitirerek 3. sınıf diploma aldı. 1880 (H. 1298) de İptida Hâric rüûs'unu temin ile İstanbul Müderrisi oldu. 1 Ocak 1882 (H. 1298) de Rumeli Kazaskeri ve Vekai Şer'iye Kâtipliği muavinliğine, arkasından veznedarlığa ve 13 Şubat 1884'de Mahfel-i Şerîat Muavinliğine atandı. İstanbul müderrisliği görevi 1886 (H. 1304) da İptida Dâhil ve 1888 (H. 1306) de Hareket Dâhil, 1889 (H. 1307) da İptida Altmışlı müderrisliğine yükseldi. 1890 (H. 1308) da Mahrec, 1895 (H. 1313) yılında Haremeyn, 1900 (H. 1318) de de İstanbul pâyesine ulaştı. 27 Nisan 1899 (H. 1314) da Evkaf-ı Hümayun Müsteşarı Yardımcılığına getirildi ise de asilin 21 Ekim 1899'da gelmesiyle görevden alındı. 16 Nisan 1900 (R. 1319) de Edirne Merkez Şer'î Hâkimliğine ve 8 Mayıs 1903 (R. 1322) de Emvâl ve Eytâm Müdürlüğüne atandı.

1 Eylûl 1906 (R. 1325) da Gassam (mirasçılar arasında miras taksim eden ve yetimlerin hakkını koruyan şerîat memurluğu) Müdürlüğüne ve 7 Ocak 1907 tarihinde de İstanbul Evkaf Mahkemesi Kadılığına, 17 Ocak 1907'de Şer'î Tetkikler Meclisi (Meclis-i Tetkikat-ı Şer'iye) üyeliğine getirildi. 26 Ocak 1907 tarihinde istifa eyledi. 22 Mart 1909 (R. 1328) da Mısır Kadılığına atandı. 26 Ağustos 1912 (R. 1331) de görevi Adana Kadılığına naklediIdi. Fakat 5 Eylûl 1912 (R. 1331) de istifa etti. Kendisine devamlı olarak Mı-

sır'da ikâmet etmesi için yapılan teklifleri reddeden Mehmed Nuri Efendi, Balkan Harbi ve İtalyanların 12 Adaları işgali sebebiyle kapanmış bulunan Çanakkale Boğazını geçemeyerek Dedeağaç yolu ile İstanbul'a döndü. Görevi 10 Mayıs 1917 (R. 1336) de Anadolu Kazaskerliğine yükseldi. Arkasından Rumeli Kazaskeri oldu. 26 Eylûl 1920 (R. 1336) de Damad Ferid Paşa'nın beşinci kabinesinden istifa eden Mustafa Sabri Efendi yerine, Meşîhat Makamı'na getirildi. Damad Ferid Paşa'nın 17 Ekim 1920'de istifasından sonra iktidara gelen Ahmed Tevfik Paşa'nın dördüncü ve sonuncu kabinesinde de şeyhülislâm olarak kaldı. 2 Kasım 1922 (R. 1338) tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından İstanbul Hükûmetinin görevine son verilmesi üzerine Ahmed Tevfik Paşa Kabinesiyle birlikte Mehmed Nuri Medenî Efendi'nin şeyhülislâmlığı da sona erdi.

Böylece ismi Türk tarihinde "Son Şeyhülislâm" olarak kaldı. Mehmed Nuri Efendi'nin her iki kabinedeki meşîhat süresi toplamı 2 yıl 1 ay 8 gündür.

Mehmed Nuri Efendi, Ahmed Tevfik Paşa Kabinesinde Millî Mücadele lehine olan tutumu ve kararları destekledi. İstanbul Hükûmeti delegesi Ahmed Tevfik Paşa, Londra Konferansında Türkiye Büyük Millet Meclisi delegeleri ile karşılaştığı zaman, seksen yaşında hasta ve halsiz vaziyette bulunuyordu.

İngiliz delegasyon Başkanı Loid Corc, önce kendisine söz vermiş, Paşa ise, "Söz asıl milletvekillerine aittir. Binaenaleyh Anadolu heyetine söz verilmesini teklif ve rica ederim." demekle, samimî kanaatlarını ortaya koymuştu.

Nitekim, İstanbul'a döndükten sonra kabine tadiline lüzum görülmüş, Ahmed Tevfik Paşa 21 Ekim 1920'de Sadrazamlığa gelince, kendisiyle aynı görüşte olan Mehmed Nuri Medenî Efendi'yi de Meşîhat Makamı'nda bırakmıştır.

Mehmed Nuri Medenî Efendi böylece 20 gün kadar Damad Ferid Paşa Kabinesinde şeyhülislâmlık yapmış, geri kalan 2 sene 14 günde Ahmed Tevfik Paşa Kabinesinde Meşîhat Makamı'nı yönetmiştir.

Ahmed Tevfik Paşa Kabinesinde bir süre Evkaf Nâzırlığını da vekâleten idare etmişse de sonradan yorgunluğu sebebiyle Nâzır Vekilliğini bırakmıştır.

Cumhuriyet Hükûmetinin bütün Türkiye'ye hâkim olması üzerine Mehmed Nuri Efendi'ye gerek Damad Ferid Paşa'yla birlikte çalışması, gerekse yaşlılığı sebebiyle, başka bir görev verilmemiş, kendisi yüzellilikler listesine dâhil edilmemiş, son günlerini Üsküdar'daki yalısında ilgisizlik ve yalnızlık içinde geçirmiştir. 1927 yılı Ağustos ayında bir Salı günü Üsküdar'daki evinde ölmüş ve Karacaahmet Mezarlığına gömülmüştür[1].

Mehmed Nuri Medenî Efendi şapka ve kıyafet devrimini benimsememiş, hiç şapka giymemiş, yakınları olan din adamlarına fes ve sarığın daha uygun olduğunu savunmaya çalışmıştır.

Dürüst, bilgili, fakirleri koruyan bir kişiliğe sahipti. Millî Mücadeleye karşı menfî bir tutumu tesbit edilememiştir.

Üç kız ve bir oğlu olmuştur. Halen kızlarından Şefika Seniha Oskay Hanımefendi hayattadır.

Kaynaklarda eseri hakkında bilgiye rastlanmamıştır.

(1) Metinde geçen bâzı bilgiler ile ölüm tarihi, torunlarından Sayın Süheylâ Danışman'dan temin edilmiştir.

MEŞİHAT SÜRELERİ

Molla Mehmet Şemsettin Fenârî Efendi	1424—1431
Molla Fahrettin Acemî Efendi	1431—1460
Molla Hüsrev Mehmet Efendi	1460—1480
Molla Gürânî Ahmet Şemsettin Efendi	1480—1488
Molla Abdülkerim Efendi	1488—1495
Çelebi Arap Alâettin Efendi	1495—1496
Efdalzade Hamidüddin Efendi	1496—1503
Zembilli Ali Efendi	1503—1526
Ibni Kemal (Kemâl Paşazade Ahmet Şemsettin Efendi)	1526—16.4.1533
Sadi Sadullah Çelebi Efendi	17.4.1533—21.2.1538
Koca Çivizade Mehmet Muhittin Efendi	21.2.1538—Ekim-Kasım 1542
Hamitli Abdülkadir Çelebi Efendi	—Ekim—Kasım—1542—Ocak 1543
Fenârîzade Muhittin Efendi	—Ocak 1543—Ekim—1545 - istifa
Mehmet Ebussuut Efendi	—Ekim 1545—22.8.1574 - ölüm
Konyalı Hamit Mahmut Efendi	23.8.1574—16.10.1577 - ölüm
Kadızade Ahmet Şemsettin Efendi	18.10.1577—25.5.1580 - ölüm
Mâlûlzade Mehmet Efendi	25.5.1580—21.1.1582 - istifa
Çivizade Mehmet Efendi	21.1.1582—6.5.1587 - ölüm
Müeyyedzade Abdülkadir Efendi	6.5.1587—2.4.1589 - azil
Bostanzade Mehmet Efendi (1. kez)	3.4.1589—10.5.1592 - azil
Bayramzade Zekeriya Efendi	10.5.1592—11.7.1593 - ölüm
Bostanzade Mehmet Efendi (2. kez)	11.7.1593—1.4.1598 - ölüm
Hoca Sadettin Efendi	1.4.1598—30.9.1599 - ölüm
Cafer Efendizade Sunullah Efendi (1. kez)	2.10.1599—2.8.1601 - azil
Hoca Sadettinzade Şerif Mehmet Efendi (1. kez)	2.8.1601—4.1.1603 - azil
Cafer Efendizade Sunullah Efendi (2. kez)	4.1.1603—8.2.1603 - azil
Ebülmeyamin Mustafa Efendi (1. kez)	8.2.1603—8.6.1604 - azil
Cafer Efendizade Sunullah Efendi (3. kez)	8.6.1604—28.7.1606 - azil
Ebülmeyamin Mustafa Efendi (2. kez)	28.7.1606—23.11.1606 - ölüm
Cafer Efendizade Sunullah Efendi (4. kez)	23.11.1606—5.6.1608 - azil
Hoca Sadettinzade Şerif Mehmet Efendi (2. kez)	5.6.1608—2.7.1615 - ölüm
Hoca Sadettinzade Mehmet Esat Efendi (1. kez)	2.7.1615—21.5.1622 - istifa
Şeyhülislâm Yahya Efendi (1. kez)	21.5.1622—4.10.1623 - azil
Hoca Sadettinzade Mehmet Esat Efendi (2. kez)	4.10.1623—22.5.1625 - ölüm
Şeyhülislâm Yahya Efendi (2. kez)	22.5.1625—10.2.1632 - azil
Ahizade Mehmet Hüseyin Efendi	10.2.1632—7.1.1634 - azil
Şeyhülislâm Yahya Efendi (3. kez)	7.1.1634 - 27.2.1644 - ölüm
Ebu Sait Mehmet Efendi (1. kez)	27.2.1644 - 16.1.1646 - azil
Muit Ahmet Efendi	16.1.1646 - 25.4.1647 - ölüm
Hacı Abdurrahim Efendi	25.4.1647 - 18.7.1649 - azil
Mehmet Bahai Efendi (1. kez)	18.7.1649—2.5.1651 - azil
Karaçelebizade Abdülaziz Efendi	2.5.1651—3.9.1651 - azil
Ebu Sait Mehmet Efendi (2. kez)	3.9.1651—16.8.1652 - azil

Mehmet Bahai Efendi (2. kez)	16.8.1652—2.1.1654 - azil
Ebu Sait Mehmet Efendi (3. kez)	2.1.1654—11.5.1655 - azil
Hüsamzade Abdurrahman Efendi	11.5.1655—5.3.1656 - istifa
Memikzade Mustafa Efendi	5.3.1656—5.3.1656 - azil
Hocazade Mesut Efendi	5.3.1656—17.7.1656 - azil
Hanefi Mehmet Efendi	17.7.1656—21.11.1656 - azil
Balizade Mustafa Efendi	21.11.1656—23.5.1657 - azil
Bolevi Mustafa Efendi	23.5.1657—20.3.1659 - azil
Esiri Mehmet Efendi	20.3.1659—3.2.1662 - azil
Sunizade Mehmet Emin Efendi	3.2.1662—21.11.1662 - azil
Minkarizade Yahya Efendi	21.11.1662—21.2.1674 - ölüm
Çatalcalı Ali Efendi (1. kez)	21.2.1674—26.9.1686 - azil
Ankaralı Mehmet Efendi	27.9.1686—2.11.1687 - ölüm
Debbağzade Mehmet Efendi (1. kez)	2.11.1687—13.2.1688 - azil
Seyyit Feyzullah Efendi (1. kez)	14.2.1688—2.3.1688 - azil
Debbağzade Mehmet Efendi (2. kez)	2.3.1688—25.6.1690 - azil
Ebu Saitzade Feyzullah Feyzi Efendi	25.6.1690—9.3.1692 - azil
Çatalcalı Ali Efendi (2. kez)	10.3.1692—19.4.1692 - ölüm
Ebu Saidzade Feyzullah Feyzi Efendi (2. kez)	19.4.1692—22.6.1694 - azil
Sadrettinzade Sadık Mehmet Efendi (1. kez)	22.6.1694—20.3.1695 - azil
Imam Mehmet Efendi (1. kez)	20.3.1694—25.5.1695 - azil
Seyyit Feyzullah Efendi (2. kez)	25.5.1695—27.7.1703 - azil
Paşmakçızade Seyyit Ali Efendi* (1. kez)	23.7.1703—23.8.1703 - istifa
İmam Mehmet Efendi (2. kez)	25.7.1703—26.1.1704 - azil
Paşmakçızade Seyyit Ali Efendi (2. kez)	26.1.1704—1.2.1707 - azil
Sadrettinzade Sadık Mehmet Efendi	1.2.1707—25.1.1708 - azil
Ebezade Abdullah Efendi (1. kez)	25.1.1708—16.7.1710 - azil
Paşmakçızade Seyyit Ali Efendi (3. kez)	16.7.1710—22.2.1712 - ölüm
Ebezade Abdullah Efendi	13.2.1712—14.3.1713 - azil
Mehmet Ataullah Efendi	14.3.1713—20.5.1713 - azil
İmam Mahmut Efendi	20.5.1713—15.12.1714 - azil
Mirza Mustafa Efendi	15.12.1714—27.6.1715 - azil
Menteşzade Abdürrahim Efendi	27.6.1715—3.12.1716 - azil
Kara İsmail Naim Efendi	9.12.1716—6.5.1718 - azil
Yenişehirli Abdullah Efendi	6.5.1718—30.9.1730 - azil
Mirzazade Mehmet Efendi	30.9.1730—17.5.1731 - istifa
Paşmakçızade Abdullah Efendi	17.5.1731—24.2.1732 - azil
Ebülhayr Ahmet Efendi	24.2.1732—22.10.1733 - azil
İsmail Efendizade İshak Efendi	22.10.1733—31.10.1734 - ölüm
Dürri Mehmet Efendi	31.10.1734—13.4.1736 - azil
Feyzullah Efendizade Mustafa Efendi	13.4.1736—4.3.1745 - ölüm
Pirizade Mehmet Sahip Efendi	6.3.1745—5.4.1746 - azil
Hayatizade Mehmet Emin Efendi	5.4.1746—25.10.1746 - azil
Mehmet Zeyni Efendi	25.10.1746—20.7.1748 - azil
İsrail Efendizade Mehmet Esat Efendi	20.7.1748—11.8.1748 - azil
Kara Halil Efendizade Mehmet Sait Efendi	11.8.1749—2.6.1750 - azil

(*) Bkz. Sayfa 277, dip not *, **

Feyzullah Efendizade Murtaza Efendi	2.6.1750—12.1.1755 - azil
Vassaf Abdullah Efendi	12.1.1755—8.6.1755 - azil
Damatzade Feyzullah Efendi (1. kez)	8.6.1755—26.7.1756 - azil
Dürrizade Mustafa Efendi (1. kez)	26.7.1756—18.2.1757 - azil
Damatzade Feyzullah Efendi (2. kez)	18.2.1757—26.1.1758 - azil
Mehmet Salih Efendi	26.1.1758—30.6.1759 - azil
Çelebizade İsmail Asım Efendi	30.6.1759—16.2.1760 - ölüm
Hacı Veliyüddin Efendi (1. kez)	17.2.1760—6.9.1761 - azil
Ebubekir Efendizade Ahmet Efendi	6.9.1761—29.4.1762 - azil
Dürrizade Mustafa Efendi (2. kez)	29.4.1762—23.4.1767 - azil
Hacı Veliyüddin Efendi (2. kez)	23.4.1767—25.10.1768 - ölüm
Pirizade Mehmet Sahip Efendi	25.10.1768—2.3.1770 - ölüm
Mirzazade Mehmet Sait Efendi	2.3.1770—20.8.1773 - istifa
Şerifzade Mehmet Şerif Efendi	20.8.1773—27.2.1774 - azil
Dürrizade Mustafa Efendi (3. kez)	27.2.1774—29.9.1774 - azil
İvaz Mehmet Paşazade İbrahim Beyefendi (1. kez)	29.9.1774—28.7.1775 - azil
Camgöz Mehmet Emin Efendi	28.7.1775—1.12.1776 - azil
Vassafzade Mehmet Esat Efendi	1.12.1776—20.7.1778 - azil
İshak Efendizade Mehmet Şerif Efendi (1. kez)	20.7.1778—12.9.1782 - istifa
Karahisarlı Seyyit İbrahim Efendi	12.9.1782 - 19.5.1783 - ölüm
Dürrizade Mehmet Ataullah Efendi	19.5.1783—31.3.1785 - azil
Ivaz Mehmet Paşazade İbrahim Beyefendi (2. kez)	31.3.1785—22.6.1785 - azil
Arapzade Ahmet Ataullah Efendi	22.6.1785—22.8.1785 - ölüm
Dürrizade Mehmet Arif Efendi (1. kez)	23.8.1785—10.2.1786 - azil
Müftüzade Ahmet Efendi	10.2.1786—24.11.1787 - azil
Mekki Mehmet Efendi (1. kez)	24.11.1787—4.3.1788 - azil
Seyyit Mehmet Kâmil Efendi	4.3.1788—19.8.1789 - azil
İshak Efendizade Mehmet Şerif Efendi (2. kez)	19.8.1789—17.10.1789 - azil
Hamidizade Mustafa Efendi	17.10.1789—13.3.1791 - azil
Seyyit Yahya Tevfik Efendi	14.3.1791—27.3.1791 - ölüm
Mekki Mehmet Efendi (2. kez)	27.3.1791—12.7.1792 - azil
Dürrizade Mehmet Arif Efendi (2. kez)	12.7.1792—30.8.1798 - azil
Mustafa Aşir Efendi	30.8.1798—11.7.1800 - azil
Samanizade Ömer Hulusi Efendi (1. kez)	11.7.1800—21.5.1803 - azil
Salihzade Ahmet Esat Efendi (1. kez)	21.5.1803—14.11.1806 - azil
Şerifzade Mehmet Ataullah Efendi (1. kez)	14.11.1806—13.7.1807 - azil
Samanizade Ömer Hulusi Efendi (2. kez)	13.7.1807—14.7.1807 - istifa
Şerifzade Mehmet Ataullah Efendi (2. kez)	14.7.1807—21.7.1808 - azil
Arapzade Mehmet Arif Efendi	21.7.1808—15.8.1808 - azil
Salihzade Ahmet Esat Efendi (2. kez)	15.8.1808—22.11.1808 - azil
Dürrizade Abdullah Efendi (1. kez)	22.11.1808—22.9.1810 - azil
Samanizade Ömer Hulûsi Efendi (3. kez)	22.9.1810—11.6.1812 - istifa
Dürrizade Abdullah Efendi (2. kez)	12.6.1812—22.3.1815 - azil
Mehmet Zeyni Efendi	22.3.1815—27.1.1818 - azil
Mekkizade Mustafa Asım Efendi (1. kez)	27.1.1818—3.9.1819 - azil
Çerkez Hacı Halil Efendi	3.9.1819—28.3.1821 - azil
Yasincizade Abdülvahab Efendi (1. kez)	28.3.1821—10.11.1822 - azil
Sıddıkîzade Ahmet Reşit Efendi	10.11.1822—25.9.1823 - azil

Mekkizade Mustafa Asım Efendi (2. kez)	25.9.1823—26.11.1825 - azil
Kadızade Mehmet Tahir Efendi	26.11.1825—6.5.1828 - istifa
Yasincizade Abdülvahab Efendi (2. kez)	6.5.1828—8.2.1833 - azil
Mekkizade Mustafa Asım Efendi (3. kez)	8.2.1833—20.11.1846 - ölüm
Ahmet Arif Hikmet Beyefendi	21.11.1846—21.3.1854 - azil
Meşrebzade Mehmet Arif Efendi	21.3.1854—27.12.1858 - ölüm
Seyyit Mehmet Sadettin Efendi	27.12.1858—23.11.1863 - azil
Atıfzade Ömer Hüsamettin Efendi	23.11.1863—9.8.1866 - azil
Hacı Mehmet Refik Efendi	9.8.1866—30.4.1868 - azil
Akşehirli Hasan Fehmi Efendi (1. kez)	30.4.1868—17.9.1871 - azil
Mir Ahmet Muhtar Beyefendi (1. kez)	17.9.1871—5.11.1872 - azil
Turşucuzade Ahmet Muhtar Efendi	6.11.1872—11.6.1874 - azil
İmam Hasan Hayrullah Efendi (1. kez)	11.6.1874—19.7.1874 - azil
Akşehirli Hasan Fehmi Efendi (2. kez)	19.7.1874—11.5.1876 - azil
İmam Hasan Hayrullah Efendi (2. kez)	12.5.1876—26.7.1877 - azil
Hacı Kara Halil Efendi	26.7.1877—18.4.1878 - azil
Mir Ahmet Muhtar Beyefendi (2. kez)	18.4.1878—4.12.1878 - azil
Uryanizade Ahmet Esat Efendi	4.12.1878—17.1.1889 - ölüm
Bodrumlu Hacı Ömer Lütfi Efendi	18.1.1889—3.9.1891 - azil
Halit Efendizade Mehmet Cemalettin Efendi (1. kez)	4.9.1891—4.8.1908 - istifa
Halit Efendizade Mehmet Cemalettin Efendi (2. kez)	5.8.1908—14.2.1909 - istifa
Mehmet Ziyaettin Efendi (1. kez)	14.2.1909—13.4.1909 - istifa
Mehmet Ziyaettin Efendi (2. kez)	14.4.1909—5.5.1909 - istifa
Mehmet Sahip Molla Beyefendi	5.5.1909—12.1.1910 - istifa
Çelebizade Hüseyin Hüsnü Efendi	12.1.1910—12.7.1910 - azil
Musa Kâzım Efendi (1. kez)	12.7.1910—29.11.1911 - istifa
Musa Kâzım Efendi (2. kez)	30.11.1911—30.12.1911 - istifa
Abdurrahman Nesip Efendi	31.12.1911—16.7.1912 - istifa
Halit Efendizade Mehmet Cemalettin Ef. (3. kez)	22.7.1912—29.10.1912 - istifa
Halit Efendizade Mehmet Cemalettin Ef. (4. kez)	29.10.1912—23.1.1913 - iskat
Mehmet Esat Efendi (1. kez)	24.1.1913—11.6.1913 - iskat
Mehmet Esat Efendi (2. kez)	12.6.1913—15.3.1914 - istifa
Mustafa Hayri Efendi	16.3.1914—6.5.1916 - istifa
Musa Kâzım Efendi (3. kez)	8.5.1916—3.2.1917 - istifa
Musa Kâzım Efendi (4. kez)	4.2.1917—8.10.1918 - istifa
Dağıstanlı Ömer Hulûsi Efendi	14.10.1918—8.11.1918 - istifa
Haydarîzade İbrahim Efendi (1. kez)	11.11.1918—12.1.1919 - istifa
Haydarizade İbrahim Efendi (2. kez)	13.1.1919—3.3.1919 - istifa
Tokatlı Mustafa Sabri Efendi (1. kez)	4.3.1919—16.3.1919 - istifa
Tokatlı Mustafa Sabri Efendi (2. kez)	19.3.1919—20.7.1919 - istifa
Tokatlı Mustafa Sabri Efendi (3. kez)	21.7.1919—30.9.1919 - istifa
Haydarizade İbrahim Efendi (3. kez)	2.10.1919—3.3.1920 - istifa
Haydarizade İbrahim Efendi (4. kez)	8.3.1920—2.4.1920 - istifa
Dürrizade Abdullah Efendi	5.4.1920—30.7.1920 - istifa
Tokatlı Mustafa Sabri Efendi (4. kez)	31.7.1920—25.9.1920 - istifa
Mehmed Nuri Medenî Efendi (1. kez)	26.9.1920—17.10.1920 - istifa
Mehmed Nuri Medenî Efendi (2. kez)	27.10.1920—2.11.1922 - iskat

ŞEYHÜLİSLAMLARIN DOĞUM VE ÖLÜM TARİHLERİ

1 —	Molla Mehmet Şemsettin Fenârî Efendi	1350—1431
2 —	Molla Fahrettin Acemi Efendi	? —1460
3 —	Molla Hüsrev Mehmet Efendi	? —1480
4 —	Molla Gürânî Ahmet Şemsettin Efendi	1416—1488
5 —	Molla Abdülkerim Efendi	? —1495
6 —	Çelebi Arap Alâettin Efendi	? —1496
7 —	Efdalzade Hamidüddin Efendi	? —1503
8 —	Zembilli Ali Efendi	? —1526
9 —	İbni Kemal (Kemal Paşazade Ahmet Şemsettin Efendi)	1468—1534
10 —	Sadi Sadullah Çelebi Efendi	? —21.2.1538
11 —	Koca Çivizade Mehmet Muhittin Efendi	1476—18.9.1547
12 —	Hamitli Abdülkadir Çelebi Efendi	? —1548
13 —	Fenarizade Muhittin Efendi	1447—1548
14 —	Mehmet Ebussuut Efendi	1490—1574
15 —	Hamit Mahmut Efendi	1494—16.10.1577
16 —	Kadızade Ahmet Şemsettin Efendi	1512—1580
17 —	Mâlûlzade Mehmet Efendi	1533—14.1.1584
18 —	Çivizade Hacı Mehmet Efendi	1530—6.5.1587
19 —	Müeyyedzade Abdülkadir Efendi	1514—1593
20 —	Bostanzade Mehmet Efendi	1535—1.4.1598
21 —	Bayramzade Zekeriya Efendi	1514—11.7.1593
22 —	Hoca Sadettin Efendi	1536—30.9.1599
23 —	Cafer Efendizade Sunullah Efendi	1552—10.4.1612
24 —	Hoca Sadettinzade Şerif Mehmet Efendi	1568—2.7.1615
25 —	Ebülmeyamin Mustafa Efendi	1546—23.11.1606
26 —	Hoca Saadettinzade Mehmet Esat Efendi	1570—22.5.1625
27 —	Şeyhülislâm Yahya Efendi	1553—27.2.1644
28 —	Ahizade Mehmet Hüseyin Efendi	1572—7.1.1634
29 —	Ebu Sait Mehmet Efendi	1593—1662
30 —	Muid Ahmet Efendi	? —25.4.1647
31 —	Hacı Abdurrahim Efendi	? —6.2.1656
32 —	Mehmet Bahai Efendi	1595—2.1.1654
33 —	Karaçelebizade Abdülaziz Efendi	1591—10.1.1658
34 —	Hüsamzade Abdurrahman Efendi	1594—1670
35 —	Memikzade Mustafa Efendi	? —1657
36 —	Hocazade Mesut Efendi	? —1.8.1656
37 —	Hanefi Mehmet Efendi	? —1.10.1658
38 —	Balizade Mustafa Efendi	? — Kasım 1662
39 —	Bolevi Mustafa Efendi	1591—Eylül 1675

40	— Esirî Mehmet Efendi	? —12.3.1681
41	— Sunizade Mehmet Emin Efendi	? —Ağustos 1665
42	— Minkarizade Yahya Efendi	1609—Ocak 1678
43	— Çatalcalı Ali Efendi	1631—19.4.1692
44	— Ankaralı Mehmet Efendi	1619—2.11.1687
45	— Debbağzade Mehmet Efendi	? —5.2.1702
46	— Seyyit Feyzullah Efendi	? —2.9.1703
47	— Ebu Saitzade Feyzullah Efendi	1630—21.10.1698
48	— Sadrettinzade Sadık Mehmet Efendi	1630—11.11.1709
49	— İmam Mehmet Efendi	? —1728
50	— Paşmakçızade Seyyit Ali Efendi	1638—12.2.1712
51	— Ebezade Abdullah Efendi	? —1714
52	— Mehmed Atâullah Efendi	? —1715
53	— İmam Mahmut Efendi	? —1717
54	— Mirza Mustafa Efendi	1630—1720
55	— Menteşezade Abdürrahim Efendi	? —1717
56	— Kara İsmail Naim Efendi	1643—1724
57	— Yenişehirli Abdullah Efendi	? —1743
58	— Mirzazade Mehmet Efendi	? —1733
59	— Paşmakçızade Abdullah Efendi	1680—1732
60	— Ebulhayr Ahmet Efendi	1665—1741
61	— İsmail Efendizade İshak Efendi	1679—1734
62	— Dürri Mehmet Efendi	? —1736
63	— Feyzullah Efendizade Mustafa Efendi	1679—4.3.1745
64	— Pirizade Mehmet Sahip Efendi	1674—1748
65	— Hayatizade Mehmet Emin Efendi	? —1748
66	— Mehmet Zeyni Efendi	1667—1750
67	— İsmail Efendizade Mehmet Esat Efendi	1684—1752
68	— Kara Halil Efendizade Mehmet Sait Efendi	? —1754
69	— Feyzullah Efendizade Murtaza Efendi	1694—1757
70	— Vassaf Abdullah Efendi	1662—1761
71	— Damatzade Feyzullah Efendi	1669—1761
72	— Dürrizade Mustafa Efendi	1702—1774
73	— Mehmet Salih Efendi	? —1761
74	— Çelebizade İsmail Asım Efendi	? —16.2.1760
75	— Hacı Veliyyüddin Efendi	? —25.10.1768
76	— Ebubekir Efendizade Ahmet Efendi	1685—1769
77	— Pirizade Osman Sahip Efendi	1710—2.3.1770
78	— Mirzazade Mehmet Sait Efendi	1710—1774
79	— Şerifzade Mehmet Şerif Efendi	1703—1779
80	— İvaz Mehmet Paşazade İbrahim Efendi	1719—1797
81	— Camgöz Mehmet Emin Efendi	1705—1777
82	— Vassafzade Mehmet Esat Efendi	1707—1778
83	— İshak Efendizade Mehmet Şerif Efendi	1717—1789
84	— Karahisarlı Seyyit İbrahim Efendi	1701—19.5.1783
85	— Dürrizade Seyyit Mehmet Atâullâh Efendi	1729—1785
86	— Arapzade Ahmet Atâullâh Efendi	1719—1785
87	— Dürrizade Mehmet Arif Efendi	? —1810

88	— Müftüzade Ahmet Efendi	? —1791
89	— Mekki Mehmet Efendi	1714—1797
90	— Seyyit Mehmet Kâmil Efendi	1728—1800
91	— Hamîzîzade Mustafa Efendi	1731—1793
92	— Seyyit Yahya Tevfik Efendi	1715—27.3.1791
93	— Reiszade Mustafa Aşir Efendi	1728—1804
94	— Samanizade Ömer Hulusi Efendi	1727—1812
95	— Salihzade Ahmet Esat Efendi	1737—1814
96	— Şerifzade Mehmet Atâullâh Efendi	1759—1811
97	— Arapzade Mehmet Arif Efendi	1738—1825
98	— Dürrizade Abdullah Efendi	? —1822
99	— Zeyni Efendi	1749—1823
100	— Mekkizade Mustafa Asım Efendi	1773—20.11.1846
101	— Hacı Halil Efendi	? — ?
102	— Yasincizade Abdülvahap Efendi	1758—1833
103	— Sıddıkzade Ahmet Reşit Efendi	1757—1834
104	— Kadızade Mehmet Tahir Efendi	1747—1838
105	— Ahmet Arif Hikmet Beyefendi	1786—1859
106	— Meşrebzade Mehmet Arif Efendi	1791—1858
107	— Seyyit Mehmet Sadettin Efendi	1798—1866
108	— Atıfzade Ömer Hüsamettin Efendi	1799—1871
109	— Hacı Mehmet Refik Efendi	1813—1872
110	— Akşehirli Hasan Fehmi Efendi	1795—1880
111	— Mir Ahmet Muhtar Beyefendi (Mollabey)	1807—1882
112	— Turşucuzade Hacı Ahmet Muhtar Efendi	1822—1875
113	— İmam-ı Sultanî Hafız Hasan Hayrullah Efendi	1834—1898
114	— Hacı Kara Halil Efendi	1804—1880
115	— Uryanizade Ahmet Esat Efendi	1813—1889
116	— Bodrumlu Hacı Ömer Lütfi Efendi	1817—1896
117	— Ahmet Cemalettin Efendi	1848—1917
118	— Mehmet Ziyaettin Efendi	1846—1917
119	— Pirizade Mehmet Sahip Molla Beyefendi	1838—1910
120	— Çelebizade Hüseyin Hüsnü Efendi	1849—1911
121	— Musa Kâzım Efendi	1858—1920
122	— Abdurrahman Nesib Efendi	1842—1913
123	— Mehmet Esat Efendi	1846—1918
124	— Mustafa Hayri Efendi	1867—1921
125	— Dağıstanlı Ömer Hulusi Efendi	1857— ?
126	— Haydarizade İbrahim Efendi	1863—1933
127	— Tokatlı Mustafa Sabri Efendi	1869—1954
128	— Dürrizade Abdullah Efendi	1867—1923
129	— Mehmet Nuri Medeni Efendi	1859—1927

PADİŞAHLARA GÖRE MEŞİHAT SÜRELERİ

Sultan II. Murad zamanı: 1. kez Ağustos 1421—1444
2. kez 1446—3.2.1451

Molla Şemsettin Fenârî Efendi	1424—1431 - ölüm
Molla Fahrettin Acemî Efendi*	1431—1444 - devam

Fatih Sultan Mehmet zamanı: 1. kez 1444—1446

Molla Fahrettin Acemî Efendi	1444—18.2.1451 - devam

Fatih Sultan Mehmet zamanı:
2. kez 18.2.1451—3.5.1481

Molla Fahrettin Acemî Efendi	18.2.1451—1460 - ölüm
Molla Hüsrev Efendi	1460—1480
Molla Gürânî Efendi	1480—21.5.1481 - devam

Sultan Bayezid II. zamanı: 21.5.1481—24.4.1512

Molla Gürânî Efendi	21.5.1481—1488 - ölüm
Molla Abdûlkerim Efendi	1488—1495 - ölüm
Arap Alâettin Efendi	1495—1496 - ölüm
Efdâlzade Hamidûddin Efendi	1496—1503 - ölüm
Zembilli Ali Efendi	1503—24.4.1512 - devam

Yavuz Sultan Selim I. zamanı: 24.4.1512—21.9.1520

Zembilli Ali Efendi	24.4.1512—30.9.1520 - devam

Kanuni Sultan Süleyman zamanı: 30.9.1520—6.9.1566

Zembilli Ali Efendi	30.9.1520—1526 - ölüm
İbni Kemal Ahmet Şemsettin Efendi	1526—16.4.1533 - ölüm
Sadi Sadullah Çelebi Efendi	17.4.1533—21.2.1538 - ölüm
Çivizade Muhittin Efendi	21.2.1538—Ekim-Kasım 1542 - azil
Hamitli Abdülkadir Efendi	Ekim-Kasım-1542—Ocak 1543 - istifa
Fenârîzade Muhittin Efendi	Ocak 1543—Ekim 1545 - istifa
Ebûssuut Efendi	Ekim 1545—6.9.1566 - devam

Sultan II. Selim zamanı: 30.9.1566—15.12.1574

Ebûssuut Efendi	6.9.1566—22.8.1574 - ölüm
Konyalı Hamit Efendi	23.8.1574—15.12.1574 - devam

Sultan III. Murad zamanı: 22.12.1574—15.1.1595

Konyalı Hamit Efendi	22.12.1574—16.10.1577 - ölüm
Kadızade Ahmet Şemsettin Efendi	18.10.1577—25.5.1580 - ölüm
Mâlûlzade Mehmet Efendi	25.5.1580—21.1.1582 - istifa
Çivizâde Mehmet Efendi	21.1.1582—6.5.1587 - ölüm

(*) Bâzı özel kaynaklara göre 1431 yılında Molla Yegân (Bkz. kitabın giriş kısmına) Molla Fenârî yerine şeyhülislâm olmuş ve 1436 yılında ölünce Molla Fahrüddin-i Acemî meşîhat'a getirilmiştir. Biz resmî kaynakları esas aldığımız için ismini sıraya koymadık.

Müeyyetzade Abdülkadir Efendi	6.5.1587—2.4.1589 - azil
Bostanzâde Mehmet Efendi	3.4.1589—10.5.1592 - azil
Bayramzâde Zekeriya Efendi	10.5.1592—11.7.1593 - ölüm
Bostanzâde Mehmet Efendi	11.7.1593—15.1.1595 - devam
Sultan III. Mehmet zamanı: 27.1.1595—20.12.1603	
Bostanzâde Mehmet Efendi	27.1.1595—1.4.1598 - ölüm
Hoca Sadettin Efendi	1.4.1598—30.9.1599 - ölüm
Sunullah Efendi	2.10.1599—2.8.1601 - azil
Hoca Sadettinzâde Şerif Mehmet Efendi	2.8.1601—4.1.1603 - azil
Sunullah Efendi	4.1.1603—8.2.1603 - azil
Ebûlmeyamin Mustafa Efendi	8.2.1603—20.12.1603 - devam
Sultan I. Ahmet zamanı: 21.12.1603—21.11.1617	
Ebülmeyamin Mustafa Efendi	21.12.1603—8.6.1604 - azil
Sunullah Efendi	8.6.1604—28.7.1606 - azil
Ebülmeyamin Mustafa Efendi	28.7.1606—23.11.1606 - ölüm
Sunullah Efendi	23.11.1606—5.6.1608 - azil
Hoca Sadettinzade Şerif Mehmet Efendi	5.6.1608—2.7.1615 - ölüm
Hoca Sadettinzade Mehmet Esat Efendi	2.7.1615—21.11.1617 - devam
Sultan I. Mustafa zamanı: 22.11.1617—26.2.1618	
Hoca Sadettinzade Mehmet Esat Efendi	22.11.1617—26.2.1618 - devam
Sultan II. Osman zamanı: 26.2.1618—19.5.1622	
Hoca Sadettinzade Mehmet Esat Efendi	26.2.1618—19.5.1622 - devam
Sultan I. Mustafa (2. Padişahlığı) zamanı: 19.5.1622—10.9.1623	
Hoca Sadettinzade Mehmet Esat Efendi	19.5.1622—21.5.1622 - istifa
Şeyhülislâm Yahya Efendi	21.5.1622—10.9.1623 - devam
Sultan IV. Murad zamanı: 10.9.1623—8.2.1640	
Şeyhülislâm Yahya Efendi	10.9.1623—4.10.1623 - azil
Hoca Saadettinzade Mehmet Esat Efendi	8.10.1623—22.5.1625 - ölüm
Şeyhülislâm Yahya Efendi	22.5.1625—10.2.1632 - azil
Ahizade Hüseyin Efendi	10.2.1632—7.1.1634 - azil
Şeyhülislâm Yahya Efendi	7.1.1634—8.2.1640 - devam
Sultan İbrahim zamanı: 9.2.1640—8.8.1648	
Şeyhülislâm Yahya Efendi	9.2.1640—27.2.1644 - ölüm
Ebu Sait Mehmet Efendi	27.2.1644—16.1.1646 - azil
Muit Ahmet Efendi	16.1.1646—25.4.1647 - ölüm
Hacı Abdurrahim Efendi	25.4.1647—8.8.1648 - devam
Sultan IV. Mehmet zamanı: 8.8.1648—8.11.1687	
Hacı Abdurrahim Efendi	8.8.1648—18.7.1649 - azil
Mehmet Bahai Efendi	18.7.1649—2.5.1651 - azil
Kara Çelebizade Abdülaziz Efendi	2.5.1651—3.9.1651 - azil
Ebu Sait Mehmet Efendi	3.9.1651—16.8.1652 - azil
Mehmet Bahai Efendi	16.8.1652—2.1.1654 - ölüm
Ebu Sait Mehmet Efendi	2.1.1654—11.5.1655 - azil
Hüsamzade Abdurrahman Efendi	11.5.1655—5.3.1656 - istifa
Hocazade Mesut Efendi	5.3.1656—17.7.1656 - azil
Hanefi Mehmet Efendi	17.7.1656—21.11.1656 - azil
Balizade Mustafa Efendi	21.11.1656—23.5.1657 - azil
Bolevi Mustafa Efendi	23.5.1657—20.3.1659 - azil
Esirî Mehmet Efendi	20.3.1659—3.2.1662 - azil

Sunizade Mehmet Emin Efendi	3.2.1662—21.11.1662 - azil
Minkarizade Yahya Efendi	21.11.1662—21.2.1674 - ölüm
Çatalcalı Ali Efendi	21.2.1674—26.9.1686 - azil
Ankaralı Mehmet Efendi	27.9.1686—2.11.1687 - ölüm
Debbağzade Mehmet Efendi	2.11.1687—8.11.1687 - devam
Sultan II. Süleyman zamanı: 8.11.1687—22.6.1691	
Debbağzade Mehmet Efendi	8.11.1687—13.2.1688 - azil
Seyyit Feyzullâh Efendi	14.2.1688—2.3.1688 - azil
Debbağzade Mehmet Efendi	2.3.1688—25.6.1690 - azil
Ebu Saitzade Feyzullah Feyzi Efendi	25.6.1690—22.6.1691 - devam
Sultan II. Ahmet zamanı: 22.11.1691—6.2.1695	
Ebu Saitzade Feyzullah Feyzi Efendi	22.6.1691—9.3.1692 - azil
Çatalcalı Ali Efendi	10.3.1692—19.4.1692 - ölüm
Ebu Saitzade Feyzullah Feyzi Efendi	19.4.1692—22.6.1694 - azil
Sadrettinzade Sadık Mehmet Efendi	22.6.1694—6.2.1695 - devam
Sultan II. Mustafa zamanı: 6.2.1695—22.8.1703	
Sadrettinzade Sadık Mehmet Efendi	6.2.1695—20.3.1695 - azil
İmam Mehmet Efendi	20.3.1695—25.5.1695 - azil
Seyyit Feyzullah Efendi	25.5.1695—27.7.1703 - azil
Paşmakçızade Seyyit Ali Efendi*	23.7.1703—25.7.1703 - istifa
Sultan III. Ahmet zamanı: 22.8.1703—1.10.1730	
İmam Mehmet Efendi**	25.7.1703—26.1.1704 - azil
Paşmakçızade Seyyit Ali Efendi	26.1.1704—1.2.1707 - azil
Sadrettinzade Sadık Mehmet Efendi	1.2.1707—25.1.1708 - azil
Ebezade Abdullah Efendi	25.1.1708—16.7.1710 - azil
Paşmakçızade Seyyit Ali Efendi	16.7.1710—12.2.1712 - ölüm
Ebezade Abdullah Efendi	13.2.1712—14.3.1713 - azil

(*) Paşmakçızade İstanbul'da ayaklanan Yeniçeriler tarafından Şeyhülislâmlığa getirilmiş bulunmakta ise de asıl şeyhülislâm Feyzullah Efendi Meşîhat'ta olduğundan ve kendisi de kabûlde tereddüt geçirdiğinden 25.7.1703'te İmam Mehmet Efendi, isyancılar tarafından Meşîhat'a seçilmiştir.

(**) İmam Mehmet Efendi, Paşmakçızade'nin Meşîhat'ı kabûlde tereddüt göstermesi üzerine Isyancılar tarafından Meşîhat'a getirilmiş ve Padişah'ın Paşmakçızade için gönderdiği Ferve-i Beyza (Şeyhülislâm elbisesi, kaftanı) kendisine giydirilmiştir. Ancak İmam Mehmet Efendi'nin atanmasını kabûl etmeyen Sultan II. Mustafa, Yekçeşm Hüseyin Efendi'yi (Bkz. bu kitabın giriş kısmı) 19.8.1703 tarihinde Meşîhat'a atamış, fakat üç gün sonra 22.8.1703'te Padişah olan Sultan III. Ahmet, İmam Mehmet Efendi'nin Şeyhülislâmlığını kabûl etmiş bulunduğundan Yekçeşm Hüseyin Efendi, görev ifa edememiştir. Şu halde 23.7.1707 ile 27.7.1703 arasında gerek Feyzullah Efendi, gerek Seyyit Ali Efendi, gerekse İmam Mehmet Efendi aynı görevde bulunmuşlardır, denebilir.

Keza 19.8.1703 ile 22.8.1703 arası İmam Mehmet Efendi ve Yekçeşm Hüseyin Efendi aynı görevde kalmışlardır.

Ancak kitabımızda resmî kayıtlardaki sıra üzerinde şeyhülislâm isimleri nazara alınmıştır.

Mehmet Atâullâh Efendi	14.3.1713—20.5.1713 - azil
İmam Mahmut Efendi	20.5.1713—15.12.1714 - azil
Mirza Mustafa Efendi	15.12.1714—27.6.1715 - azil
Menteşzade Abdurrahim Efendi	27.6.1715—3.12.1716 - azil
Kara İsmail Naim Efendi	9.12.1716—6.5.1718 - azil
Yenişehirli Abdullah Efendi	6.5.1718—30.9.1730 - azil
Mirzazade Mehmet Efendi	30.9.1730—1.10.1730 - devam
Sultan I. Mahmut zamanı: 1.10.1730—13.12.1754	
Mirzazade Mehmet Efendi	1.10.1730—17.5.1731 - istifa
Paşmakçızade Abdullah Efendi	17.5.1731—24.2.1732 - azil
Ebülhayr Ahmet Efendi	24.2.1732—22.10.1733 - azil
İsmail Efendizade İshak Efendi	22.10.1733—31.10.1734 - ölüm
Dürri Mehmet Efendi	31.10.1734—13.4.1736 - azil
Feyzullah Efendizade Mustafa Efendi	13.4.1736—4.3.1745 - ölüm
Pirizade Mehmet Sahip Efendi	6.3.1745—5.4.1746 - azil
Hayatizade Mehmet Emin Efendi	5.4.1746—25.10.1746 - azil
Mehmet Zeyni Efendi	25.10.1746—20.7.1748 - azil
İsmail Efendizade Mehmet Esat Efendi	20.7.1748—11.8.1749 - azil
Kara Halil Efendizade Mehmet Sait Efendi	11.8.1749—2.6.1750 - azil
Feyzullah Efendizade Mustafa Efendi	2.6.1750—13.12.1754 - devam
Sultan III. Osman zamanı: 13.12.1754—29.10.1757	
Feyzullah Efendizade Mustafa Efendi	13.12.1754—12.1.1755 - azil
Vassaf Abdullah Efendi	12.1.1755—8.6.1755 - azil
1 Damadzade Feyzullah Efendi (1. kez)	8.6.1755—27.6.1756 - azil
Dürrizade Mustafa Efendi (1. kez)	27.6.1756—18.2.1757 - azil
2 Damatzade Feyzullah Efendi (2. kez)	18.2.1757—29.10.1757 - devam
Sultan III. Mustafa zamanı: 30.10.1757—21.1.1774	
Damatzade Feyzullah Efendi (2. kez)	30.10.1757—26.1.1758 - azil
Mehmet Salih Efendi	26.1.1758—30.6.1759 - azil
Çelebizade İsmail Asım Efendi	30.6.1759—16.2.1760 - ölüm
Hacı Veliyüddin Efendi (1. kez)	17.2.1760—6.9.1761 - azil
Ebubekir Efendizade Ahmet Efendi	6.9.1761—29.4.1762 - azil
Dürrizade Mustafa Efendi (2. kez)	29.4.1762—23.4.1767 - azil
Hacı Veliyüddin Efendi (2. kez)	23.4.1767—25.10.1768 - ölüm
Pirizade Mehmet Sahip Efendi	25.10.1768—2.3.1770 - ölüm
Mirzazade Mehmet Sait Efendi	2.3.1770—20.8.1773 - istifa
Şerifzade Mehmet Şerif Efendi	20.8.1773—21.1.1774 - devam
Sultan I. Abdülhamid zamanı: 21.1.1774—6.4.1789	
Şerifzade Mehmet Şerif Efendi	21.1.1774—27.2.1774 - azil
Dürrizade Mustafa Efendi (3. kez)	27.2.1774—29.9.1774 - azil
İvaz Mehmet Paşazade İbrahim Beyefendi (1. kez)	29.9.1774—28.8.1775 - azil
Camgöz Mehmet Emin Efendi	28.7.1775—1.12.1776 - azil
Vassafzade Mehmet Esat Efendi	1.12.1776—20.7.1778 - azil
İshak Efendizade Mehmet Şerif Ef. (1. kez)	20.7.1778—12.9.1782 - istifa
Karahisarlı Seyyit İbrahim Efendi	12.9.1782—19.5.1783 - ölüm
Dürrizade Mehmet Atâullah Efendi	19.5.1783—31.3.1785 - azil

Ivaz Mehmetpaşazade İbrahim Beyefendi (2. kez)	31.5.1785—22.6.1785 - azil
Arapzade Ahmet Atâullah Efendi	22.6.1785—22.8.1785 - ölüm
Dürrizade Mehmet Arif Efendi (1. kez)	23.8.1785—10.2.1786 - azil
Müftüzade Ahmet Efendi	10.2.1786—24.11.1787 - azil
Mekki Mehmet Efendi (1. kez)	24.11.1787—4.3.1788 - azil
Seyyit Mehmet Kâmil Efendi	4.3.1788—6.4.1789 - devam
Sultan III. Selim zamanı: 7.4.1789—29.5.1807	
Seyyit Mehmet Kâmil Efendi	7.4.1789—19.8.1789 - azil
İshak Efendizade Mehmet Şerif Efendi (2. kez)	19.8.1789—17.10.1789 - azil
Hamidizade Mustafa Efendi	17.10.1789—13.3.1791 - azil
Seyyit Yahya Tevfik Efendi	14.3.1791—27.3.1791 - ölüm
Mekki Mehmet Efendi (2. kez)	27.3.1791—12.7.1792 - azil
Dürrîzade Mehmet Efendi (2. kez)	12.7.1792—30.8.1798 - azil
Mustafa Aşir Efendi	30.8.1798—11.7.1800 - azil
Samanizade Ömer Hulûsi Efendi (1. kez)	11.7.1800—21.5.1803 - azil
Salihzade Ahmet Esat Efendi (1. kez)	21.5.1803—14.11.1806 - azil
Şerifzade Mehmet Atâullâh Efendi (1. kez)	14.11.1806—29.5.1807 - devam
Sultan IV. Mustafa zamanı: 29.5.1807—28.7.1808	
Şerifzade Mehmet Atâullâh Efendi (1. kez)	29.5.1807—13.7.1807 - azil
Samanizade Ömer Hulûsi Efendi (2. kez)	13.7.1807—14.7.1807 - istifa
Şerifzade Mehmet Atâullâh Efendi (2. kez)	14.7.1807—21.7.1808 - azil
Arapzade Mehmet Arif Efendi	21.7.1808—28.7.1808 - devam
Sultan II. Mahmud zamanı: 28.7.1808—1.7.1839	
Arapzade Mehmet Arif Efendi	28.7.1808—15.8.1808 - azil
Salihzade Ahmet Esat Efendi (2. kez)	15.8.1808—22.11.1808 - azil
Dürrîzade Abdullah Efendi (1. kez)	22.11.1808—22.9.1810 - azil
Samanizade Ömer Hulûsi Efendi (3. kez)	22.9.1810—11.6.1812 - istifa
Dürrîzade Abdullah Efendi (2. kez)	12.6.1812—22.3.1815 - azil
Mehmet Zeyni Efendi	22.3.1815—27.1.1818 - azil
Mekkizade Mustafa Asım Efendi (1. kez)	27.1.1818—3.9.1819 - azil
Hacı Halil Efendi	3.9.1819—28.3.1821 - azil
Yâsincizade Abdülvahab Efendi (1. kez)	28.3.1821—10.11.1822 - azil
Sıddıkzade Ahmet Reşit Efendi	10.11.1822—25.9.1823 - azil
Mekkizade Mustafa Asım Efendi (2. kez)	25.9.1823—26.11.1825 - azil
Kadızade Mehmet Tahir Efendi	26.11.1825—6.5.1828 - istifa
Yasincizade Abdülvahab Efendi (2. kez)	6.5.1828—8.2.1833 - azil
Mekkizade Mustafa Asım Efendi (3. kez)	8.2.1833—1.7.1839 - devam
Sultan Abdülmecid zamanı: 1.7.1839—25.6.1861	
Mekkizade Mustafa Asım Efendi (3. kez)	1.7.1839—20.11.1846 - ölüm
Ahmet Arif Hikmet Beyefendi	21.11.1846—21.3.1854 - ölüm
Meşrebzade Mehmet Arif Efendi	21.3.1854—27.12.1858 - ölüm
Seyyit Mehmet Sadettin Efendi	27.12.1858—25.6.1861 - devam
Sultan Abdülaziz zamanı: 25.6.1861—30.5.1876	
Seyyit Mehmet Saadettin Efendi	25.6.1861—23.11.1863 - azil
Atıfzade Ömer Hüsamettin Efendi	23.11.1863—9.8.1866 - azil

	Hacı Mehmet Refik Efendi	9.8.1866—30.4.1868 - azil
	Akşehirli Hasan Fehmi Efendi (1. kez)	30.4.1868—17.9.1871 - azil
	Mir Ahmet Muhtar Beyefendi (1. kez)	17.9.1871—5.11.1872 - azil
	Turşucuzade Ahmet Muhtar Efendi	6.11.1872—11.6.1874 - azil
	İmam Hasan Hayrullah Efendi (1. kez)	11.6.1874—19.7.1874 - azil
	Akşehirli Hasan Fehmi Efendi (2. kez)	19.7.1874—11.5.1874 - azil
	İmam Hasan Hayrullah Efendi (2. kez)	12.5.1876—30.5.1876 - devam
Sultan V. Murad zamanı: 30.5.1876—31.8.1876		
	Imam Hasan Hayrullah Efendi (2. kez)	30.5.1876—31.8.1876 - devam
Sultan II. Abdülhamid zamanı: 31.8.1876—27.4.1909		
	İmam Hasan Hayrullah Efendi (2. kez)	31.8.1876—26.7.1877 - azil
	Hacı Kara Halil Efendi	26.7.1877—18.4.1878 - azil
	Mir Ahmet Muhtar Beyefendi (2. kez)	18.4.1878—4.12.1878 - azil
	Uryanizade Ahmet Esat Efendi	4.12.1878—17.1.1889 - ölüm
	Bodrumlu Hacı Ömer Lütfi Efendi	18.1.1889—3.9.1891 - azil
	Mehmet Cemâlettin Efendi (1. kez)	4.9.1891—4.8.1908 - istifa
	Mehmet Cemalettin Efendi (2. kez)	5.8.1908—14.2.1909 - istifa
	Mehmet Ziyaettin Efendi (1. kez)	14.2.1909—13.4.1909 - istifa
	Mehmet Ziyaettin Efendi (2. kez)	14.4.1909—27.4.1909 - devam
Sultan V. Mehmet (Mehmet Reşat) zamanı: 27.4.1909—3.7.1918		
	Mehmet Ziyaettin Efendi (2. kez)	27.4.1909—5.5.1909 - istifa
	Mehmet Sahip Molla Beyefendi	5.5.1909—12.1.1910 - istifa
	Çelebizade Hüseyin Hüsnü Efendi	12.1.1910—12.7.1910 - azil
	Musa Kâzım Efendi (1. kez)	12.7.1910—29.11.1911 - istifa
	Musa Kâzım Efendi (2. kez)	30.11.1911—30.12.1911 - istifa
	Abdurrahman Nesip Efendi	31.12.1911—16.7.1912 - istifa
	Mehmet Cemalettin Efendi (3. kez)	22.7.1912—29.10.1912 - istifa
	Mehmet Cemalettin Efendi (4. kez)	29.10.1912—23.1.1913 - iskat
	Mehmet Esat Efendi (1. kez)	24.1.1913—11.6.1913 - iskat
	Mehmet Esat Efendi (2. kez)	12.6.1913—15.3.1914 - istifa
	Mustafa Hayri Efendi	16.3.1914—6.5.1916 - istifa
	Musa Kâzım Efendi (3. kez)	8.5.1916—3.2.1917 - istifa
	Musa Kâzım Efendi (4. kez)	4.2.1917—3.7.1918 - devam
Sultan VI. Mehmet (Vahdettin) zamanı: 4.7.1918—1.11.1922		
	Musa Kâzım Efendi (4. kez)	4.7.1918—8.10.1918 - istifa
	Dağıstanlı Ömer Hulûsi Efendi	14.10.1918—8.11.1918 - istifa
	Haydarizade İbrahim Efendi (1. kez)	11.11.1918—12.1.1919 - istifa
	Haydarizade İbrahim Efendi (2. kez)	13.1.1919—3.3.1919 - istifa
	Tokatlı Mustafa Sabri Efendi (1. kez)	4.3.1919—16.3.1919 - istifa
	Tokatlı Mustafa Sabri Efendi (2. kez)	19.3.1919—20.7.1919 - istifa
	Tokatlı Mustafa Sabri Efendi (3. kez)	21.7.1919—30.9.1919 - istifa
	Haydarizade İbrahim Efendi (3. kez)	2.10.1919—3.3.1920 - istifa
	Haydarizade İbrahim Efendi (4. kez)	8.3.1920—2.4.1920 - istifa
	Dürrizade Abdullah Efendi	5.4.1920—30.7.1920 - istifa
	Tokatlı Mustafa Sabri Efendi (4. kez)	31.7.1920—25.9.1920 - istifa
	Mehmet Nuri Medenî Efendi (1. kez)	26.9.1920—17.10.1920 - istifa
	Mehmet Nuri Medenî Efendi (2. kez)	27.10.1920—2.11.1922 - iskat